

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS
2. KÖTET

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSOÓOKTATÁS

2. KÖTET

A VERITAS Történetkutató Intézet és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség
2019. január 15-én a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett
konferenciájának előadásai

Szerkesztette és lektorálta: Ujváry Gábor

VERITAS
TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET
MAGYAR NAPLÓ
Budapest, 2019

© Szerzők, 2019
© VERITAS Történetkutató Intézet, 2019
© Magyar Napló, 2019

ISBN 978-963-541-002-6
ISSN 2498-728X

Tartalom

Ujváry Gábor: A magyar felsőoktatás átalakulása, 1918–1919	7
Orosz László: „Tudni fogjuk a jövőben is, mit vár tőlünk a haza [...]” A soproni egyetemi ifjúság és a nyugat-magyarországi területi kérdés . . .	53
Joó András: „...ha Trianon nincs, akkor minden másképp volna. Ezt méltóztassék Lucien Wolfnak megmondani...” Magyarország, a numerus clausus és Lucien Wolf	73
Gali Máté: A magyar közélet reflexiói a numerus clausus módosítására 1928-ban	103
Batalka Krisztina: „Úgy vettünk részt a verekezésben, hogy megverték bennünket.” A numerus clausus törvény módosításával összefüggő megmozdulások és fegyelmi ügyek a Műegyetemen	119
Király Sándor: A főiskolai ifjúság a statisztika tükrében A két világháború között készült hallgatói statisztikai felmérések főiskolai vonatkozásai . . .	147
Vajda Tamás: Szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai	203
Dévavári Zoltán: A joghallgatók társadalmi mobilitása és struktúrája (1919–1921)	247
Ligeti Dávid: A numerus clausus és Trianon következményei a Műegyetem építésmérnöki hallgatói anyakönyveinek tükrében (1910–1948).	257
Hollósi Gábor: Adatok a debreceni tudományegyetem joghallgatóinak társadalmi állás szerinti megoszlásához (1914–1949)	265
Névmutató	275
Földrajzi nevek mutatója	285

A MAGYAR FELSŐOKTATÁS ÁTALAKULÁSA, 1918–1919

Ideológiai előzmények

A történelmi folyamatokat jelentősen alakíthatja valamely esemény, ám mindent eldöntő hatást mégsem gyakorolhat rájuk. A fontosabb fordulatokat előzmények sora befolyásolja, melyek a következményekre is nagymértékben hatnak. Így volt ez a Trianonhoz vezető út során, a felsőoktatás-politika esetében is. Mivel az 1920. június 4-én aláírt és az 1921. évi XXXIII. törvénnyel becikkelyezett békeszerződés a megcsonkított Magyarország kulturális és oktatási életére vonatkozó rendelkezéseket egyáltalán nem tartalmazott, így nem a békediktátum, hanem annak előtörténete határozta meg az 1920 utáni időszak egyetemi és főiskolai életét. Bár a külső, a diktátumot elfogadni kényszerítő tényezők az ország nagy részének elvesztéséhez vezettek és óriási károkat okoztak kulturális-tudományos területen is, e tekintetben – több más szakpolitikával szemben – valójában semmi sem korlátozta a megmaradt állam mozgásszabadságát. Ráadásul a felsőoktatás átalakítása már nem sokkal a Nemzeti Tanács hatalomátvétele után, még az ország teljes fölbomlása előtt, 1918 végén megkezdődött. Mindennek az előszele pedig már a 20. század elejétől érezhető volt, és az 1900–1901. évi egyetemi keresztmozgalomra, illetve különböző baloldali szervezetek és fórumok létrehozására nyúlt vissza.

A keresztmozgalomban nemcsak a progresszívnek és konzervatívnak nevezett egyetemi szervezetek és szellemi mozgalmak csaptak össze, hanem az egyetemi ifjúság keresztény és izraelita része közötti, egyre áthidalhatatlanabbá váló törésvonalak is nyilvánvalóvá váltak.¹ Ennek fő oka a 19. század végi és a 20. század eleji európai eszmeáramlatok magyarországi recepciója mellett a zsidó származású hallgatók arányának gyors növekedése volt. Utóbbi számos társadalomtörténeti tényező együttes hatásával (a zsidóság városokba tömörülése és foglalkozásszerkezete; a környezetenél nagyobb nyitottsága az oktatás, a továbbképzés iránt; mindezek révén gazdasági és kulturális térnyerése stb.) ma már könnyen értelmezhető.² A korabeli

¹ Ennek nemrégiben megjelent összefoglalója: LIGETI Dávid: Kereszt az egyetemen. Az 1900/1901. évi keresztmozgalom története. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. 9–32.

² 1881 és 1898 között csaknem duplájára nőtt az izraelita hallgatók összlétszáma, a hallgatóságon belüli aránya pedig – a hittudományi karokat és intézményeket nem ideszámítva – enyhén, 25,03%-ról

szemlélőkben gyakran mégis ellenérzéseket keltett, hogy az (elsősorban szabad) értelmiségi pályákat egyre nagyobb mértékben töltötték be izraeliták. Különösebb feszültséget azonban mindez – az antiszemita politika és közhangulat gyengesége és háttérbe szorítottsága miatt – ekkor még nem okozott.

A modern, jórészt nyugat-európai ihletésű szellemi irányzatokat követve 1900-ban indult útjára a *Huszedik Század* című folyóirat – amely 1906-tól lett a polgári radikalizmus szócsöve –, és a körülötte csoportosulókból 1901-ben jött létre az ekkortól a *Huszedik Századot* is kiadó Társadalomtudományi Társaság. 1904-től olvashatták a *Világosság* számait, majd 1905-ben alapították a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületét, amelynek főiskolai fiókja az elsősorban társadalomtudományi kérdésekről előadássorozatot szervező, 1911-től a *Szabadgondolat* című periodikát is megjelentető Galilei Kör lett.³

Mindezekhez az egyházellenességet hirdető, többnyire ateista eszméket valló, jórészt zsidó származású intellektuelekből álló és egymást is gyakran átfedő körökhöz lazább vagy szorosabb kapcsolat fűzött számos közéleti személyiséget és politikust, mint például a terrortól sem visszariadó forradalmi szocialista, anarchoszindikalista Szabó Ervint vagy éppen a Magyarországi Szociáldemokrata Párt legműveltebb és legintelligensebb vezetőjét, Kunfi Zsigmondot.⁴ Kunfi több alkalommal fölszólalt a Galilei Kör rendezvényein, melyeken rendszerint harcosan antiklerikális szellemben követelte a kötelező hitoktatás eltörlését, az egyház iskolákra gyakorolt hatásának

25,86%-ra emelkedett (*A m. kir. kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, Athenaeum, 1899. 576.) 1898/99-ben már 27,07%-ot (1899. évi jelentés, 311.), 1899/1900-ban 28,41%-ot (1900. évi jelentés, 314.), 1905-ben pedig 30,40%-ot (1905. évi jelentés, 392.) tett ki, majd stagnált (1910: 29,6%: 1910. évi jelentés 389.; 1915/16. II. féléve: 29,44%); ezután 1916/17. II. félévére 31,98%-ra, 1917/18. II. félévére pedig 33,74%-ra (utóbbi három adat: 1916–1918. évi jelentés, 213–215.) nőtt. Ha a hittudományi karokat is ideszámítjuk, valamivel alacsonyabb adatokat kapunk. Vö. Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág, 2012. (A továbbiakban: Kovács M., 2012.) 132, 135, 138–140, 142–143.

³ A Galilei Körrel némileg elfogult, ám igen alapos összegzés: CSUNDERLIK Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták: a Galilei Kör (1908–1919) története*. Budapest, Napvilág, 2017. (A továbbiakban: CSUNDERLIK, 2017.) E tekintetben főleg: 50–65. – A korra jellemző szemlélete ellenére jól használható egy korábbi összefoglaló is: TÖMÖRY Márta: *Új vizeken járok. A Galilei Kör története*. Budapest, Gondolat, 1960. Az előzményekre vonatkozóan elsősorban: 19–35. – Vö. GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935. (A továbbiakban: GRATZ, 1935.) 25–29.

⁴ Kunfiról (hőse irányában kissé részrehajlóan): AGÁRDI Péter: *Kunfi Zsigmond*. Budapest, Új Mandátum, 2001. – Rövidebben ld. Uő.: Kunfi Zsigmond időszerűtlen aktualitása. *Eszmélet*, 2001. 51. sz. 162–173. – Ld. még: SIPOS Péter: Kunfi Zsigmond, a kétkedő forradalmár. *Szociáldemokrácia* 1918-ban. *História*, 2008/9. 27–32.

kiküszöbölését.⁵ Hasonló konklúziókra jutott az egyetemek „klerikális túlkapásainak” kiátkozása kapcsán a galileisták első elnöke, a későbbi neves gazdaságtörténész és szociálfilozófus, Polányi Károly is,⁶ aki a *Szabadgondolat*nak is munkatársa volt. Az utóbbi lap első számának 1911-es, programadó cikke – melyet a szerkesztő, Vámos Henrik jegyzett – szintén kijelentette: „A tudományos és vallásos előítéletekkel szembehelyezzük a természettudományok s a társadalmi tudományok tanításait. [...] Hirdetni fogjuk, hogy a valláserkölc nem más, mint rég letűnt primitív korok erkölcsének, babonájának, előítéletének, félelmének és szorongásának perpetuálása [örökérvényűsége]; nem szabadság, de kényszer, nem fejlődés, de visszaesés; hogy ez a múlt zsarnoksága a jelen szabadságának, előremenésének elnyomására. [...] Elgondolni is borzasztó, mekkora tömegeket mételjez meg értelmükben, közvetve és közvetlenül, az egyház.”⁷

A „szabadgondolkodók” által vallott elképzelések az 1910-es években és a világháború alatt még viszonylag szűk, főleg egyetemistákból és nemrég diplomázott értelmiségiekből álló kört szólítottak meg, s csak az 1918. október 31-i hatalomváltást – amely nem kis részben a baloldali érzelmű egyetemi ifjúság aktivitásának volt köszönhető⁸ – követően váltak politikailag jelentőssé. A Nemzeti Tanács, amelyben Károlyi Mihály pártja mellett a szociáldemokraták és a polgári radikálisok is szerepet kaptak, a budapesti tudományegyetem jogi karának szakvéleményét fölhasználva tett szert törvényhozói és végrehajtó hatalomra, s ennek révén egyszerre töltötte be – a demokrácia és a hatalommegosztás alapelveinek ellentmondva – az országgyűlés és a kormány szerepét.⁹ A Galilei Kör az új berendezkedés „hivatalos” ifjúsági egye-

⁵ Előadásairól adott beszámolók közül: A valláserkölc középiskola. *Népszava*, 1909. március 9. 7. – A magyar közoktatás állapota. *Népszava*, 1911. február 5. 8.

⁶ Galilei Körbeli előadásáról: A klerikalizmus ellen. *Népszava*, 1910. május 1. 7. – Polányiról: *Polányi Károly. Karl Polanyi 1886–1964.* (Magyar szociológiatörténeti füzetek 2.) Szerk., bev. GYURGYÁK János. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1986. E tekintetben: 18–33.

⁷ [Programadó cikk a szerkesztőtől, VÁMOS Henriktől]: *Szabadgondolat*, 1911/I. 2–4.

⁸ 1918. október 25-én jött létre a Nemzeti Tanácsot támogató Diáktanács. Október 28-án a „lánczídi csatában” is döntő többségben voltak a hallgatók, s az október 31-ére virradó éjjel az Astoria előtt is szép számmal jelentek meg egyetemisták. Bővebben ld.: VICZIÁN János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919.* (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 2.) Budapest, ELTE Levéltára, 2002. (A továbbiakban: VICZIÁN, 2002.) 171–188.

⁹ MEZEY Barna: Az egyetem az 1918-as forradalomban. In: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002.* Szerk. SZÓGI László. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2002. (A továbbiakban: MEZEY, 2002.) 253. – A jogi kar már november 4-én közzöntötte az új kormányt: „A budapesti tudományegyetem jogi és államtudományi kara ma d.e. ½ 11 órakor dr. Király János dékán elnöklete alatt rendkívüli ülést tartott, amelyben egyhangúlag elhatározta, hogy ottágú küldöttség útján a minisztériumot [a kormányt] üdvözlí és egyúttal a felmerülı nagy jog-és államtudományi kérdések megoldása körül szaktudását és közremüködését a legnagyobb készséggel felajánlja.” Eötvös

sületeként működött, és a Központi Egyetemmé átnevezett budapesti tudományegyetem főépületének kupolatermében tartotta gyűléseit.¹⁰

A hallgatók egyesületei

Eközben a gomba módra szaporodó, gyakran csak rövid ideig működő egyetemi ifjúsági egyesületek körében 1918 végén, 1919 elején egyre erősebbé vált a már két évtizede megfigyelhető polarizáltság. A hallgatók többsége – különösen a vidéki felsőoktatási intézményekben – nem rokonszenvezett az egyházellenes, pacifista, baloldali nézetekkel. Az 1918 decemberében mind népszerűtlenebbé váló kormányzat baloldali támogató politikája a Galilei Kör és az általa irányított – alakulása után másfél hónappal meg is szűnt – Diáktanács előnyben részesítése mellett a Szocialista Diákok Szervezetének alapításában nyilvánult meg, ezek tagsága pedig fokozatosan balra tartott, és egyre inkább közeledett a kommunistákhoz.¹¹ Miként 1920-ban a galileisták iránt elfogult Jászi Oszkár is leszögezte: „A T[ársadalomtudományi]. T[ársaság]. fiatalabb neveltjeiből alakult [...] Galilei Kör mindinkább egy szocialista jellegű diákszervezetté vált, melyben egyre nagyobb mértékben a zsidó hallgatóság vitt vezérszerepet. A háború nyomora és izgalmai közepette egyre szélsőséesebb antimilitarista és szindikalista tanok terjedtek el soraiban, úgyhogy néhány héttel a forradalom kitörése előtt a rendőrség az egyesületet feloszlatta, a tagjai sorából többeket elfogatott. A kommunista forradalom húszéves intellektuális emberanyaga csaknem kizárólag a Galilei Kör embereiből állott, akik közül sok zöld kritikátlanság, pökhendi elbizakodottság és vaskos modortalanság mellett nem egy igazi érték,

Loránd Tudományegyetem Levéltára (a továbbiakban: ELTE Lt.), 7/a. 19. köt. 1918. november 4-i II. rendkívüli ülés.

¹⁰ CSUNDERLIK, 2017. 333.

¹¹ A Középiskolai Szocialista Diákok Országos Szervezete, illetve a felsőoktatási hallgatókat tömörítő Szocialista Diákok Szervezete szándékairól megállapították: „A szervezkedésnek hármas célja van. Harcolni a diákság gazdasági érdekeiért, terjeszteni a szocializmus eszméit a diákság körében és küzdeni a szocialista iskoláért. Napi politikával ez a szervezet nem foglalkozik. Tagjául minden osztályharc alapján álló szocialistát szívesen lát és törekvése, hogy tudományos műveltségű, meggyőződéses szocialistákat neveljen, akik önállóan is helyesen tudjanak dönteni az aktuális kérdésekben.” Egyben leszögezték: „Mindez azonban nem elég! Az egyetemek és főiskolák legnagyobb részén még ma is a reakciós szellem uralkodik. Az ifjúság nagy tömegeit reakciós klikkek tartják a kezükben. Ezek bizonyultak az egészséges diákszociálpolitika legfőbb akadályainak. A nagy átalakulás viharának át kell söpörnie az iskolákon is. S a megújulásnak ebben a munkájában nagy föladat vár a szervezett diákságra. Teljes erővel kell sikraszállnia az új világ új iskolája: a szocialista iskola érdekében.” Szocialista diákság. A középiskolai és főiskolai tanulók szervezkedése. *Népszava*, 1919. március 20. 7.

rajongó önfeláldozás, s lelki derékség volt található.”¹² Juhász Nagy Sándor, Károlyi párttársa – 1918 végén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkára, majd igazságügy-miniszter – pedig úgy vélekedett, hogy: „A radikális párt ifjúsági csoportja: a Galilei-kör, több kárt szerzett a pártnak, mint hasznot. A budapesti egyetemi ifjúságnak egy kis csoportja tömörült benne, mely antimilitarista agitációjával már a forradalom kitörése előtt erős port vert fel.”¹³

A Vörös Blokkban tömörülő baloldallal szemben 1918. december elején jött létre a több hagyományos egyetemi egyesületet magában foglaló ernyőszervezet, a Piros-Fehér-Zöld Blokk, amelyet a két világháború között az 1919 ősztől tevékenykedő egyetemi karhatalmi alakulatok, illetve a bajtársi egyesületek elődjeként tartottak számon.¹⁴ Az indulatok elszabadulását és az antiszemita hangulat erősödését jelezte, hogy 1918. december 7-én, amikor két budapesti küldött ismertette a debreceni egyetemen a Piros-Fehér-Zöld Blokk programját, Huss Richárd – az egyébként kiváló germanista professzor, később a nemzetiszocializmus elkötelezett híve – zsidóellenes pogromra buzdító szavakat intézett a hallgatósághoz. „Remélem, zsidómentesek vagyunk – így kezdte beszédét, majd belemelegedett és kezét égnek emelve kiáltotta: – Pogromot hirdetek! Irtsuk ki a zsidókat!”

Hozzá kell tennem: mint ugyanez a tudósítás kiemelte, mindez nem maradt megválaszolatlanul. „Tóth Lajos és Thegze Gyula egyetemi tanárok még a beszéd elején megbotránkozással hagyták el a termet, Bernolák Nándor pedig nyomban reflektált a kiszólásra és visszautasította. Ilyen hangnemben, mondta, talán mégsem lehet beszélni. A zsidók együtt véreztek velünk.” Mikor a város lakossága minderről december 9-én – többnyire fölháborodással – értesült, „Husz [helyesen: Huss] egyetemi tanár a debreceni újságíróknak kijelentette, hogy felszólalását rosszul értették, mert ő csak szellemi pogromot hirdetett a zsidóság ellen”. Az ebben a formában is elfogadhatatlan védekezést az egyetem tanácsa visszautasította, s „Kiss Géza rektor elítélte Husz Richárd föllépését s miután eljárásában a fegyelemsértés tényét állapította meg, elrendelte ellene a fegyelmi eljárást”.¹⁵

Huss vállalhatatlan nézeteivel a sok más egyetemi szervezethez hasonlóan rövid életű, a két világháború között viszont gyakran példaként emlegetett Piros-Fehér-

¹² JÁSZI Oszkár: Az októberi forradalom. In: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Vál. szerk. és a jegyzeteket készítette LITVÁN György–VARGA F. János. Budapest, Magvető, 1982. (A továbbiakban: JÁSZI, 1982.) 298. (A részlet Jászi *Magyar kálvária, magyar feltámadás* című kötetéből való.)

¹³ JUHÁSZ NAGY Sándor: *A magyar októberi forradalom története (1918. okt. 31–1919. márc. 21)*. Budapest, Cserépfalvi, 1945. (A továbbiakban: JUHÁSZ NAGY, 1945.) 404–405.

¹⁴ Az 1918 végi 1919 eleji folyamatokról részletesen beszámol: VICZIÁN, 2002. 190–216.

¹⁵ A kik pogromra buzdítanak. *Budapesti Hírlap*, 1918. december 10. 8. – Vö. Egy debreceni tanár pogromot akart rendezni. *Az Est*, 1918. december 10. 8. (A Budapesti Hírlap előbbi tudósítása részben ennek szövegét vette át.)

Zöld Blokk sem azonosult. A tömörülés viszont sikeresen akadályozta a baloldali egyetemi egyesületek további előretörését, s Magyarország integritásának védelmében is jóval határozottabban lépett föl, mint vetélytársai. A kormány ugyan ragaszkodott a területi egység megőrzéséhez, ám pacifizmusa és külpolitikai tehetetlensége eszköztelenné tette ennek megvalósításában. A katonadiákok és a Ludovika hallgatói ezért alakították meg 1918. december 15-i, Vigadóbeli nagygyűlésükön az Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Magyarország Területi Épségét Védő Ligáját,¹⁶ amely átvette a Piros-Fehér-Zöld Blokk szerepét; hamarosan azonban feloldódott az 1919. január 26-án létrejött Magyar Ifjak Nemzeti Pártjában, illetve Ifjúsági Területvédő Liga néven működött tovább.¹⁷

A területi integritás kérdése és a felsőoktatás

Az ország fölbomlásának megakadályozása vagy legalább lassítása közös nevezőnek tűnt ugyan, ám a szociáldemokraták balszárnya már ekkoriban is elutasította az integritáshoz való ragaszkodást – miközben az egyetemek sorra, több nyelven jelentették meg a területi sérthetetlenség mellett érvelő, a „világ művelt közvéleményéhez” szóló szövegeket,¹⁸ s az ifjúsági egyesületek is hasonlóan cselekedtek.¹⁹ A *Népszava*

¹⁶ „Az egyetemi polgárok és polgárnők teljesen megtöltötték a termeket. A gyűlést Godova Károly elnök nyitotta meg s utána Németh Ágnes ismertette a liga célját. A magyar egyetemi és főiskolai ifjúság, mondotta a többi között, az intelligencia és megértés hatalmas fegyverével fog a világ összes egyetemeihez és főiskoláihoz fordulni és általuk az egész művelt világhoz, fölvilágosító iratokkal árasztja el a külföldet és nemzetiségi vidékeinket, erős külföldi és belföldi agitációt indít Magyarország területének sérthetlenségéért. Kijelentette, hogy a liga semmiféle politikai párthoz nem csatlakozik; egyetlen szent kötelessége: dolgozni a haza megmentésén. A liga munkáját ma megkezdi. [...] Utána Ballagi Aladár dr. gyűjtő beszédben hívta föl az ifjúságot cselekvésre. A külföld véleménye, úgymond a többi közt, meg van fertőzve. A most uralkodó két vezető eszme, a szocializmus és a nacionalizmus között lényegi különbség nincs: egyesüljön tehát mindenki a haza megmentésére!” A gyűlés „után az ifjúság kivonult a teremből és a Kossuth-nóta, valamint a Himnusz és kuruc nóták éneklése mellett vonult föl a Kossuth Lajos utcán és Múzeum körúton át üdvözölni Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligáját”. Az ifjúság az ország területi integritásáért. *Budapesti Hirlap*, 1918. december 17. 2.

¹⁷ VICZIÁN, 2002. 230–234, 244, 258.

¹⁸ Minderről bővebben: VÁRDY Béla: Trianon megnyilvánulása a két világháború közti magyar történetírásban. *Aetas*, 2003/3–4. 286–305. – PALLOS Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920. I–II. In: *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve XXIV. (2005–2006)* 33–95. és *XXVI. (2008–2009)* 37–75. – VÖRÖS László: A történelmi Magyarország szétesése és Trianon. Az 1918–1920-as évek megjelenítése a magyar és a szlovák nemzeti történetírásban. *Limes*, 2011/1. 5–43. – UJVÁRY Gábor: A békekötés és a magyar történetírás. „Trianon elítélésében és a revízió kívánságában mindnyájan egyek vagyunk”. *Rubicon*, 2017/7–8. 110–115.

¹⁹ Ennek egyik példája: „A magyar ifjúság területvédelmi szövetségének egy küldöttsége megjelent

viszont már 1918. december 5-i vezércikkében, a Szociáldemokrata Párt álláspontjaként kijelentette: „Ha a nem magyar ajkúak nem akarnak velünk egy államban élni, kísérletet sem szabad tenni kényszereszközök alkalmazására. De azt kérdezzük a budapesti egyetem tanáraitól és mindazoktól a magyar uraktól, akik most ligát alakítanak Magyarországon területének megvédésére, vajon milyen eszközökkel akarják ezt a területi épséget megvédeni? Erre feleljenek, ne pedig hazafias fájdalomukat sirják el. Mit akarnak csinálni? Fegyverbe akarják újból szólítani a négy és fél év óta vérezett magyar népet? [...] Megmondjuk nyíltan: ezek az urak a zavarosban akarnak halászni! Ezek az urak egy népszerű jelszó mezében zavart akarnak okozni, a területi integritás jelszavának hangoztatásával ellenforradalmi hangulatot igyekeznek teremteni [kiemelés az eredetiben], az ellenforradalmi erőket igyekeznek szervezni! [...] a mozgató erő, amelyet a »B[udapesti]. H[írlap].« szerkesztőségében, a levitézlett agráriusok táborában és a »B. H.« mai vezércikke után ítélve a budapesti egyetem tanárai között kell keresnünk, nyilvánvalóan rosszhiszemű, hazafias jelszóval ellenforradalmat kereső.”²⁰

Az ekkor még tárca nélküli munkaügyi és népjóléti miniszter, Kunfi Zsigmond pedig – aki pártja idézett véleményének egyik fő alakítója volt – két héttel később már a minisztertanács ülésén vetette föl az integritás gondolatától való elfordulás szükségességét. Az etnikai határok elvéhez viszont ő is ragaszkodott. „Az eddigi alappal szemben – fejtegette – meg kellene próbálni úgy rendezni a dolgokat, hogy ez a kormány azon a Magyarországon kormányozzon, amely az etnográfiai egység határain belül fog kialakulni. Erre az alapra kell helyezkedni, mert ez a konzekvenciája a háború elvesztésének.”²¹

[Philipp] Goodwinnál, az amerikai bizottság vezetőjénél és átadta neki a szövetség memorandumát, melyet Magyarország integritása érdekében az amerikai ifjúsághoz intéz. Goodwin megígérte, hogy a memorandumot illetékes helyre fogja juttatni.” A magyar ifjúság az amerikai ifjúsághoz. *Pesti Hírlap*, 1919. március 13. 5.

²⁰ A területi integritás hazug jelszava. *Népszava*, 1918. december 5. 1–2. – E cikk utalt a *Budapesti Hírlapra*, amely a budapesti tudományegyetem tanárainak Szózatát közölte és megjegyezte: „Amitől ma sajog minden magyar szív, amiben hánykódik minden magyar elme, arról a véres témáról a magyar egyetemi tanárok Szózatot szerkesztettek, s elküldték az összes külföldi egyetemi tanároknak. A tudománynak, a kultúrának, az emberiség szent érdekének segítségkiáltása ez a remek, tömör, egyszerű és mélyen megindító írásmű [...]” Az ország integritása. *Budapesti Hírlap*, 1918. december 4. 1.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 27. 1918. december 18-i ülés, 1. napirendi pont. – Vö. ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon, 2018. (A továbbiakban: ROMSICS, 2018.) 147–148. – Kunfi Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter – Károlyi Mihály bizalmas tanácsadója, a kommun hatalomra kerülése előtt a béketárgyalásokra való előkészületeket irányító Külügyi Tanács elnöke – sem értett egyet. „[...] azon a véleményen vagyok és voltam – állította –, hogy a svájci alapon reorganizált Magyarország, mely a szomszéd államokkal a legszorosabb szövetségi kapcsolatba lép, a demokráciának, a gazdasági

Ezek a kérdések a felsőoktatás-politika szempontjából is lényegesek voltak, hiszen az ország négy tudományegyeteméből kettő, az 1872-ben alapított kolozsvári és az 1912-ben létrehozott pozsonyi román, illetve csehszlovák megszállás alá került: Erdély központja 1918. december 24-én, a későbbi szlovák főváros pedig 1919. január 1-jén. További működésük 1919 januárjától bizonytalanná vált,²² s későbbi sorsukat, a tanári kar és a hallgatóság szinte teljes egészének Budapestre menekülését, majd szegedi (1921) és pécsi (1923) letelepedésüket előlegezte.²³ A negyedik tudományegyetem, a szintén 1912-ben létrehozott debreceni – a pozsonyihoz hasonlóan – ekkor még kiépülőben volt. Klinikai telepe „felvételi”/adminisztratív/ épületének förlavátására 1918. október 23-án, IV. Károly király jelenlétében került sor, ami nemcsak amiatt váltott ki komoly visszhangot, mert az uralkodót a vasútállomásra érkezésekor az osztrák himnusz hangjaival fogadta a katonazenekar, és mert abba a Nagytemplomba is ellátogatott, ahol 1849. április 14-én kimondták a Habsburg-ház trónfosztását, hanem azért is, mivel ez volt az utolsó nyilvános közszereplése.²⁴

haladásnak és a békének nagyobb garanciája lett volna, mint egy megcsonkított Magyarország, mely elkeseredetten, életképtelenül, rémálmok által üzötten mereven elzárkózik a környező államokkal szemben. Különben is miről kívánták, hogy lemondunk volna? Hisz a békeszerződés határozatait még nem ismertük, és az antant váltig hirdette, hogy a demarkációs vonalaknak a jövő politikai határaihoz semmi közük nincs.” JÁSZI, 1982. 364–365. – A Galilei Kör és később Jászi titkára, Csécsy Imre ugyanekkor úgy vélekedett: „Az októberi magyar forradalom tisztára antimilitarista forradalom volt s minden vívmánya ebből képzelhető el másképp, mint a forradalom vívmányainak romba döntésével [sic!]. Minthogy pedig a területi integritás megvédése – ma épp úgy, mint holnap – egyedül militáris eszközökkel képzelhető, a dilemma így tevődik fel: határainkat védjük-e meg!, vagy a forradalmat?

A magyar progresszióra hárul a kötelesség önmagával és a nemzetiségekkel szemben, hogy a területi integritás ellenforradalmával egyszer és mindenkorra leszámoljon.” CSÉCSY Imre: Területi integritás. *Szabadgondolat*, 1919/1. (január) 12–13, az idézet: 13.

²² Ezt különböző intézkedések is érzékeltették, mint például a kultuszminiszter 1919. évi 7178. sz. rendelete „az ellenséges csapatok által megszállt területeken levő egyetemekre és jogakadémiákra beiratkozott joghallgatók tanulmányainak és vizsgáinak folytatásáról”. Eszerint azoknak a joghallgatóknak, akik „az ellenséges megszállás okozta veszélyek miatt tényleg akadályozva vannak abban, hogy vizsgáikat, szigorlataikat” saját intézményükben abszolválják, a miniszter „kivételes méltányosságból” megengedte, hogy a „vizsgálataikat (szigorlataikat) más jog- és államtudományi karon” letehessek. *Hivatalos Közlöny*, 1919/7. (február 18.) 73–74.

²³ A kolozsvári egyetem Szegedre kerüléséről: KISS József Mihály: Párhuzamos utak: A kolozsvári és pozsonyi egyetem válságos időszakának történetéhez. In: *Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből*. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 14.) Szerk. Uő. Budapest, ELTE, 1991. 123–161. – VINCZE GÁBOR: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)*. Szeged, JATEPress, 2006. – A pozsonyi univerzitás Pécsre költözéséről: LENGVÁRI István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera ad Astra*, 2014/1. 15–24.

²⁴ *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*. Szerk. OROSZ István–IFI. BARTA János. Debrecen, Debrecen University Press, 2012. (A továbbiakban: Debrecen, 2012.) 48–60.

A nagy múltú Selmezbányai Erdészeti és Bányászati Főiskola hallgatói már 1918. december közepén magyar fennhatóságú területre érkeztek, s a két univerzitással szemben gyűjteményeiket és műszereiket is összecsomagolták és megmentették. Tanáraik 1919. február végéig követték diákjaikat, és néhány hetes budapesti tartózkodás után 1919 márciusától Sopronban folytatták munkájukat. A tanév első óráit már a Tanácsköztársaság idején, április 28-án tartották.²⁵ Az idegen kézbe került magyar felsőoktatási intézmények 1919–1920 folyamán megszűntek: két gazdasági (Kassa és Kolozsvár) és két jogakadémiának (Kassa és Nagyvárad), valamint a Fiumei Kiviteli Akadémiának is ez lett a sorsa. Az eperjesi evangélikus jogakadémia 1919 februárjában Miskolcra, a máramarosszigeti református pedig 1921 júliusában Hódmezővásárhelyre költözött.²⁶ A csekély létszámmal működő hittudományi főiskolák egy része viszont az új államkeretek között is tovább dolgozhatott az utódállamokban.

E változások számos ellentmondást hordoztak magukban és kétélűnek bizonyultak. A felsőoktatási intézmények Magyarországra települése – amelyhez a határon túl rekedt magyar állami alkalmazottak, közöttük jelentősen felülreprezentáltak az értelmiségiek Magyarországra menekült tömege társult – növelte ugyan a „csonkaországbeli” diplomások arányát, közvetve a kultúrpolitika két világháború közötti szerepét és Magyarország kulturális súlyát, ám rendkívüli módon gyengítette az utódállamok magyarságát; nemcsak a létszámapadás, hanem a kisebbségi sorba kerültek szellemi vezetőinek magyarányú elvándorlása miatt is.

²⁵ A Selmezbányai Főiskola Sopronbakerüléséről: NÉMETH Ildikó: A Selmezbányai Bányatisztképzőből lett soproni Erdészeti és Faipari Egyetem. *Limes*, 2004/4. 113–124. – LICHNER József: Az „Alma Mater” kálváriás útja Selmezbányától Sopronig, illetve szétdarabolásáig [közvetette unokája, M. Szilas Katalin]. *Erdészettörténeti Közlemények*, 2004. 5–39. – *Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából*. Vál., jegyz., bev. CSONKA Laura–FIZIKER Róbert. Budapest, L'Harmattan, 2019. (A továbbiakban: CSONKA–FIZIKER, 2019.) 110–112. – Sopronban 2019. április 10-én rendezték a Sopron & Selmec 100 című emlékkonferenciát, az itt elhangzott előadások szerkesztett változata hamarosan megjelenik. A témával Tóth Imre, Dominkovits Péter, Sági Éva és ifj. Sarkady Sándor referátumai foglalkoztak. Az ülés hanganyaga elérhető: <http://sopronselmec100.uni-sopron.hu/sopron-selmec-100-emlekkonferencia-2019-aprilis-10-> (letöltve: 2019. július 22.) – Ld. még e kötetben Orosz László tanulmányát.

²⁶ *Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945/1948-ig*. Szerk. MOLNÁR László–ZSIDI Vilmos. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2006. 51–52, 59, 60–61, 75, 79–81, 86. – Az Eperjesről Miskolcra települt akadémiairól: STIPTA István: A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919–1949). In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923*. Szerk. KAJTAR István–POHÁNKA Éva. Pécs, PTE AJK, 2009. 65–86. – A hódmezővásárhelyi intézményről: PRESZTŐCZKI Zoltán: Hódmezővásárhely első főiskolája. A Máramarosszigeti Református Jogakadémia utolsó évei. In: *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2016*. Szerk. ÜÖ. Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság, 2016. 163–196.

Viták az oktatói gárdáról

1918 végén és 1919 elején az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek ellentétei és az ország területi egységét fölbontó külső fenyegetettség mellett többen az univerzitások – elsősorban a legrégebb, az ország összhallgatóságának csaknem felét, 1919 elejétől már döntő többségét fogadó²⁷ és a legnevesebb tudósokat fölvonultató budapesti – oktatói karát is támadták. A vélt vagy valós konzervativizmusa miatt bírált professzori gárda teljes átalakítását szorgalmazó törekvések szószólói egyre hangosabbakká váltak. Bár a gyökeres változásokat hirdetők a tudományos közvélemény támogatását nem (vagy csak kis részben) élvezték, a kormánypolitika fölkarolta céljaikat.

A helyzetet tovább bonyolította, hogy ez akkor történt, amikor 1917-hez képest jelentősen növekedett a diáklétszám – először 1917/18 második félévében, amikor a hadbavonultaknak nyáron három hónapos pótszemesztert hirdettek –, s ezáltal a tanárság leterheltsége. 1923-ig érződött ennek hatása, hiszen a tanulmányaikat az önkéntes bevonulás vagy a behívások következtében megszakító – és a háborút túlélő – diákok 1918 őszén részben ugyan visszatértek a frontokról, ám számukat a később hadifogságból hazaérkezők is gyarapították. Ezek a „katonadiákok” 1918 novemberétől különböző tanulmányi kedvezményeket élveztek.²⁸ Mindezt az elszakított területekről a „csonka hazába” menekült hallgatók tömege tetézte. Ezen okok következtében 1919 őszén a korábbinak harmadára csökkent, ráadásul gazdaságilag is a tönk szélére került országban jóval több egyetemista tömörült, mint a világégés idején a háromszor akkorában. Ugyancsak új keletű probléma volt a nők fokozatos és erőteljes térfoglalása: miközben 1914 és 1918 között drasztikusan csökkent a felsőoktatásban résztvevők száma, a nőké látványosan emelkedett, amit csak erősített, hogy – a korábbi korlátozásokat eltörölve – 1918 decemberétől már az egyetemek valamennyi világi karát, illetve a műegyetemet és a jogakadémiákat is látogathatták.²⁹

²⁷ A létszámadatokról itt és a továbbiakban is ld. e kötetben Király Sándor tanulmányát.

²⁸ Minderről bővebben Vajda Tamás e kötetben olvasható dolgozata szól. – A kedvezményekről: A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1918. évi 95.975.sz. rendelete a háborúból visszatért főiskolai hallgatók és végzett középiskolai tanulók tanulmányi kedvezményei tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 1918/28. (december 15.) 612–614. (A rendelet kelte: 1918. november 21.) – Vö. A katonadiákok tanulmányi kedvezményei. *Népszava*, 1918. november 24. 10.

²⁹ A felsőoktatásban részt vevő hallgatók száma: 1880: 6514; 1900: 10 567; 1913: 14 575; 1917: 7183; 1919: 18 449; 1920: 10 005; 1921: 14 234; 1922: 17 306; 1923: 18 347; majd az 1920-as években 15 000 körül állandósult. A hallgatónőké: 1897: 6; 1900: 36; 1910: 318; 1913: 475; 1917: 1189; 1919: 1672; 1920: 674; 1921: 1240; 1922: 1456; 1923: 1537; ezután az ő számuk is csökkent, valamivel 1000 fölötti maradt az 1920-as években. Ld.: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. MAGYARY Zoltán. (A továbbiakban: MAGYARY, 1927.) Budapest, Tudományos Társulatok és Intéz-

Ráadásul ezek az összetett, egy-egy elemében is komoly nehézséget jelentő folyamatok egyetlen éven belül, háromszori hatalomváltás közben játszódtak le.

Hatvany Lajos már néhány nappal a Károlyi-féle forradalom után, 1918. november 5-én kollektíven megbélyegezte a magyar professzorokat, akik: „A mi professzoraink – tisztelet a kitűnő kivételeknek! –, de javarészt mégse tudósok. Inkább csak bizonyos pártpolitikai szervezet tagjai. Épp azon pártpolitikai felekezete [Hatvany szerint az akkor már megszűnt Nemzeti Munkapárté, U. G.], mely a háborút akarta, szervezte, folytatta és még ma sem hagyta volna abba, ha nem kényszerítik reá a fegyverletételre. [...] A tudósok munkája az új korszak cselekvő tényezőinek csakis úgy válhatik hasznára, ha az egyetemi tanács kissé kiszellőzteti fülledt szobáját. Ajtót kell nyitni. Új alakoknak kell besétálniuk a nyitott ajtón. A modern tudomány embereinek, kik eddig ebből a dohos teremből ki voltak zárva. [...] a tudományos testületeknek mindenekelőtt alkalmazkodniuk kell az új szellemhez!”³⁰

Hatvany szavai termékeny talajra hullottak. Az új rendet megtestesítő politikusok közül különösen a polgári radikálisok, de sok szociáldemokrata is osztotta e nézeteiket. Károlyi párthíve, az egyébként mérsékeltnek számító Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter (1918. október 31. – 1918. december 22.) szintén szorgalmazta a budapesti tudományegyetem jogi kara tanári gárdájának felfrissítését, és a társadalomtudományi tárgyak oktatásának nagyobb súlyt kívánt biztosítani. (A sors fintora, hogy rövid idejű miniszterségéről történt lemondása után Lovászy beszélt Károlyiék mindinkább balra tolódó politikájával; 1919. január 6-án már az Ifjúsági Területvédő Liga Vigadóbeli nagygyűlésén szónokolt, Bartha Albert volt honvédelmi miniszterrel együtt – utóbbi a pacifista közhangulattal szemben 1918 novemberében egyetemi zászlóaljok szervezését is megkísérelte az államhatárok megvédése érdekében.)³¹

mények Országos Szövetsége, 1927. 38, 41, 49–50. – Király Sándor e kötetben található írásától részben eltérnek az előbbi adatok, ami abból származik, hogy az első és a második félévi beiratkozások közötti különbség olykor jelentős volt (az előbbire mindig /jóval/ többen immatrikuláltak). – A nők felsőoktatásban bekövetkezett egyenjogúságáról a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. december 7-i, 206.626. számú rendelete intézkedett: *Magyarországi rendeletek tára*. (A továbbiakban: *Rendeletek tára*) Ötvenkettedik évfolyam. Budapest, Magyar Belügyminisztérium, 1918. 2879–2880.

³⁰ h. 1.: Egyetemi tanárok. *Pesti Napló*, 1918. november 5. 8. – Hozzá kell tennem: a későbbiekben Hatvany jócskán finomította ezt az elképzelését, s maga is elítélte a túlzott változtatást: „Az egyetemnek a maga megújulását nem a jeles öregek üldözésével, hanem a kitűnő ifjaknak a maga kebelébe való bevonásával kellene kezdenie. Akkor a maga módján jól művelt, de szempontjaiban meghaladott tudomány mellett, ott volna a friss, feltörekvő tudományosság. A nemzedékek egymásnak nyújtanák a fáklyát.” HATVANY Lajos: Tudomány és vidéke. *Pesti Napló*, 1919. január 16. 4.

³¹ Lovászy szerepéről újabban: HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. (A továbbiakban: HATOS, 2018.) 143–145, 364–366. – Ld.

Lovász 1918 novemberében kérte a kiváló jogfilozófus, Somló Bódog kolozsvári professzor budapesti tudományegyetemre, az általános jogtan és enciklopédia tanszékére történő kinevezését. Ezzel azonban megsértette az európai egyetemfejlődés egyik alapelvét, miszerint az univerzitások tanári kara kezdeményezheti – illetve, ha ezt a felügyeleti hatósága teszi, előzetesen véleményezheti – az új oktatók alkalmazását.³² A jogi fakultás végül egyhangú titkos szavazással hívta meg a nemzetközileg ismert tudóst a katedrára, méltányolva Lovász leiratának azon kitételét, miszerint nem kívánja az ügyet precedensnek tekinteni, azt „csupán a rendkívüli idők igényelte rendkívüli intézkedésnek” tartja, és a tanszékek betöltésénél „az egyetem autonómiáját lelkiismeretesen megóvni kívánja”.³³

Nem sokkal ezután azonban Lovász már arról értesítette a kart, hogy hét új tanszékot szeretne szervezni – jelöltjei közül Varga Jenőt és Rónai Zoltánt meg is nevezte³⁴ –, és kívánsága teljesítésére egy hetes határidőt szabott. Mivel e lépés a kar teljes átalakítását jelentette volna, annak január 15-i ülése visszautasította Lovász

még: Lovász lemondásának okai. *Pesti Hírlap*, 1918. december 25. 3–4. A cikk szerint Lovász ennek alapjaként többek között „a kormány szélsőséges politikai irányát” jelölte meg, és kijelentette: „A szociáldemokrata párt szervezkedésével és a kommunisták agitációjával szemben öntudatos szervezkedésre akarja felhívni a polgárságot [...], mert a polgárság kezd tudatára ébredni annak, hogy erőteljes föllépése csak javíthatja helyzetünket a külfölddel szemben, befelé pedig csak így akadályozhatták meg a rend ellenségeinek felforgató munkáját.” – Lovász Vigadóbeli beszédéről: Az egyetemi ifjúság nagygyűlése. *Az Est*, 1919. január 7. 6. Itt megállapította: „Most az ország megmentéséről van szó. Meg kell győzni a világot, hogy Magyarországnak hivatása van Európában, hogy a német és orosz imperializmus újraébredése ellen mi vagyunk a legjobb gát. Rendet és nyugalmat azonban ne várjunk az idegen csapatok munkájától, azt nekünk kell biztosítanunk, mert különben az nem rend, hanem szolgaság.” Bartha pedig: „Azt mondta, hogy őt Budapest széles rétegeiben ellenforradalmárnak mondják, ami azonban nem áll. Székely ember még nem árulta el hazája ügyét, de azt nem lehet kívánni, hogy maga segítsen azoknak, akik meg akarják csonkítani.” A nagygyűlést követően tüntetésen éltették Lovászt és Barthát, miközben „Vesszen Jászi!”, „Le a bolsevizmussal!”, „Vesszen Kun!”, „Le Pogánnyal” kiáltásokat skandáltak. Erről: VICZIÁN, 2002. 228. Ugyanő tudósít Bartha „Egyetemi Őrsereg” alakítására vonatkozó törekvéseiről is: Uo. 200–201. – Bartha szándékairól ld. még: JUHÁSZ NAGY, 1945. 293–294.

³² Az erről szóló hír szerint (*Néptanítók Lapja*, 1918/50–51. szám /december 16./ 15.): „A budapesti egyetem felfrissítéséhez is hozzálatott a népkormány. Az elavult világ berendezkedésének szószólóit felcserélik a modern világnézet harcosaival. A közoktatási miniszter Somló Bódog kolozsvári egyetemi tanárt a budapesti egyetem általános jogi tan [sic!] és a jogi és államtudományok enciklopédiája tanszékére nevezte ki rendes tanárrá. Somló a legkiválóbb magyar szociológusok egyike, aki új szellemet, új világnézetet visz be a budapesti egyetem dohos falai közé.” – Somló 1920. szeptember végén, mivel képtelen volt földolgozni Magyarország felosztását, önkézzel vetett véget életének. Kolozsvárott, a Házsongárdi temetőben – édesanyja sírja fölött – akasztotta föl magát. Erről: HATOS, 2018. 285.

³³ ELTE Lt. 7/a. 19. köt. 1918. november 20-i II. rendes ülés.

³⁴ Uo. 1918. december 17-i III. rendes ülés. A következő tanácsülésen (1919. január 15-i VIII. rendkívüli ülés) 14 igen, 2 nem és 2 üres szavazólappal Varga Jenő kinevezése ellen foglaltak állást.

kívánságát. (Ekkor már nem is ő, hanem – államtitkárként – Juhász Nagy Sándor vezette a tárcát.)³⁵ A fakultás határozata szerint: „[...] tekintve az ország mostani zilált és szomorú állapotát, nem tartja időszerűnek új tanszékek kreálását, annál kevésbé, mert az előtt a lehetőség előtt állunk, hogy egy vagy két egyetemünk is megszűnik és azoknak kenyér nélkül maradó tanárainak elhelyezéséről kell majd gondoskodnunk.”³⁶

Vita a budapesti tudományegyetem autonómiájáról

Ezután gyorsan pörögtek az események. Az új miniszter, Kunfi Zsigmond már az első munkanapján, 1919. január 22-én értesítette az egyetemi tanácsot, hogy a jogi karra hét professzort nevez ki, s a fakultás „hozzászólásának kikérését ezúttal a forradalom szellemi vívmányainak biztosítására” mellőzi.³⁷ A jogi kar január 25-i

³⁵ MEZEY, 2002. 254–255. – Vö. RÁCZ Kálmán: Az egyetemi autonómia Magyarországon 1848 és 1945 között. *Múltunk*, 2010/1. 72. – Lovászy jelöltjeiről: Varga és Rónai elvtársakat egyetemi tanárokká nevezik ki. *Népszava*, 1918. december 22. 5. A cikk szerint: „A miniszter leiratában a többi között kijelenti, hogy a reform szociális szellemének biztosítása érdekében elkerülhetetlenül szükséges, hogy a megújuló oktatásban közreműködjenek és már a reform előkészítésében is részt vegyenek olyan, ma még az egyetem kötelékén kívül álló férfiak is, akikben eddigi tudományos és szociális munkásságuk tanúsága szerint régtől fogva él a kialakulóban levő új rend képe és mindazok az eszmények, amelyeknek az új fajtájú magyar köztisztviselőt hevíteniük kell. Ezért a miniszter most, a reform részletes kidolgozása előtt is megszervezni kíván egyes alapvető fontosságú tanszékeket (szociológia, kriminológia, politika, agrárpolitika, szociális kérdések elmélete) és közli a fakultással, hogy két ilyen tanszékre dr. Rónai Zoltánt és dr. Varga Jenőt fogja kinevezni.”

³⁶ ELTE Lt. 7/a. 19. köt. 1919. január 15-i VIII. rendkívüli ülés.

³⁷ A kérdéskör mindmáig legrészletesebb – bár Kunfi, Jászi, a polgári radikálisok és általában az új kormányzat irányában meglehetősen elfogult –, dokumentumokkal kísért kifejtése: LITVÁN György: A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája 1918–1919 fordulóján. *Történelmi Szemle*, 1968. (A továbbiakban: LITVÁN, 1968.) 401–427., az idézet: 409. – A január 22-i kinevezésekről (melyeket a „köztársaság elnökének hozzájárulásával, a minisztertanácstól nyert felhatalmazás alapján” tett a közoktatásügyi miniszter: *Hivatalos Közlöny*, 1919/5–6. (február 16.) 66. – Ld. még: Hét új egyetemi tanár. *Népszava*, 1919. jan. 23. 2. Eszerint: „A komoly reform megvalósulásának az az előfeltétele, hogy a munkába bevonassanak a ma még az egyetem kötelékén kívül álló férfiak, akikben régtől fogva és mély meggyőződésésként él a kialakuló új rend szociális földadatainak átértelmezése. Ezért a miniszter közli a karral, hogy a Lovászy által megállapított új tanszékekre, az újonnan létesítendő társadalomgazdaságtani tanszékre a betöltetlenül hagyandó üres tanszékek javadalmának terhére kinevezte dr. Ágoston Pétert a magánjog, dr. Farkas Geyzát az agrárpolitika, dr. Jászi Oszkárt a szociológia, dr. Kovács Gábort a társadalomgazdaságtan, dr. Rónai Zoltán elvtársat a politikai tudományok, dr. Varga Jenő elvtársat a gazdasági politika és dr. Vámbéry Rusztmetet a kriminológiai tanszékére. Ezeknek a kinevezéseknek a nagyobb részéhez a jogi kar előzetesen nem szólt hozzá. A miniszter leiratában azonban hivatkozik arra, hogy a kar intézményesen nem biztosított s a múltban személyesen vagy pártpolitikai okokból nem egyszer

tanácsülésén a kar doyenje, az ismert konzervatív professzor, Concha Győző kijelentette: „Itt testületi jogainknak oly flagrális megsértésével állunk szemben, amelyet, ha becsületünkre nézünk, nem ismerhetünk el törvényesnek.” K. Kováts Gyula egyházjogász úgy vélte, hogy „nyílt támadással állunk szemben, amellyel szemben az egyetem minden tagjának becsületbeli kötelessége állást foglalnia”. Szladits Károly, a magyar magánjog kiemelkedő személyisége szerint: „A kinevezések törvénybe ütközök. A törvénybe ütköző rendelkezés azonban lehet csak szabálytalan vagy egyszerűsrimind érvénytelen. Az egyetemnek a törvény csak konzultatív hatáskört biztosít. Már magában véve sem valószínű, hogy a konzultatív hatáskör megsértése érvénytelenséggel járjon. Ez a törvényből ki nem tűnik.” Még a radikális fiatalok egyik korábbi példaképe, a Galilei Kör alapításában kulcsszerepet játszó Pikler Gyula is törvénytelenységnek ítélte a kormány intézkedését, és hozzájárult, hogy „ez ellen úgy a kormány, mint az államfő előtt a leghatározottabban tiltakozzunk”. Hosszabb vita után „a kar egyhangúlag törvénytisértésnek” minősítette, „hogy a miniszter az egyetem meghallgatása nélkül szervez és tölt be tanszékeket”, illetve ugyanígy mondta ki, hogy „e törvénytisértés ellen felterjesztéssel él, és addig az eskü kivételének függőben tartását kívánja” az újonnan kinevezettektől. Szótöbbséggel határozott arról, hogy „a tervezett átalakítás nem kívánatos mindaddig, míg a törvényhozás nem határozhat felőle”. Egyben – szintén egyhangúlag – fölkerlte az egyetemi tanácsot: „[...] tegyen ugyanily értelmű felterjesztést a miniszter úrhoz, az összminisztériumhoz és külön a Köztársaság elnökéhez, és ez utóbbit a legrövidebb idő alatt küldöttség útján nyújtsa át; az eskü kivételét pedig függessze fel, mert az autonómia megtartása nem várható azoktól, akik annak megsértésével neveztettek ki. Kéri továbbá e határozatnak a társkarokkal, a többi főiskolákkal és a magántanárokkal való közlését.”³⁸ Ugyanezen a napon a miniszterhez intézett felterjesztésében határozottan tiltakoztak az eljárással szemben.³⁹

lényegében figyelmen kívül hagyott hozzászólásának kikérését ezúttal a forradalom szellemi vívmányainak biztosítására kellett mellőznie.” – A kinevezéseket vezércikkben üdvözölte a *Világ*, többek között kiemelve, hogy az „új emberek az egyetemre új levegőt fognak hozni”, illetve „Akármelyik egyeteme a világnak büszke lehelne rá, ha tanári kara ilyen emberekkel gyarapodnék”: A budapesti egyetem. *Világ*, 1919. január 23. 1. A cikk így zárult: „Az új közoktatásügyi miniszter jól kezdi a dolgát; a jövő minden elismeréséről és hálájáról bizonyos lehet, ha így folytatja.” – Ld. még: Gazdaságpolitikai tanszékek az egyetemen. *Népszava*, 1919. január 26. 10–11. Kunfi szerint „[...] a budapesti egyetem jogi karának reakciós, konzervatív és az én szememben ellenforradalmi elemei egyszerűen obstrukciót kezdettek a forradalmi kormánynak az ellen a törekvése ellen, amely a forradalomban győzedelmeskedett új világfölfogás előtt az egyetemet is meg akarta nyitni. Ez pedig meg fog történni; ha kell, meg fog történni a legkíméletlenebb küzdelem és a legerélyesebb rendszabályok alkalmazása révén [...]” (11.)

³⁸ ELTE Lt. 7/a. 19. köt. 1919. január 25-i IX. rendkívüli ülés.

³⁹ LITVÁN, 1968. 409–413.

Kunfi azonban nem hátrált. A sajtó hírei szerint 1919. január 25-én a budapesti egyetem bölcsészkarára – megint csak mindenféle egyeztetés nélkül – nyilvános rendes tanárrá nevezte ki a kvalitásai alapján ezt feltétlenül megérdemlő, ám doktori címmel nem rendelkező Babits Mihályt, a filozófus Fogarasi Bélát, a művészettörténész Fülep Lajost – aki egyébként tiltakozott, hogy az autonómia sérelme árán legyen professzor –, a vegyész Hevesy Györgyöt, a filozófus Lukács Györgyöt és a klaszika-filológus Révay Józsefet. További tizenkét professzori kinevezést is előlegezett, jelezve, hogy az ő személyükről sem fog egyeztetni.⁴⁰ A hírt egyébként – nyilván a várható tiltakozás miatt, illetve azért, mert Kunfi nem akart az egyetemen újabb fakultáson is frontot nyitni – már másnap cáfolta és „teljesen alaptalannak” nevezte Kunfi pártjának lapja, a *Népszava*. (A zavaros viszonyokra és kommunikációra viszont jellemző, hogy a *Színházi Élet* – „egész sor új katedra rendszerezítése” mellett – Babits és Lukács professzorságát köszöntötte.)⁴¹ A tervek azonban később – igaz, csak részben – mégis megvalósultak: a tanácsköztársaság kikiáltása után jó másfél hónappal, 1919 májusában az említettek közül – mintegy két tucat társuk mellett – Babitsot, Fülepet és Hevesyt is kinevezték.⁴²

A sajtóban olyan értelmezések is megjelentek, miszerint az egyetem ugyan nem kérdőjelezte meg a jelöltek rátermettségét, csak a jogai semmibe vételét jelentő eljárást utasította vissza. Az elsőként tiltakozó jogi kar tanácsülésén például állítólag elhangzott, „hogy a kinevezett tanárok nagy része erőszak nélkül is, meghívás útján bejuthatott volna az egyetemi tanárok sorába, mert tudományos működésükkel rászolgáltak”.⁴³ A fakultás tiltakozásához egyébként a kormányt támogató, a progresz-

⁴⁰ Újabb tanári kinevezések a budapesti egyetemen. *Az Est*, 1919. január 26. 5. – Babits, Révay és Hevesy kinevezését üdvözte, de Fülepet, Fogarasiét és főleg Lukácsét kritizálta: Babits professzor és a többiek. *Pesti Napló*, 1919. január 16. Eszerint a „jelentéktelen munkásságot” felmutató Fogarasival szemben: „Annál többet írt Lukács György, ki a magyar irodalom tanára lett Ez se volt még! Magyar irodalom tanára, aki nem tud magyarul írni. De aki zavarosan gondolkodik, annak a szó úgysem igen lehet engedelmes szolgálja. Tekintettel arra, hogy Lukács György irodalmi munkásságának java részét a nagy képen hozzá hasonló Balázs Béla nevű poéta drámai munkásságának fejtegetésére szentelte, most már csak azt várjuk, hogy a Nemzeti Színház felsőbb rendelkezés folytán en suite [sorozatban] legyen kénytelen játszani ennek a magyar ál-Hebbelnek unalmas színműveit.”

⁴¹ Minderről, illetve Fülep kinevezésével kapcsolatos aggályairól bővebben: BABUS Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban. I–V. rész. *Új Forrás*, 2002/1–5. szám (főként a III. rész). – A *Népszava* cáfolata: Újabb egyetemi tanári kinevezésekről. *Népszava*, 1919. január 26. 6. – A *Színházi Élet* 1919/6. száma (február 9–16.) 10–11. oldalán: *Két új professzor* címmel köszöntötték Babitsot és Lukácsot az egyetemi katedrán.

⁴² A kommün alatti kinevezésekről ld. a 71. lábjegyzetet, illetve: A főiskolai oktatás reformja. *Pesti Napló*, 1919. május 11. 6.

⁴³ Obstrukció az egyetemen. *Pesti Napló*, 1919. január 29. 1. (A Vámbéryt és Jászit nevesítő idézet innen való.) – Kmety Károly a jogi kar 1919. január 25-i tanácsülésén valóban kijelentette: „Ha

szívek közé sorolt Pikler Gyula és – a Kolozsvárról nemrégiben Budapestre került – Somló Bódog is csatlakozott, törvénysértőnek ítélve a miniszter módszereit.⁴⁴

Az egyetem tanácsa 1919. január 29-én foglalkozott az új tanárok ügyével, s véleménye egyezett a jogi karéval, ezért kérte a minisztert, hogy az önkényes kinevezéseket helyezze hatályon kívül.⁴⁵ Kunfi erre kijelentette, „hogy a budapesti egyetemi tanács nyíltan kibontotta az ellenforradalom zászlóit”.⁴⁶ A polgári radikális *Világ* kommentárja szerint: „A forradalom útján megváltozott régi világrend gögös fanatikussai hermetice el akarnak tehát zárkózni azok elől a friss progresszív elmék elől, akik az egyetemi katedrákról termő eszmék magvait hinthetik a szikkadt és életképtelenné vált konzervatív gondolatok helyett. Jászi Oszkár, Rónai Zoltán és Vámbéry Rusztem mumusokként riogatják a dohos eszmekörbe rogyant és új világosságoktól előre is félénken pislákoló szemű professzor urakat, akik dühödten látják cirkulusaik illetén vakmerő megzavarását. Sebtiben előszedik tehát az autonómia rozsdás vértjét, hátha használ ez a régi medikamentum, ez az áporodott orvosság.”⁴⁷

a kérdés felvetése annak rendje és módja szerint történnék, Ágostonnak, Vámbérynek és Jászinak kinevezése előtt nem zárkózni el, mert kívánatos, hogy a most diadalmaskodott irányzat az egyetemen is helyet találjon.” ELTE Lt. 7/a. 19. köt. 1919. január 25-i IX. rendkívüli ülés. – Nagyjából ugyanezt tartalmazta az orvostudományi kar 1919. február 3-i, egyetemi tanácsnak írott jelentése is: LITVÁN, 1968. 417.

⁴⁴ Az egyetem harca a hét kinevezés ellen. *Pesti Napló*, 1919. január 29. 4. – Vö. A budapesti tudományegyetem ügye. *Az Újság*, 1919. január 31. 5.

⁴⁵ LITVÁN, 1968. 413–415. A tanács előadója, Angyal Dávid többek között megállapította: „A forradalom szellemi vívmányai összefoglalhatók ebben a sokszor félreértett szóban: szabadság. Hogyan biztosíthatjuk a szabadságot, amikor megsértjük azt? Hogyan biztosíthatjuk a szellem szabadságát, mikor a szellemi élet orgánumának szabadságát félrelökjük.” A tanács „[...] az előadói javaslatához, illetve a jog- és államtudományi karnak a társkarokkal egyező javaslatához egyhangúlag hozzájárult s ehhez képest törvénysértésnek minősíti a Miniszter Úrnak azt a tényét, hogy az egyetem meghallgatása nélkül tanszékeket szervez és tölt be.” (414.)

⁴⁶ Kunfi nyilatkozata: Az egyetemi tanács fölfüggeszti az új tanárok esküjének kivételét. *Népszava*, 1919. január 30. 4–5. „[...] a budapesti egyetem tanácsa nyíltan kibontotta az ellenforradalom zászlóját, mert ezzel a határozattal az első olyan közhatósággá vált az egyetemi tanács, amely a forradalom előtti időből származó jogelvekre támaszkodva megtagadja a forradalom jogán alakult kormány rendeletének végrehajtását. Az egyetemi tanács – lehet hogy joggal, lehet hogy jog nélkül, ez a kérdés e pillanatban nem érdekel engemet – nyíltan szembeszáll a kormánnyal, amelynek egész léte, hatalma nem az elmúlt világ törvényein, hanem a forradalom jogán alapszik. [...] biztosíthatom az egyetem tanácsát, hogy az a szociáldemokrata munkásosztály, amely a saját politikailag megfelelő bizalmi embereit beültette a hatalom birtokába, véget fog vetni annak az állapotnak, hogy valaki ne lehessen egyetemi tanár, ha tudományosan rátermett arra, mert szociáldemokrata vagy haladó világfölfogású. Ez az egyetemi tanács állásfoglalásának az igazi lényege és a kérdésnek ilyen módon való fölvetése már önmagában világossá teszi azt a feleletet, amelyet erre a provokálásra a kormánynak adnia kell.”

⁴⁷ Az egyetemi tanács hadat üzent. *Világ*, 1919. január 30. 5.

Az egyetemi tanács álláspontjához a jogi fakultás magántanárai is csatlakoztak. Ugyanezen az estén a bölcsész magántanárok szintén az autonómia ügyéről tanácskoztak,⁴⁸ s a Hóman Bálint, későbbi kultuszminiszter megfogalmazta határozati javaslatban kijelentették, hogy szövetségük „a tudományos munka szabadsága érdekében ragaszkodik a magyar tudományegyetemeknek jogszokásban, szabályrendeletekben és törvényekben biztosított jogaihoz, és kívánja azok tiszteletben tartását”, ezért nem fogadja el az új kinevezéseket.⁴⁹

A helyzet tisztázása érdekében az egyetemi tanács 1919. január 31-én meglátogatta Berinkei Dénes kormányfőt és Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnököt. Az erről beszámoló cikkből ugyan nem derül ki, mi történhetett a miniszterelnökkel folytatott beszélgetésen, a Károlyival történt tárgyalás azonban rekonstruálható. Moravcsik Ernő rektor az egyetemi autonómia megőrzésére tett esküjükre hivatkozott, és kijelentette „hogy a békés megegyezést akarják, és állásfoglalásuk nem renitencia, hanem csak köteleességteljesítés”. Károlyi válaszában közölte, hogy az egyetemi tanároknak meg kell érteniük, hogy „ma forradalmi időkben élünk”, a forradalom pedig „rendszerváltozást jelent, amelynek az egész vonalon meg kell történnie, tehát a tudományban és az új eszmék terjesztésében is”. Hangsúlyozta: „gyorsan kell cselekednünk, gyorsan kell módot adnunk arra, hogy a legfelsőbb oktatásban és a tudomány terjesztésében is tért hódítson az új szellem”. Szavait nehezen lehetett félreérteni.⁵⁰ Mint a *Népszava* megjegyezte: „A küldöttség tudomásul vehette, hogy a közoktatásügyi miniszter és vele együtt az egész kormány a tanácsnak arról a kéréséről, hogy az új tanárok kinevezését vonják vissza, még csak tárgyalni sem hajlandó. Elég világosan megérthette a küldöttség, hogy az egyetemi tanácsnak kötelessége a kinevezéseket tudomásul venni, kötelessége az új tanárok esküjét haladéktalanul kivenni, őket állásukban elhelyezni és mindama jogokkal fölruházni, amelyek őket megilletik. Amennyiben az egyetemi tanács folytatná renitenciáját és nem

⁴⁸ Néptörvény készül az egyetemről. *Az Est*, 1919. január 31. 3.

⁴⁹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 15/157. – A kérdéskör bővebb feldolgozását ld. UJVÁRY Gábor: Hóman Bálint 1918–1919-ben. In: *Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Szerk. DRASKÓCZY István–VARGA Júlia–ZSIDI Vilmos. Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2018. 589–601.

⁵⁰ Károlyi az egyetemi konfliktusról. *Pesti Napló*, 1919. február 1. 2–3. – Ugyanekkor a *Vörös Lobogó* január 31-i számában Nagy Lajos író a következőképpen nyilatkozott: „Illetékes körök szükségét látják annak, hogy az egyetemet, a régi magyar állam szolgaszellemű áltudósai e bagolyvárának tanári karát felfrissítsék. A tudatlanságot és a hazugságot akarják ezzel az illetékesek, elsősorban Kunfi miniszter, lelökni a katedráról; helyes törekvés, fontos kötelesség felismerése.” NAGY Lajos: A pszichoanalízis tanszéke. In: *Álmok és tények. Magyar írók a demokráciáról és a nemzeti kérdésről a Monarchia felbomlása idején*. Gyűjtötte, szerk. JÓZSEF Farkas, Budapest, Argumentum, 2001. 327–329, az idézet: 327.

tenne eleget a kinevezésekkel járó kötelességeinek, a kormány el van határozva arra, hogy a legélesebb rendszabályokat alkalmaz az egyetemmel szemben. Jó forrásból értesülünk azonban, hogy az egyetemi tanács mégis meggondolja majd magát és nem lesz szükség a kilátásba helyezett rendszabályokra.”⁵¹

A „jó források” ellenére február 3-án a budapesti tudományegyetem bölcsészkarja is a jogi kar véleményéhez csatlakozott, a hittudományi kar pedig fenntartotta az álláspontját, miszerint „az egyetem tanácsa a kinevezettektől nem veheti ki az esküt”. Az orvoskar ellenben azon véleményét ismételte meg, miszerint az „[...] eljárás sérelmes és káros, s azon esetre, ha a miniszter a jövőre nem nyújt megnyugtatót, készek vagyunk a legerélyesebb ellenállásra.

Minthogy azonban a közoktatásügyi miniszter 1919. február hó 1-én kelt leiratában a jövőre nézve kijelentette, hogy a legmesszebbmenő módon biztosítani szándékozik a tudományegyetem autonómiáját, minthogy a kinevezett tanárok a kinevezési okmányukat az egyetemi hatóságok útján kézhez is vették, azt javasolja a tekintetes tanácsnak, hogy az esküt a tanároktól vegye ki és működésük elé akadályt ne gördítsen.” Ezek után az egyetemi tanács – 5 igen szavazattal 4 nem ellenében – elfogadta a jog- és államtudományi kar javaslatát. Egyben jelezte, hogy bár továbbra is törvénysértőnek tartja az eljárást, de nem akadályozza a kinevezett tanárok működését, ha a minisztertanács előtt teszik le az esküt.⁵²

Minderre a szociáldemokraták – Kunfi véleményét tükröző – orgánuma már címében (*Letörni! Megrendszabályozni! Letartóztatni!*) is beszédes cikkében így reagált: „Ez így nem mehet tovább! Ezt a kormány így nem tűrheti tovább! Ezt a kormánynak nincsen joga tovább így tūrni! A forradalom kormányának nincsen joga ahhoz, hogy nyugodtan és galamblelkűen tūrje az ellenforradalom vakmerő szemérmetlen-

⁵¹ Az egyetem ügye. *Népszava*, 1919. február 1. 4.

⁵² LITVÁN, 1968. 407. és 415–424., az idézetek: 422. és 419. – Nem sokkal ezután a debreceni egyetem jogi kara is tiltakozott az eljárás ellen, ám végül az egyetemi tanács „úgy találta, hogy a budapesti egyetemen történtek fölött napirendre kell térnie”. *Népszava*, 1919. február 11. 6. és uo. február 14. 6. (az idézet innen származik). – Ld. még: A debreceni egyetem az új tanári kinevezések ellen. *Pesti Napló*, 1919. február 11. 5. A debreceni jogi kar határozata szerint: „A nyilvánvaló jogsértésen kívül veszedelmes ez az eljárás a tudomány szabadsága és önállósága szempontjából is, mert az egyetemet a váltakozó politikai áramlatok eszközévé és áldatlan pártpolitikai villongások színterévé teszi. A jogi, közszabadsági és tudományos szempontok eme súlyos sérelme és veszélyeztetése ellen a debreceni magyar tudományegyetem jog- és államtudományi kara ünnepélyesen óvást emel.” Erre a kormány „[...] félhivatalos könyomatos útján felel és kijelenti, hogy a debreceni egyetem tanárainak túlnyomó része közismerten reakciós volt és ez volt egyik fő oka annak, hogy Jászi Oszkárt a kormány nemcsak a budapesti egyetem fölé helyezte kormánybiztosul, hanem az ország összes egyetemeinek élére állította.” (Valójában – mint más napilapok tudósításaiból kiderül – „az egész magyar egyetemi oktatás reformjának előkészítésével” bízták meg Jászit, ld. például: A debreceni egyetem tiltakozott az új tanári kinevezések ellen. *Világ*, 1919. február 11. 6.)

ségét és engedelmességmegtagadását. A kormánynak haladéktalanul kormánybiztost kell ültetnie az egyetemi reakció nyakába. [...] A forradalmi kormánynak most már nyersen, erőlesen és forradalmian cselekednie kell: az ellenforradalmat és az ellenforradalmárokat le kell törni, meg kell rendszabályozni és le kell tartóztatni!”⁵³

Az autonómia megszüntetése

A *Népszava* által már előre eldöntött vita végül azzal zárult, hogy a „kultúr-szocializmust” hirdető Kunfi Zsigmond⁵⁴ javaslatára 1919. február 4-én a minisztertanács megszüntette az egyetem autonómiáját, amelynek néhány nappal előbb még a megerősítését ígerte.⁵⁵ Felmentette a rektort, s az intézmény élére Moravcsik rektor helyére Jászi Oszkárt – akit (hat társához hasonlóan) minisztersége első napján nevezett ki professzornak – állította kormánybiztosként. Jászi a következő nap „Moravcsik Ernő rektortól átvette az egyetem vezetését”, s különös képességekről tanúságot téve „mintegy félóráig időzött az egyetemen és ezalatt áttanulmányozta az egyetem vezetésének főbb ügyeit”.⁵⁶

Február 7-én a saját pártja lapjaként számon tartott, polgári radikális-szabadkőműves *Világnak* azt nyilatkozta, hogy: „Az én feladatomnak legkisebb részét teszi ki az, hogy a felmerült konfliktust megoldjam – ilyen egyoldalú policiális eljárásra nem is vállalkoztam volna. Ezzel szemben tulajdonképpen tisztemet abban látom, hogy az egyetemi oktatás körül sürgősnek mutakozó tanügyi és szervezeti reformokra vonatkozólag előterjesztéseket tegyek, különösen pedig, hogy az egyetemi autonómia alapelveire vonatkozólag javaslatokat terjesszek a kormány elé.” Szerinte ugyanis „az egyetemek mindeddig nem volt komoly értelemben vehető autonómiája”. „Felburján-

⁵³ Letörni! Megrendszabályozni! Letartóztatni! *Népszava*, 1919. február 4. 1–2., az idézet: 2.

⁵⁴ A magyar tanitósághoz intézett 1919. január 31-i üzenetében Kunfi kijelentette: „A tudomány, a fejlettebb műveltség, a nemesebb kultúra eddig túlnyomó mértékben a vagyonos osztályok kiváltsága volt. Ennek az állapotnak véget kell vetni s én a magyar közoktatásügyet a népfelvilágosítás hatalmas szervévé szeretném átalakítani s ily módon előkészíteni a tudásnak és nemesebb, erkölcsösebb életörömöknek az egész nép között való egyenletes megoszlását. [...] Ez a kultúr-szocializmus az a gondolat, amely a közoktatásügynek, a népfelvilágosítás ügyének politikáját vezetni fogja mindaddig, amíg én helyemen maradok.” KUNFI Zsigmond: A magyar tanitósághoz. *Hivatalos Közlöny*, 1919/5–6. (február 26.) 45–46.

⁵⁵ Kormánybiztos az egyetem élén. *Népszava*, 1919. február 5. 4–5. – Az egyetem autonómiáját fölfüggesztették. Jászi Oszkár kormánybiztos. *Budapesti Hírlap*, 1919. február 5. 2. (Érdekességgént jegyzem meg, hogy a több napilapban is megjelent hír ellenére a minisztertanácsi ülések 1919. február 4-i napirendi jegyzékében nem szerepelt a budapesti egyetem autonómiája felfüggesztésének ügye.)

⁵⁶ Az egyetem kormánybiztosa. *Népszava*, 1919. február 6. 6.

zott” a nepotizmus és a protekció. „Kitűnő érdemű emberek elismeretlenül maradtak, ellenben mindenféle főpapi vagy főhercegi protezsék szervilis befogadtatásra találtak az egyetemen”, ami „kigúnyolása volt az igazi autonómiának”. Mindez „lehetetlen állapotokat teremtett a habilitációs ügyelőkben, a magántanárok működése terén, a tanárképzés tekintetében, tanársegédek helyzetében és a vizsgadíjak rendezése körül”. Sok tekintetben jogos – egyébként az egyetemi professzorok és magántanárok közül is többek által osztott – kritikáját megtoldotta azzal: „legfőbb feladatának” azt vallja, „hogyan az egyetemeket diplomagyárakból valóban a tudományos kutatás szervesévé alakítsam át, s az igazán veszedelmes méretű vizsga-nagyüzemeket kommunizáljam a szerényebb jövedelmű tanárok, a magántanárok, a tanársegédek és a szegény egyetemi hallgatók javára”.

Kissé idealisztikus céljai mellett nagyon is gyakorlatiasan cselekedett Jászi – e tekintetben egyáltalán nem volt olyan doktriner elmélkedő, mint amilyenek sokan tartották. Olyan problémákat vetett ugyanis föl, amelyek – részben legalábbis – korábban a kari és az egyetemi tanácsüléseken is elhangzottak már. Ráadásul – mint a *Világ*nak ugyancsak elmondta – az egyetem autonómiájának felfüggesztése miatt a teológiai és az orvosi kar dékánja ugyan bejelentette lemondását, ám megkérte őket, hogy tartsák meg pozíciójukat, egyben megígérte nekik: „sem az orvosi kar, sem a teológiai kar autonómiáját felfüggeszteni vagy korlátozni nem kívánom”. A két vezető végül a helyén maradt, „[...]” mert ezáltal is dokumentálni kívánják a köztársaság iránti hűségüket. Ilyen körülmények között csakis a jog- és államtudományi kar, valamint a bölcsészeti kar autonómiájának felfüggesztéséről lesz szó, mivel itt nem látom ama tárgyi és személyi garanciákat fennforogni, melyek a kormány reformtörekvéseinek megvalósításához szükségesek.” Jászi megismételte: arra törekszik, hogy „[...]” egy életképes, modern autonómiatörvény iránt a kormánynál minél előbb előterjesztéseket tehessek, mindamaz alapvető reformokkal együtt, melyek az egyetemi életnek szabadságát, termékeny, kutatási szellemét és szociális érzületét biztosítani vannak hivatva.”⁵⁷

Két nappal ezután már befejezett tényként jelentette be, hogy „[...]” az orvosi és teológiai karokkal [amelyek nem álltak ki a jogi fakultás mellett] megállapodásra jutott és e karok autonóm működése továbbra is érintetlen marad. A jog- és államtudományi, valamint a bölcsészettudományi kar autonómiáját azonban [...] fölfüggesztette.”⁵⁸ Ezután a jogi fakultáson – amelyen Király János dékánt Vámbéry Rusztem

⁵⁷ Az egyetem reformja. Jászi Oszkár nyilatkozata. *Világ*, 1919. február 7. 5–6., az idézetek: 5.

⁵⁸ Az egyetem autonómiája. *Népszava*, 1919. február 9. 7. – Ld. még: Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Budapest, Magyar Hírlap Könyvek, 1989. 101. – Jászi ekkoriban játszott szerepéről: LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris, 2003. 158–166.

váltotta⁵⁹ – az oktatás korszerűsítését célzó reformbizottságot hoztak létre, melynek javaslatai azonban a Tanácsköztársaság kikiáltása miatt feledésbe merültek.⁶⁰ Hasonló testület jött létre az egyetem bölcsészkarán is.⁶¹

Az *Egyetemi Lapok* Vámbéry Rusztem vezércikkével megjelent 1919. február 20-i száma így értékelte a történeteket: Kunfi „[...] az egyetemi »autonómiát« felfüggesztette s e precedens illuzórikussá tehet minden törvényesen biztosított önkormányzati jogot. [...] Megtagadta a miniszter úr tehát a jogfolytonosságot, melyet pedig a jelenlegi elnök úr [Károlyi Mihály] is hangsúlyozott az egyetemnek a köztársasághoz való csatlakozását tolmácsoló küldöttség előtt. A jogfolytonosság alapjára helyezkedett a nemzeti tanács is. Tudja-e a miniszter úr, mit cselekszik, mikor a jogfolytonosságot szétszakítja? [...] A destruktivitás szelleme nem nemzetfenntartó szellem. A régi ideálok helyébe új vallást tenni, a nemzeti romok fölé új vallásnak emelni oltárt, különösen ha az új vallás nem a néplélekből fakad, hanem idegen faji elemekkel vegyes, nehezen fog sikerülni. Ezt jegyezze meg magának mindenki, mielőtt rombolni akarna. [...] De az autonómia megsértése nemcsak a jogfolytonosság megsértését jelenti, hanem a tudomány fenségének sárba tiprását is. Amikor a miniszter úr a tudományos világ tiltakozása ellenére a jogszabályok letiprásával a sógorát [Rónai Zoltánt], elvbarátait ülteti a tanári katedrákra, mikor a tudomány csarnokába a politikát viszi be a legrémesebb karikatúráját adja az eszmei igazságok, a szabadság,

⁵⁹ Vámbéry – egyben a bölcsészkaron Angyal Dávid helyett Asbóth Oszkár – február 7-i dékáni kinevezéséről: *Hivatalos Közlöny*, 1919/8. (február 20.) 90.

⁶⁰ A reformbizottság létrehozásáról a március 7-i napilapok tudósítottak, ld. például: A jogi oktatás reformja. *Magyarország*, 1919. március 7. 6. Eszerint: „Mint ismeretes, a kormány az egyetemnek kormánybiztosának feladatává tette, hogy az egyetemi oktatás és szervezet reformját készítse elő. Most arról értesülünk, hogy Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszter a jogi oktatás reformjának tárgyalására a budapesti egyetem jogi karának tagjai közül reformbizottságot alakított, s ennek elnökévé Plósz Sándort, tagjaivá pedig Ágoston Péter, Farkas Géza, Illés József, Jászi Oszkár, Kmety Károly, Kovács Gábor, Magyary Géza, Pikler Gyula, Rónai Zoltán, Szászi-Schwartz Gusztáv, Szladits Károly, Varga Jenő és Vámbéry Rusztem tanárokat nevezte ki.” – A reformbizottság munkálataira már a kortársak is felfigyeltek, ld. például: VÁMBÉRY Rusztem: Jog és forradalom. In: *Öt év múltán. A Károlyi-korszak előzményei és céljai*. Írták: BÚZA Barna, DÉNES Lajos, FÉNYES László, NAGY Vince, RUPERT Rezső, SUPKA Géza, SZÁSZ Zoltán, VÁMBÉRY Rusztem. Budapest, Glóbus ny., 1923. 82–83. – Az autonómia körüli vitákról ld. még: BELLÉR Béla: Az 1918/19-es forradalmak közoktatáspolitikája. *Századok*, 1979/2. (A továbbiakban: BELLÉR, 1979.) 183–228. főleg: 196–198.

⁶¹ Reform az egyetemen. *Budapesti Hirlap*, 1919. február 18. 4. „[...] a reformjavaslatokat előkészítő bizottság tagjaivá Jászi Oszkár kormánybiztos előterjesztésére a következő tanárokat nevezte ki: Asbóth Oszkár dékánt, Goldziher Ignác prodeákant, Fröhlich Izidor, Beöthy Zsolt, Simonyi Zsigmond, Hegedüs István, Marczali Henrik, Beke Manó, Fináczy Ernő, Mágócsy-Dietz Sándor, Alexander Bernát, Kövesligethy Radó, Riedl Frigyes, Winkler Lajos, Fejér Lipót, Schmidt József és Révész Géza tanárokat.”

igazság forradalmának minisztere. [...] Csodáljuk, hogy azok az újonnan kinevezett tanárok (így Vámbéry professzor úr, a magyar jogtanítás egyik kiváló korifeusa), kiknek minden joguk s lehetőségük megvan, hogy a rendes úton legyenek köznagyrabecsülésben álló egyetemi tanárok, nem tiltakoznak az egyetemre való ráoktrojlásuk ellen s megtűrrik, hogy az ő nagyszerű hangzású nevük pajzsa alatt vonuljanak be a tudományegyetemre agitátorok, demagógok és sógorok. [...] Nem hisszük, hogy a szocializmus gyönyörű világrend-ideáljának jelenleg legsürgősebb s legfontosabb etapja, melyet bármi áron meg kell valósítani, az lenne, hogy Varga Jenő a budapesti magyar tudományegyetem tanára legyen! Éppúgy, mint annak idején nem hittük, hogy a magyar forradalomnak legsürgősebb s legnagyobb érdeke, hogy Bédi [helyesen: Bedy]-Schwimmer Róza legyen a svájci követünk. Ügy látszik, most is »parturiunt montes, nascetur ridiculus mus« [vajúdnak a hegyek, s nevetséges egér születik] – de sajnos, az országra végzetesen veszélyes egér.⁶²

Az autonómia kapcsán kibontakozott ingerült szócsatában a mindkét felet – az univerzitást és a kormányt is – kritizáló Polányi Károly kijelentette: „[...] amint a vallásból egyház lett, az egyház pedig a politikai klerikalizmus fészkévé – úgy lett a tudomány autonómiájából a »budapesti kir. magyar tudományegyetem« autonómiája, ez pedig a politikai reakció legfőbb bástyájává. Az egyetem (mert a jogi karért az egész egyetem felel) régen megtagadta a tudomány érdekeit és a tudományos kiválasztás helyébe a politikai kiválasztást tette, a tudományos politika helyébe a politizáló tudományt. [...] De a tudományt nem szavazás útján kell demokratizálni és nem azzal, hogy demokratikus kormányhatalom fogja ezentúl megállapítani, hogy ki a tudós, hanem azzal, hogy a tudományt csakis a tudományos autoritás vezeti ezentúl – sem a tegnapi, se a mai kormányok. [...] A forradalmi tudomány jogát kell itt megvédeni a politizáló egyetem ellen, nem pedig a forradalmi politika jogát az esetleges tudományos aggályokkal szemben. [...] A budapesti kir. magy. tudományegyetem jogi kara ne beszéljen félvállról »politikai szempontokról«, mert azokból élőködött idáig – de a demokratikus politika őrizkedjék az igazi tudomány arisztokratikus igényeit elhomályosítani, mert a saját világa egéről oltaná ki az éltető napot.»⁶³

A legjózanabbul gondolkodók egyike Fináczy Ernő, a kiváló neveléstörténész volt. Nem sokkal az események után, 1919 végén született elemzésében sem vitatta, hogy korábban „a tanszékek betöltése alkalmával a tudományos kiválóságnak egyedül jogosult szempontjai egy pár jól ismert esetben mellőztettek”, ám rögtön meg is jegyezte: „a bajok azonban a legkitűnőbb külföldi egyetemeken is előfordulnak”.

⁶² TATÁR [írói álnév]: Az egyetem önrendelkezési joga. *Egyetemi Lapok*, 1919/4–5. (február 20.) 3–5.

⁶³ POLÁNYI Károly: A tudomány autonómiája és az egyetem autonómiája. *Szabadgondolat*, 1919/4. (február 15.) 87–89., az idézet: 87–88.

Mindehhez hozzátette: „Az önkormányzat lényege felfogásom szerint azt követeli, hogy az egyetem, mint tudós testület, önmaga állapítsa meg, mily tudományos szükségletek azok, melyek új tanszék szervezését követelik s adandó alkalommal önmaga is egészítse ki magát, mert csak önmaga képes megítélni, vajon, az illető szükségletek tényleg fennállanak-e, s az illető egyén tudományos személyisége a legmagasabb igényeknek megfelel-e vagy sem. A minisztérium erre azért nem illetékes, mert nem tudós, hanem adminisztratív testület, mely, mivel nem ért hozzá, nem is tekintheti feladatának, hogy kizáróan a maga felelősségére új tanszékeket szervezzon, vagy szakszerű tudományos mérlegelést kívánó személyi változásokat eszközöljön.” Az egyetem „[...] ebben az ügyben bejelentett erős hangú tiltakozása csupán az alaki jog megsértésének érzéséből eredt; az ellenállás forrása nemcsak a megsértett jog, hanem a megsértett tudományos erkölcs. [...] A politikai célzat egészen nyilvánvaló volt: az átszervezett tanszékek főleg a szociológia különböző ágainak képviselőit célozták s az újonnan kinevezett tanárok szocialista vagy kommunista érzületökről ismeretes egyének, részben inkább politikai agitátorok, mint tudósok.”⁶⁴

Hosszabban időztem az autonómia kérdésénél, mivel a korabeli, felsőoktatás iránt érdeklődő közvéleményt ez foglalkoztatta a leginkább, ráadásul a „progresszív” és a „konzervatív” tábor között már addig is érezhető ellentéteket tovább élezte; egyúttal a tanácsköztársaság alatt történeteket, majd – a forradalmak ellenhatásaként – az 1919 ősztől a felsőoktatásban megfigyelhető visszarendeződést is előlegezte. A nemzethez való viszonyulás kérdésében is hasonlóan történt. Beszédesebb tény, hogy az állami és az önkormányzati intézményeknél a királyi jelző használatát „a népköztársaság kikiáltása következtében” – teljesen érthetően – az 1918. november 19-i miniszterelnöki (5.430 sz. M.E.) rendelet értelmében eltörölték, ám – jóval kevésbé indokolhatóan – a magyarét is meg kívánták szüntetni, még a március 21-i, puccs-szerű hatalomváltás előtt. Kunfi miniszter – „a miniszterelnök úr [Berinkey Dénes] kérésére” – ugyanis már 1919. március 14-én utasította a kultuszminisztérium alá rendelt „hivatali szerveket” és intézményeket, hogy azok „»magyar« jelzővel való megjelölése általában mellőztessék és csakis ott alkalmazzassák, ahol a megkülönböztetésre esetleges félreértések elkerülése végett szükség van” rá.⁶⁵

⁶⁴ FINÁ CZY Ernő: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. *Magyar Paedagogia*, 1919. (A továbbiakban: FINÁ CZY, 1919.) 107–108.

⁶⁵ *Rendeletek tára*, 1918. 2255–2256. – *Hivatalos Közlöny*, 1919/13. (március 27.) 128.

A kommün és professzorai

A kommün 133 napja idején⁶⁶ az összes többi oktatási intézményhez hasonlóan a nem állami felsőfokúakat („tanító- és tanítónőképző, polgári iskolai tanító- és tanítónőképző-intézet, kereskedelmi akadémia és jogakadémia, a színiiskolák”) is „köztulajdonba” vették.⁶⁷ Mivel a kolozsvári és a pozsonyi univerzitások idegen kézbe kerültek, a debreceni pedig még csak „takaréklángon” működött – ráadásul 1919. április 23-án megszállta és 11 hónapon át fennhatósága alatt tartotta a román hadsereg – átmenetileg a budapesti tudományegyetem maradt az egyetlen nagyobb, magyar felségterületen található felsőoktatási intézmény. Itt a tanárok nagy részét – a bölcsészkaron huszonöt, a jogin tizenegy, az orvosin öt professzort – elbocsátották. A bölcsészkaron eltiltott tanárok között számosan napjainkig ismert, neves tudósok voltak, mint Angyal Dávid, Áldásy Antal, Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Bleyer Jakab, Bugarszky István, Czirbusz Géza, Demeczky Mihály, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Haraszi Gyula, Hekler Antal, Klupathy Jenő, Mágócsy-Dietz Sándor, Negyessy László, Papp Károly, Pauler Ákos, Petz Gedeon, Siegescu József, Szegedy Rezső, Szinnyei József, Tuzson János, Yolland Artúr. (Erről gyakran megfigyelhető a felsőoktatás történetének kutatói, akik többnyire csak a kommün bukása utáni, az imént jelzettnél kevésbé súlyos intézkedéseket emlegetik.)⁶⁸ A kommün egyik

⁶⁶ A Tanácsköztársaság (felső)oktatáspolitikája viszonylag feldolgozottnak tekinthető, számos tanulmány és forráskiadvány látott napvilágot e témakörből. A legfontosabbak: FINÁ CZY, 1919. 92–114., a felsőoktatásról: 107–112. – HUSZÁR Károly: A bolsevizmus kultúrpolitikája. In: *A vörös rémuralom Magyarországon*. Szerk. Uő. New York, G. D. Berko, 1920. 83–95. – *A bolsevizmus Magyarországon I–II*. Szerk. GRATZ Gusztáv. Budapest, Franklin, 1921. (A nagyszabású összegzés Negyedik könyve – címe: *Kultúra* – foglalkozik az egyház, az oktatás és a művészetek sorsával.) – GRATZ, 1935. A könyv több helyén szóba kerülnek a felsőoktatás-politikával kapcsolatos események. – *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. S. a. r. PETRÁK Katalin–MILEI György. Budapest, Gondolat, 1959. (A továbbiakban: PETRÁK–MILEI, 1959.) Főleg 93–110, 197, 211–213. – LIPTAI Ervin: *A Magyar Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth, 1965. Főleg 227–252. – LADÁNYI Andor: A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának kérdéseihez. *Századok*, 1965/1–2. (A továbbiakban: LADÁNYI, 1965.) 152–171. – HAJDU Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth, 1969. Elsősorban 398–407. – BELLÉR, 1979. Leginkább 217–227. – SZABÓ Viktor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája*. PhD-dolgozat. Eger, 2016. (A továbbiakban: SZABÓ, 2016.) http://disszertacio.uni-eger.hu/16/1/Szab%C3%B320Viktor_%20%C3%A9rtekez%C3%A9s.pdf

⁶⁷ A közoktatásügyi népbiztosság 7. K. N. számú rendelete, 1919. április 12-én: *Hivatalos Közlöny*, 1919/17. (április 17.) 156–158., az idézet: 156.

⁶⁸ VICZIÁN, 2002. 269–270. – Ld. még: Felfüggesztették az ellenforradalmár egyetemi tanárok működését. *Pesti Napló*, 1919. április 2. 6. Eszerint a közoktatásügyi népbiztosság úgy véli: „Az egyetem, melyet a kapitalista társadalom a tiszta tudomány meghamisításával osztályuralmának szolgálatába állított, nem maradhat meg sem szervezeti, sem személyi összetételében. Addig, amíg a tudományegyetem új szervezési munkálatai befejezést nyernek, a közoktatásügyi népbiztosság

szócsöve, a *Vörös Ujság* szerint: „A burzsoáállam legföltettebb butító eszköze az Egyetem volt. [...] A »Tudományegyetem« autonóm testülete volt annak a burzsoá klikknek, amely igájában tartotta az egész országot, amely világraszóló kultúrbotrányokat volt csak képes produkálni, amely a tudománytól olyan messze állott, mint amilyen messze áll az elfogulatlan világszemlélet egy valláserkölcsei világnézettől, amit Angyal, Áldásy vagy Ballagi nevű áltudósok hirdettek. [...] Mindez megszűnt egy csapásra. A jogi kar, mint a felesleges jogrend mentsvára, megbukott és a vizsgák megtartását is felfüggesztették. [...] A bölcsészkar exponált klerikális fészek volt [...] Most úgy a tanárképzést, mint a tudósképzést az eddigi osztálytudomány sallangjaitól meg fogják szabadítani és az igazi tudomány művelésére alkalmassá fogják tenni. Ezt a célt szolgálta mint első intézkedés 25 bölcsész professzor gyors úton való eltávolítása [...]. Ez a szellem költözik most az orvosegyetemre is, ahol többé nem politikus reakciós orvosokat küldenek a szegény páciens nyakára, hanem a szakképzésre fogják azt az energiát felhasználni, amivel eddig az orvosnövendékeket tirannizálták és butították.”⁶⁹

Az eltanácsolt professzorok helyére olyan, általában egyébként kiváló személyiségeket neveztek ki – olykor a képesítési követelményeket is figyelmen kívül hagyva –, mint a már említett Babits Mihály (modern magyar irodalom és világirodalom), Fülepi Lajos (olasz nyelv és irodalom) és Hevesy György (fizikai kémia), illetve Meller Simon (művészettörténet) vagy a tanszékét el sem foglaló Szekfű Gyula (történeti segédtudományok). Bolgár Elek is professzor lett, egyben megbízták a történelmi materializmus kutatóintézete szervezésével és igazgatásával.⁷⁰ Az orvosi

mindazon tanárok előadásait, akiknek működése a forradalom érdekeit vagy a tudomány komolyságát veszélyeztetné, további intézkedésig felfüggesztette. E héten az előadások szünetelnek és a jövő héttől kezdve új megbízott előadók fognak az egyetemen tanítani, akiknek eddigi munkássága kezesség a tudomány és a társadalom legfőbb érdekeinek megvédésére.” – A bölcsészkarról elbocsátottakról: LADÁNYI, 1965. 160.

⁶⁹ A tudományegyetem átadása a tudománynak *Vörös Ujság*, 1919. április 3. Idézi: „*Mindenki ujakra készül...*” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma (Szöveggyűjtemény) III. köt. (A Tanácsköztársaság szépirodalma)*. Szerk. és a jegyzeteket írta: JÓZSEF Farkas. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézete, 1962. 86–87.

⁷⁰ A Történelmi Materializmus Kutató Intézetéről: PETRÁK–MILEI, 1959. 313–314. – Az intézet célja volt „[...] egységes irányt adni a történeti kutatásnak, kijelölni és megoldani azokat a feladatokat, melyek egyrészt a történelmi materializmus elméletének teljes kiépítésével, másrészt pedig annak alkalmazásával kapcsolatosak. Az alkalmazásra a legközvetlenebb terület Magyarország története, amelynek feldolgozásába a történelmi materializmus szellemét nem dilettáns kísérletezések s odavetett jelszavak, de rendszeres adatfeldolgozás alapján belevonni a legelső tennivaló. A másik legfontosabb feladat, hogy a szellemi élet egész világát, a marxizmus nézőpontjain át elemzés tárgyává tegyünk. Az irodalomtörténeti, művészettörténeti, vallástörténeti osztályok lesznek hivatva ezen a téren irányítást adni az új generációnak.” A Történelmi Materializmus Kutató Intézete. *Vörös Ujság*, 1919. június 18. 8.

fakultáson Ferenczi Sándor, Sigmund Freud egyik legközelebbi munkatársa és a magyar pszichoanalitika megalapítója – a világon először ő lett pszichoanalitikusként professzor –, a középiskolai tanárképző intézet megszüntetésével 1919 májusának végén létrejött tanítóképző főiskolán pedig Mannheim Károly (filozófia), Hauser Arnold (irodalomelmélet), Turóczi-Trostler József (német nyelv és irodalom), Benedek Marcell (francia nyelv és irodalom), Pólya György (matematika) és Gorka Sándor (állattan) jutottak katedrához. Többen közülük a kommun bukása után emigráltak, és nemzetközi karriert futottak be.

A Műegyetemen – szintén mások mellett – Pogány Mór (I. tervezési tanszék), Hikisch Rezső (II. tervezési tanszék), Kozma Lajos (lakásberendezés és belső dekoráció) és Éber László (művészettörténet) kaptak egyetemi tanári címet. A Képzőművészeti Főiskolára Beck Ö[dön]. Fülöp és Vedres Márk szobrászművészeket, illetve Pór Bertalan és Bíró Mihály festőművészeket, az Iparművészeti Thoroczkai Wiegand Edét nevezték ki. A Színművészeti Főiskolán – többek között – Latabár Kálmán irodavezető, Beregi Oszkár, Csontos Gyula, Ódry Árpád, Pethes Imre, Rákosi Szidi, Rátkai Márton, Szacsavay Imre, Törzs Jenő, Balázs Béla, Bánóczi László, Csathó Kálmán, Hevesi Sándor, Laczkó Géza és Márkus László pedig „tanító” lett.⁷¹

Több új tanszéket és szervezeti egységet is szerveztek. Közülük – Ferenczi Sándoré mellett – a legérdekesebb a budapesti tudományegyetemen az eszperantó megreformálásával létrejött ido nyelv intézetének alapítása volt.⁷² Dienes Pál, a budapesti tudományegyetem vezetője a kérdés „elvi oldalát” részletesen kifejtve indokolta „[...] a nemzetközi kisegítő nyelv szükségét: azt, hogy min alapulhat az ilyen nyelv, hogyan és hol valósulhat meg; továbbá, hogy éppen, mert a meglévő internacionalizmusok (tudomány, ipar egyrészt s az európai nyelvek túlnyomó többségének parallel fejlődése) alapján valósulhat meg, fontos összehasonlító nyelvtudományi feladat

⁷¹ Az egyetemi és főiskolai kinevezésekről: *Hivatalos Közlöny*, 1919/22. (1919. május 22.) 190–191., 1919/28. (július 3.) 221. és *Tanácsköztársaság*, 1919. május 17. 4., valamint július 1. 2. – Ld. még: *Az újjászervezett egyetem. Pesti Hírlap*, 1919. április 7. 7. – *Az új egyetem. Világ*, 1919. április 8. 6. – A főiskolai oktatás reformja – Új egyetemi és műegyetemi tanárok kinevezése. *Fáklya*, 1919. május 11., idézi: „Mindenki ujjakra készül...” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény). IV. köt. (A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete)*. Szerk. és a jegyzeteket írta JÓZSEF Farkas. Budapest, Akadémiai, 1967. 337–338. – A budapesti tudományegyetem orvosi karán bekövetkezett változásokról: GYÖRY Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770–1935*. Budapest, Egyetemi Ny., 1936. (A továbbiakban: GYÖRY, 1936.) 749–751. – Ferenczi professzúrájáról: PAUKOVICS Gergő: *Ferenczi Sándor és a kérészéletű „psychoanalytikai tanszék” a forradalmak világában. A hét dokumentuma*, 2018. május 2. [A Magyar Nemzeti Levéltár honlapjának rovata.] http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/ferenczi_sandor_es_a_kereszeletu_psychoanalytikai_tanszek_a_forradalmak_viharaban (letöltés: 2019. március 20.)

⁷² ELTE Lt. 8/a. 23. köt. 1919. május 18-i I. rendes bizottsági ülés. Ezen az ülésen még csak lektorátust kívántak szervezni az ido nyelvnek.

e nyelv továbbfejlesztése, s hogy éppen azért tartozik az egyetem hatáskörébe a vele foglalkozás; hogy az egyetemnek feladata közreműködni az idevonatkozó tudományos előmunkálatokban, melyek a kommunizmus eszméi, kulturális oldalának egy részét teszik.” Dienes még a gondolatát is visszautasította annak, miszerint a népbiztosok az ido nyelv tanszékhez segítése érdekében „a Kari bizottságot állásfoglalásában a legtávolabbról is befolyásolni akarták volna.” Varjas Sándor – „civilben” a Közoktatásügyi Népbiztosság Szocializmus Állami Propagandája csoportján belül a Tudományos és Népszerű Propagandaosztály, egyúttal az agitátorképző pártiskola vezetője – szintén „a kari bizottságnak mint a Népbiztosság bizalmi delegáltjainak természetesen kijáró nagy szabadságot” hangsúlyozta. E megnyugtató szavak után persze a kari bizottság – saját korábbi határozatával szembeszállva – rögtön megszavazta az új intézet létrehozását...⁷³

A személycseréket és a szervezeti átalakításokat *Az Est* „az új időknek megfelelő rendszerváltozásként” értékelte.⁷⁴ Hasonlóan méltatták azt a kétségtelenül fontos szociális intézkedést is, „[...] amely szerint a kormány hozzájárul ahhoz, hogy a szegény sorsú egyetemi hallgatók az állam részéről természetbeni segítségben (lakás, ételmezés, tankönyv) részesüljenek. Ezt a segítséget csak azok kapják, akik erre való jogosultságukat kétségtelenül igazolni tudják, tekintet nélkül arra, hogy katonák voltak-e vagy sem. [...] Az összeg kölcsön természetű, a melyet a segített hallgatók akkor lesznek kötelesek visszafizetni az államnak, a mikor saját keresetükből tehetik.”⁷⁵

⁷³ Uo. 1919. június 11-i III. rendes bizottsági ülés. – Varjasról és a kommün alatti tevékenységéről: SZABÓ, 2016. 23–27.

⁷⁴ Új tanárok az egyetemen. *Az Est*, 1919. április 9. 6. – Ugyanakkor a budapesti tudományegyetem bölcsészkar bizottsági ülésén Beke Manó szóba hozta: „[...] azt az elvi jelentőségű mozzanatot a legutóbbi egyetemi kinevezéseknél, hogy nagy elfoglaltságú, vezető és adminisztratív állású férfiakat neveztek ki egyetemi tanárnak. Nézete szerint ez az összeférhetlenségnek egy magasabb, nem materiális neme, s – bár bizonyos, hogy nagy szükség van a kinevezettek más irányú munkájára is – ez a kapcsolat nem kívánatos; az egyetemi tanár funkciójának kell, hogy éljen, az állás más súlyos, nagy felelősségű funkciót nem bír el.” Javaslatát elfogadták. ELTE Lt. 8/a. 23. köt. 1919. május 13-i I. rendes bizottsági ülés.

⁷⁵ A főiskolai hallgatók tanulmányi segítése. *Budapesti Hírlap*, 1919. március 23. 7. – LADÁNYI, 1965. 159–160.

Kommunista felsőoktatás-politika

Debrecen a kommün időszakában mindössze egy hónapig maradt magyar felségterület. Ezalatt azért maradt idő arra, hogy Bernolák Nándor, Illyefalvi Vitéz Géza és Haendel Vilmos jogászprofesszorokat őrizetbe vegyék és Budapestre hurcolják. Az egyetem teológiai kara pedig – Ferenczy Gyula professzor javaslatára, akit emiatt 1920 júliusában állásvesztésre ítélték – táviratot intézett a Tanácsköztársaság vezetőihez, melyben a „dolgok új rendjét” mint a „Názáreti által hirdetett, az emberiség által várt istenországot” üdvözölte.⁷⁶ Kunfi miniszter már a Tanácsköztársaság előtt, 1919 februárjában megbízta Dienes Pált, hogy matematikai és természettudományi kart szervezzon az egyetemen, ez azonban a román megszállás miatt megghiúsult. Az 1918/19. tanév debreceni rektora, Kiss Géza május végén részt vett Ferdinánd román király nagykirályi fogadásán, ráadásul helytelenítette, hogy a kolozsvári professzorok nem tették le a hűségesküt a román uralkodóra. Mindezért 1920 júniusában felfüggesztették állásából, majd 1920 decemberében – 1920. január közepi hatállyal – megfosztották professzori rangjától és damnatio memoriae-vel (emlékének törlésével) büntették: nevét minden almanachból törölték, a rektorok és a dékánok felsorolásakor a „rektor/dékán neve töröltetett” kitétel szerepelt e helyett. (Kiss már a fegyelmi eljárás előtt Romániába költözött, ahol szenátor és kisebbségügyi szakértő lett...)⁷⁷

A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztossága élén az új fejleményeket egyre kritikusabban szemlélő Kunfi Zsigmond maradt, mellette 1919. április 3-ától addigi helyettese, Lukács György, valamint Szabados Sándor és Szamuely Tibor is népbiztosi címet kaptak. Így június 24-ig – a mindent felforgatni vágyó szándékokat és a kaotikus viszonyokat tükrözve – egyszerre négy vezetője volt a tárcának... Ezután a kommün bukásáig az 1918 októberétől a katonatanácsok szervezésével

⁷⁶ A debreceni református hittudományi kar üdvözlőleve a Tanácsköztársasághoz. *Népszava*, 1919. május 29. 10. „Kivonat a debreceni magyar tudományegyetem református hittudományi karának 1919. március 26-án tartott VI. rendes ülése jegyzőkönyvéből: Dr. Ferenczy Gyula indítványozza, hogy a debreceni tudományegyetem hittanszéki kara a Magyar Tanácsköztársaság elnökét, Garbai Sándort, úgyszintén a közoktatásügy népbiztosát, dr. Kunfit ez első ülés alkalmából hódolattal köszöntse, a dolgok új rendjét, mint a názáreti által hirdetett, az emberiség által várt istenországot üdvözölje és annak megvalósítására, megszilárdítására a maga készségét is följánlja és nyilvánítsa és a Tanácsköztársaság vezető férfait mindenben támogatja. – Karunk ezt az indítványt egyhangúan lelkesedéssel fogadja és annak megvalósítására, a dékánt [Lencz Géza] azzal bízva meg, hogy ezt az üdvözlőlevelet a helybeli néptanács vezetőinél is tolmácsolja.”

⁷⁷ Debrecen, 2012. 59–60. (a fejezetet Mudrák József és Király Sándor írta), 120. (e részt Fekete Károly jegyezte) és 145. (e fejezet Hollósi Gábor és P. Szabó Béla munkája.) – Kiss Gézáról vö. ROMSICS, 2018. 256–257.

kétes dicsőséget szerzett Pogány József töltötte be e tisztséget (helyettese a tudomány és a felsőoktatás átalakításában felettébb aktív Lukács György maradt).⁷⁸

A népbiztosság főiskolai csoportjának vezetője, Fogarasi Béla 1919. április 6-án *A kommunizmus és az egyetem* címen tartott előadásában közölte: „[...] nem szabad semmit sem átmentenünk a régi világ csődöt mondott eszméiből és eszközeiből. A marxizmusnak nagyon primitív értelmezése volna az, amely csupán a gazdasági újításokkal akarna segíteni a bajokon. Az elvi marxizmus változtatást nem tűr. De éppen ezért a pusztán anyagi újjáalkotással együtt át kell alakulnia az egész eddigi ideológiának is. A régi világ emberelnyomó formái között – a zsandárság és a bürokrácia mellett – ott volt az egyetem is. Ezer formalitásával, mintegy szimbólumaként a régi rezsimnek, engedelmes szolgahadat nevelt a kapitalisztikus életfölfogás számára. Egyáltalában nem másodrendű kérdés, hogy milyen legyen a kommunista társadalom egyeteme. Nem elégedhetünk meg pusztán személyi változásokkal. Az egyetem eddig két föladatnak akart egyszerre eleget tenni: a szakmunkás- és tudósképzésnek. Egyiket sem bírta megvalósítani.”

Éppen ezért választották volna ketté a tanár- és a tudósképzést. Az univerzitás – folytatta Fogarasi – „Tudósokat sem képzett ki eddigi alacsony nívója mellett, de még csak lelkiismeretesen elkészült szakmunkások se kerültek ki falai közül. A kommunista társadalom egyeteme szétválasztja ezt a kettős föladatot. Egyfelől alapos tudása szakmunkásokat fog kiképezni és bele fogja oltani az új generációba a kommunista világfölfogásba való belekapcsolódásának átérzését is. Másik – ettől elválasztott – föladata lesz a tiszta tudomány művelése.”⁷⁹ A Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről szóló júniusi jelentésben is hangsúlyozták: „A tervnek, amelyet a népbiztosság most a főiskolák szervezésére kidolgoz, vezető eszméje a szakoktatás és a tudományos kutató munkára való nevelés olyan elhatárolása, hogy egyrészt a fontos specialisták szaknevelése rendszeresen történhessék, másrészt a tudományt művelő és tudósokat képző kollégiumok keretében módjukban legyen a tudomány valódi képviselőinek gond és teher nélkül a szükséges eszközök birtokában művelni és fejleszteni szakjukat, és egy következő nemzedéket igazi tudományos szellemben nevelni.”⁸⁰

⁷⁸ Minderről és a Tanácsköztársaság kulturális politikájáról bővebben: UJVÁRY GÁBOR: „*Iszonyatos csönd az egész országon: siralomház csöndje*” – *A Magyarországi Tanácsköztársaság kulturális politikája*. (Megjelenés előtt álló kézirat.) – Kinevezéseikről: *Hivatalos Közlöny*, 1919/13. (március 27.) 131., 1919/15. (április 10.) 143. és 1919/28. (július 3.) 221.

⁷⁹ *A kommunizmus és az egyetem*. *Népszava*, 1919. április 11. 11.

⁸⁰ PETRÁK–MILEI, 1959. 212.

A jogi karokon és akadémiákon viszont szüneteltették a vizsgáztatást – ezzel az oktatást is⁸¹ –, többek között arra hivatkozva, hogy az igazságos kommunista társadalomban nem lesz szükség a burzsoá csökevénynek értékelt jogtudományra. A jogászfújással „megnyugtató” közölték, „[...]” hogy mindenkinek módjában lesz az új társadalom szükségleteinek megfelelő oly ismereteket szerezni, melyek egyrészt az eddig szerzett ismeretek kiegészítésére fognak szolgálni, másrészt rövid előtanulmány után képessé teszi őket a szociális társadalomban produktív munka elvégzésére.” Egyben figyelmeztették őket, hogy „[...]” amennyiben főiskolai képzettségű munkaágakban akarják magukat továbbképezni, már most más főiskolákba vagy karokra lépjenek át. [...] Az előhaladottabb korú, valamint idősebb évfolyamú joghallgatóknak a népbiztos módot fog nyújtani, hogy a társadalomtudományi oktatásban részesüljenek, továbbá olyan tanfolyamokat állít föl, amelyek elvégzése őket a szocialista társadalomban hasznos munkára fogja képesíteni.”⁸²

Mindennek persze az lett a következménye, hogy miként a diktatúra utolsó napján – amikor a kommün vezetőinek többsége már Bécs fele tartott – egy „orvostanhallgató elvtárs” (már a numerus clausust is javasolva) megjegyezte: „A népbiztosság igen helyesen egy rendeletben eltiltotta bizonyos szakmákban a tanoncfölvételt. Ezt az elvet végre kellene hajtani az egyetemen is és így elsősorban az orvosi fakultáson kellene kezdeni. A sok pályavesztett ügyvéd, teológus, bíró, bankhivatalnok egyszerűen mind orvos akar lenni. Különösen az idősebbek rohannak erre a pályára. Ezekből orvos lehet, jó orvos azonban aligha.”⁸³ A teológusokat nyilván azért hozta szóba, mivel a hittudományi karok – Budapesten a katolikus, Debrecenben a református – működését felfüggesztették, ám az egyházak a saját költségükön továbbra is fenntarthatták volna azokat. Persze az illetékesek is tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy ez már azért sem lehetséges, mert az egyházakat szinte a teljes vagyontól megfosztották...

⁸¹ Uo. 94. – Az egyetem reformja. *Az Újság*, 1919. április 3. 5. „Lukács György közoktatásügyi népbiztos-helyettes március 31-én keltezett 2. K. N. számú rendeletével elrendelte, hogy valamennyi tudományegyetem jogi karán, valamint minden jogakadémián az összes vizsgálatok az átszervezés befejezéséig és az új tanulmányi rend végleges megállapításáig szüneteljenek.”

⁸² Jogászok a szocialista társadalomban. *Népszava*, 1919. április 10. 6.

⁸³ A túlszűfolt egyetem. *Népszava*, 1919. augusztus 1. 5–6, az idézet: 5. – Ugyanerről a problémáról szólott Beke Manó is a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karának „bizottsági ülésén”, s „a változott viszonyok alapján – nevezetesen, hogy ma már különösen a pályát változtatott volt joghallgatókra (és teológusokra) kell tekintettel lennie a karnak, különösen a matematikai és természettudományi szaktanulmányokban támogatni őket, ha bárcsak főbb irányítással is”, indítványozta, hogy a kar tartson nyári pótszemesztert, „ha kell s ha elég számmal jelentkeznek a volt teológiai és jogkari hallgatók (esetleg katonák)”. Végül nem fogadták el a javaslatát. ELTE Lt. 8/a. 23. köt. 1919. május 13-i I. rendes bizottsági ülés.

1919. március 22-én a hallgatók autonómiáját és a tíztagú diákdirektórium megalakulását ünnepelték.⁸⁴ A március 25-i lapokban megjelent híradás pedig arról tudósított, hogy: „A szocialista diákok szervezete, illetve direktórium [melynek képviselői Kunfi népbiztosnak átadták a memorandumukat] még tegnap lefoglalta az összes menzákat és főiskolai segítő egyesületeket, valamint egyéb jóléti intézményeket, amelyekbe a direktórium két-két tagját delegálta. A szegény főiskolai diákok háromszáz koronás havi segítségét pénzben vagy természetben a direktórium folyósítja. A szocialista diákok szervezete elhatározta, hogy szikratáviratot küld a világ összes diákságának, amelyet értesít arról, hogy tanácsköztársaság alakult Magyarországon, és felszólítja a különböző nemzetek diákjait, tömörüljenek szocialista diákszervezetbe, és hogy saját országukba[n] is segítsék diadalra a proletárdiktatúra ügyét.”⁸⁵ Nem sokkal később viszont már e szervezet – amelyről a „közoktatásügyi népbiztossághoz ismételt indokolt panaszok érkeznek” – feloszlításáról tudósítottak. Leszögezték: „A félreértések és visszaélések megszüntetése végett a népbiztosság ezeknek a direktóriumoknak (pl. műegyetemi direktórium), úgyszintén a szocialista diákok szervezetének intézkedési jogkörét minden irányban fölfüggeszti. A főiskolai és egyetemi hallgatók a jövőben kulturális és tanulmányi érdekeik istápolására az anyaszakszervezetekben fognak tömörülni, mint az egyes szakszervezetek ifjúsági munkás csoportjai. (Például a medikusok az orvosok szakszervezetében.)”⁸⁶

⁸⁴ Autonómiát kaptak a diákok. *Az Ujság*, 1919. március 23. 6–7. A régi képviselőház üléstermében Dienes Pál szól az ifjúsághoz a „[...] közoktatásügyi népbiztosság kiküldöttjeként. Bejelentette, hogy a diákság képviselőivel történt megállapodás alapján megalakult a diák-autonómia főszerve; Lukács György népbiztoshelyettes megbízásából megalakították a diákok tíztagú direktóriumát. Felhívta a diák-direktóriumot, hogy rögtön kezdje meg működését, s első lépése az legyen, hogy foglalja le az összes diákjóléti intézményeket.” Az elnök, Simai Miklós mérnökhallgató felolvasta azt a felhatalmazást, amely alapján a direktórium „[...] vegye át nyomban leltárilag az összes főiskolai egyesületek vagyonát. Bejelentette, hogy több egyesületet már le is foglaltak s a diákügyek intézésére ma harminctagú bizottságot alakítottak. A direktórium megkérdezése nélkül a fakultások nem dönthetnek gazdasági és szociális kérdésekben. Csupán tanulmányi kérdésekbe és tanárok kinevezésébe nem szól bele a direktórium. Megállapodtak abban is, hogy a felekezeti egyesületeket örökre számúzik az egyetemről, az Egyetemi Kört és a többi egyesületet, amelyek nem kívánnak, egyelőre felfüggesztik. A diákdirektórium hatásköre a középiskolákra is kiterjed. [...] Majd a határozati javaslatot terjesztették elő, a melyben kimondják a budapesti szocialista diákok szervezetének megalakulását. A határozat alapján táviratot intéznek a külföld szocialista diákságához s felszólítják, hogy szervezkedjék. [...] Követelik, hogy állami diáktelepek, menzák, napközi otthonok létesítsenek, fogyasztási szövetkezetek alakíttassanak, ahol a diákok ruhájukat, tankönyveiket beszerezhetik, a teológiai fakultás vétessék ki az egyetemről, az alsó- és középfokú iskolákban töröljék el a vallásoktatást. A határozati javaslatot egyhangúlag elfogadták [...]”

⁸⁵ Kunfi népbiztos a diákokhoz, *Pesti Napló*, 1919. március 25. 5. – Vö. A szocialista diákok a közoktatási népbiztosnál. *Népszava*, 1919. március 25. 10.

⁸⁶ A szocialista diákok szervezetét fölsozlatták. *Népszava*, 1919. április 27. 9. – PETRÁK–MILEI, 1959. 100.

Mivel a középiskolákban az év végi osztályzást és az érettségit eltörölték – helyükbe a megfelelt vagy meg nem felelt minősítés, illetve egyszerű végbizonyítvány került – már képesítésre sem volt feltétlenül szükség az egyetemre vagy a főiskolára a beiratkozáshoz.⁸⁷ Tervezték, hogy a kiváló szakmunkások mindenféle középiskolai előképzettség nélkül is bekerülhessenek a felsőoktatási intézményekbe, s az egyetemi előadásokat bárki látogathassa.⁸⁸ Emiatt Fináczy Ernő szerint: „Vegyesebb társaságot még nem láttunk falaink közt, mint az a hallgatóság volt, mely a proletárdiktatúra idején egyes új tanárok előadásait előzőnlötte. Volt köztök iskolásfiú és iskolásleány is. Már-már azt kellett hinnünk, hogy az egyetem valamiféle szabad liceum vagy a felsőbb leányiskolának egy neme.”⁸⁹

A budapesti tudományegyetem élére a Galilei Kör korábbi rendszeres előadója, a nemzetközileg is ismert matematikus, Dienes Pál került, a már az elnevezésében is beszédes politikai megbízotti titulussal, mellette egy „karközi bizottság” működött. Dienes sógornője, (Dienes-)Götz Irén lett az első női professzor Magyarországon – ahogy korábban Kunfi sógora, Rónai Zoltán is egyetemi katedrához jutott...⁹⁰ A dékánokat – akik csak a kari bizottságokkal együtt intézhettek bármilyen ügyet –, a tanárokat, sőt, még a tanszéki segédszemélyzetet is a kormányzat nevezte ki, így az egyetemi és a kari tanácsok korábbi szerepe és hatásköre megszűnt.⁹¹ Az univerzitás alkalmazottjaiból bizalmi testületeket alakítottak, amelyek „a személyzet érdekeit úgy az intézmény (intézet, klinika) vezetőjével, mint a kívülállókval való érintkezésben” is képviselték, valamint részt vettek „az illető intézet adminisztrációjának vezetésében”, és felelősek voltak azért, hogy „az üzem vezetésében a szocialista szempontok teljes mértékben érvényre jussanak”.⁹²

Május 3-án arról is rendelkeztek, hogy a főiskolai tankönyveket és jegyzeteket be kell jelenteni, „minden ilyenemű munka magánosok által való forgalomba hozatala és értékesítése be fog szüntettni”.⁹³ Mint láttuk, a hallgatói szervezeteket, még a Szocialista Diákok Szervezetét is föloszlatták, a főiskolai ifjómunkás csoportokba

⁸⁷ PETRÁK–MILEI, 1959. 84.

⁸⁸ LADÁNYI, 1965. 159.

⁸⁹ FINÁCZY, 1919. 111.

⁹⁰ Az újjászervezett egyetem. *Pesti Hirlap*, 1919. április 7. 7. – Az első magyar egyetemi tanárnő előadása. *Pesti Hirlap*, 1919. április 10. 6. – Az első magyar egyetemi tanárnő előadásán. *Az Est*, 1919. április 10. 3.

⁹¹ „A közoktatásügyi népbiztosnak 1919 évi 84.642. számú rendelete a budapesti tudományegyetem ideiglenes szervezetéről és ügyviteléről”, április 24-i keltezéssel: *Hivatalos Közlöny*, 1919/20. (május 8.) 175–176.

⁹² A június 15-i rendeletet közli: PETRÁK–MILEI, 1959. 105–108., az idézet: 106–107.

⁹³ Uo. 1919/22. (május 22.) 189. – Vö. Fegyelmi eljárás a tudomány egyetemen. *Pesti Hirlap*, 1919. október 16. 5.

olvasztották, és nagy hangsúlyt fektettek az egyedül üdvözítőnek tekintett marxista(-leninista) szellemű nevelésre. Hogy ez mit is jelentett, pontosan – egy-két kivétellel – még a kommün vezetői sem tudták. Mint az imént idézett Fogarasi Béla 1959-ben „önkritikusan” bevallotta: „[...] a Tanácsköztársaságnak nézetem szerint eddig nem eléggé méltányolt érdeme az elméleti, népgazdasági, filozófiai megalapozásra való törekvése volt. Természetesen nem sajátítottuk még el eléggé a leninizmust ahhoz, hogy a legbonyolultabb napi politikai kérdésekben is mindig helyesen tudjunk eljárni, de azt hiszem, hogy a marxizmus általános ismerete alapján olyan területeken, mint a kultúrpolitika, sikerrel lehetett a munka alapjait lerakni. [...] a társadalomtudományok terén, ahol az egyetem és a tudományos élet a legelmaradottabb volt, a Tanácsköztársaság igénybe vette a Társadalomtudományi Társaságból, a Galilei-körből, a Huszadik Század gárdájából a Tanácsköztársasághoz csatlakozott erőket, akik vagy már marxista szellemben nevelkedtek, vagy pedig a leggyorsabban igyekeztek azt elsajátítani.”⁹⁴

E gondolkör jegyében – a moszkvai munkásegyletem mintájára – 1919. május 3-án nyitották meg a káderek képzését szolgáló Marx–Engels Munkásegyletemet, melynek hallgatói kizárólag a proletárok közül kerülhettek ki – őket a délutáni munka alól is mentesítették.⁹⁵ Az intézmény megnyitóján Fogarasi Béla „Kifejtette, hogy égető szükség van a proletáriátus teljesebb önszerveződésére és hogy a munkásegyletem ennek a célnak szolgálatában áll. A munkásegyletem programja a Marx programja: a munkásmozgalom egyesítése a tudománnyal. Képesítenie kell és képesíteni fogja a proletáriátust arra, hogy élni tudjon a hatalommal. A munkásegyletem hallgatóinak, a proletárállam jövő vezetőinek át kell itatniok magukat a szocialista tudomány

⁹⁴ FOGARASI Béla: A Tanácsköztársaság tudományos és kulturális politikájáról. *Magyar Tudomány*, 1959/4. 179–182., az idézet 181. (erősen dogmatikus szemléletű emlékezés).

⁹⁵ A Forradalmi Kormányzótanács már március 28-án határozott róla, hogy „a szocializmus állami propagandájának céljaira munkásegyletemeket és a középfokú oktatás keretében előkészítő tanfolyamokat létesít, s ennek megszervezésére biztos minőségben Szabados Sándort küldötte ki”. *Hivatalos Közlöny*, 1919/15. (április 10.) 143. – PETRÁK–MILEI, 1959. 201–202. – „Hallgatókul proletárszervezetek (munkás- és katonatanácsok, párt- és szakszervezetek, gyári munkásellenőrző tanácsok) ajánlása alapján forradalmi szellemű, kommunista világnézetű fizikai munkások vehetők fel, akik már 1918. évi október 31-ike előtt valamely osztályharc alapján álló munkásszervezet tagjai voltak. E munkásegyletem nyilvános előadásait minden felnőtt proletár hallgathatja. Ezek látogatásához elegendő a párt- vagy szakszervezeti igazolvány. [...] A Munkásegyletem ügyeiben illetékesek: a szabadoktatás állami propagandájának vezetője, Szabados Sándor népbiztos [...], a Munkásegyletem vezetője: Fogarasi Béla [...], a természettudományi fakultás vezetője: Dienes Pál [...], a munkástovábbképző tanfolyamok vezetője: Bresztovszky Ede [...] a Munkásegyletem adminisztratív vezetője: Vikár János [...]” Felhívás a Marx–Engels-munkásegyletemen való jelentkezésre. *Pesti Napló*, 1919. május 1. 7., illetve: Fölhívás a Marx–Engels-munkásegyletemen való jelentkezésre. *Népszava*, 1919. május 3. 10. – A délutáni munka alóli felmentésről szóló, július 13-i rendelet: PETRÁK–MILEI, 1959. 110.

szellemével és el kell juttatniuk a tudományt proletártestvéreikhez. A munkásegyetem első félévében kell megszerezni azokat a tapasztalatokat, amelyek a tanítás módszerének kiépítéséhez szükségesek.

Dienes Pál, a munkásegyetem természettudományi fakultásának vezetője, megnyitó beszédében azt mondta, hogy a proletariátusnak birtokába kell vennie a tudományt épp úgy, mint ahogy a termelő eszközöket birtokába vette. Ez a természettudományokra legelsősorban vonatkozik. Ha a proletariátus nem tanulná meg a természeti erők ismeretét, úgy a termelés irányításában újra a kiváltságos kasztra szorulna. Az eddigi helyzet, amely a természeti erőkön való uralmat is a kizsákmányoló keveseknek tartotta fenn: erkölcstelen volt. A munkás elméje nagyon is fogékony a természettudományok iránt. A helyes módszerét annak, hogy miképpen kell nagyszabásúan megszervezni a munkások természettudományi oktatását, a munkáshallgatóság összessége, az ő eleven és termékenyítő érintkezésük az előadókcal fogja megadni.”⁹⁶

A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. júniusi jelentése mindemellett kiemelte, hogy a „három főiskolai jellegű kereskedelmi szakiskolát (Keleti Akadémia, Világkereskedelmi Akadémia, Kereskedelmi Akadémia) pedig tananyagainak, oktató személyzetének és hallgatóságának megrostálása után közgazdasági iskolává szervezte át”. A budapesti tudományegyetem bölcsészkaráról megállapította, hogy az autonómiájának örve alatt „nem egy tanszékét egészen érdemtelen és tudományosan teljesen jelentéktelen egyénekkel töltötte be”, ezért a népbiztosság „szükségesnek látta, hogy e kar tanító személyzetének nagy részét” az oktatástól eltiltsa és „egyelőre megbízott előadókcal helyettesítse”. Persze „az orvosi karon és a műegyetemen is eltávolítottak egyes tanárok” – a jogi karon és a jogi akadémiákon csak azért nem, mert azokon nem is folyt oktatás.⁹⁷

A Tanácsköztársaság kulturális politikájának értékelése

A rendkívül gyors és indokolatlan változtatásokat többen is kritizálták. A kiváló szónokként is ismert szociáldemokrata pártvezető – ekkoriban a *Népszava* felelős szerkesztője – Weltner Jakab az egységpárt (a Magyarországi Szocialista Párt) június 12–13-i kongresszusára időzítve, általánosságban szólt a kételyeiről: „A fiataloké a jövő és botorság volna a tehetséges fiatalokat koruk miatt bárhonnan kizárni. Azt hiszem azonban, hogy a proletárdiktatúra túlságosan figyelembe vette azt a krisztusi

⁹⁶ A munkásegyetem megnyitása. *Az Ujság*, 1919. május 4. 6.

⁹⁷ PETRÁK–MILEI, 1959. 211–213.

mondást: »Eresszétek hozzám a kisdedeket«. A hivatalokban és a termelés csaknem minden ágában a tehetségtelen fiatalok rengeteg bajokat okoznak. Igaz, hogy a kapitalizmus lehetetlenné tette a tömegek nevelését. De ez nem jelenti azt, hogy fontos pozíciókat analfabétákkal kell betöltenünk. A termelés és a hivatalos iroda nem előkészítő iskola. [...] A sok fölösleges irka-fírka miatt egyre jobban megduzzad az ügyeik elintézésére várók tömege. [...] a proletárdiktatúra nem azért kergette el a régi rendszer embereit, hogy rosszabbakat tegyen a helyükbe, hanem az volt a célja, hogy a proletárhivatalnokokkal a gyors és igazságos elintézés, a megértés szellemét vigye az osztályuralom volt hivatalaiba.”⁹⁸

Ugyanekkor mondta ki az ítéletet a kommün kulturális és tudománypolitikájáról annak egyik irányítója, az akkor még népbiztosként tevékenykedő – ám a részben általa kiépített rendszerrel és önmagával is meg hasonlott – Kunfi Zsigmond. „A szellemi élet, kultúra, tudomány, irodalom és művészet terén – állította – az erőszak alkalmazásának helye egyáltalán nem vagy csak a legkisebb mértékben és végső szükség esetén lehet. Szerintem a tudományos, irodalmi és művészeti élet a szabadságnak egy bizonyos légköre nélkül ki nem fejlődhetik: a proletariátus diktatúrájának ebben a tíz hétben minden szellemi és tudományos élet abszolút pangása észlelhető, rémület ül azokon az embereken, akiknek produkálni kellene és tudnának is, [...] valóságos szellemi bénaság ül minden szellemi munkán és ez olyan dolog, amelyet nincsen okunk fönntartani. Ezen a diktatúra terén olyan alkalmazását tartom szükségesnek [sic!], amely a szellemi munkás számára sokkal nagyobb szabadságot biztosít, mint aminőt az eddigi intézkedések biztosítottak.”⁹⁹

Bár Rákosi Mátyás és Lukács György másnap keményen támadták e mondatokat,¹⁰⁰ Kunfi bírálata teljesen indokolt volt. Miként a kommün alatt egyetemi tanárrá kinevezett,

⁹⁸ WELTNER Jakab: A szocialista pártgyűlés. *Népszava*, 1919. június 12. 2.

⁹⁹ A pártgyűlés első napja. *Népszava*, 1919. június 13. 5.

¹⁰⁰ Rákosi szerint a diktatúra enyhébb kezelése csak gondot okozna: „A magyar proletárdiktatúra módszere nem lehet más, mint elsősorban a föltétlenül szükséges termelési eszközök kisajátítása. Minden egyéb sallang, minden egyéb kifogásolni való vagy túllépése az elveiknek, elsősorban rajtunk kívül eső okokból keletkezett. Itt elsősorban azokra az akasztófákra és az úgynevezett vérengzésekre gondolok, amelyeket itt egyesek fölhoztak. Erre vonatkozólag csak azt mondhatom, hogy a magyar proletariátus diktatúrájának módszere a defenzíva volt. [...] Ami történt, föltétlenül szükségesség volt és kizárólag burzsoázia provokálásának ellenhatásként történt. [...] Ha visszavonjuk osztályharci vonalainkat, a burzsoázia diadalittasan fog utánunk özönlenni. Nagyon csodálom, hogy éppen Kunfi elvtárs az, aki a saját szomorú tapasztalatain nem okul. [...] Semmi néven nevezendő engedményt visszafelé abban az irányban, ahogy Kunfi elvtárs azt nekünk javasolta, nem tehetünk, azt nem tarthatjuk jónak, annak az eredménye éppen az ellenkezője lesz annak, amit Kunfi elvtárs talán jóhiszeműen elgondolt. Kérem, hogy semmi néven nevezendő engedményhez ebben az irányban ne adják oda magukat. (Éljenzés és taps.)” Lukács György szerint pedig: „A proletárforradalmak önmaguknak való kritizálása azt jelenti, hogy az

emiatt annak bukása után méltatlanul meghurcolt Babits Mihály *Magyar költő 1919-ben* című esszéjében emlékezett: „Kísértetes idők voltak ezek! [...] Irtózatosságot hoztak minden magyarságra, nagyobbat mint a tatár, nagyobbat mint Mohács, nagyobbat mint a világháború! [...] A Tömegek Diktatúrája dúlt. Fojtó, iszonyatos csönd az egész országon: siralomház csöndje. [...] Evangéliumot hirdettek s Apokalipszis jött... Itt voltak újra: a népek Kivetettjei; a kultúra Blazírtjai; a rajongó és okoskodó zsidók. Tabularasát akartak csinálni... s egy új, ezer esztendő középkortól féltünk. Új civilizációt ordítottak s már romboltak mindent, amit a háború meghagyott. [...] ha azt mondjuk: »a jog burzsoá fogalom«, ha a forradalom egyetlen törvényét emeljük e fölé – azaz az önkény egyetlen törvényét – az már a káosz: teljes lerombolás, újrakezdése az épületnek, melyet kerek kétezer esztendő kellett: építeni! Lehet-e még egyszer fölépíteni? S érdemes-e? ahol az utód minden pillanatban mást gondolhat, s ledöntheti.”¹⁰¹

Kunfi és Babits szavai – s még számos más, olyanoktól származó kritika alapján, akik kezdetben támogatóan vagy semlegesen viszonyultak a Tanácsköztársasághoz –, valamint az előzőekben bemutatott tények ismeretében határozottan vissza kell utasítani azt a manapság ismét lábra kapó, újbóloldali, revizionista értékelést, miszerint a kommün és a kulturális élet akkori vezetőit csak a humanista idealizmus vezette volna. Nem igazolhatóak azok a kijelentések, hogy a tanácsköztársaság kultúr- és tudománypolitikusai szépet és hasznosat álmodtak, csak a végrehajtásba csúszott némi hiba...¹⁰² A korábban dicsőségesnek nevezett 133 nap hamisítatlan diktatúra

a mozgalom, amely a proletariátust folyton nagyobb erővel kényszeríti a forradalomba, nem tűri, hogy a forradalom élén állók egyéni hangulatokból, szentimentalizmusból vagy bármiféle okokból szem elől té vesszék azt az öntudatot, amely a proletariátust, az egész világ proletariátusát vezeti. Ugyanide vonatkozik az a kérdés is, amely az úgynevezett kisebbségre vonatkozik. Igenis hangsúlyozzuk, hogy a proletárdiktatúra a kisebbségek uralma. De ki ez a kisebbség? Ez a kisebbség az öntudatos szervezett munkásság, amely az összes dolgozók érdekében, amely dolgozók a maguk érdekeit még nem ismerték föl, gyakorolja ezt a diktatúrát. Tiltakoznunk kell az ellen, hogy olyfajta kritikának adassék meg a szabadság, amely arra alkalmas, hogy a kevésbé öntudatos részekben ellenforradalmi érzéseket idézzon elő. Itt a legélesebb különbséget kell tenni aközött a kritika között, amely megengedett és meg nem engedett. Nem kell a tudományt és művészetet féltetni. Fognak azok fejlődni, ellenben megengedhetetlen, hogy a burzsoá szervezetek, az oktatás és sajtó ne a proletariátus érdekeit szolgálja, hogy az eddigi burzsoá intézmények ne a proletariátus szervezeteivé váljanak.” A pártgyűlés második napja. *Népszava*, 1919. június 14. 5–6.

¹⁰¹ BABITS Mihály: *Magyar költő 1919-ben*. In: Uő.: *Tanulmányok, esszék*. Budapest, Kortárs, 2005. 433–454., az idézet: 440., 443–445., 451.

¹⁰² Ezen nézetek legjellemzőbb példái: *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Szerk. EGRY Gábor. Budapest, Napvilág, 2018. Rövid, tematikus cikkei gyakran érintenek kulturális kérdéseket, olykor a Tanácsköztársaság intézkedéseit helyeslő vagy mentegető módon. Az egyetempolitikáról: 64–65. és 149–150. – DENT, Bob: *A vörös város. Politika és művészet az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság idején*. Budapest, Helikon, 2019. A kötet szintén elsősorban a pozitívumokat emeli ki; a felsőoktatást csak egészen röviden érinti: 290–291.

volt, s bizony a szellemi-oktatási területen is – jó néhány pozitív intézkedése dacára – a 20. századi magyar történelem egyik mélypontja lett.

A hatalmat a proletariátus nevében gyakorló párt vezetői jórészt olyan, magukat korábban háttérbe szorítottaknak érző középosztálybeliekből kerültek ki, akik tudományosnak vélt, torz elképzeléseik alapján rendkívül türelmetlenül, a fizikai és a szellemi terror eszközeivel igyekeztek az egész társadalmat gyökeresen átalakítani. Az a jelenség pedig, hogy körükben az izraelita származásúak aránya jóval több, mint a tízszerese volt a zsidók lakosságon belüli részesedésének, a kor társadalmának közgondolkodásában azt eredményezte, hogy a Tanácsköztársaságot igen széles körben nevezték és ítélték – kétségtelen leegyszerűsítéssel – zsidóuralomnak.¹⁰³ Ez még akkor is így volt, ha sokan tisztában voltak vele, hogy a kommün hangadóinak döntő többsége az ateizmus és a proletár nemzetköziség szellemében megtagadta a saját hitét: az izraeliták esetében a zsidóságot. Akkoriban ugyanis – ennek ellenére – szinte mindenki számon tartotta, ki melyik felekezet tagjaként született. Emiatt a keresztény magyar értelmiség és a közvélemény döntő többségének – ma már tudjuk: az ennél sokkalta bonyolultabb folyamatokat leegyszerűsítő, az árnyalt megközelítést elvető – reakciója és magyarázata az volt, hogy a gazdasági és a kulturális élet kulcspozícióit a 19. század végére, a 20. század elejére elfoglaló zsidóság immár a politikai irányítást is magához szeretné ragadni.

¹⁰³ A két világháború között ez általános vélekedés volt. Néhány jellemző, korabeli megnyilvánulásról hoz jó példát (több, a kötetben szereplő, hasonló dokumentum mellett): CSONKA–FIZIKER, 2019. Cinkota község direktóriumának 1919. június 19-i határozatában tiltakoztak településük területén Weltner József bármilyen politikai megbízása ellen, mondván: „Weltner József elvtárs politikai ténykedése oly sajátságos megnyilvánulása, hogy még a legjámborabb keresztény is a legerősebb antiszemitává leszen.” Uo. 195. – Rákoscabán egy június végi népgyűlés kezdetén a „»le a zsidókkal«, »le a tanácsrendszerrel«, »ma vért iszunk« közbekiáltással zavarták meg az előadót”, majd megtámadták a helyi vezetőket is, „de a Vörös Őrség mindaddig hősiesen kitartott, míg a budapesti terrorcsapata meg nem jelent”. Uo., 234. – Turáról a Pest megyei direktórium politikai ügyosztályának küldött jelentések (1919. július 7. és 9.) szerint „az emberek minden idegenben zsidót és rekvirálót látnak”, és úgy gondolják: „azok a zsidók, akik a múltban csak üzletből éltek, még mostan is ezeket folytatják, dugva is, meg nyíltan is, [...] nem dolgoznak, csak könnyen élnek és naploznak”. Uo., 283–284. – Egy gúnyversben pedig a „zsidó diktatúrát” és annak vezetőit pellen-gérezte ki az ismeretlen szerző. Uo., 347–349.

Az ellenforradalom és a felsőoktatás (1919 őszétől 1920 tavaszáig)¹⁰⁴

A kevesebb, mint egy esztendő alatt bekövetkezett, az addigi állapotok teljes megváltozását eredményező folyamatok visszahatásaként 1919 őszén a felsőoktatás-politikát az egy évvel azelőtti állapotokhoz történő visszarendeződés szándéka vezérelte.¹⁰⁵ Ez persze – a körülmények gyökeres átalakulása miatt – csak részben valósulhatott meg. Az egyetemek és a főiskolák belső élete ismét az 1918 előtti klasszikus, Nyugat-Európában is elfogadott, Wilhelm von Humboldt névével fémjelzett struktúrát követte. Az egyetemi autonómiát visszaállították, a kommun alatt elbocsátott tudósok újra elfoglalhatták katedráikat. Az akkor kinevezetteket viszont – többször kvalitásaikat sem figyelembe véve – eltávolították,¹⁰⁶ és megkezdődött a tanácsköztársaság alatt hivatalban maradt oktatói gárda és segédszemélyzet (sőt, a hallgatóság) politikai alapú igazoltatása is.¹⁰⁷ Ennek eredményeként azonban viszonylag kevés felfüggesztés vagy nyugdíjazás történt, de többeket figyelmeztetésben részesítettek. Néhány érintett pedig már a kommun bukásakor elmenekült Magyarországról (mint Dienes Pál, Hauser Arnold, Hevesy György, Mannheim Károly, Pólya György), okkal vagy ok nélkül tartva a felelősségre vonástól.¹⁰⁸

Az egyetemi ifjúsági szervezetek közül ugyan a régebbiek többsége újjáalakult, de az 1919 augusztusában és őszén a kormányok egyedül számottevő fegyveres erejét jelentő Egyetemi és Műegyetemi Csendőrzászlóaljok váltak igazán jelentőssé. Részben belőlük jöttek létre 1919-ban a bajtársi egyesületek: a minden felsőoktatási intézményben jelen lévő Turul, a kizárólag a Műegyetemen szerveződő Hungária, majd 1921-ben a katolikus ifjakat tömörítő Foederatio Emericana, amelyek – különösen az első kettő – a két világháború közötti magyar egyetemi életet radikálisan jobbol-

¹⁰⁴ Az 1919 őszi, illetve az 1920 első felében bekövetkezett változásokról itt csak röviden szólok; azokat bővebben a *Trianon és a magyar felsőoktatás* sorozat következő kötetében kívánom elemezni.

¹⁰⁵ Már augusztus 10-én megszületett a „magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek 4507/1919. eln. számú rendelete a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vétele és a művelődés és oktatás ügyei igazgatásának szabályozása tárgyában a volt tanácskormány által kiadott rendelkezések hatályon kívül helyezéséről”. *Hivatalos Közlöny*, 1919/33. (szeptember 11.) 284–285.

¹⁰⁶ A budapesti tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara például „arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy a március 21. óta történt összes kinevezések semmiek, és, illetve felülvizsgálat alá veendő”. ELTE LT. 7/a. 20. köt. 1919. szeptember 18-i rendes ülés.

¹⁰⁷ Az 1918–1919-es eseményekről, majd az 1919 augusztusa utáni igazoltatásokról a magántanárok vonatkozásában szakszerű összegzés: BÍRÓ Judit: *Magántanárok a pesti tudományegyetemen 1848–1952*. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 12.) Budapest, ELTE, 1990. 87–91.

¹⁰⁸ Az 1919 utáni kivándorlásról és a Magyarországot elhagyók nemzetközi érvényesüléséről: FRANK Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York 1919–1945*. Budapest, Gondolat, 2015.

dali és erősen antiszemita irányba terelték. Mindenféle baloldali ideológiát élesen elítéltek, ellenben a szociális kérdésekhez (különösen az 1930-as évektől) meglepő nyitottsággal közeledtek, így a Turulban és az Emericában még az illegális kommunistákkal rokonszenvező csoportok is alakultak.¹⁰⁹

Az 1919 utolsó harmadára és az 1920 elejére jellemző helyzetet kiválóan érzékeltette a jeles konzervatív történész, Angyal Dávid 1943-as emlékezése. A zsidó származású, fiatalon kikeresztelkedett Angyal 1919 elején a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának dékánjaként szállt szembe Kunfi Zsigmondnak az univerzitás autonómiáját sértő rendelkezéseivel, ezért aztán leváltották, majd 1919 őszén ismét őt választották a fakultás élére. Mindez azért is volt meglehetősen szokatlan, mert 1918 előtt – de még a két világháború között is – minden tanévben egymást váltották az egyetemi karok vezetői és a rektorok is. Angyal 1943-ra, mikor 86 esztendősen számot vetett életével, az akkori zsidóüldözések hatására részben visszatért zsidóságához. Ennek ellenére mintegy pozitívumként jelentette ki, hogy 1919 augusztusában „letört a Tanácsköztársaság és kezdődött a visszatérés a keresztény magyarság hagyományaihoz”. Majd így folytatta: „Az átmenet nem volt könnyű. Megkezdődött az egyetemen a zsidóüldözés. A proletárdiktatúrát Magyarországon általánosan zsidóuralomnak nevezték, mert valóban feltűnően sok zsidó tolongott a kommunista hivatalokban. Ez nagy visszahatást keltett. A zsidó egyetemi hallgatókat keresztény társaik nem akarták tűrni az egyetemen, bántalmazták őket, néha igen súlyosan.”

Ugyanakkor több mint húsz év távlatából azt is megállapította: „Azt nem hallgathatom el, hogy a kormány erősen elítélte az egyetemi zavarokat. Huszár Károly, mint kultuszminiszter [1919. augusztus 15-től november 24-ig] erélyesen intézkedett is a zavar csillapítása végett. [...] Nagy volt a felháborodás a tanári karban azok ellen a kollégák vagy magántanárok ellen, akik a proletárdiktatúra alatt hivatalt vállaltak, vagy a rendszert szolgálataikkal támogatták. Az egész tanító személyzet köteles volt

¹⁰⁹ A bajtársi egyesületek történetét az utóbbi esztendőkből a legalaposabban Kerepeszki Róbert és Szécsényi András – elsősorban a Turulról született – tanulmányai és kötetei elemezték. Összefoglaló munkáik: KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*. Máriabesnyő, Attraktor, 2012. – SZÉCSÉNYI András: *A korszak hálójában. Az egyetemi önkéntes munkaszolgálat rendszere, működése és nemzetközi beágyazottsága Magyarországon (1935–1944)*. Budapest, Gondolat, 2016. – Az Emericáról: UVÁRY Gábor: *Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”*. In: Uő.: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Budapest, Ráció, 2010. 413–493. – Összegző jelleggel ld. még: LADÁNYI Andor: *Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban*. *Educatio*, 1995. 265–284. Ez erősen árnyalja korábban megjelent, igen komoly kutatásokat tükröző, ám meglehetősen pártos munkáját: Uő.: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben. 1919–1921*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 88.) Budapest, Akadémiai, 1979.

igazolni azt, hogy ilyen vádakkal nem gyanúsítható. A gyanúsak ellen megindult a fegyelmi vizsgálat. A karok indítványozták az eljárást, a tanács döntött abban, hogy megindítható-e az eljárás és, ha megindítható volt, a tanács ítélte, mint legfőbb fegyelmi hatóság. [...] Általában a tanács azt hitte, hogy meg kell szabadítani az egyetemet a szabadgondolkodóktól, a radikálisoktól. Ha ilyenekről kellett ítélnie, nem volt kíméletes. De általában méltányosságra törekedett.”¹¹⁰ Minderről 1920-ban is hasonlóan vélekedett. „Ez iskolai elején a közállapotok úgy alakultak – jelentette ki 1920. június 1-jén –, hogy egy egész évi egyetemi szünet már alig látszott kikerülhetőnek. Az egyetemi tanács csak két eshetőség között választhatott: vagy el kellett fogadnia a beiratkozás oly módját, mely nem egészen egyezett jogi felfogásával, vagy túrnie kellett volna, hogy az egyetem legalább egy évig zárva maradjon.” Végül „[...] azt a módozatot választotta, mely lehetővé tette a tanítást az évnek egy részében. [...] Amíg a tanulók igazolásának kérdése ily nagy nehézségeket okozott, a Karok az egyetemi szabályoktól követelt formában foglalkoztak a nyilvános és magántanárok igazolásával. Bizonyára rosszul esett mindnyájunknak az, hogy ítélkeznünk kellett oly férfiak felett, akik éveken át kollégáknak, a közös nagy célért való törekvésben bajtársaknak tekintettünk. Senki sem fogta fel ezt az ítélkezést a bosszúállás egy nemének, az egész eljárásnak célja csak az lehetett, hogy a jövőre nézve lehetetlenné tegye az egyetemen a legjobb nemzeti hagyományokkal ellenkező szellemnek terjesztését. [...] Szüksége volna az országnak a forradalmi szenvedélyek csillapodására, hogy összpontosuljon a figyelem a magyarság rendkívül veszélyes helyzetére.”¹¹¹

Angyal Dávid tehát nemcsak utólagosan értékelte nagyjából tárgyilagosan a helyzetet, hanem kortársi megnyilatkozásaiban is. Magánleveleiben már 1915 tavaszától egyre szkeptikusabban szemlélte a jövőt, és a történelmi párhuzamokra emlékeztetett. „Sötét felhők vannak egünkön. [...] Mindig eszemben van 1619, 1703, 1741, Napóleon kora és 1848. Vajon most kilábalunk-e? De ne tovább.” – „1526–1915. Azelőtt Rákos, ez előtt obstrukció. Tipikus jelenségek.”¹¹² 1917 februárjában már „új mohácsi vészt” jósolt – mint bebizonyosodott, sajnos nem tévedett. (Mohácsot mint a pusztulás jelképét egyébként 1920-ban is felidézte, amikor a Kisfaludy Társaságban tartott előadásában figyelmeztetett a Mohács, illetve a Trianon előtti időszakok meglepő hasonlóságaira.)¹¹³ 1918. szeptember közepén pedig már teljesen apatikusan jelen-

¹¹⁰ ANGAL Dávid: *Emlékezések*. S. a. r. és jegyz. CZIGÁNY Lóránt. London, Szepsi Csombor Kör, 1971. 137–138.

¹¹¹ ELTE Lt. 8/a. 25. köt. 1920. június 1-jei dékán- és rektorelektorokat választó ülés.

¹¹² Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának Kézirattára (a továbbiakban: ELTE KK), Ms G 628. Angyal Dávid Szekfű Gyulának, 1915. március 5., április 6.

¹¹³ Uo. 1917. február 19. – 1920-as előadása: ANGAL Dávid: Mohács. *Budapesti Szemle*, 1920. 181. köt. 517. szám. 29–39.

tette ki: „[...] rajtunk csak csodák segíthetnek. [...] Teszek, veszek, mindig azzal a tudattal, hogy senkinek, semminek. Sztoikusan kell a jövő elé néznünk. [...] 1918 és 1919 igen fekete évek lesznek a mi történetünkben.”¹¹⁴

Angyal Dávid jóslata sajnos beteljesedett: 1918 és 1919 az egész magyarságnak, így a magyar felsőoktatásnak is fekete évei lettek. Az egyetemek és főiskolák 1919 elején megkezdett, teljes körű átalakításának kísérlete, majd az 1919 őszi visszarendeződés a területileg már szétdarabolt, politikai, gazdasági és kulturális tekintetben is a csőd szélén álló, sokak által életképtelennek ítélt országban történt. Az 1919 ősztől újraépülő felsőoktatásnak – a hagyományos egyetemi modellt visszaállító pozitív intézkedései mellett – rendkívül negatív következménye volt a virulens antiszemitizmus megjelenése, amely nemsokára a numerus clausus-törvény elfogadásához vezetett.

Itt csak utalok rá, hogy a numerus clausus első javaslatát még a közműn közoktatásügyi népbiztossága dolgozta ki. 1919 júniusában határoztak arról, hogy a budapesti tudományegyetem orvosi karán erősen korlátozni kell a hallgatók létszámát.¹¹⁵ 1919. augusztus 22-én ugyancsak az orvoskar terjesztette föl a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a kvótarendszer tervezetét, ebben azonban a nemzetiségi és faji szempontok szerinti szelekció még nem szerepelt. Eszerint: 1. az évente felvehető hallgatók számát 400 főre csökkentik (az elcsatolt területekről jelentkezők viszont e kontingens fölött is beiratkozhatnak); 2. kari bizottság dönt arról, kik lehetnek hallgatók; 3. a szigorlatokat szabályszerű bizottság előtt lehet csak letenni; 4. a szegénysorsú hallgatók segítésére jóléti intézményeket szükséges létesíteni; 5. újabb nőhallgatókat csak betöltött 22. életévük után szabad fölvenni. A jogi kar már ekkor is szorgalmazta, „[...] hogy amint a viszonyok konszolidációja ezt lehetővé teszi, amint az ország határai megállapítást nyernek és a népességnek a magyar nemzeti társadalompolitika szempontjából fontossággal bíró eloszlását a statisztika megvilágíthatja, ez a kiválasztás a magyar nemzeti társadalompolitika szempontjainak figyelembevételére alapján megállapítandó arányosítás szerint történjék.” Kmety Károly, a közigazgatás és a közjog professzora viszont már ekkor kijelentette: „a felekezeti szempontot nem hangsúlyozná, mivel egy-egy fajnak tartja a kikeresztelkedett és ki nem keresztelkedett izraelitákat, és mivel maguk a cionista zsidók is nemzetiségnek tartják a zsidót”¹¹⁶

¹¹⁴ ELTE KK, Ms G 628. Angyal Dávid Szekfü Gyulának, 1918. szeptember 18. – Angyal pályájáról, 1919–1920-as szerepéről bővebben: UJVÁRY Gábor: „Gyötör az a gondolat, hogy nem dolgoztam eleget.” Angyal Dávid, a nevelő, a könyvtáros, a tudós-tanár és az intézetigazgató. In: Szerk. CSÁSZTVAY Tünde–HALÁSZ Ferenc–UJVÁRY Gábor: *A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról*. Budapest, Argumentum, 2009. 96–191., főleg 131–150.

¹¹⁵ GYÖRY, 1936. 751.

¹¹⁶ ELTE Lt. 7/a, 20. köt. 1919. szeptember 18-i (jogi kari) rendes ülés. – Vö. KOVÁCS M., 2012. 64–66.

Emellett a felsőoktatás szociális zártságának megőrzése, a kommun alatt az alsóbb társadalmi rétegek iránti – kétségtelenül rendkívül elhamarkodottan, sokszor átgondolatlanul és erőszakosan történt – nyitás határozott elutasítása is visszavetette a fejlődést: a társadalom döntő többségét kitevő paraszt- és munkásfiatalok nem, illetve csak nagyon alacsony számban juthattak be az egyetemekre vagy a főiskolákra. Minderről Földes Ferenc az 1930/31. tanévi statisztikák és az 1930. évi népszámlálás adatai alapján megdöbbentő adatokat közölt: „Reális képet akkor kapunk, ha az egyes rétegek főiskolásainak létszámát a megfelelő rétegek 18–23 éves korosztályához viszonyítjuk: Gazdasági tisztv. réteg minden 5-ik 18–23 éves gyermeke jár főiskolába. Nagy- és középbirtokos réteg minden 6-ik 18–23 éves gyermeke jár főiskolába. Kisbirtokos réteg minden 121-ik 18–23 éves gyermeke jár főiskolába. Szegényparaszt réteg minden 1320-ik 18–23 éves gyermeke jár főiskolába. [...] Ipari és bányászati tisztviselők minden 18-ik 18–23 éves gyermeke főiskolás. Ipari és bányászati munkások minden 425-ik 18–23 éves gyermeke főiskolás.” A harmincas évek végén ugyan Hóman Bálint – más szociálpolitikai intézkedésekkel párhuzamosan – igyekezett ezen a lehangoló képen változtatni, ez azonban már elkésett, s a világháború kitörése miatt is kudarcra ítélt (pontosabban: csak kisebb sikereket eredményező) kezdeményezés maradt.¹¹⁷

Nem szabad azonban megfeledkeznünk azokról a pozitívumokról, amelyek az 1918 ősze utáni viharos időszak hatására – hozzáteszem: persze kényszerből – jellemezték a két világháború közötti, az 1918 előtti intézményrendszert szinte teljes egészében Magyarországra átmenekítő magyar felsőoktatást. Ezek közül az elsőre már 1927-ben felhívta a figyelmet az 1920-as évek magyar tudományszervezésében, egyetemi és főiskolai életének alakításában kulcsszerepet játszó Magyary Zoltán, amikor megállapította: „[...] mindannyian Nagy-Magyarország méreteihez voltunk szokva, s most a harmadára csonkított ország keretei közé szorítva, viszonyaink sokkal egységesebbek és sokkal áttekinthetőbbek. [...] Ami tehát csapás az egyik irányban, hasznos a másikban. Megcsonkított országunkat intenzív tudományos munkára megszervezhetjük s az így elért eredmények egyrészt nemzetközi tekintélyünk eme-

¹¹⁷ FÖLDES Ferenc: *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon*. Budapest, Cserépálvy, 1941. 40–58., az idézetek: 43. és 49. – A történeti távlatból adott elemzések jórészt Földeshez hasonló következtetésekre jutnak: ANDORKA Rudolf: Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898–1942. *Statisztikai Szemle*, 1979. 176–198. – HAJDU Tibor: Az értelmiségi „túltermelés” és társadalmi hatásai. In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. LACKÓ Miklós. Budapest, Kossuth, 1984. 47–98. – Hóman törekvéseiről: UJVÁRY Gábor: Az egyetemi ifjúság útkeresése az 1930-as években és 1940 körül. *Gerundium*, 2018/2. 97–116., főleg 113–114.

lésében a legfontosabb tényezők közé tartoznak, másrészt meg fogják tartani értéküket határaink újabb kitágulásakor is.”¹¹⁸

Másodsorban a már a 19–20. század fordulóján gyakran hangoztatott kultúrfölény-elmélet megerősödése is e változásoknak volt köszönhető. Ez a magyarok Kárpát-medencén belüli, más anyanyelvűeknél – a németeket kivéve – kedvezőbb kulturális mutatóira alapozva érvelt amellett, hogy a nemzetközi versenyben azok az államok állják meg a leginkább a helyüket, amelyek a szakpolitikák közül a kultúrpolitika elsőségével szolgálják a kultúra és a tudomány tudatos fejlesztését.¹¹⁹ Azt viszont sokszor elhallgatták, hogy a kedvező mutatókhoz a magyar anyanyelvű zsidóság is – amelynek a többi felekezettel szemben volt „kultúrfölénye” – nagyban hozzájárult. Az is hátulütője volt ennek a félig-meddig ma is érvényes elképzelésnek, hogy részben éppen a „kultúrfölény” miatt voltak a magyarok a szomszédos nemzetek körében ellenszenvesek, mint ahogy a zsidókat is sokan hasonló okokból nem kedvelik, mindmáig.

A „kultúrfölény-gondolatból” adódott a kultúrpolitika Horthy-korszakbeli prioritása, ennek megfelelően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének gyors emelkedése, azon belül az 1920-as évek első felében a felsőoktatás kiemelt támogatása. A felsőoktatás tanári személyzetének létszáma és a diplomások lakosságban belüli aránya is növekedett.¹²⁰

Ugyancsak a „kultúrfölény” fenntartásának érdekében vált rendkívül fontossá az elitképzés, amely a népoktatás gyors fejlesztése mellett Klebelsberg kultúrpolitikájának alappilléreivé vált.¹²¹

Végül szintén az 1918-at követő esztendőkből, a menekült egyetemek és főiskolák vidéki elhelyezésének és Klebelsberg „kulturális geográfiának” nevezett elképzeléseinek következményeként a kulturális decentralizáció folyamata is megindult. A Budapest vízfejűségének enyhítését célzó szándék amiatt is felettébb indokolt volt, mivel a trianoni békeszerződés következtében Magyarország hat teljes körű regionális központjából ötöt (Zágráb, Pozsony, Kolozsvár, Kassa, Temesvár), a négy hiányos funkciójából egyet (Nagyvárad) elveszített. Az előbbi kategóriából Debrecen,

¹¹⁸ MAGYARY, 1927. 16.

¹¹⁹ UJVÁRY Gábor: „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932). Pécs–Budapest, Kronosz, 2014. főleg 160–171.

¹²⁰ A költségvetési adatokról: MAGYARY, 1927. 8–10., 13–14., 47. és 56. – Az 1930-as évek eleji változásokról: LADÁNYI Andor (2002): *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Budapest, Argumentum, 2002. 9–20. (A kötet más vonatkozásban is komoly forrásbázisra alapozva dolgozza fel ennek az időszaknak a felsőoktatás-történetét.)

¹²¹ UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében. I. köt. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek. II. köt. Bécs és a magyar kulturális külpolitika*. Budapest, Ráció, 2013. és 2017.

az utóbbiból pedig Szeged, Pécs és Győr maradt meg – Győr kivételével éppen az egyetemi városok, amelyeket Klebelsberg kultúrtartományi központoknak, a magas kultúra terjesztőinek szánt.¹²²

Összegzés

A magyar felsőoktatásban bekövetkezett, szokatlanul gyors és heves változások nem elsősorban Trianonnak, sokkal inkább az 1900-as évek eleji ideológiai csatározásoknak, az első világháborúnak, az őszirózsás forradalomnak és a Tanácsköztársaságnak, valamint a történelmi államkeretek 1918–1919-es felbomlásának a következményei voltak.

Az átalakulás a „hagyományos” és a „progresszív” diákszervezetek küzdelmével kezdődött, a hallgatólétszám I. világháború alatti csökkenésével, illetve 1918 körüli rohamos emelkedésével, 1918 végén és 1919 elején a budapesti tudományegyetem professzori gárdája részbeni kicserélésének szándékával, majd az univerzitás autonómiájának felfüggesztésével, a Tanácsköztársaság alatti teljes központosítással és ideológiai szemléletű átalakítással, végül az 1919 őszi visszarendeződéssel folytatódott.

1918–1919-ben, a többszöri hatalomváltással egy időben a magyar állam mindinkább összezsugorodott, a megszállt területek hovatartozását azonban csak a trianoni szerződés szentesítette. Az ott lévő magyar felsőoktatási intézmények tanári karának és hallgatóságának döntő többsége azonban még a békediktátum aláírása előtt, 1918 végétől 1919 őszéig Magyarországra menekült.

Emiatt Trianon után az utódállamokban megszűnt a magyar tannyelvű felsőoktatás: a pozsonyi egyetem jogi kara ugyan 1921-ig, az erdélyi felekezeti közti egyetem pedig szintén az 1920/21. tanév végéig még működhetett,¹²³ ám ezután csak az igen alacsony hallgatószámú egyházi főiskolák egy része folytathatta a magyar nyelvű oktatást. Másrészt viszont tulajdonképpen a teljes, 1918 előtti felsőoktatási rendszer továbbélt az 1920 utáni, harmad akkora csonkaországban.

Mindez javára vált az új magyar államnak, hiszen értelmiségének aránya – már csak amiatt is, mivel a menekültek körében erősen felülreprezentált volt ez a réteg – megnövekedett. Ugyanakkor óriási gondokat okozott, hiszen egy életképtelennek tartott, gazdaságilag csődhelyzetben lévő országnak kellett ellátnia az állami alkalmazottak felszaporodott tömegét. Az utódállamok magyarsága pedig elveszítette

¹²² SZABÓ Attila: Klebelsberg Kuno kultúrgeográfiai stratégiája a területi revízió szolgálatában. *Tér és Társadalom*, 2011/2. 223–236.

¹²³ ERDÉSZ Ádám: A kolozsvári felekezeti közti magyar egyetem 1920–1921. *Történelmi Szemle*, 1998. 257–276.

szellemi vezetőinek jó részét, ami komoly problémákat gerjesztett – ezek hatása még napjainkban is érezhető.

Trianon után az említett nehézségekre adott torz reakcióként fogadták el a numerus clausus-törvényt, ám ezután a kultúrpolitika elsőségét hirdető, a felsőoktatást és az elitképzést kulcsfontosságúnak tartó pozitív válaszok is megszülettek, amelyek Klebelsberg Kuno mások által is inspirált, korszerű tudománypolitikai elképzeléseiben részben meg is valósultak.

Végül pedig: a tanulmány elején jelzett folyamatosság abban is megnyilvánult, hogy a kommun alatti felsőoktatás-politika meghatározó személyiségei, Lukács György és Fogarasi Béla – akárcsak a *Vörös Ujság* akkori munkatársa, a Rákosi-korszak „kultúrpapája”, Révai József – az 1945 utáni időszakban is kiemelkedő szerepet játszottak és komoly befolyással bírtak a szovjetizált, ismét diktatórikus államformában működő magyar tudománypolitikában.

„TUDNI FOGJUK A JÖVŐBEN IS, MIT VÁR TŐLÜNK A HAZA [...]” A SOPRONI EGYETEMI IFJÚSÁG ÉS A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI TERÜLETI KÉRDÉS

A tanulmány címében jelzett „soproni egyetemi ifjúság” egy nagy múltú, ám ekkor valójában még nem egyetemi rangú oktatási intézmény diákságára vonatkozik: a Selmecbányáról az első világháborút követően elköltözni kényszerülő Bányászati és Erdészeti Főiskoláról van szó. A selmecbányai előtörténet – akár csak vázlatos – bemutatása témánk érdemi tárgyalásától venné el a teret, helyette azonban az intézmény gyakori névváltozásainak pusztá végigkövetése is látványosan illusztrálni tudja úgy a profilbővülés (a bányászati-kohászati kezdetek után az erdészeti irány megjelenése), mint ahogy a folyamatos rangbéli emelkedés (a tanintézetől az akadémián át a főiskoláig, majd az egyetemig) két évszázados folyamatát.¹

Azt viszont már hangsúlyoznunk kell, hogy ez az intézmény szakmai munkája révén európai tekintélynek örvendett. Tanárai (az első Mikovinyi Sámuelről kezdve Christoph Deliuson át Christian Dopplerig) elsőrangú tudósok voltak, akik közül, sőt a végzett növendékek közül is, számosat választ majd tagjai közé a magyar és az osztrák Tudományos Akadémia. A selmeci tudományos műhelyt hosszabb-rövidebb időre más diszciplínák hírneves kutatói is nemegyszer fölkeresték (Alessandro Volta például hónapokat töltött itt). Az iskola oktatási színvonalát, egyszersmind tudományos eredményeinek recepcióját bizonyítja, hogy a francia király – épp a forradalom előtti évben – saját költségén nyomtatta ki Delius bányaműveléstani tankönyvét, amit aztán fél évszázadon át használnak majd a francia bányamérnöki képzésben. Ugyanők azok, akik 1794-től „selmeci módszerként” veszik át (majd a franciaországi *École*

¹ Alapításától az egyetemi rang eléréséig a következő hivatalos elnevezéseket viselte az intézmény: 1735 – k. k. Bergschule; 1762 – k. k. Bergakademie; 1846 – k. k. Berg- und Forstakademie; 1867 – M. Kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia; 1904 – M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola; 1922 – M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola; 1934 – József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem bánya-, kohó- és erdőmérnöki kara. – Alapítása kapcsán megemlítendő, hogy nem ez volt a legelső s még csak nem is az egyetlen ilyen profilú intézmény a Habsburg Birodalomban. 1716–33 között működött már egy rövid életű „Bergschule” Csehország nyugati határszélén (Joachimstal; Jáchymov), épp ennek „instructio”-ját vették alapul Selmecbánya esetében, s még Magyarországon is próbálkoztak hasonló intézményekkel, ám sem a szepességi Szomolnoknak, sem a bánáti Oravicának nem sikerült a megkapaszkodás. Megmaradni és felsőbb szintre lépni, akadémiaiá válni – jó száz esztendeig még – csak Selmecbánya tudott.

Polytechnique közvetítésével „francia módszerként” adják tovább) azt a világújdonságot, hogy a kémia oktatása a hallgatók öntevékeny labormunkáján alapul. Az erdélyi szász származású selmeci bányatanácsos, Born Ignác (aki azonban az akadémián nem tanított), e tudományos pezsgésre alapozva hozta létre 1786-ban az általa meghívott nemzetközi tudósgárdából a világ első nemzetközi tudományos társaságát, melynek 13 európai és 2 amerikai szekciójába 154 tag lépett be, köztük olyan nevek, mint Goethe, Watt, Lavoisier.²

Nézzük meg immár – közelebb kerülve ezzel szűkebb témánkhoz – az intézmény magyar identitását. A XIX. század közepéig a Habsburgok államkonglomerátumának egyetlen felsőfokú bányász-erdész szakemberképző intézményeként a selmeci akadémia összbirodalmi képzési igényeket elégített ki. Az oktatás 1848/49-ig németül folyt. Ekkor viszont a felálló magyar kormány vallás- és közoktatási minisztere, Eötvös József rendeletére magyar lett a tanítási nyelv. Az ekkor mintegy 300 hallgatónak azonban csak alig fele volt magyarországi illetőségű (azok se feltétlen magyar nemzetiségűek).³ A többiek közül a csehek és az osztrákok, mintegy 130-an,⁴ azonnal elhagyták az alma matert: számukra cseh és stájer területen egy-egy hasonló intézmény létesült.⁵ Ezzel megszűnt a selmeci iskola kizárólagossága a birodalmon belül, s ezáltal szakmai kisugárzása is beszűkült, immár csupán Magyarországra korlátozódott. A megmaradt hallgatóság azonban egyértelműen a szabadságharc és

² *Selmectől Miskolcig 1735–1985. A magyarországi műszaki felsőoktatás megindulásának 250. évfordulójára.* Szerk. ZSÁMBOKI László. Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem, 1985. 99–100. – *Miskolci Egyetem Levéltára. Repertórium 1735–1998.* Szerk. SZENDI Attila. (A Miskolci Egyetemi Könyvtár, Levéltár és Múzeum kiadványai; 25.) Miskolc, Miskolci Egyetem, 1998. (A továbbiakban: *Repertórium 1735–1998.*) 4–5. – A tanári karhoz: *A selmeci bányászati és erdészeti akadémia oktatóinak rövid életrajza és szakirodalmi munkássága 1735–1918.* Szerk. ZSÁMBOKI László. Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem, 1983. – Az illuminátus és szabadkőműves Born Ignác, aki a természettudósok Leopoldina akadémijának, valamint a göttingai, a bajor és a porosz tudományos akadémiának is tagja volt, ihlette a bölcS Sarastro alakját Mozart Varázsfuvolájában.

³ TILLES János: *Mozgalmas napok Selmechányán 1848-ban, szabadságharcunk kitörésekor.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [1930]. 5. – A reformkor kezdetén a hallgatók között nemzetiségi ellentétek még nem voltak, csupán a politikailag amúgy is legaktívabb csehek „szeparálták magukat”, s a többi hallgatóval alig érintkeztek. A negyvenes évek második felére azonban érdemben megváltozott e helyzet: „[...] az akadémikusok iparkodtak nemzetiség szerint csoportosulni és 1846-ban már az összes szlávok egy egyesített tömegben vannak és ellenséges érzülettel viseltetnek a magyarokkal szemben. Akkor alakult meg a szláv egyesület az akadémián, mely magában foglalta az összes bel- és külföldi szlávokat. Ezen szláv egyesület [...] zászlajára írta a pánszláv eszmét és a külföldi szlávokkal szoros összeköttetést tartott fenn.” Uo. 6.

⁴ *Repertórium 1735–1998.* 6.

⁵ A cseh-morva diákok számára Příbramban, az osztrákok számára Leobenben szerveztek bányászati-erdészeti szakiskolát. Az oktatásnak a selmeciével azonos kereteit és színvonalát nem sikerült azonnal megteremteni, így az osztrák intézmény csak 1861-ben, a cseh pedig még később, csak 1865-ben kapta meg az akadémiai rangot.

a magyar ügy szolgálatába állt, és a tanári kar is (egy kivétellel) fölesküdt a magyar alkotmányra.⁶ Nem véletlen, hogy a bevonuló császári csapatok – 1849 márciusában – bezárták a „megbízhatatlan” intézményt. A szabadságharc utáni megtorlások (kivégzésekről, bebörtönzésekről, emigrációba kényszerülésről is tud a szakirodalom)⁷ csak még inkább megerősítették a selmeci akadémia dacosan magyar szellemiségét, amit a visszarendeződés és az újabb bécsi alárendeltség sem tudott már kikezdeni.

A kiegyezéssel az intézmény ismét magyar állami irányítás alá került: 1868–72 között (fokozatosan bevezetve) ismét a magyar lett a tanítási nyelv. Mivel vonzáskörzete a XVIII. századi perspektívákhoz, de még az összbirodalmi léptékhez képest is jelentősen beszűkült, tevékenységében és érzületében egyértelműen az ország és a magyar nemzet érdekében vállalt szolgálattételre helyeződött a hangsúly.⁸ Az is tagadhatatlan, hogy az iskola által betöltött „kulturmisszió” konkrét nemzetpolitikai hozadéka is volt, nevezetesen a magyarosodás rohamléptekben történő előrehaladása a város és vonzáskörzete tekintetében egyértelműen az intézmény jelenlétének tulajdonítható. Nem véletlenül nevezte az akadémia szerepét „üdvösnek” és a haza számára „nélkülözhetetlennek” a városban (1900-ban) éves közgyűlését tartó Országos Erdészeti Egyesület elnöke, báró Bánffy Dezső volt miniszterelnök,⁹ amit aztán a következő évek egyesületi összejövetelein gyakorta meg is erősítettek a jegyzőkönyvekben dokumentált hozzászólások.¹⁰ Mindezek mellett azonban okkal

⁶ Az erdészet tanáráról, az osztrák származású, magyarul nem is tudó Schwarcz Frigyesről van szó, akit emiatt a magyar hallgatóság nem eléggé nemzeti szelleműnek, megbízhatatlannak, sőt árulónak tartott, és órái bojkottjára szólított föl. Az esküt később ő is letette. Vö. PATYI GÁBOR: A selmecbányai akadémia magyar intézménnyé válása és a hallgatók nemzeti ellentétei 1848–49-ben. *Soproni Szemle*, 1998/4. 353–364., 362.

⁷ ZSÁMBOKI, 1985. 164.

⁸ FALLER Gusztáv: *A Selmeczi M. K. Bányász- és Erdész-Akadémia évszázados fennállásának emlékkönyve 1770–1870*. Selmecbánya, Joerges, 1871. – PAUER János: *A selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Akadémia története alapításától, vagyis 1770-től kezdve az 1895–96. tanév végéig*. Selmecbánya, Joerges, 1896. – VADAS JENŐ: *A selmecbányai M. Kir. Erdőakadémia története és ismertetője*. Budapest, Pátria Ny., 1896.

⁹ OROSZI Sándor: A Selmec-kérdés. *Erdészettörténeti Közlemények*, 56. (2003). 7–91., 31–32. – Az OEE 1866-ban alakult meg Pesten (az 1851-ben alapított Ungarischer Forstverein jogutódaként). Bánffy 1898-tól haláláig (1911) volt az elnöke.

¹⁰ „A német világ alatt Selmecbányán alig lehetett magyar szót hallani, az intelligencia német volt, a polgárság pedig tisztán tót; és ma már nemcsak az úri osztály teljesen magyar, hanem a polgárság egy része, főleg az iparosok és kereskedők a magyar szót használják és magyar anyanyelvűeknek vallják magukat. Félek és nagyon tartok attól, hogy a mint az akadémia magyarrá tétele adta meg az első impulzust a magyarosodás terén a város lakosságának és ezt mai napig, mint a szívből az erebbe tóduló, lüktető vér, mindig fen[n]tartotta, sőt erősítette, ép[p] úgy a főiskola áthelyezése a nemzeti eszmékre való tekintettel kiszámíthatatlan súlyos csapás lesz a városra [...]” Az

beszélhetünk az egyesületi élet felvirágzásáról is, valamint a műszaki vonatkozású magyar szakirodalom illetve szaksajtó,¹¹ s egyáltalán, a magyar szaknyelv megte-remtéséről, nem is szólva a legnevesebb tudósok által fémjelzett elsőrangú szakmai tevékenységről. Az iskola prosperált: 1892-ben új erdész-, 1900-ban pedig bányász-épületet kapott,¹² a világháború előtti utolsó tanévben 20 jól felszerelt tanszéke és 580 hallgatója volt.

A hallgatók tandíjat nem fizettek, sőt egy részük anyagi támogatást kapott, az ifjúság saját jóléti intézményekkel (segélyegylettel, menzával), illetve 1879 óta érdek-képviselői szervvel (Ifjúsági Kör) rendelkezett.¹³ A szolidaritás és a közös norma-rendszer roppant erős köteléke (az ún. selmeci hagyományok) fűzte össze őket, és összetartásukat csak erősítette, hogy a többi hazai felsőoktatási intézményhez képest jóval magasabb volt az alacsony társadalmi helyzetből érkezettek aránya: 2/5-ük földműves, munkás és kisiparos szülők gyermeke volt.¹⁴ Ezt az ígéretes fejlődési ívet törte meg az I. világháború. Az anyagi lehetőségek megcsappantak, a hallgatók nagy

Országos Erdészeti Egyesület 1905. évi december 17-én, Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Zólyomi Imre közgyűlési hozzászólása. *Erdészeti Lapok*, 45/1. (1906). 37–69., 57–60. Az idézet helye: 59.

¹¹ A fontosabb szakmai egyesületek kapcsán kiemelést érdemel az Országos Erdészeti Egyesület, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, illetve a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet bányászati-kohászati szakosztálya, a szakfolyóiratok közül pedig az *Erdészeti Lapok*, valamint a *Bányászati és Kohászati Lapok*.

¹² NÉMETH Ildikó: A Selmecbányai Bányatisztképzőből lett soproni Erdészeti és Faipari Egyetem. *Limes*, 2004/4. (A továbbiakban: NÉMETH, 2004.) 113–124., 114.

¹³ Az egyetemi diákszervezet működésével kapcsolatban alap kutatásokon nyugvó nagyszerű feldolgozással rendelkezünk. IFJ. SARKADY Sándor: *A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnök-hallgatók Ifjúsági köre Sopronban (1919–1948)*, PhD-disszertáció, PPKE, 2015. (A továbbiakban: SARKADY, 2015.)

¹⁴ *Repertórium 1735–1998*. 9. – Megjegyzendő, hogy a kutatás ezeket az arányokat (nem utolsó sorban a társadalmi állásra vonatkozó, egységesen megállapított és használt kategóriák hiányában) nem mindig tudja megerősíteni és konszenzussal elfogadottnak tekinteni. A Sopronba költözött hallgatóságnak a város közéletének alakításában játszott szerepével foglalkozó – mindmáig megkerülhetetlen – alapmunkát recenzálva Bellér Béla a 2/5-ös aránynál jóval alacsonyabb adatot használ, nem vonva kétségbe a diákság összetételére vonatkozó fenti állítást. „A hallgatóság szociális összetétele demokratikusabb volt az országos – különösen a fővárosi – átlagnál: túlnyomó többségét értelmiségiek és munkások, parasztok leszármazottai alkották. (Az utóbbiak aránya az erdészeti karon 22,2, a bányászatin pedig 34,9% volt).” Vö. BELLÉR Béla recenziója: Hiller István: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmái a két világháború között (1919–1945). *Soproni Szemle*, 1975/4. (A továbbiakban: BELLÉR, 1975.) 371–375., 372. – Az Ujváry Gábor irányítása alatt jelenleg is folyó „Trianon és a magyar felsőoktatás” című projekt hallgatói anyakönyvekre vonatkozó adatfelvételének egyik járulékos eredménye lesz a szülők foglalkozási kategóriáinak egységes elvek mentén történő megállapítása, lehetőséget teremtve a későbbi kutatások egységes szempontrendszerének kialakítására.

része bevonult, létszámuk 100 fő alá csökkent. A legfrissebb kutatások szerint 80 hősi halottja is volt az iskolának.¹⁵

1918. október 6-án kezdődött meg az utolsó selmeci tanév, 220 újonnan beiratkozott elsőéves hallgatóval.¹⁶ Ugyanekkor a városban már tiltakozó nagygyűlések zajlottak a csehek területi aspirációival szemben (melyekről még a budapesti sajtó is beszámolt).¹⁷ Alig egy hónap múlva lényegében be is fejeződött az oktatás,¹⁸ részben a felgyorsult politikai események, részben az anyagi ellehetetlenülés és a kirobbanó spanyolnátha járvány miatt. A főiskolai Tanács határozata alapján Réz Géza rektor előbb a kormánytól kérte karhatalom kirendelését az iskola értékeinek biztosítására, ám október legvégén már a főiskola Ifjúsági Körének vezetőségét kérte fel polgárőrség alakítására.¹⁹ November elejétől a hallgatóság fegyveres nemzetőrség gyanánt éjjel-nappal járőrözött a város körül; így amíg a hallgatóság véglegesen el nem hagyta a várost, az előrenyomuló csehszlovák haderő meg sem kísérelte birtokba venni azt. A főiskola vezetése a Károlyi-kormánytól várt volna eligazítást (ám az csak a fegyveres ellenállást tiltotta meg, az evakuálást halogatta),²⁰ így a főiskolai diákság saját szakállára kezdte meg az intézmény értékeinek (könyvtár,

¹⁵ IFJ. SARKADY Sándor: *A selmecbányai főiskola hősi halott hallgatói (1914–1921)*. Sopron, Lővér Print, 2014.

¹⁶ Az impériumváltást hozó tanév történései kapcsán ld. Soproni Egyetem Központi Levéltára [SOE KL], Tanácsulési jegyzőkönyvek 1.a. (1873–1919) és 2.a. (1919–1934), valamint Iktatott iratok 1.c. (1896–1918) és 2.c. (1919–1934). – A levéltár munkatársainak, Sági Évának és Homor Péternek, ezúton mondok köszönetet.

¹⁷ Munkások a csehek aspirációi ellen. *Budapesti Hírlap*, 1918. október 8. 8. A lap szerint október 6-án, vasárnap délután a bányamunkások „Selmecbányán nagyszabású szervezkedő és a cseh területi aspirációk ellen tiltakozó gyűlést rendeztek. [...] A gyűlés megbotránkozással utasítja vissza a cseheknek a tót lakosságú vármegyék elrablására irányuló törekvéseit [...]”

¹⁸ Az előadások és gyakorlatok szüneteltetésére vonatkozó intézkedésekről november 8-án küldött rektori jelentés jóváhagyásáról a pénzügyminisztérium – 146781 sz. alatt – november 14-én küldött értesítést. SOE KL, 1.c. 24. doboz 1687/1918.

¹⁹ SOE KL, 1.a. 13. köt. 1918. október 31-i rendkívüli tanácsülés, 3–4. napirendi pont [n. p.] (polgári őrség szervezésének terve; az ifjúsági kör ülést tervez az ügyben); továbbá 1918. november 4-i rendes tanácsülés, 3. n. p. (a főiskolai ifjúság a polgárőrségben önként vállalt szerepének elismerése és kifejezése).

²⁰ A „földmívelésügyi minister” nevében – 183196/1918 sz. alatt – kiküldött állásfoglalás (Péchy Kálmán miniszteri biztos a főiskolának. Budapest, 1918. november 21.) egyenest a megszállókkal való békés kooperációt irányozza elő, ezzel inkább csak az elbizonytalanodást segítve: „A kormány felszólítja az összes közalkalmazottakat, hogy helyükön maradjanak^[1] nyugodt, higgadt magatartást tanúsítsanak, az úgynevezett cseh-szlovák, román és más nemzeti tanácsokkal igyekezzenek egyetértésben működni [...]. Új intézkedések mellőzendők. A vármegyei autonóm szervekkel és a tót, román vagy más nemzeti tanácsok szerveivel való együttműködésnél a legmesszebb menő méltányosságot tanúsítsák és végül a lakosság részéről [...] előadandó kérelmeket [...] lehetőleg teljesítsék.” SOE KL, 1.c. 24. doboz 1757/1918.

gyűjtemények, műszerek) összecsomagolását, és elszállításra előkészítését. Utólag látszik, heteket nyertek ezzel. A rektor ugyanis csak a december 6-ára összehívott rendkívüli tanácsülésen tudta bejelenteni a pénzügyminisztérium kiürítési rendeletét.²¹ December 13-ára fejeződött be a pakolás, másnap hajnalban hagyta el a várost mintegy 250–300 hallgató. A poggyász a kiürítést megakadályozni akaró csehszlovák karhatalom által le nem zárt egyetlen vasúti folyosón át érkezett meg Budapestre.²²

Ezt követően az új székhely kérdésének végleges rendezésére várva már csak a tanári kar és töredéknyi diákság maradt Selmecbányán. A Kövesi Antal prorektor által elnökkölt főiskolai tanácsülések többnyire már csak a maradék hallgatóság és a megszálló csapatok közti állandó összetűzések következményeinek tompításával foglalkoztak, sikertelenül. A február 19-i rendkívüli tanácsülésen²³ a prorektor bejelentette, hogy a konfliktusok miatt az új hatalom a főiskolát bezárja és a hallgatóságot a város 24 órán belüli elhagyására utasítja, s a közrend biztosítására hamarosan érkező 400 cseh legionáriust a főiskola épületeiben szállásolja el. Miután a tanári kar jelezte, hogy nem kíván az új állam polgára lenni, szabad elvonulást kért, beleértve a főiskolai adminisztráció (irattár, hallgatói főkönyvek, nyilvántartások) elszállítását. Mivel csak az üres nyomtatványok elvitelére kaptak engedélyt, az iratokat, s velük együtt az intézmény kasszáját (az evakuálásban résztvevő rektori irodavezető visszaemlékezésében dokumentált) kalandos körülmények közt szabályosan át kellett csempészni Magyarországra.²⁴

Ezek az események – szűkebb témánk összefüggésében feltétlenül rögzítsük ezt – egyértelműen erősítették a hallgatóságban a területi integritás bárminemű veszélyeztetésével szembeni ellenállást, mely törekvés, ha már az ősi alma mater esetében sikertelen maradt is, az új székhely, Sopron megvédeése kapcsán fog majd újra föléledni.

²¹ SOE KL, 1.a. 13. köt. 1918. december 6-i rendkívüli tanácsülés, 2. n. p. (a pénzügyminisztérium rendelete haladéktalan intézkedést kér a főiskola tulajdonát képező értéktárgyak elszállítása érdekében); ld. továbbá 1.c. 24. doboz 1820/1918. 1918. december 5-i távirat a pénzügyminisztérium 154.704 sz. rendeletéről.

²² SARKADY, 2015. 20–23.

²³ SOE KL, 1.a. 13. köt. 1919. február 19-i rendkívüli tanácsülés, 2. n. p.

²⁴ LICHNER József: Az „Alma Mater” kálváriás útja Selmecbányától Sopronig, illetve szétdarabolásáig. [Közzétette unokája, M. Szilas Katalin.] *Erdészettörténeti Közlemények*, 65. (2004). (A továbbiakban: LICHNER, 2004.) 5–39. A (befejezetlen) visszaemlékezés foglalkozik az impériumváltás időszakának még Selmecbányán töltött hónapjaival, sorra veszi a tanácsüléseket és az azokon megtárgyalt fontosabb kérdéseket, beszámol a rektor rendszeres budapesti tárgyalásairól, a diákság magatartásáról, az átköltözés részleteiről, s végül a megérkezésről és az új székhellyel kapcsolatos impressziókról.

Az új székhely kiválasztásával kapcsolatban szakirodalmi feldolgozásokkal rendelkezünk,²⁵ így e kérdéskörre csupán utalnunk kell, főképp a Sopron iránti lokálpatrióta emóciók feléledése kapcsán. Sopron város közvéleménye mindmáig hálatelt szívvel emlékszik 1918 és 1941 közti polgármesterére, az 1945 után meghurcolt, díszpolgári címétől is megfosztott, s élete végén utcaseprőként dolgozó Thurner Mihályra.²⁶ Ő volt az, aki következetes lobbitevékenysége révén, a soproni származású Laehne Hugó²⁷ hathatós támogatásával, a több érdekelt város közt hezitáló selmecbányai tanári kart lényegében véve kész tények elé állította azzal, hogy a kormányzatnál kijárta az intézmény Sopronba irányítását.²⁸ A polgármester egy végleges épület megtalálásáig a Károly laktanyát ürítette ki a főiskola számára. Ide érkezett meg 1919. március legelején Réz Géza rektor és néhány tanár vezetése alatt egy kisebb hallgatói csoport, majd április folyamán a diákság nagyobbik része, s végül a Selmecbányát csak április 26-án elhagyó maradék tanári kar.²⁹

Nem hallgathatjuk el, hogy a gyökérverés nehezen indult. A tanári kar megosztott volt, olyan hangok is akadtak (főként a Budapest környékére vágyók közül), hogy a döntéssel nem elégedettek. Nem örülnek, hisz a város alapvetően német karakterű és nyelvű, annak jómódú, konzervatív polgársága nyilván távolságtartó lesz a magyar érzületét régi székhelyén is fennn hangoztató intézmény irányában, továbbá a területi integritás szempontjából a város maga is veszélyeztetett s esetleg hamarosan újra költözni kell. Sopron amúgy is az ország egyik legdrágább városa, ráadásul a szél is mindig fúj.³⁰ A hallgatóság pedig az elszállásolás nehézségei miatt panaszkodott: kevés kiadó szoba volt, horribilis bérleti díjért. A városvezetés még lakások lefoglalását is fontolóra vette volna; ezt épp a hallgatóság utasította vissza, nehogy eleve megromoljon a viszony az érkezők és a befogadók között. Ez azonban nem

²⁵ A jogutód miskolci és soproni intézmények által kiadott áttekintéseken kívül ld. HILLER István: Sopron harca a hajdani selmecbányai főiskola idetelepítéséért 1919-ben. *Soproni Szemle*, 1969/2. (A továbbiakban: HILLER, 1969.) 97–106.

²⁶ „Tiszteben csak a város érdeke és az igazság fog vezetni”. *A 120 éve született Thurner Mihály polgármester (1878–1952) emlékére*. Szerk. TURBULY Éva. Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 1998.

²⁷ Buza Barna miniszter államtitkára a földművelésügyi tárcánál.

²⁸ Az iskola és Sopron város kapcsolatának avatott kutatója egyenest azt állítja: „Az, hogy Sopron egyetemi város lett, csaknem kizárólag az ő érdeme.” HILLER István: A soproni egyetemi hallgatók szerepe és hatása a város politikai arculatának alakulásában (1919–1945). *Soproni Szemle*, 1989/4. (A továbbiakban: HILLER, 1989.) 289–315., 289.

²⁹ HILLER, 1969. 102–104. – LICHNER, 2004. 36–37.

³⁰ Az 1919. április 8-i (még Selmecbányán tartott) tanácsülésről részletesen beszámol Lichner visszaemlékezése. A soproni elhelyezéssel kapcsolatos fönti aggályok többségét Sobó Jenő professzor fogalmazta meg, és Kövesi prorektor is csatlakozott a véleményéhez. Vö. LICHNER, 2004. 23–25.

fenyegetett: a város kényszerrel ügylet arra, nehogy bármi a beilleszkedés útjába álljon, a hallgatóságot és a tanári kart (családostul) illetékmentesen ismerte el soproni illetőségűnek, továbbá számos intézkedés, gesztus és sajtópropaganda révén kommunikálta az intézmény iránti feltétlen megbecsülést.³¹ Ennek jele lesz majd az is, hogy a lehető leghamarabb megoldva az elhelyezés kínzó kérdését, már 1922-ben a főiskola rendelkezésére bocsátják az egykori Honvéd Főreáliskola épületét.³²

A tanítás (326 beiratkozott hallgató számára) április végén kezdődött meg – áldatlan körülmények között, a laktanya szükségépületeiben. Időközben bekövetkezett a kommunista hatalomátvétel: Sopronban 5 tagú direktórium alakult, majd Budapestről neveztek ki biztost Kellner Sándor személyében. A Tanácsköztársaság azonban nem hozott érdemi törést a főiskola soproni megkapaszkodásában. A marxista történetírás a diákság baloldali elkötelezettségét bizonygatta, az újabb helytörténeti kutatás ezzel szemben arra mutat rá, hogy épp a kommün alatt nem működhetett az Ifjúsági Kör.³³ A hallgatóság kapcsán még egy 1969-ben született (nyilván nem baloldallelles) tanulmány is elismeri, hogy „egyáltalán nem ismerte a szocialista eszmét”, s mindössze három hallgatót tud megnevezni, akik „meggyőződéssel szolgálták Sopronban a munkáshatalmat”.³⁴ Május 26-án Pogány József hadügy

³¹ A *Soproni Napló* már 1919 márciusában, nyilván a városvezetés kezdeményezésére, a szimpátiáról és a bensőséges viszonyról cikkezett: „A városi szepítőegylet tegnap este a Hubertuslakban vendégül látta a selmecieket, akik rövid ittlétük alatt megnyerték a város szimpátiáját. A vendégség mint mondják nagyon jól sikerült és nagyban előmozdítja azt a viszonyt, amely Sopron és a selmeciek között igazán bensőségesnek ígérkezik.” A szepítőegylet vendégül látta a selmecieket. *Soproni Napló*, 1919. március 13. – A cikket tartalmazza a hét évtized soproni sajtójából készített színes művelődéstörténeti válogatás: *Soproni olvasókönyv. Cikkgyűjtemény 1874–1944*. Helyi lapokból válogatta HÁRS József. Sopron, Quint Kft., 2003. 54. – <https://sopronanno.hu/sites/default/files/dokutar/soproni-olasokonyv-sopronanno-dokutar.pdf>

³² Az iskolát 1898-ban nyitották meg, a gyönyörű épület Alpár Ignác tervei nyomán készült (ahogyan a pécsi és a nagyváradai honvéd főreáliskola is).

³³ Ifj. Sarkady Sándor alapvető jelentőségű disszertációjának a kommün időszakával foglalkozó fejezete voltaképp a marxista történetírás dogmaival kíván leszámolni. Abból indul ki, hogy a szóban forgó munkák „a történelmi tények meghamisításával vagy elhallgatásával rajzoltak képet az akkori eseményekről”. A korábbi állásponttal vitázva rámutat, hogy a „menekült és hontalanná vált főiskola ifjúságának óriási többsége nem szimpatizált az új, a magyar polgári demokráciát létében fenyegető rendszerrel”. Azt is megállapítja, hogy „minden korábbi állítással szemben a főiskola hallgatói a Vörös Hadseregbe nem önként léptek be. Pogány József népbiztos 1919. május 26-i toborzóbeszédében a főiskola bezárásával fenyegette meg a hallgatókat arra az esetre, ha a katonai szolgálatot megtagadják.” (SARKADY, 2015. 27–30.) – Historiográfiai áttekintésében a szerző főként Papp István és Hiller István – e sorok írója által is használt és hivatkozott – sok tekintetben ma is jól használható, ám olykor feltűnően elfogult munkáit nevesíti az általa bírált és meghaladottnak tekintett szemléletmódra utalva. (SARKADY, 2015. 5–7.)

³⁴ PAPP István: Az első magyar proletárhatalom és a Sopronba került Bányászati és Erdészeti Főiskola 1919-ben. *Soproni Szemle*, 1969/1. (A továbbiakban: PAPP, 1969.) 26–37., 29. (A cikkben nevesített

népbiztos személyesen agitálta a diákságot a Vörös Hadseregbe való belépésre. Június elején 120 hallgató jelentkezett is fegyveres szolgálatra, ám hogy ez valóban azért történt-e (ahogy e tanulmány állítja), mert a diákifjúság ezáltal „tett hitet a proletárhatalom mellett”,³⁵ avagy Stromfeld felvidéki területvédő hadjárata gyakorolhatott inkább vonzerőt rájuk, abban a tekintetben bizonyára eltérő felfogások léteznek. A mi témánk összefüggésében ismét csak az tűnik hangsúlyozandónak, hogy ezek az események – a Vörös Hadsereg sikeres felvidéki előrenyomulása – igenis ébren tartották a hallgatóságban a területi integritás védelmezésének gondolatát.

1919 ősze már a saint-germaini osztrák békeszerződés (szeptember 10.) és az abban foglalt újabb magyar területcsonkítás kapcsán kirobbanó indulatok jegyében telt. Való igaz, az osztrákok ügyes stratégiát választottak a béketárgyalásokra, úgy mond „életképtelenségük” kidomborításával, amiért is a nagyhatalmak, az „életkedvüket” visszaadandó és a Németországhoz csatlakozás vágyát leszerelendő, a magyar állam rovására kompenzálták őket.³⁶ Ugyanakkor az sem tagadható, hogy a szóban forgó Nyugat-Magyarország lakosságának háromnegyede csakugyan német volt, s még horvátok is többen éltek ott, mint a csupán 9%-ot kitevő magyarság. Így az etnikai arányok napnál világosabb adatai ellenében némi keresnivaló csakis a hun-

diákok: Seemann Ferenc és Takáts Ferenc erdész-, valamint Martinovich Ernő kohászhallgató.) – Monográfiájában Hiller szinte szó szerint ugyanezt a megállapítást teszi: „A főiskolai hallgatóság legnagyobb része nem ismerte a szocializmus eszméit.” HILLER István: *A soproni egyetemi hallgatók mozgalmai a két világháború között, 1919–1945. Fejezetek a soproni egyetem történetéből.* (A Soproni Szemle kiadványai; 8.) Sopron, Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola, 1975. (A továbbiakban: HILLER, 1975.) 19.

³⁵ PAPP, 1969. 31.

³⁶ „Az antant »életre ítélte« az Osztrák Köztársaságot. [...] Megajándékozták Burgenlanddal, hogy meghozzák életkedvét, hogy csendben tűrje a területi veszteségeket, hogy megfékezze az Anschluss-mozgalmat [...]” – értékeli a döntést az osztrák területi rendezést vizsgáló JATE-forráskiadvány. Vö. *Ausztria határai (Saint-Germain 1919. szeptember 10.)*. Documenta Historica; 38. Szeged, JATE, 1998. 3. – A kérdéskört több munkájában is részletesen elemző Tóth Imre hasonló motivációkat lát a saint-germaini rendezés mögött. A »*Lebensunfähigkeit*« (életképtelenség) gondolata és az ehhez kapcsolódó mozgalom [...] elég ütőképes fegyvernek bizonyult a köztársaság vezetőinek kezében, hogy a békerendezés során kedvezőbb eredményeket tudjanak elérni.” Burgenland létrehozásával „meg lehetett hozni a válságban vergődő – és a győzteseket erre folyton emlékeztető – Ausztria életkedvét az önálló állami léthez”. Vö. TÓTH Imre: Az osztrák–magyar területviták a német diplomáciai iratokban, 1920–1921. *Soproni Szemle*, 2012/2. 103–118., 105.

garus érzelmű³⁷ és magyar identitásúvá asszimilálódott³⁸ városi polgárság esetében lehetett: így Sopronban például, ahol még az utolsó nagy-magyarországi népszámlálás (1910) szerint is 51% volt a németek aránya.³⁹ Ebbe az utolsó szalmaszálba, vagyis a németajkú, ám a magyar–német sorközösség gondolatától mélyen áthatott és a szentistváni közös haza iránt állampatrióta érzelmeket tápláló közösség befelé húzó magatartásába⁴⁰ kapaszkodtak az átadást késleltetni és – akár fegyveres ellenállás révén is – tárgyalásokat kikényszeríteni akarók.

Az 1921 nyaráig tartó időszak a teljes bizonytalanságot jelentette a vitatott státuszú terület, de a főiskola számára is. Ugyanakkor egyre csak gyülemlett a dac, az ellenállás és a hazafias túlfűtöttség. A magyar–osztrák kétoldalú tárgyalások közben eredménytelenek maradtak: közeledett 1921. augusztus vége, az átadás kijelölt dátuma. Egyre több településen tartottak az átadást ellenző demonstrációkat; augusztus 20-án Sopronban, a Széchenyi téren gyűlt össze soha nem látott, tízezres tömeg.⁴¹ Ennek ellenére a kormány határidőre kiürítette az átadásra kijelölt területeket. Sopront is, ahonnan a magyar hivatalok kiköltöztek és a Nemzeti Hadsereg is kivonult.⁴² Budapestről az átadás lebonyolítására kormánybiztost küldtek ki, gróf Sigray Antalt, a közrend fenntartását pedig Ostenburg Gyula őrnagy csendőrzászlóaljára bízták. Ők hivatalos funkciójukban aligha vállalkozhattak nyílt ellenállásra, legfeljebb a gombamód szaporodó szabadcsapatok fű alatti támogatására. Thurner polgármester ezért személyesen fordult védelemért a kommün utáni tisztogatásai révén közismert Prónay Pálhoz. Az ő „rongyosoknak” nevezett (mert a reguláris haderőhöz képest silány ellátottságú) népfelkelői fordították meg az eseményeket.

³⁷ CSÁKY, Moritz: Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische” Alternative zur Magyarischen Nationalstaats-idee? In: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder*. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien 1980. Hrsg. von Anna M. DRABEK–Richard G. PLASCHKA–Adam WANDRUSZKA. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982. 71–89.

³⁸ A polgárosodással összefüggő asszimilációs folyamat különböző fázisainak érzékeny tollú és gazdagon adatolt – a két világháború között készült – összefoglalása: PUKÁNSZKY Béla: *Német polgárság magyar földön*. Budapest, Lucidus, 2000.

³⁹ *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. (Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat; 42.) Budapest, Athenaeum, 1912. 46–47.

⁴⁰ OROSZ László: A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Intézet–Magyar Napló, 2016. 123–145.

⁴¹ Még egyszer... Szent István ünnep és még egy magyar ünnep Sopronban 1921 augusztus hóban. *Sopronvármegye*, 1921. augusztus 21. 2.

⁴² Die Uebergabe des Burgenlandes. Abmarsch der ungarischen Truppen aus Oedenburg. *Oedenburger Zeitung*, 1921. augusztus 28. 1.

Az antant Tábornoki Bizottsága és az osztrák kormány delegáltjai Sopronban, a Széchenyi-palotában már bekészített pezsgővel várták⁴³ az osztrák csapatok bevonulását a városba. Az osztrák csendőrség 500 fős egysége augusztus 28-án birtokba is vette a szomszédos Ágfalvát. Itt azonban Prónay felkelőinek egy 120 fős csapata Francia-Kiss Mihály és Kaszala Károly vezényletével heves puskatűzzel megfutamította őket.⁴⁴ A váratlan összecsapásban az ekkoriban még csak körvonalazódó Burgenland tartomány frissiben kinevezett osztrák kormánybiztosa (Robert Davy) is fogságba esett.⁴⁵ Ezzel az I. ágfalvi csatával vette kezdetét a másfél hónapig tartó nyugat-magyarországi felkelés.⁴⁶

Eközben 1921 nyarán a főiskolán ismét megkezdtek a csomagolást. Augusztus 8-án a pénzügyminisztérium 150 000 korona értékű rendkívüli hitelt biztosított az újabb költözés finanszírozására.⁴⁷ A hallgatóság azonban nem ebben az alternatívában gondolkodott. A magyar határmegállapító bizottság elnöke, Villani Frigyes báró jelentéséből tudjuk, hogy a „főiskola hallgatói, mintegy 300 lelkes fiatalember” összegyűlt „még jóval a tanév kezdete előtt [...], hogy szükség esetén kéznél legyenek”.⁴⁸ A diákszervezet, az Ifjúsági Kör vezetősége augusztus 21-én titkos tárgyalást tartott a fegyveres ellenállás megszervezésére. Számos visszaemlékezés igazolja, hogy augusztus 23-án a következő üzenetet postázták a diáktársaknak: „Kedves Barátom! A haza hív! Kényszer nincs. Aki teheti, önként és azonnal jöjjön el Sopronba, ahol ellátásáról gondoskodunk.”⁴⁹ Az aláíró a Kör aktuális elnöke volt, Leicht Ottó, aki német csengésű neve ellenére állott a területi integritás megvédése érdekében kezdődő mozgósítás élére.

⁴³ Ifj. SARKADY Sándor: Az 1921-es nyugat-magyarországi felkelés. <http://tortenelemportal.hu/2009/09/az-1921-es-nyugat-magyarorszag-felkeles/>

⁴⁴ A tűzpárbajban hősi halált halt – utóbb az ágfalvi temetőben örök nyugalomra helyezett – Baracsi László kecskeméti gazdagember nevét ma utca őrzi Sopronban.

⁴⁵ MISSURAY-KRUG Lajos: *A nyugatmagyarországi felkelés*. Sopron, Röttig–Romwalter Ny., 1935. (A továbbiakban: MISSURAY-KRUG, 1935.) 73.

⁴⁶ A kérdéskörre vonatkozó alapvető munkákat FOGARASSY László jegyzi: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. I. rész: 1918. december–1921 augusztus. *Soproni Szemle*, 1971/4. 291–302., II. rész: 1921. augusztus–szeptember. *Soproni Szemle*, 1972/1. 23–39., III. rész: 1921. szeptember–november. *Soproni Szemle*, 1972/2. 115–129.; továbbá A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története. I. rész. *Soproni Szemle*, 1982/1. 1–19., II. rész. *Soproni Szemle*, 1982/2. 97–115., III. rész. *Soproni Szemle*, 1982/3. 193–211. – Ld. még BOTLIK József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2012.

⁴⁷ SOE KL, 2.c. 14. nagydoboz 921/1921. A főiskola 1921. június 17-én kelt fölterjesztése „Nyugatmagyarország elszakításából a főiskola értéktárgyainak esetleges szükségessé váló elszállítás ügyében előintézkedések” tárgyában, illetve a pénzügyminisztérium intézkedése PM 78.655/921 XV.b. Vö. SARKADY, 2015. 51.

⁴⁸ NÉMETH, 2004. 117.

⁴⁹ KRUG Lajos: *Tűzek a végeken. Selmectől Sopronig*. Sopron, Tóth Ny., 1930. (A továbbiakban: KRUG, 1930.) 33.

Kiszivárgott információk szerint az immár géppuskás szakaszokkal is megerősített osztrák csendőrség szeptember 8-án készült újból megkísérelni Sopron birtokbavételét. Ezt megelőzendő, még hajnalban rajtuk ütött egy 110 fős népfelkelő csapat (Maderspach Viktor vezetése alatt), mely jelentős részben főiskolásokból állt. Ez a II. ágfalvi csata⁵⁰ már valódi ütközet volt, halottakkal mindkét oldalról. Machatsek Gyula erdőmérnök- és Szechányi Elemér bányamérnök-hallgató később kultuszteremtő, pompás temetést kapott Sopronban.⁵¹ Sigray Antal gróf, a volt kormánybiztos, a nemzetgyűlés 1922. január 19-i ülésén elmondott hosszú – és indulatos közbekiabálásokkal tarkított – beszédében külön kitért a népfelkelőkre és a hősi halott soproni főiskolásokra. Temetésüket egyenest demonstrációnak nevezte, továbbá neheztelését nem is burkolva idézte fel, hogy „mialatt a kormány lefelé lícitált a nyugatmagyarországi területek átadása dolgában, azalatt [...] a hazafias érzelmű lakosság folyton és unos-untalan óvást emelt a terület átadása ellen [...]”⁵² Beszéde valamivel később önálló kiadványban is megjelent,⁵³ mely végül – kiemelve, hogy szavait sem a külügyminiszter, sem a kormányfő nem tudta megcáfolni – a következő konklúziót vonta meg: „Sopron megmentését nem a kormány, hanem [...] a hazafias lakosság és a felkelők ellenállásának köszönhetjük.”⁵⁴

Valóban, az osztrák csapatok az újabb kudarc után az ezeréves határok mögé húzódtak, és hamarosan megindultak a velencei tárgyalások, melyek a Sopron környéki népszavazás kiírásához vezettek.⁵⁵ Eközben a soproni hallgatóság által dominált népfelkelő csapatok az így függőben maradt sorsú – erősen németlakta – területeket szisztematikusan birtokba vették. A jelentősebb települések, a magyar fegyveres jelenlét kijelölt központjaiként, katonaviselt és tisztí beosztású főiskolás parancsno-

⁵⁰ A II. ágfalvi csata lefolyását rekonstruálja és (Krug Lajos főntebb hivatkozott korabeli munkái alapján) az abban részt vevő 33 hallgatót is megnevezi HILLER, 1975. 85–92.

⁵¹ A kultuszteremtés része volt Krug Lajos mélyen emocionális kötete is (KRUG, 1930.). – Ld. még ugyanebben a kontextusban MADERSPACH Viktornak a *Magyarság* című lapban a 20-as évek közepén folytatásokban megjelent visszaemlékezéseit. Összerendezett kiadásuk: *Élményeim a nyugatmagyarországi szabadságharcból*. Budapest, Masszi, 2009.

⁵² *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XV. kötet*. Budapest, Athenaeum, 1922. 252–268., 263. és 255.

⁵³ *Sigray Antal gróf Nyugatmagyarország volt kormánybiztosának, a körmendi kerület volt nemzetgyűlési képviselőjének beszéde a nyugatmagyarországi ellentállásról*. Budapest, Athenaeum, 1922.

⁵⁴ Idézi HILLER, 1989. 3.

⁵⁵ ORMOS Mária: *Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Győr, Gordiusz, 1990. – Ld. továbbá FOGARASSY László: A soproni népszavazás. *Soproni Szemle*, 1971/4. (A továbbiakban: FOGARASSY, 1971.) 335–347, illetve Uő.: Die Volksabstimmung in Ödenburg (Sopron) und die Festsetzung der österreichisch-ungarischen Grenze im Lichte der ungarischen Quellen und Literatur. *Südost-Forschungen*, 35 (1976). 150–182.

kokat kaptak.⁵⁶ A felkelők székhelyüket Nagymartonban rendezték be, a parancsnok Gebhardt Pál százados mellett egytől egyig soproni hallgatók töltötték be az irányító posztokat.⁵⁷ A hallgatók által felügyelt területeken sikerült a közrendet fenntartani és az atrocitásokat elkerülni.⁵⁸ A diákok alapvetően távolságot tartottak a fölkelők olykor szélsőséges magatartásra hajló erőitől, különösen Prónay nehezen megzabolázható „rongyosaitól” (legitimista szimpátiájuk okán amúgy is inkább Ostenburg-hoz közeledtek), a lakosságot pedig sem etnikai, sem vallási tekintetben nem tekintették ellenségnek. Irányukban a „legszívélyesebb bánásmód volt kötelező” és „nem dívott a szégyenletes, erősen balkáni »zsidópofozás«” sem – ahogyan erről többször idézett forrásunk, az eseményeket személyesen megélő Missuray-Krug Lajos is beszámol.⁵⁹

A december 14. és 16. között zajló népszavazás kapcsán ugyancsak jól dokumentált a főiskolások szerepe. Csoportokat alkotva járőröztek a városban és környékén, különösen a véleményformálásban rendkívül fontos kocsmákban, borkimérésekben (*Buschenschenke*). Ha kellett, agitáltak, vitáztak, de volt, hogy erőszakkal üzték el az ellenséges röplapterjesztőket, tépték le a falragaszokat, s kobozták el az

⁵⁶ Fraknó-Csonka Sándor főhadnagy, Szentmargitbánya – Halmay Tibor hadnagy, Fertőféhéregyháza – Sebők Géza főhadnagy, Pecsényéd – Vlaskovics József főhadnagy, Rétfalu-Siklósd – Sóska Gyula, később Pápay Gyula főhadnagyok, Tormafalu – Platthy Béla főhadnagy, Savanyúkút – Haidecker Antal hadnagy. Vö. FOGARASSY László: Eisenstadt und Umgebung zur Zeit der Bandenkämpfe. *Burgenländische Heimatblätter*, 30 (1968). 159–168., 164.

⁵⁷ Gebhardt helyettese Székely Elemér főhadnagy, bányamérnök-hallgató; segédtsztje Gyarmathy Endre főhadnagy, erdőmérnök-hallgató; az útlevéloztály főnöke Obendorf Károly főhadnagy, bányamérnök-hallgató; cenzor és postaügyi referens Krug Lajos erdőmérnök-hallgató; a vámügyi osztály vezetője dr. Dobrovits Károly; a polgári iskola megszálló parancsnoka Vlaskovics József hadnagy, erdőmérnök-hallgató; a zsidó iskoláé pedig Platthy Béla főhadnagy, erdőmérnök-hallgató. Vö. HILLER, 1975. 94. – Utóbbi tény kapcsán kiemelendő, hogy hallgatóknál antiszemita attitűd nem mutatkozott, a zsidó iskolát épp Héjjasék ellenében kívánták megvédeni. „Kétségtelen tény, hogy a főiskolai felkelők soha nem azonosították magukat a Héjjas-féle pribékekkel, tőlük kezdettől fogva távol tartották magukat, sőt megvetették és mélyen elítélték őket.” Uo. 95.

⁵⁸ Nem véletlen, hogy a soproni és a nyugat-magyarországi helytörténeti kérdések szűkebb kutatói gárdája nem azonosult a felsőoktatási intézmények hallgatóinak politikai attitűdjét vizsgáló, alapvetőnek tekintett monográfia [LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Budapest, Akadémiai, 1979.] idevágó gondolataival. Ladányi ugyanis munkája „Mozgalmas ősz” című fejezetében – a soproni hallgatóságnak a nyugat-magyarországi harcok, IV. Károly restaurációs kísérletei, valamint a soproni népszavazás idején tanúsított magatartását vizsgálva – arra jutott, hogy a német lakosság hangulata a népszavazási területen a szabadcsapatok garázdálkodása miatt romolhatott meg. A *Soproni Szemlé*ben megjelent recenzió tudós szerzője (saját vonatkozó munkáit cáfolatul állítva) elhatárolódott e megállapítástól: Vö. FOGARASSY László recenziója. *Soproni Szemle*, 1981/3. 284.

⁵⁹ MISSURAY-KRUG, 1935. 196.

ellenérdekelt fél sajtótermékeit.⁶⁰ S bizony ugyanezek a diákok, felfokozott nemzeti hevületükben, nemegyszer vettek részt véres kimenetelű verekedésekben, márpedig ezeket az osztrák érzelmű ellenoldal a lehető leghamarabb meg is torolta.⁶¹ Az egyik ilyen csetepatéban egy Kresadlo József nevű hallgatónak a fél szemét is kiütötték.

Különösen nagy nyilvánosságot kapott ez az eset az osztrák sajtóban, ennek megfelelően a fontosabb bécsi lapok mindegyike részletesen tárgyalta és rekonstruálta az eseményeket. December 1-jén, egy csütörtöki napon, a Schlippergasse 51. szám alatti Holzmann vendéglőn – „osztrákok és kommunisták vannak itt” kiáltással – rajtaütöttek a „selmeci hallgatók”, s a tulajdonost, valamint három fiát és a vendégeket véresre verték. Persze az ellenoldal sem maradt adós, és másnap (péntek) este, miután a támadásban részt vevő néhány főiskolást fölismerték, botokkal jól helybenhagyták őket. Az egyik diák, Kresadlo – aki, mint a bécsi lapok egybehangzóan kiemelik, nem helyi illetőségű („*ein ortsfremder Magyar*”) volt – ekkor vesztette el jobb szemét. A válasz, a megtorlás megtorlása, most sem maradt el: egy hallgatói csoport már szombaton kora reggel ismét felkereste a vendéglőt, és tulajdonosát, Holzmann-t úgy összeverte, hogy az félholtan került az Erzsébet kórházba. Miután egyik fiából az osztrák érzelműek akciójában résztvevők neveit sikerült kiszedni, azokat is – kit a saját ágyában, kit a nyílt utcán – alaposan helybenhagyták. A bécsi lapok némelyike, törekedvén a cikkben keltett emóciók fenntartására, záró gondolatként még megemlíti, hogy noha a soproni rendőrség földéltette a banditák kilétét, a magyar hatóságoktól aligha várható retorzió ellenükben.⁶²

⁶⁰ A népszavazást felügyelő Tábornoki Bizottság által kidolgozott szabályzat kifejezetten tiltotta a propagandát. Az országos lapokat (a magyarokat és az osztrákokat egyaránt) szabadon lehetett terjeszteni, a helyi újságokat azonban november legvégétől cenzúrázták. – A lokális soproni sajtótermékek (*Sopronvármegye*, *Soproni Hírlap*, *Oedenburger Zeitung*, *Christliches Oedenburger Tagblatt*, *Der Freie Burgenländer*) tevékenysége, irányultsága, célközönsége kapcsán ld. BORONKAI Szabolcs: Az 1921. évi soproni népszavazás a korabeli sajtó tükrében. 2. rész. *Soproni Szemle*, 2003/2. (A továbbiakban: BORONKAI, 2003.) 124–142., 137–138.

⁶¹ Korcsmai verekedés a külvárosban. *Sopronvármegye*, 1921. december 3. 3. – Der Aufsehererregende Ueberfall auf die Buschenschenke. *Oedenburger Zeitung*, 1921. december 4. 4. – A gyakori csetepatékról, természetesen mindig egyoldalú tárlásban – csakis a magyarok, különösen a selmeci hallgatóság felelősségét hangsúlyozva – az osztrák sajtó is rendszeresen beszámolt. E cikkek egyike szerint rendszeresek a selmeci egyetemisták terrorakciói. A lőfegyverekkel ellátott főiskolás bandák „Hände hoch!” kiáltással ütnek rajta egy-egy Buschenschenke vendégein, így akarván megfélemlíteni őket. Die Zustände in Oedenburg. *Die Neue Zeitung*, 1921. december 9. 1–2.

⁶² Aus dem Oedenburger Abstimmungsgebiet – Terror der Schemnitzer Studenten. *Reichspost*, 1921. december 6. 2. – Das Bandentreiben im Abstimmungsgebiet. *Arbeiter-Zeitung*, 1921. december 6. 4. (A szocdem lap egyenest „selmeci bandatagok” „tervszerű terrorakciónak” minősíti az affért, s a róla nem épp az osztrákok álláspontja mentén beszámoló *Oedenburger Tagblattot* [a lap pontos címe *Christliches Oedenburger Tagblatt* – O. L.] „magyarophil” újságnak nevezi.) – Wie die Ungarn für sich „Propaganda machen”. *Kleine Volks-Zeitung*, 1921. december 9. 1. (A lap a meg-

Ennek hátterében nyilvánvalóan az állt, hogy az osztrák olvasóközönség, de a külvilág felé is tudatosan felnagyítsák a népszavazással kapcsolatos egyenlőtlen esélyeket,⁶³ és valóságos hisztériát keltve tudják a magyar fél oldaláról mutatkozó terror légkörét elültetni.⁶⁴ Az osztrák lapok interpretációjában az Ausztria érdekében végzett propagandatevékenység természetesen jogszerű, legális és önvédelmi jellegű,⁶⁵ míg a magyar fél hasonló célú ténykedése alapvetően agresszív, erőszakos és a jogi-

vert osztrák érzelműek közül nyolcat név szerint megnevez és a többiekhez képest annyi nívóval is szolgál, hogy előzőleg ott vendégeskedett néhány osztrák szavazóbiztos is, akiknek eltávoztát még megvárták a selmeci diákok, s csak azután ütöttek rajta a borkimérésen.) – Magyarische Gewalttaten in Oedenburg – Blutige Bandenüberfälle in Stadtgebiet. *Die Neue Zeitung*, 1921. december 6. 1–2. (A lap egyenest „pogromnak” nevezi az esetet.) – Magyarische Gewalttaten in Oedenburg. *Volksblatt für Stadt und Land*, 1921. december 11. 4. (Az antant Tábornoki Bizottságának a Holzmann-ügyhöz való hozzáállását a lap azzal illusztrálja, hogy a Ferrario tábornoknál panaszt tevő polgárok állítólag azt a választ kapták tőle, hogy „ideges már amiatt, hogy mindenkit fogadnia kell”).

⁶³ Zur Frage der Abstimmung in Oedenburg. *Die Neue Zeitung*, 1921. december 9. 1. A cikk szerint a gátlástalan magyar agitációval szemben a legális osztrák agitáció akadályoztatva van, magyar haderő és a magyar egyetemisták terrorizálják az osztrákbarát lakosságot.

⁶⁴ Terror unter den Augen der Entente! *Kleine Volks-Zeitung*, 1921. december 15. 3. A cikk amiatt panaszkodik, hogy az antant haderő, köztük egy olasz zászlóalj, jelenléte sem akadályozza meg a magyarokat abban, hogy valóságos terrort gyakoroljanak. A színjátéknak minősített voksolás megkezdése előtt a bécsi kormányzat által hazarendelt egyik osztrák szavazóbiztos – a cikk szerint – elutazása előtt még betért egy soproni német házba, ahol a ház asszonya a következő kiáltással fogadta: „Az isten szerelmére, mit akarnak még tőlünk? Németek vagyunk, de Magyarországra szavazunk!” Pár perccel azelőtt ugyanis beöltözött „selmeciek jártak náluk” és megfélemlítették a családot. – Ld. még: Ungarische Machinationen. *Die Neue Zeitung*, 1921. december 9. 2. „A soproni kérdést illető hivatalos magyar sajtópolitikára jellemző, hogy egy ideje már a magyar sajtó azzal az állítással lép fel, miszerint Ausztria állítólag magyarul beszélő sváb egyetemistákat küld Nyugat-Magyarországra, akik ott agent provocateurként működnek, s hogy mindez a kezdete az osztrák bandák képződésének, melyek megzavarják Sopron nyugalma, továbbá a népszavazás osztrák szempontból kedvezőtlen kimenetele esetén a magyar területre betörést hivatottak előkészíteni.” A cikk e híreket tendenciózusnak és minden alapot nélkülözőnek minősíti, mi több, épp a hasonló célú „magyar machinációk sajtó útján történő előkészítésének” tekinti. – Utóbbi sajtóhír kapcsán megemlítendő, hogy egy soproni osztrák agitátornál lefolytatott házkutatás alkalmával a magyar rendőrség olyan adatokra bukkant, „amelyekből kiviláglott, hogy az osztrákok több magyarul tudó bánati sváb diákat szándékoztak a népszavazási területre küldeni, hogy ott a soproni bányászati és erdészeti főiskola hallgatói szerepében provokálják a német lakosságot és a »vele szemben elkövetett atrocitásokkal« a magyarságot diszkreditálják. A lefoglalt iratokat bemutatták a Tábornoki Bizottságnak [...]” HILLER, 1975. 120.

⁶⁵ Die Oedenburger Abstimmung. *Neues 8 Uhr Blatt*, 1921. december 5. 1. „Sopronban és környékén néhány napja mozgásba lendült az osztrák propaganda. Minthogy a Tábornoki Bizottság megtiltotta a nyilvános agitációt, azaz a nagygyűlések tartását, a propaganda csakis házról házra, röplapok és újságok útján terjedhet. Magyar részről még ezt is akadályozni próbálják, noha a Tábornoki Bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az agitációnak e módja teljességgel legitim és minden további nélkül engedélyezett.”

erkölcsi normákat lábbal tipró gátlástalan machináció.⁶⁶ A szavazás tisztaságát persze mindkét fél megsértette, csak épp a népszavazást magát is csupán „komédiának” tekintő panaszos osztrák értelmezések – saját hangjukat hiányolva – átsiklanak afelett, hogy *Ödenburger Heimatdienst* néven egy nekik dolgozó propagandagépezet is működött,⁶⁷ amely plakátokat, szórólapokat, sőt *Der Freie Burgenländer* címen újságot is megjelentetett.⁶⁸ Ezek elszigetelésében, a célközönségükhöz való eljutásuk meggátolásában a főiskolások persze valóban aktívan részt vállaltak – fölösleges is volna vitatni ezt. A diákok visszaemlékezéseiből tudni, hogy e tevékenységük a különböző nációjú antant-járőrökkel találkozva más és más reakciót váltott ki: az unott angolok ügyet se vetettek rájuk, az olaszok velük szimpatizáltak, s igazán csak a franciák elől kellett menekülniük.⁶⁹

Külön hallgatói csoport foglalkozott az Ausztria irányából érkező automobilon feltartóztatásával. A gyanúsítottnak ítélt járművek utasainak végzálásáról az osztrák

⁶⁶ Egyebek mellett ebben segédkeznek a „selmeczi főiskolások, akiknek akadémiaját a magyar kormányzat röviddel ezelőtt propagandacélokba helyezte Sopronba, saját szabadcsapat-formációt képeznek, mely együttműködik a rendőrséggel [...]”. *Wie die Horthy-Magyaren die Abstimmung in Oedenburg vorbereiten. Arbeiter-Zeitung*, 1921. december 9. 3.

⁶⁷ Osztrák tálalásban az *Ödenburger Heimatdienst* feladata csupán annyiban áll, hogy tevékenysége révén protestáljon „a magyar önkény- és erőszakuralom ellen” és megteremtse a feltételeit egy legalább némiképp szabad szavazásnak. *Wie die Ungarn für sich „Propaganda machen”. Kleine Volks-Zeitung*, 1921. december 9. 1. – A szervezet kapcsán (megalakulása, tagjai, működése) ld. MILTSCHINSKY, Viktor [a szerző osztrák népszavazási megbízott volt 1922-ben]: *Der „Oedenburger Heimatdienst”*. *Burgenländische Heimatblätter*, 24 (1962). 237–239.; valamint FOGARASSY, 1971. 50–51.

⁶⁸ BORONKAI Szabolcs: A „Der freie Burgenländer” c. újság propagandatevékenysége az 1921. december 14-i népszavazás idején. In: *„Magyarok maradtunk” 1921–1996. Konferencia a soproni népszavazásról. (Sopron, 1996. december 12.) Szerk. TURBULY Éva. Sopron, Soproni Szemle Alapítvány, 1997. 61–65.*

⁶⁹ Szeghalmi (Szisz) Ferenc egykori hallgatónak, az események részesének erre vonatkozó visszaemlékezését idézi SARKADY, 2015. 55. – Az olaszok magatartása miatt panaszkodik a szociáldemokraták bécsi lapja, ami szerint az „olasz imperializmus” egyértelműen a magyarok mellé állt. Ferrario tábornoknak a szeme előtt zajlik, ahogy a Selmecbányáról ide telepített bányászhallgatók „a soproni németeket terrorizálják és a Horthy-banditák hazugsághadjárata elleni bármilyen osztrák ellenpropagandát ellehetetlenítik”. *Die Komödie von Oedenburg. Arbeiter-Zeitung*, 1921. december 14. 1. – A franciákkal kapcsolatban viszont egyértelmű osztrák-szimpatia sugall a bécsi sajtó. Illusztrálandó a francia antantmisszió a „lakosságot terrorizáló magyarokkal szembeni” érzelmeit, a *Kleine Volks-Zeitung* egyik cikke (Terror unter den Augen der Entente! 1921. december 15. 3.) felidéz egy esetet, amikor egy tehetetlenségében apátiába zuhant osztrák szavazóbiztost e szavakkal próbált aktívabb fellépésre ösztönözni egy francia tiszt: „Miért hagyjátok levágni magatokat, mint a birkák?”

sajtó is tudott, s nem egyszer tudósított.⁷⁰ Egy ilyen alkalommal Boross György⁷¹ erdőmérnökcsoportja több zsák röplapot ürített ki és égetett el a helyszínen, ám a kocsiban utazó hölgyet csak azután hagyták kiszállni, hogy előbb az ajtaja mellől gondosan ellapátolták a havat, nehogy bepiszkítsa a cipőjét. Arról, hogy milyen úriemberként viselkedtek, (visszaemlékezők szerint) még a bécsi sajtó is beszámolt, azt sejtetve, hogy a lovagias fiatalemberek nyilvánvalóan egyetemisták lehettek.⁷²

A diákifjúság e hozzáállását látva az osztrák fél első dolga volt, hogy a népszavazást felügyelő antant misszionál kijárta a főiskolai hallgatók (úgy 400 fő) kizárását a szavazói névjegyzékből. A voksolás napján a diákság már csak a mozgósításban segédkezhetett, illetve az egyes szavazókörökben gyanítható eredményekről tájékozódott – mégpedig hallgatózással! A voksolás ugyanis (a vakokra tekintettel) úgy zajlott, hogy a soron következő szavazó az elnöktől átvett egy Magyarország feliratú, kék színű, vékonypapír szavazólapot és egy Ausztria feliratú, sárga, vastagkarton cédulát. A fülkében aztán az egyiket (amelyik alternatívát nem óhajtotta) kettétépte,

⁷⁰ „A soproni helyzet egyre inkább kiéleződik. A felfegyverzett szabadcsapatok mindinkább a közélet előterébe lépnek. December 2-áról 3-ára virradó éjjel a két osztrák szavazóbiztos, L'Estocq és Deu, autóval tartottak Sopronba, amikor fegyveresek igazoltatták őket, a gépjárművet is alaposan átvizsgálták, és a feltartóztatottakat csak azután engedték el, hogy azok felmutatták diplomata útlevelüket, valamint becsületszavukat adták, hogy nincsenek náluk röplapok. Útban Sopron felé azonban egyetemisták ismét feltartóztatták őket, akik közül az egyik beszállt a járműbe és a rendőrsre vitte őket.” Die Lage in Oedenburg. *Neues Wiener Tagblatt*, 1921. december 7. 3.

⁷¹ Boross Péter miniszterelnök édesapja; az információért ezúton mondok köszönet Marinovich Endrének.

⁷² A Gál Péter József által az 1980-as években gyűjtött öregdiák-visszaemlékezések egyike pontosan felidézi a történeteket. Informátoraik arról értesítették a főiskolásokat, hogy „[...] este 10 órakor két személygépkocsi érkezik a Bécsi útra a Dudleszerdő felől és több zsák röpiratot hoznak. [...] Öt centis hó borította a tájat. Villog a reflektor. Jönnek a kocsik. Borossék puskával nyomatékositva »Állj! Halt«-ot kiáltottak. Az autók megálltak. Négyen-négyen ültek a gépkocsikban; mindegyikben egy-egy nő is. – Gyerekek, kotorjátok el a havat, mert a nők cipője átázik! – kérte Boross György a többieket. Így is tettek. Kiszállították a társaságot. Nyolc zsák röpirat volt náluk. A főiskolások az anyagot az árokba rázták, kupacba kotorták, elégették és az üres zsákokat visszaadták. Az utolsó láng elhamvadása után elbúcsúztak: – Mehetnek vissza, jó utat! A másnapi Wiener Journal fő címe: Die freischäler Banditen in West-Ungarn? Szabadcsapatok Nyugat-Magyarországon? A cikkben leírták a fenti esetet. Megjegyezték azonban, hogy micsoda »frejsélerek« lehetnek ezek, ha a havat meg elkotorják a hölgyek miatt?! Talán jó volna felsőbb körökben keresni a tetteseket – dohogott az újságíró, a főiskolásokra célozva.” Vö. GÁL Péter József: A soproni hőskor (1919–1921). A főiskolások élete a visszaemlékezések tükrében. *Soproni műhely. Különszám* (1996. szeptember). 21–33., 31–32. [E sorok írójának nem sikerült rálelnie a bécsi lap jelzett cikkére.] – Az esetről (némiképp rövidebben, de a bécsi újság-cikkekre szintén utalva) maga Boross György is beszámolt egy erdész életutakat közlétező interjúkötetben. Vö. *Gyökök és lombok. Erdészportrék*. I. kötet. Szerk. PÁPAI Gábor. Barcs, Dunaker Kft, 2000. 7–37., 25–26.

majd a borítékba mindkét színű szavazólapot betette.⁷³ A jó fülű hallgatók a papírlap reccsenéséből tudták, melyik szín lett elszakítva.⁷⁴ Így aztán amelyik szavazókörben rosszul állt a szénájuk, még a félholtakat is becipelték a hónuk alatt.

A végeredmény közismert, és belőle a város–vidék prioritáskülönbségére is fény derült.⁷⁵ 1922. január 1-jén vehette át Magyarország a területet az antant Tábornoki Bizottságától. Sopron városa köré a „hűség” nimbusza szövődött, s e glória fénye – nem ok nélkül – rávetült a csak nemrégiben sopronivá lett egyetemi ifjúságra is. A haza, Horthy Miklós kormányzóval együtt, őket is a keblére ölelte. Történt mindez annak ellenére, hogy viszonyuk a kormányzóhoz korántsem volt zökkenőmentesnek nevezhető. Magyarország területi integritásához való ragaszkodásuk ugyanis nem okvetlenül jelentette a kormányzó iránti hűséget. A hallgatóság nyíltan királypárti volt, közülük tizenötön IV. Károly személyes testőrségét adták a visszatérése(i) után, és sokan a budaörsi csatában is részt vettek.⁷⁶ Magatartásukra a későbbiek során is egyfajta távolságtartás volt jellemző nemcsak Horthy, de a nevével fémjelzett korszak számos jelensége irányában is: az I. világháborút követően csakúgy, mint a II. világháború időszakában jól látható mindez. Nacionalisták voltak, de a királypártiság már az ellenforradalmi korszak kezdetén is távol tartotta őket a tiszti különítményektől, s később sem tudták a szélsőséges eszmeáramlatok áttörni a szo-

⁷³ A szavazás technikai részleteiről a soproni sajtó pontos felvilágosítással látta el a lakosságot. Hogyan történik a népszavazás? *Sopronvármegye*, 1921. december 7. 2. – Az osztrák sajtó szerint „a magyar analfabéták számára” találták ki e módszert, ahogyan azt a magyar propagandagépezet által széles körben terjesztett röplap is, mint választási mankót, mely a közérthetőség okán grafikusán is ábrázolta, melyiket kell eltépni a két szavazócédula közül. Vö. *Terror unter den Augen der Entente! Kleine Volks-Zeitung*, 1921. december 15. 3.

⁷⁴ SZEMEREY Tamás: A Magyar Királyi Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola vázlatos története a Selmecbányáról történt meneküléstől a soproni népszavazásig. *Soproni műhely. Különszám* (1996. szeptember). (A továbbiakban: SZEMEREY, 1996.) 2–19., 16.

⁷⁵ A teljes népszavazási területen 65,8%-os, csak Sopron városát nézve 72,5%-os magyar siker született. A többséget, ismervén az etnikai arányokat, önmagában a magyar népesség szavazata nem hozhatta meg; a győzelemhez az is kellett, hogy a németajkú lakosok egy része is a maradásra voksoljon: a végül 7000 voksnyi, jelentős különbséget csalás útján nem lehetett volna biztosítani. Ugyanakkor csak a falvak eredményeit nézve az is látszik, hogy náluk az elszakadás szerzett (vékony) többséget (54,5%): csupán a magyarlakta Nagycenk, a horvát többségű Kópháza, illetve a németlakta Fertőboz akart maradni (kivételt képezve ezzel a német falvak sorában). – Azt, hogy a nemzeti ségi hovatartozás önmagában nem volt meghatározó a kor népszavazással eldöntésre kerülő határmeghúzásainál, jól mutatja a karintiai szavazás, ahol a 70%-os szlovén többség ellenére kapott Ausztria 59%-ot. Az is tény továbbá, hogy – Sopronhoz hasonlóan – a karintiai, felső-sziléziai és kelet-poroszországi népszavazásokon is a városi lakosság volt az, mely a régi hazához ragaszkodott (mely hazához a gazdasági kapcsok mellett kulturális és identitásbeli szálak is fűzték), míg a vidéki-falusi lakosság, ahol e tényezők kevésbé bizonyultak erősnek, inkább az anyanyelve alapján hozott döntést. Vö. BORONKAI, 2003. 141.

⁷⁶ NÉMETH, 2004. 117.

lidaritás és a közös hagyományok falát. Antiszemita kilengések például messze nem voltak oly mértékben jelen a főiskolán, mint a fővárosi egyetemisták körében. Persze kevesebb zsidó hallgató is volt Sopronban – a 20-as évek közepéig ötnél sohasem több (1,4%) –, mégis e tolerancia, mint intézményi tradíció, egyenes folytatásának tekinthető a II. világháború idején a nyilasokkal és a volksbundistákkal szemben tanúsított látványos ellenállás is.⁷⁷

1922 legelején azonban, a város hivatalos átvételét övező győzelmi mámorban semmiféle repedés nem mutatkozott még a hallgatóság és a nagypolitika kapcsolatában. Január 6-án este a főiskolások fáklyás menettel vonultak a városháza elé, köszönetet mondani, amiért a város „három évvel azelőtt befogadta, pártfogolta és megszerette ezt a hazátlan bolyongó főiskolát, [...] otthont nyújtott a hontalanoknak!” Thurner Mihályhoz intézett beszédében Leicht Ottó ifjúsági kör elnök büszkén jelentette ki, hogy a hallgatóság becsülettel állta meg a helyét. S hozzátette: „Tudni fogjuk a jövőben is, mit vár tőlünk a haza, a magyar becsület, itt a Végeken!”⁷⁸

⁷⁷ BELLÉR, 1975. 373. ill. 375.

⁷⁸ KRUG, 1930. 155. – SZEMEREY, 1996. 18.

JOÓ ANDRÁS

„...HA TRIANON NINCS, AKKOR MINDEN MÁSKÉPP
VOLNA. EZT MÉLTÓZTASSEK LUCIEN WOLFNAK
MEGMONDANI...”

MAGYARORSZÁG, A NUMERUS CLAUSUS ÉS LUCIEN WOLF

A pacifista „világelmélet” és a „nemzeti önzés”, avagy miképpen
magyarázta volna Gömbös a numerus clausus tendenciáit
a „külföld” előtt

A címben rejlő szavak és összefüggések megértéséhez – időben előre ugorva – Gömbös Gyula későbbi miniszterelnök beszédét kell felidézni, melyet a numerus clausus törvény módosításáról zajló parlamenti vitában mondott el. Az 1928. februári, képviselőházi vita során elhangzott beszédről minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Gömbös pályájának egyik legfontosabb politikai megnyilvánulása volt, amelyben bő teret szentelt saját nézetrendszere kifejtésének, felhasználva ehhez az akkor épp terítéken lévő módosítási javaslatot. Ekkoriban politikai pályafutásának ellenzéki korszaka a végéhez közeledett már, így voltaképp utolsó még markánsan fajvédő hangvételű, de néhol a kormányálláspontot visszhangzó felszólalása – a befejező szakaszába érő bethleni konszolidáció idején – éppannyira jól mutatja egyéni karakterének vonásait, mint amennyire jellemző tükre a politikai játéktér akkori adottságainak is.¹

Gömbös kissé „eklektikusnak ható” ideológiai-fogalmi rendszerben próbálta a fajvédelem eszmeiségében fogant gondolati sémáit – összekapcsolva a revízió kérdésével – a nemzetközi viszonyok kontextusában elhelyezni. Ekkorra nyilvánvaló volt már, hogy a Bethlen-kormány jelentősen engedni fog az 1921 novembere óta a Nemzetek Szövetsége előtt fekvő petíció ügyében a brit és francia zsidóság nagy múltú szervezetei (Board of Deputies of British Jews, Anglo-Jewish Association és az Alliance Israélite Universelle) részéről az 1920. évi XXV. törvénycikkkel szemben támasztott követeléseknek.

Közbeszólásokkal és ironikus kommentárokkal gyakorta félbeszakított beszédében Gömbös háromszor is mintegy megszólította Lucien Wolfot, a brit zsidóság kiemelkedő alakját, mégpedig először Sándor Pálra, a Képviselőház zsidó vallású

¹ GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Budapest, Vince Kiadó, 2001. 186–187.

képviselőinek egyikére hivatkozva. A törvényt külföldről támadók ellen szónokolva, központi gondolataként, először Trianonra vezette vissza a numerus clausus kérdését, ami egyébként a Népszövetség (alább gyakrabban: Nemzetek Szövetsége) előtt képviselt magyar érvelés legfőbb eleme volt és maradt is, mondván, hogy abban „igaza van képviselőtársamnak [ti. Sándor Pálnak], hogy ha Trianon nincs, akkor minden másképp volna”. Másodszor szükségesnek ítélte kiemelni: „az első és legfontosabb” az, hogy Lucien Wolf „megértse” (mint fogalmazott, amiatt, hogy a zsidóság „itt is el tudjon helyezkedni”) az úgynevezett „antagonizmus” lényegét, mely a „kenyérkeresetben előállott”. A „harci feszültség” enyhítésének az előfeltétele pedig szerintem más nem lehetett, mint a magyar határok visszaadása. Végül Sándor képviselőt felszólítva kívánt, mintegy „üzenni” a következőképpen: „Wolffnak [sic!] ne azért fájjon a feje, hogy itt Magyarországon a zsidóság el van nyomva”, mert, ha „a statisztikát meglátja, bizonyára azt mondja, hogy nincs Európában még egy olyan állam, ahol a zsidóság megélhetése és prosperitása annyira biztosítva volna, mint nálunk”. Ezután képzavar állt elő Gömbös eszmefuttatásában, ugyanis leszögezte, hogy bármennyire „antiszemita minden magyar ember a szíve csücskében” – sőt, ahogyan fogalmazott, a magyarok közt „nincs más, csak antiszemita” –, de „mégis a legtoleránsabb a magyar ebben a tekintetben”, mi több „kvázi a vérünkbe ment át” a türelem, amely viszont „utóvégre katasztrofális is lehet”.²

Igen kétséges, hogy Gömbös okfejtése, amely a magyar hallgatóság számára követhető volt még, meggyőzően hangzott volna egy angol nyelvű előadásban, ha mondjuk Sándor Pál az említett közlések továbbítására még némiképp hivatottnak is érezte volna magát. Mindemellett korábban a diplomáciai csatornákon keresztül eljutottak már Lucien Wolfhoz a felsorakoztatott érvek, így azokban utóbbi sok újdonságot 1928-ban sem tudott volna felfedezni. A határokkal kapcsolatos magyar szempontok és célok – adott esetben – jelentékeny meggyőző erőt is képviselhettek, hiszen a békediktátum súlyos gazdasági és egyéb következményeire nem volt különösebben nehéz erős drámaisággal rámutatni. Európában a győztesek által megvont új határok ugyanis közel sem csupán Magyarország számára jelentették újabb és újabb súlyos problémák forrását, hanem komoly feszültségek eredőivé váltak másutt is. Mindközben a kontinens keleti felén élő jelentős lélekszámú zsidóság, nagyon megváltozott – gyakorta igen kedvezőtlen – körülmények közt találta magát. Így például az erdélyi, magát túlnyomórészt magyarnak tekintő zsidók sajátos kettős szorításba kerültek, hiszen éppúgy a célpontjaivá válhattak a Romániában egyre erősödő és

² *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*. IX. kötet (1928. február 10. – 1928. március 13.), Budapest, Athenaeum, 1928. Gömbös Gyula felszólalása, 133. ülés, 1928. február 23., 187.

felettébb agresszív antiszemita mozgalmaknak, amiképpen kedvezőtlen helyzetbe juthattak azáltal is, ha magyarságuk mellett ki kívántak tartani.

Londonban az angol zsidóság képviselőit elsődlegesen a Magyarországon létrejött törvény által képviselt precedens nemzetközi következményei foglalkoztatták, amelyek kezdettől túlmutattak az ország határain. Mindeközben az is világossá vált, hogy a magyar zsidóság nagyfokú lojalitást igyekszik tanúsítani hazája iránt, helyzetét tekintve pedig semmiképp sem vehető egy kalap alá például a jóval kevésbé asszimilált, nagy lélekszámú lengyelországi zsidósággal, amely ráadásul egy korábban különböző birodalmak uralta területen újjáalakult (a győztes franciák és britek által segített) nemzetállam kereteiben igyekezett megtalálni a maga helyét. E kihívásokat Gömbös és fajvédő elvbarátai nemigen mérlegelték, a népszövetségi égisz alatt fogatosítani kívánt kollektív jogvédelmet pedig nem tartották megfelelő eszköznek – amint erre a fentebb idézett beszéd ki is tért –, hanem a pacifista „világelméletet” és az emberi jogok hangoztatását a kívánatosnak ítélt „nemzeti önzés” ellen hatónak tekintették. Gömbös egyébként beszéde vége felé két maga által lényegesnek ítélt szempontból tette a numerus clausus módosítását célzó törvényjavaslatot kritika tárgyává: először is, szerinte az eredeti törvénynek – „akár tagadja a kormány, akár nem” – fajvédelmi szempontból „tendenciája” volt, amit ő maga még Genfben sem leplezett volna, másodszor pedig egy retorikai fordulattal még azt is levezette, hogy amennyiben a kormány a „külföld” igényei alapján enged a numerus clausus kérdésében, úgy előbb-utóbb az ország szuverenitását adja fel. Ezért tehát – a kormányhoz fordulva – vázolta, mit kellett volna a „külföld” irányában (vagy épp, megelőző érvelése alapján, Wolf felé) a magyar vezetésnek tennie: „A követségeket idejekorán utasítani kellett volna, felszerelni statisztikákkal abból a célból, hogy magyarázzák meg; miért van numerus clausus, s akkor azt hiszem, ez a kérdés a maga természetes útján bonyolódott volna le.”³

Amint az alábbiakból is kiderülhet majd, Bethlen és kormányának tagjai, továbbá az ügyben illetékes diplomaták éppenséggel azt igyekeztek tenni, amit Gömbös, mint mulasztást rajtuk utólag kért számon. Végző soron pedig a „kérdés” tárgyalása a numerus clausus ellen Genfben benyújtott népszövetségi petíciót képviselő személy, illetőleg a vele vitázó magyarok között nagyjából az említett, mondhatni „természetes” úton zajlott. Ennek a folyamatnak a során azonban – hosszú évek elteltével is – Wolf ragaszkodott a legalapvetőbb követeléséhez, azaz a nyíltan megfogalmazott diszkriminatív elemek eltörléséhez a törvény szövegéből. Az eltelt esztendőök során Magyarországon jelentékeny politikai változások következtek be, melyeket szintén nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A nemzetközi fórum elé vitt ügyet így végül,

³ Uo. 186., 188.

ha valójában nem is zárták le, mindenesetre elfogadható nyugvópontra juttatták az érintett felek mindegyike szempontjából, ami utóbb a magyar zsidóság számára átmeneti javulást eredményezett a felsőoktatásba való bejutást illetően.⁴ Az ügy minden szempontból megnyugtató megoldást nem nyert, a harmincas években pedig a nemzetközi környezet jelentősen megváltozott, és Lucien Wolf halála (1930) után nem akadt már olyan személyiség sem, aki kellőképp harcosan, felkészülten, de egyúttal a diplomácia fortélyait is sikerrel alkalmazva léphetett volna fel ebben a kérdésben.

A „vén liberális ánglius” mint szószóló és „árnyék-külügyminiszter”

Kit is tisztelhettek tehát a kortársak a megszólított személyben, Lucien Wolfban, az úgynevezett „külföld” reprezentánsában, akinek a részére Sándor Pál képviselőnek a magyar szempontokat (úgyis, mint a magyar zsidóság egyik kiemelkedő képviselőjének) magyaráznia kellett volna?

Wolf sokoldalú, kiemelkedő műveltséggel rendelkező és felettébb nagy munkabírási ember volt. Külföldön az angol zsidóság egyik legismertebb, széles körben respektált személyiségévé vált, már az első világháború éveit jóval megelőzően. 1857. január 20-án született Londonban. Apja a Habsburg birodalomból (Morvaország) érkezett iparosként a szigetországba. Wolf a neves, ma Nyugat-London részét képező Kew (Borough of Richmond) zsidó fiúiskolájának a Neumegen Schoolnak volt a növendéke, amelyet Leopold Neumegen a felvilágosodás eszméit továbbvivő, Göttingenben oktató, majd Londonba áttelepülő kiváló hebraista alapított és igazgatott. Az iskolát az 1870-es évekig az angliai zsidóság több, később jelentőssé váló személyisége látogatta. Utóbb a szintén igen jó reputációjú Highbury College diákja volt, majd pedig a brüsszeli elitiskola az Athénée Royal növendéke, végül Párizsban és Berlinben is végzett tanulmányokat, így a francia és német nyelvet egyaránt kiválóan elsajátította. Érdeklődése már fiatalon a külpolitika felé fordult és újságíróként rendszeresen publikálni kezdett a témában.

⁴ UJVÁRY Gábor: Klebelsberg Kuno és a Trianon utáni magyar felsőoktatás-politika. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. 1. kötet. Szerk. UJVÁRY Gábor, LIGETI Dávid. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2018. 251. – DRABANCS M. Róbert: Disputák a kulturális igazgatásról. Az 1920-as évek második felének sajtónyilvánosságában. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, 2007. 131., Letölthető: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/85756/ertekezés.pdf;jsessionid=2AD2896F0AB327C9D880C6B8C71650AE?sequence=5> (2019. április 1.)

Döntő hatást gyakoroltak világszemléletére az 1881 után Oroszország jelentős területeit érintő súlyos és kegyetlen pogromok.⁵ Ettől kezdve fontos küldetésének tekintette, hogy tehetségét és újságírói működését a világ bármely táján üldözést szenvedő zsidók érdekében érélyesen latba vesse. Érdeklődése és erőfeszítései nem szorítkoztak kizárólag a zsidóságot érintő ügyekre, hanem a vallási és etnikai kisebbségek problémái általában is foglalkoztatták. Wolf számos történeti munka szerzője lett és magas színvonalú értekező prózája, érvelő pamfletjei révén elismerést vívott ki magának. Síkra szállt a XIX. század végétől jelentkező, akkor újszerű, már faji szemléletet képviselő antiszemitizmussal szemben is. Mindazonáltal nem hallgatható el az sem, hogy az eugenika, vagyis az emberi populáció társadalmi és ezzel egybefüggő biológiai nemesítésének az eszméje, amely később a faji megkülönböztetés ideológiáinak nyújtott tápot, egyes írásaira jelentős hatást gyakorolt, sőt egynek még a vezérfonalát is adta, bár kétségtelen, hogy ez utóbbiban a biológiai értelemben vett állítólagos származási jellemzők elemzését épp a kor antiszemitáival szemben vívott érvelő vitában használta fel.⁶

Wolfot erősen foglalkoztatták a zsidó identitás kérdései és állást foglalt a zsidóság nemzeti ébredésével kapcsolatban is, legtöbbször a cionizmussal szemben, de végül azért mégsem teljesen elutasítva a zsidó nemzeti otthon létrehozásának gondolatát. Tudományos munkásságát tekintve elsősorban történész volt, aki az angol zsidóság múltjáról több máig felülmúlhatatlan monográfiát írt.⁷ Számára maga a zsidóság és évezredek vallása egymástól elválaszthatatlanok voltak, a judaizmus szellemi örökségének pedig nem csupán a zsidóság megmaradásában, hanem az európai civilizáció modernkori fejlődésének lehetséges irányait tekintve is kiemelkedő jelentőséget tulajdonított. Az antiszemitizmus okait döntően abban látta, hogy a zsidóság vallásos, úgynevezett „legalista” (a vallási törvényeket nem csupán elvi és spirituális síkon, hanem tettekben és életmódban is követő) tradícióiból fakadó módon – különösen

⁵ *The Palgrave Dictionary of Anglo-Jewish History*. Ed. William D. RUBINSTEIN, Associate Ed. Michael A. JOLLES, Hilary L. RUBINSTEIN. Palgrave–Macmillan, 2011. 1032., ill. ld. még Lucien Wolf életrajzát a *Balfour 100* online portálon, amelyet Lord Jacob Rotschild kezdeményezésére indítottak a Balfour Nyilatkozat 100. évfordulója alkalmából, letölthető: <http://www.balfour100.com/biography/lucien-wolf/> (2019. március 16.)

⁶ GILMAN, Sander L.: *Smart Jews: The Construction of the Image of Jewish Superior Intelligence*. Lincoln and London, University of Nebraska Press, 1996. 71–72., ill. WOLF, Lucien: What is Judaism? A Question of To-day. *Fortnightly Review*, 36 (1884). 237–256.

⁷ Ld. pl.: JACOBS, Joseph – WOLF, Lucien: *Bibliotheca Anglo-Judaica. A Bibliographical Guide to Anglo-Jewish History*. London, Office of the Jewish Chronicle, 1888. ill. a jeles forráskiadás: *Menasseh ben Israel's Mission to Oliver Cromwell. Being a Reprint of the Pamphlets Published by Menasseh ben Israel to Promote the Re-admission of the Jews to England, 1649–1656*. ed. L. WOLF. London, Jewish Historical Society of England, 1901.

pedig a felvilágosodás és a modernkori polgári fejlődés eredményeképpen – sikere-sebb lehetett egyénileg és mint közösség is a mindenkori környezetét alkotó más vallásúakkal, elsősorban is a keresztényekkel szemben. Az emancipáció híve volt, de közel sem abban az értelemben, hogy a zsidóságnak gondolkodásában vagy vallási értelemben a lehetséges legnagyobb mértékben hasonulnia kellett volna a többségi társadalomhoz, hanem inkább úgy, hogy azt kiegészítve és szellemileg megújítva járulhasson hozzá az általános haladáshoz. Mindezek kapcsán morálteológiai és társadalmi kérdések egyaránt foglalkoztatták. Korának jelentős kérdéseit a zsidó hagyományok alapján, jellemzően konzervatív és vallási gyökerekből táplálkozva, de összességében mégis újító szándékkal, szabadelvű szemlélettel közelítette meg.⁸

Wolf csaknem húsz esztendőn keresztül külpolitikai szerkesztője volt az 1890-es évektől jelentős hatású, gazdagon illusztrált lapnak a *The Graphic*-nek, amely egy ideig a *Daily Graphic* nevet is használta, de ennél is lényegesebb, hogy rendszeres szerzője lett a XIX. század végi angol folyóiratok legkiemelkedőbbjének, az irodalmi és szellemi élet kiválóságait felvonultató *Fortnightly Review*-nak. A *Fortnightly Review* liberális és újító szellemet képviselt, és éppen akkor állt népszerűsége tetőpontján, amikor benne Wolf Diplomaticus álnéven külpolitikai tárgyú cikkeket írt.

A XX. század elején érződött az újságírás növekvő hatása, miközben Európa általánosságban is a nagy átalakulások időszakát élte, amely az angliai zsidóságra is döntő hatást gyakorolt. A zsidóság politikai reprezentánsai a XIX. század derekáig elsősorban egy örökletes, kifejezetten paternalista elitnek, az ún. *Cousinhood*-nak (melyet magyarul az atyafiság szó ad legjobban vissza) a tagjai közül kerültek ki, a viszonylag kis lélekszámú angliai zsidóság pedig többnyire nem kívánt önálló hangot megütni jelentős politikai kérdésekben, és még kevésbé a lassanként zenitjére hágó brit világbirodalom nagy horderejű külpolitikai ügyeiben. A zsidóság társadalmilag felemelkedő képviselőivel az élen, igyekezett Viktória királynő Angliájának szokásaihoz és mentalitásához alkalmazkodva, minél inkább belesimulni az ország megszokott életébe. Ennek függvényében nem hangzik meglepően, már annál fogva sem, hogy a zsidók pusztá jelenlétét 1656-ig nem is tolerálták – továbbá a közösségek eredetüket, hagyományaikat (szefárd, ill. askenázi) illetően igen megosztottak voltak –, elismert intézményekre pedig csak a XIX. század első felében tehettek szert, hogy vezetőik csak ritkán vállalkoztak a más országokban élő hittestvérek érdekeinek politikai artikulációjára.

⁸ LANGTON, Daniel R.: Jewish Evolutionary Perspectives on Judaism, Anti-Semitism, and Race Science in Late 19th Century England. A Comparative Study of Lucien Wolf and Joseph Jacobs. *Jewish Historical Studies*, Vol. 46. 2014. 38., 40–46., ill. Id. még a University of Manchester kutatóközpontjának (The Centre for Jewish Studies) online projektjét: *Darwin's Jews: Online Reader, Lucien Wolf*. Letölthető: <http://www.manchesterjewishstudies.org/wolf/> (2019. március 16.)

A század vége felé azonban mindez megváltozott. 1871-ben megalakult az Anglo-Jewish Association, az a szervezet, mely küldetésének tekintette, hogy a zsidó közösségeket a külső hatalmakkal szemben hagyományosan képviselő – évszázados tradíciót megtestesítő – szószólónak vagy „kijáró” személynek, a legtöbbször németesen írott, héber-arámi eredetű szóval megjelölt, úgynevezett *Schtaidlannak* a szerepében lépjen fel. Az 1878-as berlini kongresszus volt az első alkalom, hogy egy petíció útján az angol zsidóság szervezetei, hatékonyan képviselve az ekkor újonnan elismert balkáni államokban élő hittestvéreik érdekeit, azok számára képesek voltak kivívni a politikai és polgári jogok elismerését – legalábbis papíron. Annak érdekében, hogy hosszabb távon is lehetőség nyíljen az említett módon való fellépésre, az Anglo-Jewish Association javasolta a jóval régebbi és hátterét illetően nagyobb súlyt képviselő, 1760 óta működő (1836-tól elismert státuszú), máig tekintélyes ernyőszervezet, a Board of Deputies of British Jews (lényegében a brit zsidó közösségek államilag elfogadott választmánya) részére egy állandó külügyi testület létrehozását. Ez a testület a Conjoint (később, 1918-as átalakulásától: Joint) Foreign Committee of British Jews (Brit Zsidók Egyesített Külügyi Bizottsága) elnevezést kapta. A későbbiekben ennek a testületnek a nevében lépett fel Wolf mint vezető titkár, a párizsi békekonferencián éppúgy, mint nem sokkal utóbb a numerus clausus ügyében. Az 1919-ben már Joint Foreign Committee néven szereplő szervezetnek Wolf volt a tulajdonképpeni irányítója, s 1915-től munkáját már fizetett hivatalnokként végezhette.⁹

A jellemzően asszimilációpárti, neológ magyar zsidók orgánumának, az *Egyenlőség*nek neves szerkesztője, Szabolcsi Lajos¹⁰ emlékiratában többször is említi Wolf nevét, egybefűzve sok érdekes kommentárral, adalékkal arra vonatkozóan is, ami a numerus clausus ügyével kapcsolatban a népszövetségi petíciót, valamint Wolf és Bethlen István viszonyát illette. Mindaz, amit memoárja lapjain Szabolcsi a Joint Foreign Committee titkárának sajátos (a korszakban jellemzően mégis újszerű) diplomáciai tevékenységéről megfogalmaz, sokban fedi a hagyományos, régi *Schtaidlann* szerepét is. Miközben méltatta a „vén liberális ánglius” magyarok iránt korábban táplált nagy rokonszenvét, a következő szavakkal jellemezte Wolfot, kiemelve, hogy rá Bethlen jó ideig mérhetetlenül dühös volt: „Ám Lucien Wolf, az öreg diplomata, nem olyan ügyvéd, ki ellenfelét tönkre akarja tenni, hanem olyan, aki egyezkedni szeretne. Ebben a vén liberális ángliusban, mint évek múlva kiderül, mélységes

⁹ *The Palgrave Dictionary of Anglo-Jewish History. Lucien Wolf, 1032–1033.* – LEVENE, Mark: Authority and Legitimacy in Jewish Leadership. The Case of Lucien Wolf (1857–1930). *Jewish Political Studies Review* 4:1 (Spring, 1992), 85–88., 95–96.

¹⁰ Szabolcsi Lajos (Budapest, 1889. október 17. – Budapest, 1943. november 11.), író, újságíró, Szabolcsi Miksa lapszerkesztő fia és Szabolcsi Bence híres zenetörténész testvérbátyja.

szimpátia és barátság lappangott Magyarország iránt, melyet romantikus vonzalommal szeretett Kossuth alakján keresztül. Tehát ő nem izgat Magyarország felépítése és feltámadása ellen. Sőt. Amennyire tőle telik, igyekszik Bethlen pénzügyi terveit a saját zsidó köreiből is alátámasztani.”¹¹

A London Metropolitan Archives (London Városi Levéltára) gyűjteményében megtalálhatók azok az egykorú iratok, amelyek több fényt vethetnek Szabolcsi fenti közléseire is. A Board of Deputies of British Jews említett Külügyi Bizottságának (*Foreign Affairs Committee*) egyes országok ügyeit csoportosító dossziéiban (*Individual Countries*) lelhetők fel a Wolf által írott, illetőleg hozzá címzett levelek magyar ügyekben. 1924 elején valóban terítéken volt az is, hogy a Magyarországnak folyósítandó népszövetségi kölcsön ügyét összekapcsolják a magyar zsidóság helyzetének alakulásával. Nem sokkal később Wolf Jacques Bigarthoz, az Alliance Israélite Universelle főtitkárához¹² írott levelében azonban kifejezetten arra mutatott rá, mennyire rossz lenne, ha a magyar kölcsönfelvétel meghúzását egy külső zsidó támadás eredményének könyvelnék el. Magának Szabolcsi Lajosnak is megtalálható egy dátum nélküli (meglehet pont ugyanebből az időszakból származó) levele, amelyben köszönetet mond a numerus clausus ügyében a Board of Deputies of British Jews (alább jobbra rövidebb formában: Board of Deputies) által kifejtett erőfeszítésekért, hangsúlyozva, hogy a törvény ellen vívott „háború” a legfontosabb, amelyben számítanak arra is, hogy a világ zsidósága összefog a magyar zsidók érdekében, akiknek számára azonban a trianoni békediktátum szintén elfogadhatatlan.¹³

A pénzügyi konszolidáció külső forrásait illető bizonytalanság – ahogyan Szabolcsi fogalmazott – Bethlenre „rendkívül izgatólag” hatott. Lucien Wolf jelen volt, amikor Bethlen 1923 tavaszán tett londoni és párizsi látogatásakor (április–május során, mikor is a párizsi székhelyű Jótéteményi Bizottság előtt megjelent, hogy engedményeket érjen el) előadta a numerus clausus törvényt védő érveit az Alliance

¹¹ SZABOLCSI Lajos: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931) Emlékezések, dokumentumok*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993. 356.

¹² Jacques Bigart (1855–1934), a francia zsidóság kiemelkedő alakja, évtizedeken át irányította az Alliance Israélite Universelle munkáját, különösen nagy súlyt fektetve az oktatás kérdéseire. A zsidóság jogainak védelmében szorosan együttműködött Lucien Wolffal.

¹³ London Metropolitan Archive (továbbiakban: LMA), ACC/3121/C/11/012/039, Foreign Affairs Committee files: Hungary, Numerus Clausus, Levél olvashatatlan név alatt Lucien Wolfhoz, 1924. január 21., ill. uo. ACC/3121/C/11/012/041/2, Lucien Wolf Jacques Bigart-hoz, 1924. február 4., ill. Szabolcsi Lajos a Board of Deputies részére, dátum nélkül. E dokumentumok tartalmáról Veszprémy László Bernát készített jegyzeteket londoni kutatásai során, melyeket nagylelkűen rendelkezésemre bocsájtott. Ld. még az említett forrásokra, továbbá az *Egyenlőség*-re: VESZPRÉMY László Bernát: A numerus clausus fogadtatása a zsidó sajtóban (*Egyenlőség, Zsidó Szemle, Múlt és Jövő, Új Kelet, Zsidó Újság*). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. 1. kötet. Szerk. UJVÁRY Gábor – LIGETI Dávid. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2018. 135.

Isráélite delegációjának, akiket a francia fővárosban fogadott. Szabolcsi szerint Bethlen „valahogy úgy állította be a kérdést, mintha a magyar zsidók szinte túsok lennének itthon, kiknek sorsa aszerint javul vagy rosszabbodik, amint fajtestvérei a külföldön a revízióért küzdenek-e vagy sem”. Ezután éles vita alakult ki Wolf és Bethlen között, s „haraggal váltak el”.¹⁴ Bethlen nézetei később jelentősen változtak, azonban ebben az időben könnyen kialakulhatott benne – amint Szabolcsi vélekedett – az a meggyőződés is, hogy a külső kritikák valójában nem egyszerűen jogok védelmét vagy engedmények kicsikarását, hanem közvetve a kormányának a megbuktatását tűzik ki célul. E tekintetben főképp Vázsonyi Vilmos ellen érzett haragot és gyanút, aki valóban erősen támadta a nemzetközi szintén képviselt gondolatmenetét. Szabolcsi itt utalt Vázsonyinak Bethlen ellen intézett szavaira, amelyek egyébként teljes egészükben megjelentek franciául is, az Alliance Israélite Universelle folyóiratában, a *Paix et Droit*-ban.¹⁵

Aligha szükséges itt kitérni a Joint Foreign Committee vezéralakjával kapcsolatos magyar politikai megnyilatkozásokra vagy azok mellézköngéire, netán messzebb nyúló összefüggéseire; ezek ismerete nélkül is megállapíthatjuk, hogy a megkisebbedett, ám önálló nemzetközi szereplővé vált ország teljes külpolitikai emancipációjához vezető úton lényeges kérdéssé vált a numerus clausust kifogásoló petíció ügye. Az Alliance Israélite Universelle és a Board of Deputies of British Jews, valamint az Anglo-Jewish Association egyesületeit nemzetközi téren közösen képviselő Joint Foreign Committee tehát – mint ismeretes – 1921 novemberében panaszt nyújtott be a genfi székhelyű Nemzetek Szövetségéhez Magyarországgal szemben. A szervezetek petíciója a trianoni békeszerződés 56., 57., 58. és 60. cikkelyeire hivatkozott. A cikkelyek a békeszerződés VI. címe (A kisebbségi jogok védelme) alatt találhatók. E biztosítékok más békeszerződésekbe is bekerültek.¹⁶ A magyar békeszerződés 60. cikkelye mondta ki a biztosított jogok a Népszövetség, illetőleg a Nemzetek Szövetsége Tanácsa védelme alá helyezését. A kisebbségi jogokat érintő garanciák révén így – új, addig nem megszokott jelenséggént – a Nemzetek Szövetsége elé kerülhetett egy-egy ügy, amelyet úgynevezett nem állami szereplők képviselhettek egy szuverén nemzetállammal szemben, lényeges volt azonban, hogy ehhez a Tanács, illetőleg

¹⁴ SZABOLCSI, 1993. 352–353., ld. még a beszámolót Bethlen és a párizsi székhelyű zsidó szervezet képviselőinek találkozóját illetően a konzervatív orientációjú zsidóság folyóiratát (Párizs): *L'Univers Israélite*, 1923. június 22.

¹⁵ SZABOLCSI, 1993. 353–354. vö. *Paix et Droit*, 1923. június 1. (*Le Comte Bethlen et l'Alliance israélite*.)

¹⁶ BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1930. 271–272. – BARTSCH, Sebastian: *Minderheitenschutz in der internationalen Politik. Volkerbund und KSZE/OSZE in neuer Perspektive*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1995. 71–74.

a Népszövetség illetékes adminisztratív testületeinek a támogatása megnyerhető legyen.

Wolf személyére visszatérve, szükséges még kiemelni, hogy a nemzetközi diplomáciában és a brit külügyminisztériumban az 1920-as években igen ismert volt már a neve, számos jó és régebbre visszanyúló személyes kontaktussal rendelkezett, amelyeket munkája során nyilván számításba is vett. Működését a nemzetközi kisebbségi jogvédelem terén azonban nem elsősorban az említettek közül kifolyólag tudta eredményessé tenni, hanem mindenfajta sikere döntően a Népszövetség létrejöttét kísérő, a nemzetközi viszonyokat és a diplomácia szerepét is jelentősen átértékelő szemléletváltásnak volt az eredménye. Wolf pályafutásának utolsó évtizede alatt, amelyben – többek közt – a magyar numerus claususszal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott, kivívott elismertsége és kapcsolatrendszere révén válhatott – amiként Mark Levene (University of Southampton), Wolf életművének avatott ismerője fogalmazott – amolyan „árnyék- külügyminiszterré” az állami lét biztos hátterével ekkor nem rendelkező zsidóság számára.¹⁷ Ez a szerep azonban csak az első világháború idején vált kézzelfoghatóvá, addig ugyanis Wolf a Conjoint Foreign Committee-vel inkább lazának mondható munkakapcsolatban állt, munkásságának fő irányai is még jó darabig a külpolitikai újságírás vagy épp a tudomány maradtak. További, nagyobb változásokat a párizsi békekonferencia hozott.

Korábban a londoni, úgynevezett magasabb körökben lehetett a zsidóság ügyei tekintetében figyelmet ébresztteni vagy valamit kijárni, például a Rothschild család egy-egy tagjának közvetítése révén, és többnyire csak ad hoc jelleggel. A világháború végétől sokkal nagyobb horderejű ügyekben mindez – főképp a Board of Deputies rendszerint a politikától távolságot tartó és nemzetközi ügyekben is inkább „amatőr” tagjaival – már kevésnek bizonyult. Professzionálisabb, tapasztalatokkal rendelkező személyre volt immár szükség, aki a Foreign Office felé éppúgy fel tud lépni, mint adott esetben a nemzetközi fórumokon. Az érdekérvényesítés lehetőségei javultak, azonban Wolfnak minden egyéni tehetsége mellett is sokkal gyengébb pozíciója volt a békekonferencián, mint például az amerikai zsidóság egyes képviselőinek. Az első világháború éveire ugyanakkor a Joint (akkor még Conjoint) Foreign Committee már az egyetlen legitim és felelős politikai jellegű testületté vált, amely a „zsidó közösség által nyert felhatalmazásával a zsidó érdekeket Őfelsége Kormányára felé képviselhette” – amint azt Wolf egyik levelében ekképpen világosan meg is határozta.¹⁸ Szó sem volt azonban arról, hogy a Joint Foreign Committee vagy Wolf a legcsekélyebb nyomást gyakorolhatta volna a Foreign Office Magyarországgal

¹⁷ LEVENE, 1992. 88.

¹⁸ Uo. 91., 95–96.

kapcsolatban kialakított álláspontjára, sőt megkereséseire olykor (ha például egy közvetített hír nem bizonyult idővel helytállónak) igen negatív töltetű válasz érkezett hozzá.¹⁹

A kisebbségvédelem jogi kereteinek létrejötte, Wolf szerepe és a hatékony eljárás lehetőségei

1919-től a jogvédelem új lehetőségei mutatkoztak a nemzetközi szintén, amelyet a konkrétumok síkján is meg lehetett már ragadni. A Nemzetek Szövetsége Egységokmánya szövegének kidolgozása során ugyanis – első ízben – megjelent a Békekonferencia előtt a kisebbségek védelmének az ügye. Woodrow Wilson amerikai elnök első párizsi tervezetének (1919. január 10.) hatodik kiegészítő megállapodása (*supplementary agreement*) így szól: „A Nemzetek Szövetsége követelni fogja, hogy az összes új államok, független és önálló állami létük elismerésének előfeltételeként, kötelezzék magukat arra, hogy állami főhatalmuktól függő minden etnikai és nemzeti kisebbségüknek azt a bánásmódot és biztonságot adják meg, amely lakosságuk etnikai és nemzeti többségét megilleti.”²⁰ Wilson második párizsi tervezete (1919. január 20.) szintén úgy rendelkezett, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa követelje az összes új államoktól a kisebbségek védelmének ígérését.

A kisebbségek (mégpedig: a faji, a vallási és a nyelvi kisebbségek) védelmét végül – általános érvényű szabályozás helyett – csakis az „újnak” tekintett államok kötelezettségévé tették, s már nem a Nemzetek Szövetsége Egységokmánya által, hanem külön-külön megkötött szerződésekkel (természetesen ugyanezen szabályozást érvényesítették a vesztes államokkal kötött szerződésekben is). E szerződések kidolgozását az Új Államok Bizottságára (*New States Committee, Commission des nouveaux Etats*) bízták. Wolfnak és másoknak is sikerült ennek a bizottságnak a munkáját eredményesen befolyásolni. A Békekonferencián tevékenykedő zsidó kisebbségi szakértők információs munkája érveket szolgáltatott egyúttal azok kezébe, akik bizonyos mértékű kisebbségi védelmet feltétlenül szükségességnek ítélték (szemben például a Magyarországot körülvevő utódállamok ennek ellenében felhozott érveivel).²¹

¹⁹ The National Archives (Brit Nemzeti Levéltár), FO 371 C 541, C 1953, C 2568, C 3545, C 4920. A Foreign Office politikai iratai az állítólagos debreceni pogrommal kapcsolatban, 1920. június–augusztus.

²⁰ Idézi: BARANYAI Zoltán: A kisebbségi szerződések létrejötte (I). *Magyar Szemle* 13., 1931. szeptember–december. 190–192.

²¹ Uo. 191–192.

A Wolf által személyesen és folyamatosan képviselt különféle népszövetségi petícióknak, így a numerus claususszal szembeninek is, az alapját és kiindulópontját a kisebbségvédelmi szerződések szövegei adták (amelyek között a leginkább kiterjedt szabályozást nyújtó mintának az 1920. június 28-án kötött lengyel szerződés tekinthető). A nemzetközi szintéren egyébként mindez új lehetőségeket nyitott meg, azáltal, hogy szervezetek és egyének (nem pedig csupán államok) válhattak kezdeményezőivé államokkal szemben indítható eljárásoknak, amelyek így a Tanács, illetve a Közgyűlés plénuma elé kerülhettek. Egy-egy ügy első állomása a Népszövetség Titkárságának kisebbségi ügyosztálya (sok magyar fordításban: szekciója)²² volt, ez döntött a petíciós eljárás megindításáról. Ezután a Tanács jelentést készített, de előzőleg az érintett állam tudomására hozta a folyamatot, végül egy hármas bizottság kijelölésére került sor, amely megkezdte (a kisebbségi ügyosztállyal) az információk gyűjtését és a különféle megbeszéléseket. Hosszú út vezetett addig, míg egy állam konkrétabb nehézségekkel szembesült ezek következtében.²³

A kisebbségvédelem szerződésekbe foglalt rögzítését a győztes oldalnak a szövetségébe tartozó, területileg jócskán gyarapodó államokkal (kivéve Csehszlovákiát) csak erős nyomásra sikerült elfogadtatni. Az új államok elsősorban az állami szuverenitás szentnek és sérthetetlennek tartott elvére hivatkoztak, természetesen a veszteseknél jóval kedvezőbb politikai pozícióból. A kisebbségvédelmi jogszabályoknak három csoportja volt: 1. állampolgárságra vonatkozó; 2. az életet, a szabadságot és az egyenlőséget biztosító ún. anyagi-jogi normák; végül 3. a végrehajtás garanciájaként szolgáló jogszabályok.²⁴

A zsidóság magyarországi helyzetével kapcsolatban a második csoportba sorolható jogi kérdések jöttek szóba elsődlegesen, de az állampolgárság kérdése is jelentősnek látszott, Wolf élénk érdeklődést mutatott a rendezetlen állampolgárságú zsidók helyzete iránt is Magyarországon, ezt azonban a numerus clausus ügyéhez viszonyítva sokkal kisebb veszélyforrásnak ítélte.²⁵ Azt, hogy a szerződések betűi által garantált jogok csorbitásával szemben, a Népszövetség az úgynevezett „garanciaeljárások” keretein belül mennyire tudott (vagy akart) fellépni, elsősorban a Tanács

²² Itt, miként alább is még Baranyai Zoltán diplomata imént hivatkozott munkájának szóhasználatát (jelen esetben a francia *section* ügyosztályként való fordítását) vettük alapul.

²³ EILER Ferenc: A népszövetségi nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 60–61.

²⁴ EILER Ferenc: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. *Pro Minoritate*, 1997/3–4. (A továbbiakban: EILER, 1997.) 70–73.

²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL), K 58, 46. csomó, 1920–1924-C-I, 53. (cabinet) sz., Dr. Rácz Dezső Károly sajtótudósító titkos jelentése, 1923. január 17., ill. uo. 82. pol. sz. jelentésnél, Wolf Ráczhoz, 1923. május 3.

cson és a népszövetségi adminisztrációt irányító illetékes vezetőkön, a vonatkozó petíciókat benyújtók határozottságán és agilitásán, továbbá az adott esetben szóba jövő politikai megfontolásokon múltott. A Tanács kezdetben még közelebbről nem definiált „alkalmas és hathatós” módon kellett, hogy eljárjon egy-egy állammal szemben. A garanciaeljárások másik eleme a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság vitákba való bevonásának lehetősége volt.²⁶ Utóbbi a Joint Foreign Committee számára – véleménykérési és nem peres szándékkal – szintén komoly formában merült fel a magyar *numerus clausus* törvénnyel kapcsolatban. Anélkül, hogy itt részletebben kitérnénk a kisebbségi petíciókra vonatkozó népszövetségi határozatokra és eljárásrendre, elmondható, hogy az még a *numerus clausus*szal kapcsolatos panasz benyújtása után is nagyban formálódott, tágabb teret hagyva a különféle politikai és diplomáciai manővereknek.²⁷ A gyakorlat terén tehát tanácsosabbnak tűnhetett magyar oldalról az ügyet a Tanács előtt tartani, semmint hogy az bármely formában a Hágában székelő Állandó Nemzetközi Bíróság elé kerüljön.

Korábban, a párizsi béketárgyalások során a zsidó küldöttségek az általában vett kisebbségi kérdés képviselőiként, továbbá az európai kisebbségek szószólóiként léphettek fel, a béketárgyalások résztvevői pedig ebben a szerepben őket elfogadták. A békekonferenciára összesen hét zsidó delegáció érkezett. A kelet-európai zsidóság Párizsba küldött delegációi zömmel cionistákból tevődtek össze és számos radikális elgondolásuk volt, egészen a kollektív jogokig és a kiterjedt autonómiáig. A kelet-európai zsidó szervezetek elképzeléseiket összehangolták az amerikai delegáció javaslataival, együttesen lépve fel a kelet-európai nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájáért. Az angliai asszimilálódott zsidó szervezetek a radikálisabb elképzeléseket nem támogatták. Az amerikai támogatást élvező elgondolások, amelyeknél végül jóval szerényebb jogok és garanciák kerültek kodifikálásra, adott esetben a határokon kívül rekedt magyarság számára is nagyon kedvezőök lehettek volna.²⁸

Wolf úttörő és fontos szerepet vitt – mondhatni napi szinten – a kisebbségek helyzetével kapcsolatos jogi szabályozás létrehozásában. Az amerikai és a kelet-európai zsidó szervezeteket tömörítő „Comité des Délégations Juives auprès de la Conférence de la Paix” (A Békekonferencia Melletti Zsidó Delegációk Bizottsága) jelentősebb

²⁶ EILER, 1997. 73.

²⁷ Uo. 78–79., lásd még: HOFFMANN, Katharina: Die jüdischen Petitionen an den Völkerbund gegen das ungarische Numerus clausus-Gesetz von 1920. *Ungarn-Jahrbuch*, 22 (1995–1996). (A továbbiakban: HOFFMANN, 1995–1996.) 122–127.

²⁸ SZALAYNÉ Sándor Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században. Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet Budapest, 2003. (A továbbiakban: SZALAYNÉ, 2003.) 53–56.– EILER, 1997. 85., 35. sz. lábjegyzet.

erővel bírt a szélesebb autonómia szorgalmazójaként, míg Wolfnak az ezzel többnyire szembenálló brit érdekekre mindenkor tekintettel kellett lennie.²⁹

Az első világháború utáni új Európában tehát a különböző helyzetben lévő zsidó közösségek jogvédelmét hathatósan képviselő szószólók voltak jelen Párizsban, többek között Wolffal az élen, még ha a zsidóság képviselői nem is voltak egységesek és végül nem sikerült minden téren megnyugtató garanciákat kapniuk. Abban azonban a Joint Foreign Committee vezető titkára és mások is egyetértettek, hogy a rögzített jogok csorbitásával szemben fellépnek, mégpedig azok szélesebb nemzetközi határait is mérlegelve.

Az 1920. évi XXV. törvénycikk a Nemzetek Szövetsége elé kerül: az ügy alakulása 1922 őszén – Bánffy Miklós és Wolf

A Joint Foreign Committee által magyar vonatkozásban képviselt ügyben már jóval az első petíció benyújtása előtt, 1920 novemberében (a numerus clausus életbelépése után), Wolfnak a Népszövetség főtitkárához intézett levelével megtörtént az első lépés. A petíció tényleges benyújtására ugyan jóval később került sor, lényegi tartalmát azonban már ekkor lefektették. Végül a Nemzetek Szövetsége Tanácsához intézett panasz hivatalos benyújtása 1921. november 3-án történt, Wolf aláírásával, miután Magyarország kérte felvételét a Népszövetségbe. Voltaképp (különösen a francia szervezetben, az Alliance Israélite-ben) megfontolás tárgya volt, hogy olyan felhívást intézzenek ekkor a Népszövetséghez, amely Magyarország csatlakozásának egyenesen a feltételeként szabta volna, hogy a jogegyenlőségen esett csorbát köszörüljék ki, de végül kedvezőbb diplomáciai eredményeket és gyorsabb lezárást vártak akkor, ha akciójukat egy már tagállammá vált országgal szemben indítják, amely így az eljárást magát nem is kifogásolhatta, legfeljebb annak tartalmát. Az Alliance Israélite Universelle panasz (november 11-én) kifogásolta a törvény izraelitákkal szemben való alkalmazását, azért is, mert e törvény csak fajokról és nemzetiségekről beszélt, s így nem lett volna alkalmazható a zsidókra, akik nem fajt (értsd: népfajt, nemzeti-séget), hanem kizárólag felekezetet képeztek.³⁰

²⁹ SZALAYNÉ, 2003. 70–71. – SMEJKAL, Thomas: *Protection in Practice. The Minorities Section of the League of Nations Secretariat, 1919–1934*. Senior Thesis, BA Columbia University, 2010. (Kézirat) 13–14. – A zsidó szervezetek párizsi működésére és küzdelmeire ld.: POLÁČIKOVÁ, Zuzana: A nemzetközi nem állami intézmények és zsidó szervezetek az első világháború utáni kisebbségvédelem kialakulásában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005/3. 3–14.

³⁰ HOFFMANN, 1995–1996. 124. – SPIRA, Thomas: Hungary's Numerus Clausus, the Jewish Minority, and the League of Nations. *Ungarn-Jahrbuch*, 4 (1972). 119.

Rövidesen továbbították a két petíciót, hogy a magyar kormány megtehesse – élve a számára az eljárásban erre biztosított lehetőséggel – a maga észrevételeit. Az 1922 januárjában Genfben érkező válaszban a kormány előadta, hogy a kifogásolt törvény kettős célt szolgált: 1. a szellemi proletariátus csökkentését; 2. a kisebbségi jogok maradéktalan biztosítását. A rendelkezés a magyar kormány nézete szerint tehát nemcsak hogy nem sértette a kisebbségi jogokat, hanem azoknak egyenesen a kodifikációját jelentette – amelynek következtében a zsidók kedvező elbánásban részesültek. A petíciók és a magyar előzetes válasz birtokában indult be azután a hivatalos népszövetségi gépezet. A Tanács és a titkárság szervezete volt mindezekben illetékes, egyelőre a hágai Állandó Nemzetközi Bírósághoz (politikai megfontolásokból, tekintettel a magyarországi hangulatra) semmiképp nem kívántak fordulni, még előzetes vélemény kérése miatt sem.³¹

A Tanács 1922. szeptember 30-i ülésén egy Spanyolország, Belgium és Kína képviselőiből álló bizottság terjesztette elő a javaslatot, mely szerint a magyar kormány felkérendő, hogy az 1920. évi XXV. tc. alkalmazására vonatkozó adatokat bizonyos időn belül bocsássa a Tanács rendelkezésére. Már ezt megelőzően is kitűnt Erik Colban norvég diplomata és az általa vezetett, illetékes kisebbségi ügyosztály (teljes nevén a Közigazgatási Bizottságok és Kisebbségi Kérdések Ügyosztálya, francia megnevezéssel: *Section des Commissions administratives et Questions des Minorités*) lépéseiből, hogy a kérdéshez csak nagyon óvatosan kívántak nyúlni.

Colban Baranyai Zoltántól, a Népszövetség magyar titkárságának tisztviselőjétől³² érdeklődött, hogy erről az úgymond „érdekes jogi kérdésről” kaphatnak-e több információt – tehát mintegy a tájékozódás szándékát jelezte csupán. A törvény szövegértelmezése nagyon egyértelmű volt: Baranyai ugyanis minden kertelés nélkül azt közölte, hogy a „népfaj” ebben a tekintetben (noha a törvénysszöveg ezt nem tartalmazta) a zsidó vallásfelekezetet jelentette (adott összefüggésben a kikeresztelkedetteket tehát nem), kormánya nevében azonban a törvény „liberális” kezelését ígérte. Egyelőre Colban és munkatársai óvakodtak attól, hogy az ügy a Tanács elé kifejezett jogsértésként kerüljön (noha az ütközést a petíciókban is említett békeszerződési pontokat illetően már egyértelműen megállapították), így szeptemberben a Tanács elé letett jelentés a kérdésnek csak a tisztázását kérte, vádat nem fogalmazott meg.³³

³¹ HOFFMANN, 1995–1996. 128–129.

³² Baranyai Zoltán (Nagyszöllös, 1888. december 12. – Chicago, 1948. október 25.) a Népszövetség magyar titkárságának tisztviselője. A külügyminiszter 1921. május 27-én, a Népszövetség genfi székhelyén működő Magyar Titkárság felállításával, megszervezésével és ideiglenes vezetésével bízta meg.

³³ HOFFMANN, 1995–1996. 129–130.

Szeptemberben Magyarországot gróf Bánffy Miklós képviselte Genfben, aki a Tanács előtt kijelentette, hogy kormánya a kért adatokat be fogja szolgáltatni. Ezzel – persze csak ideiglenesen – az eljárást „lezártnak” tekintették, utat nyitva – ahogyan konkrétan fogalmaztak is – a „diplomáciai megoldás” előtt. Ezt megelőzően Bánffynak szembesülnie kellett Benešnek a numerus clausus kapcsán a kisantant szellemében történt fellépésével a Népszövetség előtt, de végül mindez nem állított komoly nehézséget Magyarország felvétele elé. Bánffy személyes tárgyalást folytatott Wolffal, s a törvény nagyvonalú alkalmazását ígérte, sőt utóbb azt is, hogy Magyarország „igazodni fog a szerződések rendelkezéseire”. Mindez az adott helyzetben megtette a szükséges hatást, így a petíciót benyújtó szervezetek – élükön Wolffal – egyelőre türelmet tanúsítottak.³⁴

A magyar kormány akkori szándéka alapvetően a kérdés elodázása volt, miközben a diplomáciai megoldás lehetőségét sem kívánták kizárni. A törvényt azonban – legalábbis rövid távon – semmiképpen nem szerették volna megváltoztatni. Az azonban, hogy Londonban, adott esetben pedig Wolf előtt közvetlenül is – a korabeli, gyakorta használt szóval élve – magukat distanciózzák egy még jóval a Bethlen-kormány hivatalba lépése előtt elfogadott törvénnyel szemben, valamint súlyos külső kényszerekre hivatkozzanak, a magyar érvelésnek utóbb is sarkalatos pontjává vált.

Wolfnak, amiképpen Bánffynak, a numerus claususon kívül számos egyéb kérdéssel, például az állampolgársági jogokat illető ügyekkel kellett foglalkoznia. A magyar külügyminiszter, aki a lemondás gondolatát ekkor már jó ideje forgatta a fejében, meglehetősen magára hagyatottan, kedvezőtlen hazai politikai háttér mellett dolgozott Genfben 1922 szeptemberében. Bánffy előtt – aki többhetes genfi munkája végére a teljes idegösszeroppanás szélére került – az ország népszövetségi felvétele és az új határok pontos megállapításával kapcsolatos fellebbezések mellett a numerus claususszal szembeni petíció csupán „kisebb ügy” gyanánt tűnt fel. A Tanács elé kerülő panaszt a „rengeteg apró más ügy” kategóriájába helyezte, ám minden valószínűség szerint abban is bízott, hogy Wolffal szeptember 14-én megejtett személyes találkozásán, a szerinte „őszintén és fesztelenül” folytatott beszélgetésben tárgyalt kérdésnek – a háttérben folytatott tárgyalásokkal – egyszerűen kihúzzhatja a méregfogát. A genfi működéséről Horthy számára készített hosszú, december végi beszámolójában azt írta, hogy érvelését (amelyben a forradalmakra és az ingerült néphangulatra hivatkozott, aláhúzva: a numerus clausus „Trianonból fakad”) Wolf állítólag „megnyugvással fogadta”, miközben azokról feljegyzést készített. A két személy egyébként korábbról már ismerte egymást. Bánffy ugyanis nagyjából abban az idő-

³⁴ Uo. 130. – OLLIVIER, Georges: *L'Alliance Israélite Universelle 1860–1960. Documents et témoignages*. Paris, 1959. 137.

ben, amikor a magyar béke delegáció 1920 januárjában Párizsba utazott, Londonba ment, hogy megpróbálja az angoloknál elérni a súlyos békefeltételek enyhítését. Küldetéséhez akkor, többek közt, Wolftól és a Rothschild család egy tagjától kapott határozó segítséget.³⁵ Wolf mindenesetre 1922. szeptemberi tárgyalásuk részleteit külön rögzítette egy Bánffy-nak címzett levélben is, amelyet később szó szerint lehozott a *Paix et Droit* (az Alliance Israélite Universelle már említett folyóirata) 1922 novemberében.³⁶

Háttértárgyalások Londonban

Bánffy közvetlenül csak 1922. december 14-én válaszolt Wolfnak egy másik magánlevelére, melyet szeptember 24-én intézett hozzá. Ebben ismételtlen jelezte, Magyarország szerződésben vállalt nemzetközi kötelezettségeit teljesíti. A levél a háború katasztrofális hatásait ecsetelte, amelyek következtében „kétségtelenül” sok „sajnálatos esemény történt” (*many deplorable events have undoubtedly happened*), majd rátért arra, hogy a „liberális” nézetet képviselő kormány kemény kézzel kíván fellépni az erőszakkal szemben, elhozva ezzel a politikai konszolidáció „új korszakát” (*new era of political consolidation*). A százalékos korlátok kapcsán kijelentette, hogy a számok csupán minimumot jelentenek, és a zsidók esetében jelentős túllépésükre került sor. Ígéretet tett arra is, hogy az előző kormány alatt elfogadott törvény alkalmazását mérsékelt szemlélet hatja majd át.³⁷

1923 januárjában Rácz Dezső Károly³⁸ hírlapíró, londoni sajtótudósító számolt be Wolffal folytatott megbeszéléséről, melyre nyilván a magyar követségre előzőleg Budapestről érkező ösztönzést követően került sor. A hosszabb jelentést Szapáry László londoni követ neve alatt terjesztették fel a magyar külügyminisztériumba. Mindez napra is egybeesett azzal, hogy Wolf – amint maga fogalmazott – „kellemes”, ám tartalmi szempontból „kiábrándító” eredményű vacsorát költött el Rácz és Szapáry követ társaságában.³⁹ A Rácz neve alatt jegyzett beszámoló szerint Bánffy

³⁵ BÁNFFY Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai. Emlékeimből – Huszonöt év.* Budapest, Helikon, 2013. 199., 351., 372–373. – MNL OL, K 64, 7. csomó 41. tétel, Bánffy beszámolója a kormányzó-nak, 1922. december 19.

³⁶ *Paix et Droit*, No. 9., Novembre 122. 3–4. Itt Bánffy válaszát is összegzik.

³⁷ MNL OL, K 58, 46. csomó, 1920–1924-C-I, Bánffy Wolfhoz, Budapest, 1922. december 14.

³⁸ Rácz Dezső Károly 1929-ig a londoni követség alárendeltségében dolgozott, majd kizárólag az MTI-nél, Kozma Miklós emberének számított, húsz éven át sok bizalmas ügyben teljesített feladatot Londonban. Ld. róla: ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941).* Budapest, PolgART, 2000. I. köt. 96–98.

³⁹ MNL OL, K 58, 46. csomó, 1920–1924-C-I, Dr. Rácz Dezső Károly sajtótudósító jelentése, 53.

Miklósnak a fő aggodalmakat csupán ideiglenesen sikerült eloszlatnia, azonban – amint fogalmazott – a „kérdés most újból aktuális lett”, ugyanis „saját állítása” szerint Wolfot „bizonyos zsidó extremista” körök, s még inkább a bécsi emigránsok és cseh politikai körök „némiképpen presszió alatt” tartják, azzal fenyegetve úgy- mond, hogy a numerus clausus ügyét a Népszövetség „tizenegy tagú döntőbírósa” (Hága) elé fogják vinni annak kimondása céljából, hogy magyar részről megsértették a trianoni békeszerződés kisebbségek védelmére vonatkozó határozmányait. Ebből kitűnik, hogy Wolf az ügyben tehető magyar lépéseket külső nyomásra hivatkozva is igyekezett siettetni. Ilyen körülmények között – miképpen Rácz folytatta – Wolf „az ügy érdekében” a legcélszerűbbnek azt találta, hogy a legközelebbi népszövetségi ülésre „bizonyos megnyugtató magyar hivatalos nyilatkozattal” menjen.

Miközben tehát Wolf majdhogynem abba a szerepbe helyezte magát, mintha a csehszlovák támadásokkal és a Károlyi-féle emigráció feltételezett törekvéseivel szemben éppen Magyarországnak tenne szolgálatot, rámutatott: ha a zsidóság, mint kisebbség lép fel, akkor a törvény „ipso jure” (a jogi szabályozásból egyenesen következően) nemzetközi szerződésbe ütközik, így máris „nyert pere” van. Ettől azonban Rácz óvta őt, a magyar zsidók ugyanis ezt „perhorreszkálnák” (azaz kárhoznának) a leghatározottabban, nem beszélve arról, hogy ezt az „antiszemita áramlatok kívánják elérni”, ami egyenesen az emancipáció „visszafordítását” jelentené. Az említettek állítólag „nagy hatással” voltak Wolfra, aki ezután elállt volna a kisebbségi jogok „feszégetésének” a szándékától. Ezután viszont Wolf abban az irányban érvelt (mintegy a Bethlen-kormány és a vele szemben felvonuló, tőle jobbra álló „antiszemita áramlatok” tevékenysége, valamint a saját pozíciója között párhuzamot vonva), hogy ha ő „hagyná el” úgy- mond a maga „helyét”, akkor „az utána jövők” Galíciából vagy Moszkvából „vennék parancsaikat”. Amennyiben Rácz mindent pontosan interpretált, akkor Wolf megpróbált valamelyest a magyar gondolatvilágba is belehelyezkedni, miközben hangot adott aggodalmának a rendezetlen állampolgárságú zsidók helyzetét illetően, mivel „látott egyes vidéki rendőrhatalósági rendeleteket”, melyek „kifejezetten a zsidók vagy a külföldi zsidók”, nem pedig „általában az idegenek ellenőrzéséről” szóltak.

Rácz tudósító a megbízóitól magyar nyilatkozatokat kért, melyek átadhatók lettek volna Wolfnak, akinek a figyelmét a következőkre hívta fel: ha „igazán szíven viseli” a magyarországi zsidóság helyzetét, úgy „használja fel jelentékeny befolyását” arra, hogy a Népszövetség az „igazi kisebbségi sérelmekkel”, azaz a „megszállott” területek magyarságának ügyeivel foglalkozzék. Ha – szólt Wolf felé a vélhetően Budapes-

titkos cabinet sz. alatt, 1923. január 17., LMA ACC/3121/C/11/012/039, Wolf feljegyzése a magyar kérdésről (*on the Hungarian Question*), 1923. január 17.

ten megfogalmazott buzdítás – „sikerülend ezen a téren összeköttetéseivel számba vehető sikert elérni”, úgy „hajlandó vagyok mindennemű biztosítékot nyújtani arra nézve, hogy Magyarországon a teljes kibékülés, megértés és konszolidáció fog helyreállni”. Wolf erre azt válaszolta, hogy mihelyt az „eldöntésre váró kérdéseket” sikerül tisztázni, készségesen áll a magyarok rendelkezésére az „említett irányban”. A „fehérterror hírek elmérgesedését” Wolf – többek közt – Löw Immánuel rabbi perbefogására⁴⁰ vezette vissza. Rácz, azon túl, hogy szavait tolmácsolta, kissé fölényes stílusban jellemezte a Joint Foreign Committee titkárát: „Személyes benyomásom inkább az volt, hogy Wolf egy alapjában véve jóindulatú, de minden gyakorlati érzék híján lévő doktriner, aki általában az antiszemitizmus elleni küzdelmében nem tud különbséget tenni a dél-oroszországi tömegpogromok, a müncheni verekedések vagy a magyar fajvédelmi mozgalom között”.⁴¹

Ezután – Bethlennek Daruváry Géza⁴² külügyminiszterhez intézett bizalmas közlése által – a londoni követ felhatalmazást kapott arra, hogy Wolffal tárgyalásokba bocsátkozzék. Az ügyet a külügyminiszter hatáskörébe utalta a kormányfő, az adatok és közlések tekintetében a vallás- és közoktatásügyi, másrészt a belügyi tárca vezetőjével folytatott konzultációt is kérve.⁴³

Májusban Wolf részletesebb levelet küldött Rácznak, azaz voltaképp a magyar kormány címére. Levelében olyan érvelést választott, amely elszakadt a békeszerződésben rögzített jogok kérdésétől, és hangsúlyozta, nem óhajt „szörszálhasogató” (*stickler*) lenni, sőt „normál körülmények között” még akár „beérné” a magyar statisztikákkal alátámasztott érveléssel is, azonban a kelet-közép-európai antiszemiták olyannyira „károsan huncut” (*mischievous*) interpretációt adtak a törvénynek, hogy a Joint Foreign Committee nem térhet el a kérdésben elfoglalt álláspontjától. A zsidókra nézve kedvezőnek tűnő statisztikákat irrelevánsnak minősítette, mivel azok népfajokra és nemzetiségekre vonatkoztathatók csak, ilyent pedig a zsidóság Magyarországon nem képez, hanem kizárólag zsidó vallású magyarok közösségét

⁴⁰ A szegedi ügyészség Löw ellen felségértés, nyomtatvány útján elkövetett osztály, nemzetiség és hitfelekezet elleni gyűlöletre izgatás büntette és Magyarország kormányzója ellen elkövetett sértés vétsége miatt emelt vádat, egy külföldi lapnak adott nyilatkozata nyomán. Ld.: HIDVÉGI Máté: A Löw-per. *Múlt és Jövő*, 1996/3.

⁴¹ MNL OL, K 58, 46. csomó, 1920–1924-C-I, 53. (cabinet) sz., Rácz Dezső Károly sajtótudósító titkos jelentése, 1923. január 17.

⁴² Daruváry Géza (Budapest, 1866. január 12. – Budapest, 1934. augusztus 3.), diplomata, politikus, jogász. 1894-ben lépett külügyi szolgálatba. A Bethlen-kormányban előbb igazságügy-, ill. 1922. december 19-től 1924. október 7-ig külügyminiszter.

⁴³ MNL OL, K 58, 46. csomó, 1920–1924-C-I, 74. titkos cabinet sz. alatt (fol. 66.) Bethlen Daruváryhoz (kizárólag saját kezéhez megjegyzéssel), 1923. február 16.

jelenti. Így – vélekedett – erről értelmetlen is beszélni, hacsak a trianoni szerződés szövegéhez és a nemzetiségi interpretációhoz nem kívánnak megint visszatérni.

Szapáry követ 1923. május 24-én referált a külügyminiszternek a levél tartalmáról azt javasolva, hogy mindenképp kerüljék el a törvénynek nemzetközi fórumok előtti taglalását, akár alappal, akár alap nélkül támadják is azt. Wolf közben egyébként világosan megjelölte a törvény harmadik cikkely, harmadik bekezdésében eszközölhető „kisebb” módosítást, amellyel a törvénytörvény már elfogadhatóvá vált volna számára. A követ erre az elejtett javaslatra a következőképp tért ki: „Jóllehet ide vonatkozó célzásai meglehetősen homályosak, annyit mégis ki lehet venni fejtegetéseiből, hogy a kérvényezőket leszerelhetné mindennemű módosítás vagy interpretációs rendelet, amely a numerus clausus törvény rendelkezéseit a trianoni békeszerződés kisebbségi határozmányaiával összhangba hozná”. Pusztán „barátságos szavakkal” – érvelt a londoni követ – a panasz beadása (tehát egy második, megújított petíciós eljárás) nem akadályozható meg.⁴⁴

Mindebből kitűnik, hogy egy közelebbről ugyan nem definiált, kifejezetten a törvénytörvény kifogásolt szegmensét érintő módosítással a magyar fél esetleg már ekkor lezárhatta volna a kérdést. Belpolitikai megfontolások alapján azonban ezt a lehetőséget Budapesten elvetették. A külügyminiszter válaszában azt emelte ki, hogy a törvény a „gyakorlatban” jelentőségéből „mindjobban veszíteni fog”, miközben módosítása „bizonyos elemeknek” alkalmat ad arra, hogy a kérdéssel „újból foglalkozva”, esetleg „annak kezelését” ismét „reakciós irányban befolyásolhassák”. Az év nyarán további elmozdulás nem történt, azonban Szapáry augusztus végi levelében kérte Wolfot, hogy a módosítást illetően fogalmazza meg pontosabban, mit kívánna, de – mint rámutatott – a kérdés maga „tele van politikai természetű nehézségekkel”.⁴⁵

Szeptember elején Rácz Dezső Károlynak címzett levelében Wolf már inkább ultimátumszerű megfogalmazást használt, megpendítve a hágai Állandó Nemzetközi Bírósághoz (alább többnyire röviden: Állandó Bíróság) fordulás közeli lehetőségét. Ettől csupán a törvény közeli módosítása esetén látszott hajlandónak eltekinteni, arra is hivatkozva, hogy a lengyelek numerus clausus törvénytervezete ellen benyújtott panaszukat hiteltelenné tenné, amennyiben nem folytatnák a küzdelmet a magyar törvénnyel szemben. A lengyel kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1923 júniusában jelentette be az egyetemi felvételeket korlátozó törvényi szabályozás szándékát. Wolf, valamint a Joint Foreign Committee ebben az esetben is fellép-

⁴⁴ Uo. külön szám nélkül, Wolf Ráczhoz, 1923. május 3., ill. 82. pol. sz. alatt Szapáry kapcsolódó jelentése, 1923. május 24.

⁴⁵ Uo. 197. pol. sz. Daruváry válasza, 1923. május 24., ill. Szapáry Wolfhoz, 1923. augusztus 23.

tek, de közel sem volt könnyű eredményesen eljárniuk Genfben, főképp két országgal szemben és egyidejűleg, a népszövetségi bürokrácia ugyanis csak lassan lendült ismét mozgásba.⁴⁶ Wolf ekkor konkrétan is megfogalmazta, milyen módosítások mellett lenne számára lehetséges a törvény további fennmaradását mégis elfogadni: 1. hagyjanak el mindennemű hivatkozást a faji vagy nemzeti kisebbséghez tartozó hallgatók korlátozására, vagy pedig, ha ez mégsem volna lehetséges, akkor 2. deklarálják, hogy a törvény a zsidókra nem alkalmazható, miután csak vallási kisebbséget képeznek és a magyar törvények őket sohasem tekintették nemzeti vagy faji kisebbségnek.⁴⁷

Bethlen fentebb már említett 1923. májusi, az Alliance Israélite Universelle képviselőivel Párizsban megejtett tárgyalásain mereven elzárkózott a törvény megváltoztatásától (az összejövetelen Wolf is jelen volt). Bethlen szemrehányásokat tett, miszerint Magyarországot sarokba szorítják, hangvétele – mint Szabolcsi Lajos írta – „agresszív” volt. Szavait „Önök”-nek címezte, akik, miközben korábban „[...] a legnagyobb liberáliszmust [sic!] tapasztalták, jótéteményeket élveztek, akkor, amikor ez az ország bajba jutott, egyetlenegy lépést nem tettek az érdekünkben. És nem tesznek ma sem egyetlenegy lépést sem, amikor szomszédaink üldözik a magyar népet és a magyar intelligenciát”. Wolf Bethlen hangnemét ingerülten utasította vissza. Szabolcsi később szerepet kapott, hogy e viszonyon – levelezés útján – javítson. Állítólag két évre volt még szükség Bethlen meggyőzéséhez ahhoz, hogy belássa, a nemzetközi akciót nem hazulról kezdeményezték.⁴⁸

Úton a második népszövetségi petíció felé – Konzultáció Hágával?

A Londonban megindult eszmecserék célja az lett volna, hogy feltűnéstől mentes, ám a Joint Foreign Committee számára is megfelelő egyezség jöhhessen létre. Az álláspontok azonban nem közeledtek, sőt csökkent a bizalmas tárgyalások útján, a háttérben tető alá hozható megállapodás esélye. A Foreign Committee 1923 őszén már a kérdés jogi útra való tereléséről gondolkodott. A londoni magyar követség 1923.

⁴⁶ Uo. melléklet a 119. pol. sz. jelentéshez, Wolf Ráczhoz, 1923. szeptember 2. – FINK, Carole: *Defending the Rights of Others. The Great Powers, the Jews and International Minority Protection, 1878–1938*. Cambridge, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 2004. 289–291. – A lengyelországi folyamatokra, melyek lekötötték Wolf figyelmét lásd Debreceni Péter alapos tanulmányát: DEBRECENI Péter: A numerus clausus kérdése a lengyel és a magyar felsőoktatásban az 1920-as években. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Szerk. UJVÁRY GÁBOR–LIGETI DÁVID. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2018. 227–229.

⁴⁷ MNL OL, K 58, 46. csomó, 1920–1924-C-lt, 119. pol. sz., Szapáry jelentése, 1923. október 2.

⁴⁸ SZABOLCSI, 1993. 352–354., ill. Bethlen szavai egy interjúban: *Pesti Hírlap*, 1923. május 24.

október elején készült jelentésében pedig ez állt: „[Wolf] egészen váratlan fordulattal értesített, hogy a committee [sic!] már a közeli napokban határozni fog a numerus clausus ügyének a Népszövetség elé vitele dolgában”. Ez nem állt összhangban Wolf megelőző közléseivel, melyek szerint még megvárta volna a magyar kormány választ korábbi észrevételeire.⁴⁹ A Joint Foreign Committee azonban már nem kívánt több időt elvesztegetni, nyilván mert ügyükre nézve ezt károsnak ítélte. Eközben Wolf a Népszövetség kisebbségi osztályának a munkatársaival állandó kapcsolatban volt.⁵⁰

A Népszövetség – a főtítkárr kezdeményezésére – ezután szakvéleményt kért Hugh H. Bellottól, a Nemzetközi Jogi Társaság (International Law Association, ILA) főtítkárától, aki felettébb tekintélyesnek számított a vitás nemzetközi ügyek elbírálása terén. A szakmai vélemény megállapította, hogy az 1920. évi XXV. tc. ellentétes a békeszerződés vonatkozó passzusaival, és általában is kedvezőtlen véleményt adott a magyar érvelésről.⁵¹

1924. január 24-én magyar részről a törvény korábban ígért statisztikai adatait is átnyújtották Genfben. Az összeállításához kizárólag az 1920/21-es tanév adatait használták, amely nem bizonyult kielégítőnek, így Erik Colban, a Titkárság kisebbségi ügyosztályának vezetője május 9-én nem hivatalos (!) levélben újabb adatokat kért Baranyai Zoltántól.⁵² Ezek átadására már csak 1924 augusztusának végén került sor. Az adatokat (magyar kérésre) bizalmasan kezelték, mert Baranyai a magyar kormány képviselőjében arra hivatkozott Genfben, hogy ezekből a törvény laza kezelése derül ki, aminek pedig nehezen kiszámítható hatása lehet odahaza, a politikai ellenfeleknek adva tápot támadásaikhoz.

Mivel a várható alaposabb vizsgálódások miatt is számítani lehetett a népszövetségi eljárás további elhúzódására, kézenfekvőnek – és egyúttal a nyomásgyakorlás eszközének – tűnt, hogy a hágai Állandó Bírósághoz forduljanak egy véleménykérési eljárásban. E téren azonban a Joint Foreign Committee sem kívánt elhamarkodottan lépni. Szerették volna még a látszatát is kerülni annak, hogy Hágában a „vádoló” szerepében jelenjenek meg. Wolf már az előző évben, genfi tartózkodása alatt kapcsolatba kívánt lépni Berzeviczy Alberttel, akivel azonban nem sikerült végül találkozo-

⁴⁹ MNL OL K 58, 1920–1924-C-I, 46. csomó, 1221. pol. sz. követi jelentés, 1923. október 9.

⁵⁰ HOFFMANN, 1995–1996. 131.

⁵¹ SZABOLCSI, 1993. 355. – Council Documents, C. 273. 1925. I. *Jewish Minorities in Hungary*, Annex V. 7–9.

⁵² MNL OL, K 58, 1920–1924-C-I, 46. csomó, Baranyai Daruváryhoz, 1924. május. Baranyai felterjesztette Colban a Főtítkárság Kisebbségi Ügyosztálya vezetőjének 1924. május 9-én kelt 41/25868/17190. sz. levelét. Az 1920-21. egyetemi évre vonatkozó kimutatás megjelent a Nemzetek Szövetsége kiadványai között (C. 154.M.57.1923.I. 1923. február, ill. *Journal Officiel*, IVe année, 2. sz., 161–168.)

nia, sőt azt hitte, hogy a magyar fődelegátus szándékosan kerüli őt. Kérdéses, hogy az Interparlamentáris Unió magyar delegációjának vezetőjével – aki akkor Apponyi helyett képviselte hazánkat Genfben – közelebbről milyen céllal kívánt volna beszélgetni, de nyilván továbbra is a személyes és a diszkrét diplomácia lehetőségei lebegtek a szeme előtt.⁵³

1924 folyamán arra irányult Wolf fő törekvése, hogy a jogi út lehetőségét lebegtetve, vagy inkább a véleménykérés folyamatába még a magyarokat is bevonva érjen végül cél. Szeptember közepén megbeszéléseket folytatott Apponyi Alberttel Genfben, akit találkozzuk másnapján írásban is megkeresett. Levelében azt fejtegette, hogy Apponyinak korábban a Nemzetek Szövetsége Közgyűlése előtt mondott szavai szerint, Magyarország „mindig készen áll arra, hogy a kisebbségekre vonatkozó, a trianoni békeszerződésbe foglalt kötelezettségekből fakadó jogi kérdésekben az Állandó Nemzetközi Bíróság döntését kérje” (*Hungary would always be ready to submit juridical questions arising out of the Minorities obligations under the Treaty of Trianon to the Permanent Court of International Justice*). A levelet Apponyi rövidesen bizalmas közléssel felterjesztette Bethlenhez. Ekkoriban volt egyébként esedékes Erik Colban budapesti látogatása, amit feltétlenül meg kívántak várni. Ugyanakkor a kisebbségi ügyosztály irányítóját, aki végül novemberben érkezett a magyar fővárosba, Bethlen „házi bulvárlapja” a *8 Órai Újság* – Apponyi népszövetségi beszédének rá vonatkozó részei alapján – a szervezet „rossz szellemének” titulálta.⁵⁴

Wolf a külügyminisztérium útján igen hamar hivatalos, a magyar kormány nevében fogalmazott választ kapott a levelére, nagy valószínűséggel távirati úton, legalábbis a dátumokból ítélve. Jóllehet a kormány megerősítette Apponyi korábbi kijelentését, a jogi problémát viszont továbbra is vitatta, ezen felül pedig arra hivatkozott, hogy a Tanács számos, a magyar kisebbségeket érintő panaszt nem vizsgált hasonló módon. Ezért, „tekintettel az ország közhangulatára”, nem láttak „ilyesfajta körülmények” között lehetőséget arra – mivel ez az út a magyar panaszok esetében nem bizonyult járhatónak –, hogy konzultatív véleményt (*avis consultatif*) kérjenek Hágától. Mindennek elvi lehetőségét is csak abban az esetben vélték elfogadhatónak, amennyiben a magyar kisebbségek ügyeiben az Állandó Bíróság legalább egyszer

⁵³ Uo. 1221. pol. sz. követi jelentés, London, 1923. október 9. Apponyi küszöbön álló amerikai útja miatt ekkor, a Népszövetség 1923. szeptemberi közgyűlésén Berzeviczy volt Magyarország megbízott fődelegátusa. Ld. róla és Apponyi helyettesítéséről: GALI Máté: *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter*. Budapest, Szépműves, 2017. 424.

⁵⁴ MNL OL K 58, 1920–1924-C-1t, 46. csomó, 1221. pol. sz. jelentés, ill. fol. 193., Wolf Apponyihoz, 1924. szeptember 16., vö. az előzményeket (Baranyai kapcsán is): HOFFMANN, 1995–1996. 130–131. – Colban csak november elején járt Budapesten, ahol Bethlen kihallgatáson fogadta. *Az Újság*, 1924. november 7. – *8 Órai Újság*, 1924. szeptember 13.

állást foglal. Wolf ezután Bethlennek címzett válaszában rendkívül finom és diplomatikus modorban írt. A Joint Foreign Committee – amelynek tagjai szintén megkapták a magyar kormányálláspontot rögzítő levelet – kijelentette, hogy „teljességgel méltányolják” (*entirely appreciate*) azon érveket, amelyek alapján a hágai konzultációt elutasítják Budapesten, mindemellett a levél „barátságos tónusát” szintén „nagyra értékelték”, azt feltételezve, hogy Bethlen megérti a Joint Foreign Committee szándékát, amely „teljességgel” (*entirely*) a numerus clausus törvény által előidézett „nemzetközi reakciókból” fakad.⁵⁵

A barátságos hangnemű levélváltás ellenére 1925 januárjában a Joint Foreign Committee újabb írásos beadványt nyújtott be a Népszövetség főtítkárához. A Nemzetek Szövetségének alapító Egyezségokmánya 14. fejezete 3. bekezdésének alapján – tanácsadói jelleggel – az Állandó Bíróság a Tanács vagy a Közgyűlés előtt fekvő ügyekről jogi szakvéleményt adhatott. Wolf ekkor érintette kezdeményezésük legitimitásának kérdését is, miszerint az az érintett magyar zsidó közösség részéről felhatalmazást nem nyert. Lényeges elemként emelte viszont ki, hogy a kérdést nem csupán a politikailag érthető okokból visszafogott magyar zsidóság miatt kell orvosolni, hanem főképp amiatt, mert annak lehetnek tágabb nemzetközi kihatásai is.⁵⁶

Ismét Genfben...

Wolf újabb beadványához nyolc részletes mellékletet csatoltak, a VIII. részletesen taglalta, hogy a Kúria 1924. október 9-én hozott döntése értelmében a zsidóság Magyarországon kizárólag vallásfelekezet, nem pedig népfaj vagy nemzetiség. A *Pester Lloyd* vonatkozó cikkét bőven idézte a kúriai határozat magyarázataival.⁵⁷

Walko Lajos külügyminiszter 1925. május 19-én adta le Genfben a magyar kormány megjegyzéseit, amelyek egyszerűen megkerülték a jogi aspektust a kúriai határozat kapcsán, konkrét említéssel sem reagálva arra. Történeti szempontok taglalásából kiinduló, hosszas fejtegetést írtak viszont arról, miért olyan erős Magyarországon az antiszemitizmus, illetve ismét a körülményekre és a törvény alkalmazására irányították a figyelmet.⁵⁸

⁵⁵ Uo. 159./MI/Res. sz., fol. 191–194, 1924. szeptember 18., ill. 164. sz. (titkos), fol. 189., Wolf Bethlenhez, 1924. november 26.

⁵⁶ United Nations Archive Geneva, Council Documents, C. 273. 1925. I. *Jewish Minorities in Hungary*, Communication by Mr. Lucien Wolf. 2–3. Letölthető: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-273-1925-I_EN.pdf (2019. április 11.)

⁵⁷ Uo., Annex VIII., 16–18.

⁵⁸ Uo. II., *Observations of the Royal Hungarian Government*, 19–21.

Júniusban újabb hármas bizottság alakult az ügy vizsgálatára, majd 1925 júliusától további információkérés következett. A nyilvánvaló jogi felvetések egyelőre háttérbe szorultak, a kisebbségi ügyosztály továbbra is a politikai-diplomáciai megoldás felé hajlott. Ugyanakkor az osztály és a hármas bizottság sem kerülhette meg a magyar kúriai határozat kérdését, felvetve, hogy ennek fényében a magyar kormány kívánja-e a fennálló törvény módosítását. A magyar válasz nem tartalmazott erre érdemi feleletet, hanem ismét a törvény háttérét és végrehajtását elemezgette.

Ennél a fázisnál a kisebbségi ügyosztály és a hármas bizottság türelme véget ért, s az ügynek a Tanács elé viteléről döntöttek. Mindemellett ezután is a diplomáciai lezárás és a kifejezett jogi eljárás elkerülése tűnt a leginkább kívánatosnak. 1925 szeptemberében már nem is kerülhetett a Tanács elé a kérdés. Wolf, aki egyre inkább a nemzetközi bírósági döntéstől várta az előrelépést, a kisebbségi osztály vezetőjétől (Colban) értesült a fejleményekről, aki viszont nyomatékkal kérte, hogy a sajtó felé ne tegyenek nyilatkozatokat. Ezzel Wolf egyetértett, főképp a magyarországi kihatások miatt, egyúttal jelezte, hogy a Foreign Office révén is hozzá tudott már férni a magyar álláspontot tartalmazó megjegyzésekhez, amelyeket eleve nem talált helytállónak.⁵⁹

A numerus clausus genfi ügye 1925 végén érkezett csúcspontjához: a Tanács decemberi ülése – a körülmények és a figyelem tekintetében is – fontosnak bizonyult politikai szempontból. Miközben az ügyben szembenálló felek a saját győzelmüként könyvelték el az ülés végeredményét, érdemi előrelépés hosszabb ideig nem következett, s új elemek sem mutatkoztak az érvek terén. A magyar kormányfő, valamint a kérdésben leginkább érintett miniszter, Klebelsberg lassanként mégis magukévá tették azt a gondolatot, hogy a törvényt belátható időn belül módosítani kell, mégpedig úgy, hogy az sem az ország belső konszolidációját, sem pedig külkapcsolatait ne zavarja. A kormány képviselőjében Genfben kiutazó Klebelsberg Kuno immáron igen hatékony politikai ütőkártyaként hivatkozhatott a magyar zsidóság szervezetei által megerősített novemberi közös nyilatkozatra, amely elutasította az egész külföldi akciót. E mögött Bethlen ügyes politikai manőverei álltak, aki mindekképp időt kívánt nyerni és elsődlegesen belpolitikai szempontokat tartott szem előtt. A lényegi kérdés az volt, miképp lehetséges a konszolidációt tovább erősíteni és megszabadulni a külföldi támadások teherétől, de úgy, hogy a kormány belpolitikai arcvetés nélkül, csak lassan és fokozatosan hátráljon ki a törvény mögül, nem lemondva annak korábbi céljairól sem.⁶⁰

⁵⁹ HOFFMANN, 1995–1996. 134–136.

⁶⁰ SZABOLCSI, 1993. 363–367., 376. – UJVÁRY, 2018. 247–249. – *Bethlen István titkos iratai*. S. a. r. SZINAI Miklós–SZÜCS László, Budapest, Kossuth, 1972., 89 a, ill. 89 b sz. dokumentumok, 255–257.

Klebensberg genfi beszéde sok újat nem képviselt.⁶¹ Bethlen még azelőtt, 1925 novemberében bizalmas megbeszélést tartott, amelyen Walko külügyminiszter és Klebensberg is megjelentek (aznap kormányülés is volt). Kifejtette, hogy amíg az ügy a Tanács előtt tartható, egyáltalán nem szükséges az addig képviselt állásponttól az engedmények irányában elmozdulni, a jogi érvelést pedig kerülni kell, tartalékolva arra az időre, mikor az ügy „Hágába megy”, s akkor össze kell majd kapcsolni a magyar kisebbségek ügyével. Ugyanezt már lényegében a november 6-án tartott minisztertanácson is rövidebben kifejtette.⁶² Szintén ekkor, a közelgő tanácsülés kapcsán, Wolf interjút adott az *Egyenlőség* számára, és hangsúlyozta: nem kívánnak a magyar belügyekbe avatkozni, de a törvény „messzemenő” nemzetközi kihatásaira, így a más országokban meginduló propagandára és a nyugati zsidó segélyszervezeteknek a külföldre távozó hallgatók miatti leterheltségére hivatkozott. Kiemelte még, hogy beadványuk is megállapította, nem a magyar zsidóságtól nyert felhatalmazás alapján járnak el, és céljuk egyelőre a Népszövetség álláspontjának megismerése.⁶³

Klebensberg a decemberi ülésen és megelőző tárgyalásain – mint említettük – hivatkozhatott a magyar zsidóság nevében tett nyilatkozatra, a hangsúlyt pedig a törvény átmeneti voltára, továbbá a belpolitikai stabilitást fenyegető veszélyekre helyezhette. Kifejezte reményét, hogy a Népszövetség „mint a béke eszköze” nem hozza nehéz helyzetbe a magyar kormányt. A Tanács felé bizalmasan Klebensberg azt az érvet is előhozta, hogy a törvény módosításának kikényszerítése akár a Bethlen-kormány bukását is jelentheti. A Tanácsban vélhetően az a hangulat volt irányadó, amely szerint túl keménynek nem szabad lenni. Ismét ideiglenes nyugvóponttra jutott az ügy azzal, hogy idővel a törvény módosításra kerül vagy esetleg meg is szűnik.⁶⁴ A Tanács úgynevezett közbenső vagy átmeneti határozatot fogadott el, mely szerint a törvénynek a „közelebbi jövőben” történő megváltoztatását várták el, de konkrét időpont meghatározása nélkül. Wolf a konkrétumok hiánya mellett is elégedettnek mutatkozott. A magyar kormány ugyanis elvileg megígérte a törvény módosítását, jóllehet időpont nélkül, viszont az ügy – számára kedvezőtlen – jogi útra kerülésével továbbra is számolnia kellett. Wolf újabb hivatalos akciót egyelőre nem is látott tanácsosnak. Mindez persze átmeneti „fegyvernyugvás” volt.

⁶¹ MNL OL, K 305. I. (6711/17 sz. a palliumon) *Egyházi ügyek 4. Évszám nélküli iratok*: Klebensberg Kuno gróf előterjesztése a numerus claususról a Nemzetek Szövetségének.

⁶² Uo. K 58, 46. csomó, 1925-C/1 tétel, feljegyzés, 1925. november 12. – Uo. W 12 (Miniszterelnökségi levéltár – Digitalizált minisztertanácsi jegyzőkönyvek), 1925. november 6., ill. november 12.

⁶³ *Egyenlőség*, 1925. november 21. 6.

⁶⁴ HOFFMANN, 1995–1996. 138–139.

A hazatérő Klebelsberg – Szabolcsi Lajos minősítése szerint – „olyan antiszemita beszédet tartott, hogy mindenkinek elállt szeme-szája”.⁶⁵ 1925. december 16-án elhangzott képviselőházi beszéde is azt jelezte, hogy az ügy lezárása mégsem túl közeli. Időközben külföldön növekedett a numerus clausus elleni megnyilvánulások száma. A múlt idő pedig arra ösztönözte Wolfot, hogy a bizonytalanságot ne hagyja sokáig fennmaradni. A numerus clausus törvény végül 1928-ban bekövetkező módosításának előzményeire és folyamatára részleteiben nem térünk itt ki, csupán ennek néhány lényeges aspektusát és következményét, valamint Wolf véleményét villantjuk fel.⁶⁶

1927. szeptember 4-én és 14-én az Alliance Israélite és a Joint Foreign Committee újabb petíciót nyújtottak be. A kisebbségi osztály nehezen döntötte el, hogy folytatlagos vagy teljesen új petíciós eljárás gyanánt fogja fel a fejleményt. Ezúttal jelentősebb volt a publicitás, és kevésbé ismert, alakuló szervezetek (így pl. a Zsidó Világkongresszus elődszervezetei) is hallatták a hangjukat Genfben. A magyar félnek ismét két hónap állt rendelkezésére az észrevételekhez, novemberben pedig újabb haladékokat kért, immár a törvény várható módosítására hivatkozva.⁶⁷

A kérdés kulisszák mögötti, az ellentétes oldalak minimális közös nevezőre jutásának igénye melletti, mielőbbi lezárását a kisebbségi ügyosztály még mindig feltettebb előnyösnek vélte. Ilyen egyeztetések eredménye volt, hogy 1927. december elején Bethlen már a módosító törvényjavaslattal a zsebében utazott ki Genfbe, megbízottja útján pedig elérhette, hogy a petíciót előterjesztő Alliance Israélite és Wolf végül eltekintettek a panasznak a Tanács előtti megtárgyalásától.⁶⁸

Miközben Bethlen Genfbe utazott, az ügynek érdekes háttérét adta az elfelejtett nagyváradi pogrom, amelynek kapcsán Budapesten felvetődött az addigi, dominánsan antiszemita politika bizonyos átértékelése, hiszen Romániával szemben, amelynek az ügyből adódóan komolyabb diplomáciai bonyodalmak támadtak, ezen a fronton is fel lehetett lépni, amennyiben a numerus clausus kérdése és annak hatásai gyorsabban elsimulnak.⁶⁹ Január végétől pedig már hivatkozni lehetett a magyar törvényhozáshoz benyújtott módosítási javaslatra.

⁶⁵ SZABOLCSI, 1993. 376.

⁶⁶ A módosítás előzményeivel kapcsolatban, a nemzetközi vonatkozásokra is lásd: LADÁNYI Andor: A Numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. *Századok*, 1994/6. (A továbbiakban: LADÁNYI, 1994.) 1124–1130. – Uő: On the 1928 Amendment to the Hungarian Numerus Clausus Act. In: *The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe*. Ed. Victor KARÁDY and Péter Tibor NAGY. Budapest, Pasts Inc. Centre for Historical Research, History Department of the Central European University, 2012. 82–93.

⁶⁷ LADÁNYI, 1994. 1126–1127. – HOFFMANN, 1995–1996. 143. 111. lábjegyzet.

⁶⁸ HOFFMANN, 1995–1996. 143–144., 147. – LADÁNYI, 1994. 1130.

⁶⁹ RIGÓ Máté: A felejtető pogrom. Az 1927-es nagyváradi zavargások fogadtatása. *Buksz*, 2012/2. 135.

Némi idő elteltével, márciusban a Joint Foreign Committee és az Alliance Israélite a törvényjavaslat szövegét – az évekig tartó küzdelmek után talán váratlanul és meglepően – beadványuk szempontjából már elfogadhatónak minősítették. Ez a kisebbségi ügyosztályt és a számos egyéb problémával terhelt Tanácsot szinte megkönynyebbülésként érte, az ügy mihamarabbi lezáráshoz vezető lépéseket rögvest meg is kezdték. A módosított törvény alkalmazása során viszont nem lehetett kizárni újabb sérelmek felvetését, így elvileg egy újabb petíciót sem. A magyar parlamenti vitát így a Joint Foreign Committee részleteiben is figyelemmel kísérte, és végső álláspontját ennek fényében alakította ki (eközben jobbára már jelentősebb, kedvező irányú elmozdulást konstatálhattak). A változtatást, mint korábban a Népszövetség felé is jelezték, elfogadhatónak tartották, bár az alkalmazásában továbbra is veszélyt láttak, nem ítélték azonban immár szükségszerűen hátrányosnak a magyar zsidóság egésze szempontjából, még ha az egyes társadalmi rétegekhez tartozó zsidók számára a burkolt diszkrimináció nyilván továbbra is fennmaradt. Nyitva kívánták viszont tartani a szálak genfi újrafelvételének lehetőségét. Walko külügyminiszter ugyan már 1928. március 19-én bejelentette, hogy a Népszövetség részéről az ügyet lezárták, de ez csak általános, elnagyolt politikai kijelentésként volt igaz. Adminisztratív szempontból nem, mert a magyar törvény életbelépéséig a Joint Foreign Committee és az Alliance Israélite is szerették volna fenntartani az újabb hivatalos akciók lehetőségét, de ez a törekvésük Genfben nem talált már igazán támogatásra, ami egyáltalán nem szolgált a szervezetek megalégedésére.⁷⁰

Epilógus

1928 áprilisában Wolf a nyilvánosság előtt is értékelte a nemzetközi vita lezárását a Board of Deputies tagjai számára, miután korábban Sir Herbert Samuel, a kiemelkedő politikus, későbbi belügyminiszter (Palesztina mandátumterület korábbi főbiztosa) méltatta sok éves tevékenységét. Wolf a következőképp értékelte a helyzetet: a „[...] probléma [...] technikailag kielégítő megoldást nyert. Ellenben még mindig aggodalmas a helyzet Romániában, amely éles politikai krízisen megy keresztül.” Két évvel később Bethlen és Wolf között látványos kibékülésre is sor került, amikor a magyar miniszterelnök Londonban járt 1930 júniusában. Ekkor rövid személyes megbeszélést folytattak, amelyet egy levél útján Szabolcsi Lajos készített elő, miután a miniszterelnöki sajtófőnökség Bethlen utazása előtt megkereste. Wolf igen barátságos hangú levélben számolt be Szabolcsinak a találkozásról, kifejezve örömét a „rég

⁷⁰ HOFFMANN, 1995–1996. 146. lásd a 124. lábjegyzetet is.

angol–magyar jóviszony” és a „közös liberális törekvések” újjáéledése felett, amit Bethlen látogatása kifejezett. Wolf és Bethlen is azt konstatálták, hogy Magyarországon lassan a régi, normális kerékvágásba kerülnek a dolgok, előbbi pedig felajánlotta a segítségét a magyar törekvésekkel illetően.⁷¹ Wolf azonban augusztusban elhunyt. Az akkoriban már hagyományosan a magyar kormány félhivatalosának számító *Pester Lloyd* meleg hangon emlékezett meg róla, teljes egészében közölve a még júniusban a romániai antiszemita atrocitások kapcsán a londoni román követhez (Titulescu) írott terjedelmes levelét. Az idők változtak tehát 1928 tavasza óta, rövid időre pedig remény mutatkozott arra, hogy a korábbi vita úgynevezett „technikai” lezárását követően, idővel Wolf segítséget adhat a magyar kisebbségek védelmében is. Júniusban, Párizsban Szabolcsi Lajos a zsidó szervezetek kongresszusán még találkozott Wolffal, aki ekkor ismét bizalmat nyilvánított Bethlen iránt, de aggódalmaskodva, hogy az „fáradt és megunt hivatalát”.⁷² Szabolcsi szerint így is „mintha még az utolsó fekete felhő is eltűnedezett volna” Magyarországról ekkoriban. Ebben természetesen sok volt a látszat és a politika. Gömbös, aki időközben Bethlen hadügyminiszterévé lépett elő, augusztus végén, Mezőkeresztesen tett látogatásakor – fogadva a felekezetek képviselőit – a zsidókat állítólag külön is magához hívta, s ezekkel a szavakkal szólt hozzájuk: „a katolikus és protestáns magyarok mellé idehívom a zsidó magyarokat is, hiszem, hogy valamennyien egy nagy gondolatért, a nemzet gondolatáért élünk és harcolunk”. Kevéssel később, a szeptemberi német választásokon Hitler NSDAP-je száz mandátumnál is többet szerzett, és mint Szabolcsi megállapította: a „legnagyobb pesszimisták” talán ha ötvenre gondoltak.⁷³ A további magyarországi fejlemények szempontjából ez utóbbi hír bizonyult később igazán döntőnek.

⁷¹ *Egyenlőség*, 1928. április 28. – SZABOLCSI, 1993. 423–425.

⁷² *Pester Lloyd, Abendblatt*, 1930. augusztus 25. – SZABOLCSI, 1993. 426.

⁷³ SZABOLCSI, 1993. 427. Gömbösről lásd még („Mire Gömbös eljutott odáig” címmel): *Uj Nemzedék*, 1930. augusztus 23.

A MAGYAR KÖZÉLET REFLEXIÓI A NUMERUS CLAUSUS MÓDOSÍTÁSÁRA 1928-BAN

A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk – ismertebb nevén a numerus clausus – már elfogadásakor megosztotta a honi közvéleményt. A jogszabály meghozatala mellett érvelők többnyire az első világháború végével komolyan megnövekedett hallgatói létszámokra, vagy éppen a trianoni békeszerződés nyomán elcsatolt felsőoktatási intézmények infrastruktúrájának hiányában bekövetkezett túlszűfolttságra hivatkoztak, továbbá arra, hogy a magasabb képzettséget igénylő állások mennyisége nem állt arányban az egyetemekről kikerülőkhöz számával. Velük ellentétben ugyanakkor számosan voltak azok, akik a törvény tarthatatlanságára hívták fel a figyelmet. Ők súlyosan elhibáztottnak vélték, hogy a jelentkezők egyéni tehetségén és szorgalmán túl a törvénycikk akképpen szabta meg az egyetemekre és jogakadémiákra felvehető hallgatók számát, hogy az megfeleljen a „népfajok és nemzetiségek” országos arányának, amin kívül „nemzethűségi és erkölcsi” szempontokra is tekintettel kellett lenni.¹ Mindemellett pedig a hallgatói keretszámok bevezetését zsidóellenes lépésnek is tartották, mivel a zsidóságot a jogszabály végrehajtási utasítása – szakítva a dualizmus kori gyakorlattal – nem vallásként, hanem nemzetiségként határozta meg.² Az izraelita hallgatók számát – országos arányszámuknak megfelelően – 6 százalékban állapította meg, holott a többségében városlakó és az iskolázásra általában nagyobb hangsúlyt fektető zsidóság megoszlása az egyetemisták soraiban az első világháború előtt 25 százalék körül mozgott, majd 1918-ban 34 százalékra emelkedett.³

Az 1920-as évek első felében, amikor az 1918–19-es baloldali forradalmak, valamint az 1920-as trianoni békeszerződés okán ingerült közhangulat – ami a történelmi magyar állam összeomlásáért igaztalanul tette felelőssé a hazai zsidóságot – némileg normalizálódott, mind a sajtóban, mind pedig az Országgyűlésben markánsabban

¹ KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*, Budapest, Napvilág, 2012. 61–125. (A továbbiakban: KOVÁCS M., 2012.)

² A törvény végrehajtási utasítását ld. *Magyarországi rendeletek tára 1920*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1920. 1455–1460.

³ BARTA Róbert: A numerus clausus és a baloldali magyar zsidó politikai közvélemény. *Sic Itur ad Astra*, 1990/1–2. 10.

jelent meg azoknak a hangja, akik a numerus clausus eltörlése és a teljes tanszabadság visszaállítása mellett törtek lándzsát. A nemzetgyűlésben elsősorban a liberális, illetve szociáldemokrata képviselők – mint például a liberális politikai közvélemény egyik vezéralakja, Vázsonyi Vilmos – helyezkedtek erre az álláspontra. Velük szemben a Gömbös Gyula körül csoportosuló fajvédő politikusok inkább a törvény szigorítását, vagy esetleg az egész társadalomra kiterjedő ún. „foglalkozási kataszter” bevezetését óhajtották, míg a kormányon lévő Keresztény–Keresztyén Kisgazda-, Földmíves és Polgári Párton (közkeletűbb nevén, az Egységes Párton) belül komoly nézeteltérések voltak a kérdés megítélését illetően.⁴

A honi közvéleményen túl 1922 és 1925 között a numerus clausus ügyével a Népszövetség is foglalkozott. Nemzetközi zsidó szervezetek ugyanis rendszerint amellet érveltek, hogy a jogszabály ellentétben áll a trianoni békeszerződés azon paragrafusaiival, amelyek garantálták a különféle kisebbségek egyenlőségének és vallásszabadságának védelmét. Legfőbb szószólójuk Lucien Wolf angol újságíró, a Népszövetség Menekültügyi Főbiztossága tanácskozási bizottságának alapító tagja volt. Mindez rendkívül kellemetlenül érintette a magyar kormányt, mivel a Népszövetségben az utódállamok folyamatosan arra hivatkoztak a magyar kisebbségekkel szemben kifejtett politikájuk védelmében, hogy Magyarország sem bánik jobban az izraelita állampolgáraival.⁵

Gróf Bethlen István miniszterelnök végül 1926–27 folyamán azért döntött a jogszabály módosítása mellett, mert el kívánta kerülni, hogy e téma harmadszor is terítékre kerüljön a Népszövetségben, negatívan befolyásolva ezzel a magyar érdekek képviseletét a nemzetközi szintén. A kormányfőt gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter egy 1926. november 3-án kelt levelében arra figyelmeztette, hogy a törvényt „[...] revideálnunk kell, de nem azért, hogy a zsidó egyetemi hallgatók ezreit megint nyakára bocsássuk a nemzetnek, hanem azért, hogy bizonyos racionális enyhítéssel az intézmény lényegét megmentjük.”⁶ Egy hírlapi cikkében a korábbi igazságügyi miniszter, Nagy Emil is amellet érvelt, hogy nemzeti céljaink megvalósításához elengedhetetlen a külföld jóindulatának elnyerése, s ezért bizonyos kérdésekben a kormány kompromisszumkészsége. Szavai szerint: „[...] azoknak a lelkiállapotát nem tudom semmiképpen se megérteni, akik hazafias lélekkel akarják, nagyon is akarják Trianon revízióját, de mégis azt hiszik, hogy elegendő az,

⁴ PAKSA Rudolf: A numerus clausus módosítása. In: *Gróf Bethlen István és kora*. Szerk. NAGY Zsejke, Budapest, Osiris, 2014. 145.

⁵ GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001. 127–129.

⁶ Klebelsberg Kuno gróf levele Bethlen István grófhhoz a numerus clausus ügyében várható külföldi támadások kivédéséről. In: *Bethlen István titkos iratai*. S. a. r. SZINAI Miklós–SZÜCS László. Budapest, Kossuth, 1972. 257.

ha a banketteken poharukat ürítik az »integer Magyarország visszaállítására«, s lelkesen szavalják a nemzeti hiszekegyet, egyáltalán nem gondolva azzal, hogyha mi nemcsak álmodozni akarunk a trianoni bűnös mű revíziójáról, hanem azt a gyakorlati alapon igazán meg is akarjuk valósítani, akkor kikerülhetetlen szükségszerűséggé válik az, hogy saját belső lehetőségeink keretein belül azoknak a gondolkodásmódjával is törődjünk, akiktől nagymértékben függ sorsunk jobbrafordulása.”⁷ A numerus clausust illetően a kultuszminiszter végül 1927. május 13-án a képviselőházban jelentette be a törvény módosítására vonatkozó kormányzati szándékot,⁸ a miniszterelnök pedig október derekán ugyanerre tett ígéretet az Egységes Párt értekezletén.⁹

Jelen tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy – folytatva a *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* kötetben közölt írásunk¹⁰ gondolatmenetét – felvázoljuk, miként is viszonyult a magyar közvélemény 1928-ban az 1920. évi XXV. törvénycikk revíziójához. Ehhez most is a korabeli véleményformáló sajtó vizsgálatát hívjuk segítségül, hiszen megítélésünk szerint a közvélekedés megismerésének egyik fontos és hatékony eszköze a legkülönbébb világnézeti színezetű, de mégis jellegadó egykorú lapok reflexióinak vizsgálata.

A numerus clausust a döntéshozók úgy kívánták módosítani, hogy a törvény szövegének 3. paragrafusából kikerüljön a heves viták tárgyát képező „népfajok és nemzetiségek” kitétel, s azt foglalkozási kvótával váltsák fel. Ez persze továbbra is hátrányos volt a zsidóság számára, hiszen a jogszabálytervezet a közalkalmazotti és mezőgazdasági foglalkozásokhoz tartozók gyerekeit kifejezetten nevesítette, két olyan foglalkozási ágat, amelyből izraelita szülők gyermekei szinte egyáltalán nem érkeztek a felsőoktatásba. A törvénymódosítás előzetes szövegéről – melyben sajtóértesülések szerint követelményként még szerepelt volna a „testi fejlettségre való tekintet” is – 1927. november 16-án két napilap adott hírt. Az egyik az *Esti Kurír* nevű, erősen liberális szemléletű lap volt, melynek főszerkesztője Rassay Károly, a két világháború közötti liberális politika meghatározó személyiségének számított. A lap szerint a jogszabály revíziója „[...] feltétlenül rosszabb helyzetbe hozza a zsidóságot, mint eddig volt.” Célja kettős: le akarja nyugtatni a fajvédőket, „a jobboldal haragvó oroszánjait”, illetve bizonyítani a Népszövetség felé, hogy a kabinet elköte-

⁷ NAGY Emil: Külpolitika és belviszonyok. *Pesti Napló*, 1928. február 4. 1.

⁸ Klebelsberg Kuno gróf erre vonatkozó beszédét ld. *Képviselőházi napló*, 1927. IV. kötet, 93–94.

⁹ N. SZEGVÁRI Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1988. 170.

¹⁰ GALI Máté: A magyar közélet reflexiói a numerus claususra 1920-ban. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2018. 115–128.

lezett az 1920. évi XXV. tc.-ben foglalt sérelmek orvoslása iránt.¹¹ A másik sajtóorgánus a Bangha Béla jezsuita szerzetes és „sajtóapostol”, valamint támogatói által 1918 januárjában alapított Központi Sajtóvállalat érdekeltségébe tartozó *Nemzeti Újság* volt, amely Turi Béla kanonok–országgyűlési képviselő szerkesztésében konzervatív, nemzeti és keresztény eszmeiséget hirdetett. Az újság arról tudósított, hogy a törvény megváltoztatásán felül „[...] a kormány más intézkedésekkel is gondoskodni akar arról, hogy az értelmi pályák előzőnlését megakadályozza és a keresztény középosztály gyermekeinek érvényesülését előmozdítsa.”¹²

A jogszabálytervezet 1927. november 17-én Bethlen és Klebelsberg az Egységes Párt értekezletén ismertették, ahol kérték, hogy a módosítás megszavazását a párt tegye kötelezővé a képviselői részére. Javaslatukat a megjelentek hozzászólás nélkül fogadták el. Másnap a kultuszminiszter a kormánypárt támogatását a háta mögött tudva benyújtotta a revízióról szóló törvényjavaslatot a képviselőházban, két héttel később a kormányfő pedig a már beterjesztett törvénymódosítást vitte magával a Népszövetség genfi székhelyére.¹³

Miután a miniszterelnök Svájcban igazolta, hogy kormánya elkötelezett a numerus clausus felülvizsgálata ügyében, a kabinet számára a továbbiakban nem volt égetően sürgős a kérdés parlamenti vitájának mielőbbi lefolytatása. A törvény módosításáról elsőként a képviselőház közoktatásügyi bizottsága tárgyalta, 1928. január 11-én. Az *Esti Kurír* egy nappal korábbi száma a jogszabálytervezet kezdődő vitáját *A nagy reform* címmel közölt vezércikkében vezette fel olvasóinak, megjegyezve, hogy a numerus clausus módosítása „[...] esztendőök óta, mint a magyar demokrácia ígérete – inkább csalétke – csillog a kormány horgán. Ez az a javaslat, amellyel a kormány állítólag fájó sebeket akar gyógyítani, melyek nemcsak a magyar kultúrát fenyegetik üszkösödéssel, de nyitott szájukkal Európa felé kiáltanak.” A lap megfogalmazása szerint a törvénymódosítás szövegébe (melyből ekkorra már kikerült a „testi fejlettségre való tekintet” kritériuma) iktatott változtatások az izraelita vallásfelekezet ellen irányulnak, fenntartják azt „az antiszemita tendenciát”, melyet az eredeti törvény képviselt, és „[...] mindenkinek aki hisz egy nemzet talpraállásában és maga erejéből is siettetni akarja gyógyulási folyamatát, egyetlen álláspontja lehet csupán. És ez: a numerus clausus teljes eltörlése. Teljes kiirtása a magyar életből ennek a megsejtyenítő és kultúraellenes megszorításnak.”¹⁴

¹¹ A numerus clausus módosított szövege. *Esti Kurír*, 1927. november 16. 1.

¹² A numerus clausus módosítását szerdán ismerteti a miniszterelnök a Keresztény Gazdasági Pártban. *Nemzeti Újság*, 1927. november 16. 3.

¹³ LADÁNYI Andor: A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. *Századok*, 1994/6. 1130–1131.

¹⁴ A nagy reform. *Esti Kurír*, 1928. január 10. 1.

Az *Esti Kurír*hoz hasonlóan igen elmarasztalóan írt a jogszabály reformjáról az *Az Est* című népszerű, liberális szellemiségű bulvárlap is. Miután a képviselőház közoktatásügyi bizottsága január 11-én, rövid tanácskozást követően elfogadta az 1920. évi XXV. tc. módosításáról szóló törvényjavaslatot, a sajtóorgánum leszögezte: „A numerus claususnak egy igazi reformja van, egy igazi módosítása: ha megszüntetik. Ez a mostani revízió, amelyről a Ház közoktatásügyi bizottsága tárgyal, nem old meg semmit, csak új problémákat vet fel. Egy numerus clausus helyett sok új numerus clausust teremt. Azt a célt talán megközelíti, amely az eredeti numerus clausus megalkotója előtt lebegett, de azt a célt semmi esetre, amely a revíziót életre hívta. Új sérelmek forrása lesz ez anélkül, hogy megszüntetné a régi sérelmeket. Olyan reform, amely egy lépést sem tesz előre.”¹⁵

A numerus clausus eltörlése, mint „egyedül igazságos és helyes megoldás” mellett szállt síkra a magyarországi neológ zsidóság *Egyenlőség* című politikai hetilapja is. Egyértelműen kijelentették: a hazai zsidóság a numerus clausus eltörlését és teljes jogegyenlőségnek helyreállítását nem a Népszövetségtől, vagy bármely más külső hatalomtól várja, „[...] hanem mi ezt a magyar nemzettől várjuk, mintegy korrekcióját annak az állásfoglalásnak, mely politikailag elfogult időkben a numerus clausus törvényének megalkotására és a törvény gyakorlati alkalmazásának alapelveire vezetett. [...] A magyar zsidóság, mint a magyar nemzetnek szívvel-lélekkel hű fia, csak a nemzet elhatározásából, a nemzet alkotmányos törvényhozásából kívánja származtatni megérdemelt jogait.”¹⁶

A polgári liberális értékrendet képviselő *Újság* úgy vélte, hogy miután a törvényt módosítás célja elsődlegesen a külföld jóindulatának megnyerése volt, ezért semmi garancia nincs arra, hogy a kormányzat zsidósággal kapcsolatos politikája megváltozzék. A honi zsidóságon „a numerus clausus akasztotta sárga folt” továbbra is rajta marad, teljesen függetlenül attól, hogy a parlament elfogadja-e a jogszabály revízióját, vagy sem. A lap meglehetősen kemény hangvételű vezércikke szerint: „A numerus clausus nem szociálpolitikai alkotás, nem a megváltozott gazdasági helyzettel számol, a szellemi proletariátust akarja apasztani, hanem akarja, amit megalkotása idején egyenesen reklámoztak, a zsidóságot megfosztani a jogegyenlőségtől és kirekeszteni a magyar kulturális életből. Ez akkor népszerű volt, s ma népszerűség nélkül is el nem ejtett cél. [...] Nincs pozitív rendeltetése ennek a törvénynek, csak negatív: a zsidóság ne tanuljon, s a közélet tisztuljon meg a zsidó részvevőktől.”¹⁷

¹⁵ Az igazi revízió. *Az Est*, 1928. január 12. 8.

¹⁶ A numerus clausus módosítása a közoktatásügyi bizottságban. *Egyenlőség*, 1928. január 14. 2.

¹⁷ Numerus clausus. *Újság*, 1928. január 12. 1.

A liberális színezetű sajtótermékekkel szemben a kormányt támogató *8 Órai Újság* nevű politikai napilap a törvénymódosítás szükségességéről igyekezett meggyőzni olvasóit. Január 12-i kiadásában a konzervatív újság arról adott tájékoztatást, hogy „[...] hamarosan az országgyűlés plénuma elé kerül az a törvény, mely esztendő óta a leghevesebb politikai szenvedélyek ütközőpontja. Ezt a törvényt már eredetileg sem szánták örökéletűnek, kényszerhelyzet szükségletei keltették életre, s ha ez a helyzet lényegében ma is alig változott, mindenestre gyökeres változáson ment keresztül az orvoslás módjának megítélése.” A lap értékelése alapján a készülőfélben lévő törvénycikk rendelkezései „[...] egyelőre még nem szakíthatnak a numerus clausus szociális elgondolásával, helyesebben nem vethetik ki figyelmükből a tényleges helyzetet, a diplomák elhelyezkedési lehetőségének fájdalmas korlátozottságát. De kötelességszerűen idomulnak azokhoz a követelményekhez, amelyeket belső konszolidációnk haladása, a társadalmi és felekezeti béke teljes helyreállításának szüksége támaszt, s egyúttal honorálják azokat a nagy külpolitikai érdekeket is, melyek végeredményében ugyancsak szervesen összefüggnek a nemzet belső megerősödésével.”¹⁸

A képviselőházban a numerus clausus módosításáról szóló vita 1928. február 9-én Farkas Elemér kormánypárti politikusnak, a jogszabálytervezett előadójának beszédével kezdődött meg. A hercegfalvi kerület képviselője szerint a kabinet „belpolitikánk közel nyolc év óta legérzékenyebb pontjának” revízióját hazánk „nemzetközi jóhírnevének emelése és a megszállt területeken élő véreink helyzetének könnyítése” miatt terjesztette az Országgyűlés első kamarája elé.¹⁹ Másnap gróf Klebelsberg Kuno is szólásra emelkedett a Házban, rövid expozében kifejtve, hogy „a kormány nem antiszemita kormány”, hiszen a törvénytervezet révén is arra törekszik, hogy a magyar zsidóság egyik komoly sérelmét – miszerint a numerus clausus „faj”-ként ismerte el őket felekezet helyett – megszüntesse, s annak elfogadása után „[...] minden kétség megszűnik abban a tekintetben, hogy a magyar törvények ismét semmi másnak nem tekintik a honi zsidóságot, mint felekezetnek.”²⁰

A *8 Órai Újság* a kultuszminiszter álláspontját átvéve „helyes intenció”-nak nevezte a vallási és nemzetiségi különbségek eltörlésének tervét.²¹ Homlokegyenest mást gondolt ezzel szemben a *Magyarság* című napilap, melynek szerkesztője a magyar fajvédelem és nemzeti–keresztény sajtó koronázatlan királya és vezére, Milotay István publicista volt.²² Az újság kárhoztatta a kormányzatot, amiért az felül akarja

¹⁸ Numerus clausus. *8 Órai Újság*, 1928. január 12. 1.

¹⁹ Farkas Elemér beszédét ld. *Képviselőházi napló*, 1927. VIII. kötet, 438–440.

²⁰ A kultuszminiszter felszólalását közli: *Képviselőházi napló*, 1927. IX. kötet, 12.

²¹ Néma tüntetés. *8 Órai Újság*, 1928. február 15. 1.

²² GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány*. Budapest, Osiris, 2012. 184.

vizsgálni „a keresztény ellenforradalom örökségét”, az 1920. évi XXV. tc.-t. A lap élesen bírálta a bethleni konszolidációs politikát, amely „[...] sokkal hatásosabban fejlesztette vissza a faji erők természetes és ösztönös törekvéseit, mintha külső támogatással kellett volna visszaállítani a társadalmi békét, a jogrendet és az állampolgári egyenlőség elvét. A konszolidáció nagy szemfedő a trianoni Magyarország felett: elfér alatta a népszövetségi függés, a szomszédokkal való megbékülés, lemondás a történelmi célokról, a világnézeti közömbösség és a programokkal való sivár játék is. A konszolidáció szemfedője alá kellett rejteni a keresztény forradalom egy-szülöttjét: a numerus clausust is.”²³

Eltérő okokból, de a baloldali-liberális ellenzék sajtóorgánumai is támadták a numerus clausus módosítását. Az *Esti Kurír* akképpen írt a törvényről, mint ami „rosszindulatú seb a nemzet testén”, és „a társadalmi szagatottság mérgét oltotta belénk”.²⁴ Eltörlése mellett tört lándzsát a *Pesti Napló*, mivel a jogszabálynak „[...] ez az egyetlen módosítása és ez az egyetlen reformja.”²⁵ Hasonlóan vélekedett a *Pesti Hírlap* hasábjain a hírlapíró-fejedelem Rákosi Jenő is, aki kritikával illetve a kormányt, mert a végrehajtó hatalom képtelen világosan eldönteni: fenntartani vagy visszavonni kívánja-e a numerus clausust? Ehelyett „darabonként vagdalja le a kutya farkát”. Meglátása szerint „[...] a mai korba nem fér bele a tanulás szabadságának bármely fajta megszorítása és a jövő minden sikere azé, akinek legjobb professzorai vannak, akik szabadon tanítanak és legkiválóbb tanulói szabadon tanulhatnak. A szellem, amely ezzel ellenkezik, nem a nyugat felé, nem a dicsőséges világversenybe viszi a nemzetet, hanem bekebelezi Csonkamagyarországot is a Balkánba.”²⁶

Eltörölni! címmel közölt vezércikket február 10-én a Magyarországi Szociáldemokrata Párt központi közlönye, a *Népszava*. Az újság szerint „az ellenforradalom tobzódásának idején összeült nemzetgyűlés” iktatta törvénybe azt a tanszabadság korlátozásáról rendelkező jogszabályt, melyet „numerus clausus név alatt ismer és utál az egész kultúrvilág”. Ugyanis a tanszabadság bárminemű megcsorbítása „súlyos merénylet” a kulturális és szellemi élettel szemben. Az eredeti törvénnyel a „[...] zsidókat akarták sújtani, valójában azonban a kultúrát ütötték fejbe vele és az ország presztízsének okoztak helyrehozhatatlan károkat”. A *Népszava* úgy ítélte meg, hogy a numerus clausussal és a nyílt szavazás rendszerével továbbra is „az egész művelt világon egyedül állunk”. S minekutána a tudomány, illetve a kultúra nem tűri a megszorításokat, ezért „[...] az ellenforradalom magas lázában született

²³ Az utolsó stáció. *Magyarság*, 1928. február 11. 1.

²⁴ Ma kezdték. *Esti Kurír*, 1928. február 10. 1.

²⁵ Az egyetlen megoldás... *Pesti Napló*, 1928. február 11. 1.

²⁶ RÁKOSI JENŐ: A nemzet kincstartója. *Pesti Hírlap*, 1928. február 14. 1.

ezt a korcs gondolatot egyszer és mindenkorra ki kell irtani a magyar törvénytárból”²⁷

A vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselőházi beszédének másnapján megjelenő *Egyenlőség*ben Duszik Lajos miskolci evangélikus esperes a numerus clausus a keresztényi gondolattal ellentétesnek mutatta be. Méghozzá azért, mert véleménye szerint a törvényt a forradalmak miatt igaztalanul felelőssé tett zsidóság megbüntetésére hozták, ám a harag és a gyűlölet összeegyeztethetetlen a krisztusi tanítással. Emlékeztetett arra, hogy a vörösteror zsidó származású elkövetői, Korvin Ottó és Szamuely Tibor megtagadták hitüket, így „dühös, pokoli tőzzel fűtött atheisták” lettek. Az izraelita felekezethez tartozó honfitársainkat aztán az utca azon „söpredéke” tette bűnbakká 1919 őszén a régi Magyarország összeomlásáért, amely nem sokkal korábban még „az oláhok korbácsolásától megrémülve odvaiba bújt”.²⁸ A lelkész szerint a büntető jelleggel beiktatott szabályozás „szomorú áldozata” a keresztény eszmeiség volt, amiből „kiveszett a nemes, áldott, lélekvonzó stílus, a fehérkezűség lelke”. A nemzeti megújulás érdekében azonban a magyarságnak a továbbiakban összefogásra van szüksége, nem pedig széttartásra, s ennek egyik előremutató lépéseként a „[...] numerus clausus alkonya a jobb, teljesebb, lendületesebb nemzeti élet hajnala”.²⁹

Az 1920. évi XXV. tc. módosításának képviselőházi vitája több mint két héten át zajlott. Néhány nappal azelőtt, hogy a kormánypárti többség megszavazta volna a törvény revízióját, *A numerus clausus és a zsidók* címmel vezércikket jelentetett meg a *Magyarságban* Bajcsy-Zsilinszky Endre, ekkor még feltüntetve a neve előtt az 1925-ben szerzett vitézi címét. Ebben a fajvédő politikus erősen antiszemita hangnemben támadta a hazai zsidóságot, melyet ő következetesen nemzetiségnek és nem felekezetnek tartott. A numerus clausus intézményét elvi szinten helyesnek ítélte, ám a megvalósítását már „szerencsétlennek”, legfőképpen azért, mert meglátása alapján „[...] azt az illúziót kelthette és keltette is a magyar tömegekben, hogy immár minden megtörtént a zsidóveszedelem elhárítására”. Keményen ostromozta a hazai zsidóságot, amiért szerinte az egyrészt a „bankoligarchián” keresztül „mindenre kiterjedő rabszolgaságba” kényszerítette a magyarságot, másrészt pedig megkísérelte keresztülvinni a numerus clausus eltörlését, hiszen „[...] bántja a szemüket a magyar önvédelem e szerény és tapogatózó törvényes kísérletének még az emléke is”. Ezzel viszont akaratlanul is elősegítette a magyar társadalom és ifjúság autonóm nemzeti szervezkedését.³⁰

²⁷ Eltörölni! *Népszava*, 1928. február 10. 1.

²⁸ Utalás az ország különböző részeinek 1918 és 1920 közötti román megszállására.

²⁹ DUSZIK Lajos: A numerus clausus alkonya. *Egyenlőség*, 1928. február 11. 1.

³⁰ VITÉZ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: A numerus clausus és a zsidók. *Magyarság*, 1928. február 21. 1.

1928. február 24-én a numerus clausus felülvizsgálatának vitája név szerinti szavazással ért véget az Országgyűlés első kamarájában.³¹ Az *Új Nemzedék* nevet viselő konzervatív napilap ünnepelte a döntést, mivel a jogszabályt a „keresztény politika” egyik „fontos, sokat vívott védőintézményének” tekintette. A lap publikálta a módosítást megszavazó 139, illetve elvető 32 képviselő nevét is.³² Az *Új Nemzedék* testvérlapjában, a *Nemzeti Újságban* Wolff Károly, a keresztény konzervatív jobboldali fővárosi Keresztény Községi Párt feje arról értekezett, hogy a végrehajtó hatalom döntésének a „keresztény nemzeti érzésű társadalom” támogatását kell élveznie. A Népszövetség és Lucien Wolf ugyan „elégedetten dörzsölheti kezeit”, örömeiket azonban beárnyékolja majd a magyar társadalom szilárd elhatározása, miszerint „megőrizzük kultúránk keresztény és nemzeti jellegét”, mivel „[...] kultúránknak abszolút erkölcsi értékét elsősorban keresztény jellege adja meg. A magyar embernek ennél nincsen abszolútabb értéke.” Wolff Károly publicisztikájában leszögezte: „Lehetetlen egy semleges kultúrfölény. Civilizációt teremthetnek, de kultúrát nem. Ha a magyarságot nem a keresztény nemzeti világnézet vezeti útjain, akkor kultúránk is megsemmisül.”³³

Bajcsy-Zsilinszky Endrét nem elégítette ki a törvénymódosítás „szomorú és szárnnyatlan” parlamenti tanácskozást követően elfogadott szövege. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy nyolc esztendővel korábban a numerus claususnak még „egy nagyszabású és messzeágazó önvédelmi koncepció” részének kellett volna lennie, amelyen keresztül a magyar nép – kulturális és gazdasági téren egyaránt – visszavette volna a zsidóságtól a dualizmus idején az ő értelmezése szerint „elhódított hatalmi pozíciókat”. Ez nem valósult meg, ám azáltal, hogy a törvényhozás még jóvá is hagyta a rendelkezés revízióját, azzal a kormányzat „[...] e mulasztások megtételezésül a megfejtelt numerus clausussal az utolsó magyar védőgátat is átvágta s e résen most már korlátozatlanul előnhetnek a legfiatalabb magyar vetést is az idegen áradat hullámai”. Aki pedig a keresztény magyar fiatalság majdani állásszerzésének útjába „idegen konkurenciát” állít, az „a magyar ifjúságot akarva, nem akarva, forradalmasítja”.³⁴

Az eredetileg zoológus Méhelý Lajos, aki a magyar fajelmélet és fajbiológia alapvető tételeinek kidolgozója volt, a legfontosabb magyar fajvédelmi és fajelméleti folyóiratban, mely *A Cél* nevet viselte,³⁵ csalódottságának adott hangot, amiért a tör-

³¹ A név szerinti szavazást ld. *Képviselőházi napló*, 1927. IX. kötet, 207–208.

³² Első hiteles névsor a 139 képviselőről, aki igen-nel és a 32-ről, aki nem-mel szavazott a numerus clausus-törvényről. *Új Nemzedék*, 1928. február 26. 4.

³³ WOLFF Károly: Kultúrfölényt és kenyeret! *Nemzeti Újság*, 1928. február 26. 1–2.

³⁴ VITÉZ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Epilógus. *Magyarság*, 1928. március 1. 1.

³⁵ PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest, MTA BTK TTI–Osiris, 2013. 12–13.

vény szövege elhagyta a „népfajok és nemzetiségek” kritériumot. Ő ugyanis Bajcsy-Zsilinszky Endréhez hasonlóan etnikumnak tekintette a zsidóságot. Úgy vélte, hogy „társadalmi életünk és törvénykönyvünk legfőbb pozitívumának”, a numerus claususnak a módosítása súlyos hiba, mivel a jogszabály „[...] megnyirbálásával rászabadították a nemzetre a zsidókérdés egész lavináját és teljes aktivitásra serkentik a magyarság ösztönös életerőt”.³⁶ Egy másik írásában felháborodottan adott számot arról, hogy a *Magyar Statisztikai Szemle* 1927-es adatai alapján a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen az izraelita hallgatók aránya 9,7% volt, holott az 1920-as népszámlálás szerint az országos arányszámuk csak 5,9%. Mindéből azt a következtetést vonta le, hogy az intézmény „[...] a zsidók melegágya. A hallgatóság sorában ott pompázik Hebron rózsáinak egész virágoskertje”. A továbbiakban pedig az ismert antiszemita toposzra támaszkodva jogszerűnek ismerte el, hogy a nemzetgyűlés 1920-ban megalkotta a numerus clausust, mivel a zsidóságot okolta a Tanácsköztársaságért, valamint a vörösterroreért (tekintet nélkül arra, hogy a közel félmillió honi izraelita közösség csupán elenyésző része vett részt az 1919-es kommunben, ráadásul a vörösterrore a soraikból is áldozatokat követelt). Szavai szerint: „Jogos volt e törvény behozatala, mert az egyetemeinket elárasztott zsidóságból kerültek ki azok a forradalmi tényezők, amelyek Magyarországot ravatalra terítették, ezeréves alkotmányunkat ronggyá tépték, a Duna és Tisza közén Szamuelynek, ennek a veszett vérebnak a védelme alatt új Júdeát akartak megalapítani s ennek minden közhivatalát magukhoz ragadni! És hogy a háború szenvedéseitől elalélt magyarság még csak gondolni se merjen az ellenállásra, legjobbbjaink vérével itatták nemzeti kálváriánk borzalmas állomásait: az Országház pincéit, a szovjetházat, a Batthyány-palotát, a Lánchidat, Szolnokot, Kalocsát, Csortnát, Soltot, Devecsert, Adonyt s a többi száz inkvizíciós kamrát – megannyi véres emlékét a vadállati förtellem és perverz kegyetlenség rémtetteinek.”³⁷

A „magyar zsidóságot semmiféle bűn nem terheli és ezért nem is érdemli meg a numerus clausus büntetését, amelyről megállapítottuk, hogy csakis a háborúnak egyik maradványa volt” – fogalmazott az *Egyenlőség* hasábjain a zsidó származású országgyűlési képviselő, Sándor Pál, élesen szembehelyezkedve Méhély Lajos fentebb idézett gondolataival.³⁸ Véleményében osztozott a liberális parlamenti politikus, Pakots József is, aki „a fajbiológia vitézi tornája”-ként emlegette, hogy a numerus clausus módosítása ügyében Méhély a sajtóban, míg fajvédő eszmetársai, Gömbös Gyula, illetve az eredetileg református lelkész Kontra Aladár az Országgyűlésben

³⁶ MÉHELY Lajos: Haladás – hátrafelé. *A Cél*, 1928/1. 50–54.

³⁷ Uő.: Miért beszélnek arabusul? *A Cél*, 1928/1. 36–43.

³⁸ SÁNDOR Pál: A vasárnapi diadal. *Egyenlőség*, 1928. március 3. 3.

fejtették ki véleményüket.³⁹ Az *Egyenlőség* pedig rendkívül lesajnálóan arról írt, hogy nem érdemes vitába szállni azzal a Méhelével, aki „évek óta az antiszemita harcmodor útszéli frázisaival hadakozik” a magyar zsidók ellen.⁴⁰

Az *Egyenlőség* mellett egy másik zsidó lap, a Kolozsváron hetente megjelenő *Új Kelet* is beszámolt az 1920. évi XXV. tc. módosításának megszavazásáról. Rövid összefoglalójában az újság kifejtette: „[...] Magyarország továbbra is dicsekedhetik azzal, hogy a szomorú dicsőséggel, hogy Európa egyetlen állama, ahol becikkelyezett törvények korlátozzák a zsidók tanulási szabadságát. Természetes, a magyarországi és külföldi közvélemény nyomása alatt ez a módosított és elkendőzött numerusz klauzusz sem tarthatja fenn már sokáig magát és előbb-utóbb Magyarország is kénytelen lesz törölni törvénykönyvéből ezt a szégyenletes szakaszt.”⁴¹

Rassay Károly *Esti Kurír*-ja a „káros, felesleges és minden erkölcsi jogosultságától megfosztott” jelzőkkel illette a törvénymódosítást, aminek kapcsán „humbognak” titulált minden olyan érvet, amely a jogszabály revíziójának szükségességét igyekezett alátámasztani a képviselőházban. A lap úgy ítélte meg, hogy valójában „[...] az igazi cél, az igazi ok, az igazi politika: A kurzus fűtőanyaga – az antiszemitizmus”.⁴² A zsidóellenes élről, illetve a „fajvédő kultúrgumibot”-ról tett említést a szintén ellenzéki hangvételű *Újság* című napilap is, amikor rövid véleménycikket közölt a kérdésről.⁴³ Osztotta e meglátásokat Rákosi Jenő is, aki – miközben erősen bírálta a fajvédő szövegeket – az alábbiakra hívta fel a *Pesti Hírlap* olvasóinak figyelmét: „A zsidókérdést a numerusz klauzusz nem oldja meg. Az évszázados vagy évezredes gyűlölet a zsidókkal szemben kudarcot vallott. Mikor a múlt században megfordították eleink a harcmodort és a szeretetet szegték a zsidóság mellé, ötven év alatt többre mentek, mint hosszú századokon keresztül. Én tudom az időt, amikor az egész magyarországi zsidóság német volt. Német a nyelve, német a műveltsége, a családi otthon és a kereskedelem könyvvitele. És íme, az emancipációtól máig a mi zsidóságunk magyar lett (még a hibáinkat is eltanulták) és hány érdemes, világhírré is jutott tudóst, művészt, író és költőt adtak a magyar kultúrának.”⁴⁴ Az egykoron gróf Károlyi Mihály tulajdonában álló *Magyarország* című napilap a nem kormánypárti sajtóorgánumok reflexióit még annyiban egészítette ki, hogy a szabályozás képviselőházi vitájának végén mindössze egy pozitívumot lehet csak megemlíteni: azt, hogy

³⁹ PAKOTS József: A „nagy vita”. *Egyenlőség*, 1928. március 3. 5–6.

⁴⁰ 139–32. *Egyenlőség*, 1928. március 3. 6.

⁴¹ Részleteiben is megszavazták és letárgyalták a magyar numerusz klauzusz módosítását. *Új Kelet*, 1928. március 1. 1.

⁴² Rassay igazsága. *Esti Kurír*, 1928. február 25. 7.

⁴³ Rovás. *Újság*, 1928. február 25. 1.

⁴⁴ RÁKOSI Jenő: Fajvédelem. *Pesti Hírlap*, 1928. február 24. 1–2.

vége van. A lap értékelése szerint alapjában véve „[...] az új numerus clausus után és az új numerus claususban, az új numerus clausus által megmarad – a régi”.⁴⁵

A képviselőházi vita lezárulta után a jogszabálytervezet a felsőházhoz került, ahol elsőként az Országgyűlés második kamarájának közoktatásügyi bizottsága tanácskozott róla, 1928. március 7-én. A testület ülésén gróf Teleki Pál korábbi kormányfő a törvény megváltoztatása ellen szólalt fel, mondván, a numerus clausus „nem pedagógiai kérdés, hanem a faji antagonizmus kérdése”. Vele szemben Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke amellett érvelt, hogy az 1920. évi XXV. tc.-t el kell törölni, mivel „csak ártalmas volt az országra”. Berzeviczy azon a véleményen volt, hogy csakis a tehetség lehet az egyetemi felvétel egyetlen kritériuma. A felszólalásokat követően a felsőház közoktatásügyi bizottsága a numerus clausus módosítása mellett foglalt állást.⁴⁶

Aznap a *Pesti Naplóban Ketten beszéltek...* címmel jelent meg vezércikk. Írója a 75 éves Berzeviczyt szembeállította a 49 éves Telekivel, utalva arra, hogy a kérdésben két személy szólalt fel: „Egy fiatalabb ember, akinek a jövője már – a háta mögött van és egy öregebb ember, aki világnézetileg közelebb van a holnaphoz, mint a mához.” Az MTA konzervatív-liberális elnökének világképétől és politikai hitvallásától ugyanis távol áll a numerus clausus törvény gondolatisága, ellentétben Telekivel, aki „[...] régmúlt századok temetőjében keresi ideáljait s akinek számára az 1919-es és 1920-as idők vad tűzijátékaiban gyúlt ki az új idők »hajnala«”. A cikk szerzője írása végén leszögezte: „Teleki Pál politikája *messziről jött*, Berzeviczy Albert politikája *messzire megy*. A Teleki Pál politikájától elbúcsúzott az idő, Berzeviczyé: a jövő, de reméljük, hogy már a jelen is”.⁴⁷

A felsőház 1928. március 13–14-én tárgyalta a numerus clausus revíziójáról. Teleki Pál, Szily Kálmán a Műegyetem rektora, és Wolkenberg Alajos a budapesti egyetem professzora ragaszkodtak az 1920-as korlátozásokhoz, míg hármójukkal szemben többek között Mátrai Rudolf, a közoktatásügyi bizottság jegyzője, Baltazár Dezső tiszántúli református püspök, továbbá Berzeviczy Albert képviseltek ellentétes véleményt. Utóbbi a törvény hatályon kívül helyezését tartotta volna üdvözlendőnek, és csak azért fogadta el a jogszabály módosítását, mert meglátása alapján az eredeti rendelkezés „még rosszabb ennél a javaslatnál”.⁴⁸ A viták ellenére végül a második kamara is megszavazta a numerus clausus megváltoztatását.

⁴⁵ 139:32. *Magyarország*, 1928. február 25. 3.

⁴⁶ A felsőház közoktatásügyi bizottsága elfogadta a numerus clausus módosításáról szóló javaslatot. *Pesti Napló*, 1928. március 7. 6.

⁴⁷ *Ketten beszéltek...* *Pesti Napló*, 1928. március 7. 1.

⁴⁸ A numerus clausus felsőházi vitáját ld. *Felsőházi napló*, 1927. II. kötet, 97–140.

A felsőházi tanácskozást követően a lapok Teleki Pál és Berzeviczy Albert személyére hegyezték ki a tudósításaikat. Az *Egyenlőség* megállapította a grófról, hogy – akárcsak az ismert mondás szerint a Bourbonok – „nyolc év alatt nem tanult és nem felejtett semmit”, hiszen a törvényt az ő miniszterelnöksége alatt hozták, és még esztendőkkal később is foggal-körömmel ragaszkodott annak fenntartásához.⁴⁹ A *8 Órai Újság* Berzeviczy meglátását dicsérte, mivel az „[...] valóban a leghelyesebb út és a legbiztosabban vezet a feltámadáshoz.”⁵⁰ A patinás *Pesti Napló* – Mátraival és Baltazárral egyetemben – szintén Berzeviczyt méltatta, míg Telekit és Szilyt „a múlt emberei” közé sorolta. A korábbi miniszterelnök nézeteiről az újság ekképpen fogalmazott: „Mint mikor egy századokkal ezelőtt elmerült hajót emelnek ki az Óceánból, úgy hat a Teleki Pál beszéde – vadidegenül egy konszolidált világban. Adatai, statisztikái, számarányai, csupa furcsa rejtvény, messzi imbolygó lidércfény, politikája: fantom és látomány.”⁵¹ Az *Újság* ugyancsak anakronizmusnak tartotta a numerus clausus fenntartását, és csalódottan állapította meg, hogy a törvényhozás a módosítása révén „[...] törvényre emelte, amit a törvénykönyvből ki kellene irtani.”⁵² Az *Esti Kurír* pedig Teleki Pál görög származású édesanyján, Muráti Irénen élcelődve megjegyezte a grófról: „Ki volna hát nála hivatottabb a Méhely-féle harsonákat fújni és vérindex-magyarsági tilalomfákat felállítani?”⁵³

Azt követően, hogy a numerus clausus módosításáról az Országgyűlés mindkét kamarája határozott, a jogszabályváltozásról szóló 1928. évi XIV. törvénycikket 1928. április 26-án hirdették ki. E törvényt a kormány szociáldemokrata és liberális ellenzéke az állampolgári jogegyenlőség elvének sérülése miatt vetette el, míg a fajvédők Bethlen Istvánék zsidóbarát politikájának bizonyítékát látták benne.

A *Népszava* jellemzése szerint a jogszabály egy „rossz törvényalkotás” szülötte, amit áthat „[...] az egyoldalú osztályérdekektől sugallt reakciós szellem”.⁵⁴ Eltörlését javasolta *Az Est*, hivatkozva idejétmúltságára abban az országban, amely az 1568-as tordai országgyűlésen a világon elsőként iktatta törvénybe a lelkiismereti és vallásszabadságot. Az újság szerint a numerus clausus a „[...] konszolidálatlan idők bús *souvenirje* a konszolidációban! Mellette nem szól semmi, ellene szól a múlt évszázados tradícióival és ellene szól az utolsó nyolc év minden tapasztalata.”⁵⁵ Történelmi hagyományaink közül a sajtóorgánum „legszenzibbnek” a szabadelvűséget ismerte

⁴⁹ Gróf Teleki Pál. *Egyenlőség*, 1928. március 17. 5–6.

⁵⁰ Numerus clausus. *8 Órai Újság*, 1928. március 14. 1.

⁵¹ Századok Harca. *Pesti Napló*, 1928. március 14. 1.

⁵² Rovás. *Újság*, 1928. március 14. 1.

⁵³ Glosszák. *Esti Kurír*, 1928. március 15. 13.

⁵⁴ A vagyon és tehetség... *Népszava*, 1928. szeptember 4. 5.

⁵⁵ Nem kell... *Az Est*, 1928. augusztus 26. 1.

el, mellyel élesen szakított az 1920. évi XXV. tc., amit *Az Est* „betegségnek” nevezett, „temetőmécseének” egy „halott korszaknak”.⁵⁶ A jogszabály megszüntetésének szükségességéről igyekezett meggyőzni olvasótáborát a *Magyarország* is, melynek értelmezésében a numerus clausus „ezer baj, sérelem, panasz és affér forrása” volt.⁵⁷ A *Pesti Napló* egyenesen „nemzeti érdek”-nek nevezte a numerus clausus visszavonását, hiszen az „az abnormitást jelenti kultúréletünkben”.⁵⁸ Az *Esti Kurír* pedig úgy tekintett a törvényre, mint ami „[...] egy újabb diadala és vívmánya annak a kultúraellenes hullámnak, amely szerencsétlen országunkat a kurzus első fellángolása óta elöntötte”.⁵⁹

A módosított numerus clausus nyomán – ami az intézményeknek nagyobb mozgásteret biztosított a felvételi eljárás során – a következő években a felsőoktatásban az izraelita származású hallgatók száma ugyan néhány százalékkal emelkedett (1928–29: 8,8, 1930: 9,6, 1931: 10,5, 1932: 12,3, 1933: 12,5 százalék), ám az 1920 előtti arányokat már nem közelítette meg.⁶⁰ Az *Egyenlőség* ezért mélységes csalódással állapította meg, hogy a „[...] numerus clausus törvénye, melyről levették a sárga foltot, mindenképpen éreztetni fogja tovább is rettenetes súlyát a magyar zsidósággal”. Következmenyeképpen pedig „újra a mélységbe fog veszni egy csomó tehetség”.⁶¹ Nem volt derülátóbb az *Új Kelet* sem, amelynek értékelése szerint az 1928. évi XIV. tc. „[...] voltaképpen nem egyéb, mint elkendőzése a régi hírhedt numerusz klauzusznak, anélkül, hogy egy jöttányival is változtatna a magyarországi zsidó diákok nyomorult és megalázott helyzetén”.⁶²

A fajvédő *A Cél* „Ignotus Christianus”, azaz „Ismeretlen Keresztény” álneven publikáló szerzője a fentebbiekkel szemben inkább azt fájlalta, hogy a zsidóságnak véleménye szerint „fanatikus szívóssággal” folytatott bel- és külföldi propaganda révén sikerült elérnie a törvény megváltoztatását. Holott az eredeti jogszabály „[...] az első lépés volt abban az irányban, hogy a zsidóság a polgári jogokban és kötelességekben az ország többi lakosaival nemcsak formailag, hanem *lényegileg* is egyenlő elbánásban részesüljön és első lépés volt ama cél felé, hogy a zsidóságnak az ország többi lakosai rovására eddig fennálló, s az anyagi igazságnak meg nem felelő az a kivételes helyzete, amelyet neki óriási anyagi ereje biztosít – lehetetlenné váljék”.⁶³

⁵⁶ Hol van... *Az Est*, 1928. szeptember 4. 1.

⁵⁷ Amíg törvény a törvény. *Magyarország*, 1928. október 18. 3.

⁵⁸ Két börönd. *Pesti Napló*, 1928. szeptember 28. 1.

⁵⁹ Új numerus clausus. *Esti Kurír*, 1928. szeptember 2. 1.

⁶⁰ Kovács M., 2012, 14.

⁶¹ A numerus clausus 1928-ban. *Egyenlőség*, 1928. szeptember 1. 1.

⁶² Minden botnak két vége van. *Új Kelet*, 1928. szeptember 4. 1.

⁶³ IGNOTUS CHRISTIANUS: Reflexiók a zsidóságot felekezetnek minősítő kúriai döntvényről. *A Cél*, 1928/4. 129–151.

Egy névtelen cikkíró a *Magyarság*ban pedig abbéli aggodalmának adott hangot, hogy a numerus clausus módosítása nem fogja megszüntetni az értelmiségi munkanélküliséget, hanem az izraelitákon kívül még a keresztény középosztály gyermekeit is kiszorítja majd a felsőoktatásból. Sorait az alábbi, baljóslatú jövendöléssel zárta: „Az egyetemi és főiskolai arányszám megszorítása, vagy merev lezárása valóban nem megoldás. Azok a társadalmi és politikai következmények, amelyek az értelmiség túlszaporodásából fakadnak, a középiskolai érettségi bizonyítványból is eredhetnek. Bármint is legyen: a Klebelsberg-féle kultúrfölény is egyenesen fényes bizonyysága annak, hogy a trianoni konszolidáció életképtelen, s hogy minden olyan gazdasági és politikai terv, amelynek szemlélete a keretek közé préselődik, irreális, agyrém. Ma még ez az ifjúság az Alma Mater falait ostromolja. Holnap már a trianoni béke kerítéseit fogja döngetni, vagy a mostani társadalmi és gazdasági rendszer alapjait.”⁶⁴

⁶⁴ Az egyetem körül. *Magyarság*, 1928. szeptember 5. 1.

„ÚGY VETTÜNK RÉSZT A VEREKEDÉSBEN, HOGY MEGVERTEK BENNÜNKET.”

A NUMERUS CLAUSUS TÖRVÉNY MÓDOSÍTÁSÁVAL ÖSSZEFÜGGŐ MEGMOZDULÁSOK ÉS FEGYELMI ÜGYEK A MŰEGYETEMEN

Az 1920-as években a numerus clausus törvénnyel többször foglalkozott mind a hazai ellenzék, mind pedig a Népszövetség Tanácsa, amely 1925 decemberében – a magyar kormány álláspontját¹ megismerve – úgy nyilatkozott, hogy várják a törvény közeljövőben történő módosítását. A kérdés 1926 őszén a választási kampány egyik témájaként szerepelt, emellett Klebelsberg Kuno kultuszminiszter utasítására enyhítettek is a zsidókvótákon,² ám a kormánypárt megerősödése után 1927 őszén újra külső, népszövetségi nyomásra került vissza a napirendre. Ekkor Bethlen István miniszterelnök Genfben ígéretet tett a törvény közeljövőben történő módosítására, amelyet itthon Klebelsberg erősített meg, hangsúlyozva, hogy az egyetemi felvételi engedély megadásával kapcsolatos, „a népfaj vagy nemzetiség országos arányszáma” kitétel módosítását, nem pedig a numerus clausus megszüntetését tervezik.³

¹ Klebelsberg Kuno kultuszminiszter a tanácsi meghallgatáson elmondta: a trianoni béke következményeiből adódó, az értelmiségi „túltermelés” további növekedését megakadályozó átmeneti intézkedésnek tartják a törvényt, amelyet a társadalmi és gazdasági élet stabilizálása után módosítani lehet (LADÁNYI Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, Argumentum, 2000, 79–80. (A továbbiakban: LADÁNYI, 2000.)) Valamint UJVÁRY Gábor: Klebelsberg Kuno és a Trianon utáni magyar felsőoktatás-politika. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Szerk. Uő. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. 247–248. (A továbbiakban UJVÁRY, 2018.)

² Ezzel összefüggésben a hangulat máris feszültté vált a felsőoktatási intézményekben, így a Műegyetemen is, ahol 1926. október 23-án az egyetem központi épületének egyik kapujánál egy csoport elkezdte igazoltatni az onnan kijövőket, az izraelita hallgatókat tetteleg bántalmazták, illetve az egyetem épületébe is betolakodtak. Bár néhány perccel az értesítés után a rektor bezáratta a kapukat, az illetők addigra mégis elmenekültek. Az intézményt 25–26-án is be kellett záratni, Szarvasy Imre rektor pedig felhívást intézett a hallgatósághoz, számítva együttműködésükre az országra nézve is káros atrocitások lehetetlenné tételében, valamint a rend és fegyelem fenntartásában. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (A továbbiakban: BMEL), 3/b. 12. köt., a Rectori Tanács 1926. október 28-i ülésének jegyzőkönyve.

³ Az 1920. évi XXV. tc. 3.§ 3. bek.: „Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilencztedrészét.” – Az ezt módosító 1928. évi XIV. tc. 1.

Már ekkor, majd az új jogszabály 1928-as életbelépése idején is az ország felsőoktatási intézményeiben számos, kisebb vagy több erőszakkal járó antiszemita diáktüntetés és incidens történt, amely a '30-as években sem csillapodott.⁴ A szakirodalomban ennek műegyetemi vonatkozásai még kevésbé feldolgozottak, így jelen tanulmány ehhez kíván adalékul szolgálni. Egyben újabb, konkrét példákkal követhetők végig a megmozdulások általánosan jellemző vagy éppen egyedi vonásai is.⁵ A publikáció elsősorban a helyi (sok esetben rendkívül plasztikus, ezért a korabeli hangulat felidézésére különösen alkalmas, így hosszabban is szó szerint idézett) levéltári iratanyagot, valamint képviselőházi és sajtóforrást felhasználva mutat be és hasonlít össze néhány antiszemita incidenst, illetve az ezekből kialakult fegyelmi ügyeket és szereplőit.

„A numerus clausust a Trianon elleni védekezés hozta létre, azt mindaddig fenn kell tartani, amíg Trianon következményeképpen végzett mérnökök autótaxit, vagy villamost kénytelenek vezetni.”⁶ „Amikor a műegyetem keresztény ifjúsága értesült a kormány részéről tett ama kijelentésről, hogy a numerus clausus törvényt módosítani fogják, úgy mint a múltban is mindig, amikor olyan esemény adódott elő, amely az ifjúság megítélése szerint a nemzeti ideáljait sérteni, vagy pedig a saját boldogu-

§: „Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő megelőző tanulmányi eredményeire, illetve szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy elsősorban a hadiárvák és a harctéri szolgálatot teljesítettek és a közalkalmazottak gyermekei, továbbá a különféle foglalkozási ágakhoz (mezőgazdasághoz, iparhoz, kereskedelemhez, szabad foglalkozásokhoz stb.) tartozóknak gyermekei az ezen foglalkozásokhoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak a főiskolákra és a főlvettek száma az egyes törvényhatóságok között is igazságosan osztassék fel.”

⁴ A törvény módosításával összefüggő diákmegmozdulások részletes összefoglalását adja KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*. Máriabenyő, Attraktor, 2012, 157–191. (A továbbiakban: KEREPESZKI, 2012.)

⁵ Ilyen jellemző a megmozdulások forgatókönyve, azaz a tanév elején a zsidó hallgatók egyetemre belépésének és/vagy az órákon történő részvételének akadályozása (különböző súlyosságú tettlegességgel párosulva), illetve az eredeti numerus clausus visszaállítását követelő nyilatkozatok megfogalmazása. Emellett szintén jellemző volt az incidensekből kialakult fegyelmi ítéletek – már a saját korában is felemlített – enyhése, a kultusztárca és a felsőoktatási intézmények vezetőinek sokszor erélytelen magatartása, amely elősegítette az évről évre történő megismétlődést. A bajtársi egyesületek szerepével kapcsolatban szintén Kerepeszki Róbert hívja fel a figyelmet arra, hogy az események súlyosbodásával és a beszívárgó szélsőjobboldali hatással szemben egy idő után gyakorlatilag tehetetlenek voltak. A szakirodalomban már részletesen feldolgozott Turullal ellentétben a Hungária Magyar Technikusok Egyesületének az antiszemita incidensekben vagy azok csillapításában vállalt szerepéről a Műegyetemen nem maradt fenn saját iratanyag, így jelen tanulmányban is csak a közvetve, a fegyelmi ügyek irataiban, illetve a nyomtatott forrásokban (pl. képviselőházi naplók, sajtó) található információk kerülhettek be.

⁶ A numerus clausust módosító törvényjavaslat benyújtásának hírére újra felzudult az egyetemi ifjúság [A Műegyetemi Segélyegylet elnöke, Ferdinándy Gejza nyilatkozata]. *Magyarság*, 1927. november 19. 4.

lását veszélyeztetni látszott, úgy most is nyugtalankodni kezdett. E nyugtalanság nagymérve annak is tulajdonítható, hogy a törvény módosításának bejelentése teljesen váratlanul, meglepetésszerűen érte az ifjúságot a nélkül, hogy a tervezett módosítás lényegéről hiteles tájékoztató lett volna.”⁷ Mindez a nyugtalanság mutatkozott meg 1927. október 24-én a reggeli órákban is, amikor az izraelita műegyetemi hallgatókat felszólították, hogy az egyetem épületét hagyják el. Akik ennek eleget tettek, bántódás nélkül távozhattak, az ellenkezőket azonban kivezették és több esetben tettelegességgig fajultak a dolgok. Ifj. Szily Kálmán rektor az első eset után azonnal bezáratta az intézmény kapuit, hogy idegenek ne jöhessenek be, és csakis fényképes hallgatói igazolvánnyal lehetett belépni az egyetem területére.⁸ Ugyanezen a napon először a Műegyetemi Segélyegylet tartott rendkívüli bizottsági ülést, majd az itt jóváhagyott határozati javaslatot olvasták fel a mintegy 1200 fő részvételével a központi épület aulájában, a rektor engedélyével még aznap délben kezdődő, békés lefolyású ifjúsági nagygyűlésen, amely ezt szintén elfogadta.

„1. A műegyetemi ifjúság ragaszkodik a Numerus Clausus törvény és szellemének változatlan épségben tartásához.

2. Kívánja, hogy a Numerus Clausus által felvettek száma nem a felvételre engedélyezett kerethez, hanem a ténylegesen felvett hallgatók számához viszonyíttassék.

3. Kívánja a törvény hatályát azon magyarországi főiskolákra is kiterjeszteni, melyeken a fenti törvény által az egyetemekre engedélyezett számarányon felül is vettek fel zsidókat.

4. Kívánja a külföldi diplomák és oklevelek nosztrifikálásának is a fentebbi törvény szellemének megfelelő törvényes rendezését.⁹

5. Kívánja egy hivatalos, pártatlan bizottság kiküldését a külföldi honos, idegen technikai alkalmazottak alkalmazásának felülvizsgálására és ezeknek magyarokkal való haladéktalan helyettesítését.

⁷ BMEL, 3/b. 13. köt., a Raktori Tanács 1927. október 27-i ülésének jegyzőkönyve.

⁸ Az október 24-éről szóló gondnoki jelentést a 2041/1927. iktatószám alatt tették le, azonban az iktatókönyvben jelzik, hogy az irat 1953-ban a Munkásmozgalmi Intézethez került, ahogyan a 2127/1927. számon iktatott hallgatói feljelentés is. Szintén nem találhatók a helyükön a 1809, 2274, 2285 és 2290/1927. számú, a zsidó hallgatók kivezetéséről írt gondnoki jelentések, ahogyan az egyetlen, női hallgató (Wolf Johanna építész-mérnök) által az 1927. novemberi rendbontások kapcsán készített beadvány sem (14/1928. és 106/1930., 1953-ban selejtezték). Utóbbi azért is rendkívül sajnálatos, mert az ebben az időszakban a Műegyetemen még mindig nagyon csekély számban tanuló lányokkal kapcsolatban is fontos adalék lehetne.

⁹ Az 1921/22–1927/28. tanévekben a Műegyetemen összesen 3310 oklevelet adtak ki, ebből 68 volt a honosított diploma (az adatok forrása *A Magyar Királyi József Műegyetem programjai*, amely kiadványok tanévenként tartalmazzák ezeket az adatokat is). A honosítással a külföldre kényszerülő, ott egyetemet végző hallgatók éltek, ám a közölt számból is látszik, hogy a Műegyetemen ennek aránya elhanyagolható volt.

6. Szükségesnek tartja úgy a belföldi mint a külföldi társadalmi propaganda és akció megindítását.”¹⁰

Rohringer Sándor professzor, a Hungária Magyar Technikusok Egyesülete magisztere a rektor képviselőjeként vett részt a gyűlésen, amelynek végén türelemre és fegyelemre intette a hallgatóságot: „[...] ha a numerus clausus törvényt meg akarjuk védelmezni, úgy meg is kell azt tartanunk. A zsidóság faji kisebbség, melynek meg kell adnunk a törvényes védelmet, különben a megszállott területeken élő magyarságot még jobban elnyomják.”¹¹

Másnap, október 25-én a rektor a kedélyek további csillapításának szándékával felszólítást intézett a hallgatósághoz, számítva arra, hogy „...a hazafias lelkületű műegyetemi ifjúság szem előtt tartja a rend fenntartásához fűződő nagy nemzeti érdeket és a maga részéről is legnagyobb odaadással...” támogatja az egyetem vezetését fegyelembiztosító törekvéseiben.¹² Október 26-án azonban újabb nyílt levelet kellett kiadnia, mivel a rendbontások nem fejeződtek be. Ebben már a legnyomatékosabban figyelmeztette a diákokat arra, hogy minden beiratkozott hallgatónak kivétel nélkül joga van az egyetemen tartózkodni, s aki ennek a jognak a gyakorlását akadályozza, a legsúlyosabb fegyelmi vétséget követi el. Ezen a napon újabb incidensre már nem került sor, bár zsidó hallgató – igaz, hogy minimális számban, de mégis – tartózkodott az épületben.

Egy hónappal nyugalom után, 1927. november 18-án, a numerus clausus törvényt módosító javaslat képviselőházba történő benyújtásának napján ismét izgatottá vált a hangulat a Műegyetemen, akárcsak a többi felsőoktatási intézményben. Az események a már ismert forgatókönyv szerint zajlottak: a zsidó hallgatókat távozásra szólították fel, majd kivezették, egyes esetekben pedig tetteleg is bántalmazták őket. Az ebben résztvevő, felderített személyazonosságú hallgatók ellen azonnal fegyelmi eljárást indítottak és az ítélet meghozataláig kitiltották őket az egyetemről.¹³ Az aznap tartott ifjúsági nagygyűlésen, amelyet a törvénymódosítás benyújtása miatt

¹⁰ BMEL, 22/a. 5. köt., a Műegyetemi Segélyegylet 1927. október 24-i ülésének jegyzőkönyve.

¹¹ Uo.

¹² BMEL, 3/b. 13. köt., a Rectori Tanács 1927. október 27-i ülésének jegyzőkönyve.

¹³ Erről így számolt be a kultusztárca vezetője: „Természetes, hogy az ifjúságról lévén szó, amellyel kötelességünk szeretetteljesen bánni – és elsősorban a kultuszministernek kötelessége ez – ki kell meríteni a kapacitáció összes eszközeit. Mikor úgy éreztem, hogy ez ki van merítve, azt az utasítást adtam a rektoroknak, hogy a pedellusokat és más alkalmazottakat utasítsák, hogy állandóan járjanak körül, ügyeljenek és amint verekedést vagy eltanácsolást látnak, rögtön hozzák ezt a rektorok tudomására. A műegyetem rektora olyan erélyesen járt el, hogy hat ifju ellen meg is indított a fegyelmi eljárás, és addig is, amíg a fegyelmi ítéletig jut az ügy, ezek a műegyetemre való belépéstől el is tiltottak. (Helyeslés.)” *Képviselőházi napló*, 1927. VII. köt., 1927. november 23. 28.

hívtak össze, a feszültséget fokozta, hogy szinte azonnal kifüggesztették azoknak a hallgatóknak a nevét, akik ellen fegyelmi eljárás indult, illetve annak lezárulásaig kitiltották őket az egyetemről. Így a nagygyűlés résztvevői egyben szolidaritást is vállaltak hallgatótársaikkal, több száz aláírással ellátott, a rektornak átadott memorandumban kérve a maguk számára is ugyanolyan büntetést, mint amit a kitiltottak fognak kapni: „[...] a zavargásokban a kitiltottak nem egyénileg vettek részt, éppen csak az ő nevük jutott a rektor tudomására, az a véletlennek köszönhető”.¹⁴ „Mind-ebből az izgalmas hírből egy árva szó sem igaz, ellenben igaz az, hogy a műegyetemi hallgatóság felét magába ölelő Hungária egyesület már november 19-én törzsülést tartott, amely kimondotta, hogy változatlanul ragaszkodik az eredeti numerus clausus törvényhez, azonban a zsidókkal szemben való mindennemű törvénybe vagy fegyelembe ütköző fellépést elítél, és minden ilyen lépéstől tagjait a legszigorúbban eltiltja”¹⁵ – panaszkodott a rektor a sajtóban megjelentek miatt. Ugyanakkor a diákok maguk úgy gondolták, hogy „[...] a Hungária nem vállalhatta minden legcsekélyebb kilengésnek a megakadályozását, mert a műegyetemi hallgatóknak csak egy része foglal helyet tagjai sorában.”¹⁶ Különösen nehéz volt e kilengéseket megakadályozni akkor, mikor sok esetben a zsidó hallgatók provokáló magatartása idézte azokat elő.”¹⁷

A következő néhány napon három izolált eset jutott a rektor tudomására, ebből az egyik alkalommal éppen az ő előadására készülő, ám távozásra felszólított és neki a folyosón panaszkodó zsidó hallgatót saját maga vezette be az előadóterembe, ahol

¹⁴ Fináczy rektor súlyos bűncselekménynek nyilvánítja az egyetemi igazoltatásokat és a törvénybe ütköző „eltanácsolásokat” mai hirdetményében. *Esti Kurir*, 1927. november 22. 5.

¹⁵ BMEL, 3/b. 13. köt., a Rektori Tanács 1927. november 24-i ülésének jegyzőkönyve. – Keindl Ferenc, az egyik kitiltott és fegyelmi eljárás alá vont hallgató nyilatkozata megerősíti a nagygyűlés eredeti célját: „[...] a műegyetem ifjúsága 1927. év november 18-án a műegyetem aulájában tartott nagygyűlésen azt a határozatot hozta, hogy a vezetőségnek az október 24-én tartott nagygyűlésén elfogadott és határozattá emelt öt pont szellemének alapján kell a numerus clausus törvényt módosítása ellen a harcot továbbfolytatni.” A numerus clausust módosító törvényjavaslat benyújtásának hírére újra felzudult az egyetemi ifjúság. *Magyarság*, 1927. november 19. 4. – Itt érdemes megemlíteni azt is, hogy a törvényt módosítási javaslat felsőházi vitájában a numerus clausus törvény változatlan fenntartását kívánó felszólalók egyike Szily Kálmán műegyetemi rektor volt. LADÁNYI, 2000. 86.

¹⁶ Az 1927-es események szereplői közül mégis szinte mindenki a Hungária tagja volt, nevük rendre megtalálható az egyesület folyóiratában: Saufnauer Ottó, Keindl Ferenc („a Hunnia legendás múltú garabonc-majora, akit különösen junioraink hallgatnak mindig rajongó szeretettel”), Máthé László (senior, a Tűz subcorporatio notarius), Láng Jenő (senior, a Tabáni subcorporatio propaereses-e), Schleisz Andor és Kovács Ákos is. A Hunnia csoport egy esztendeje – 1933. *Technika*, 1933. szeptember 1. 119.

¹⁷ Törzsülés 1927. nov. 25-én. *Technika*, 1927. december 1. 335. – A provokáció vádja szinte menetrendszerűen előkerül a tanulmányban ismertetett ügyekben.

zavartalanul végighallgatta az előadást.¹⁸ „Ezzel szemben a napi sajtó egyes orgánumai állandóan úgy tüntetik fel szenzációhajhászó, kiszínezett cikkeikben a dolgot, hogy a műegyetem valóságos tűzfészek, hogy [...] a verekedések szüntelenül tartanak, hogy a rektor rendszabályainak semmi eredménye nincs stb., és mindennek konkrét adatokkal való igazolására hangulatos leírást adnak a négy napnak négy előfordult atrocitásáról.”¹⁹ Az egyetem vezetője az érintett tanártársaktól, valamint az előadótermekben szolgálatot teljesítő altisztektől szerzett információkat, „[...] és ez arra a meglepő eredményre vezetett, hogy egyik tanszéknek sem volt közvetlen tudomása az állítólag ott történt rendzavarásokról, a mi mindenestre azt mutatja, hogy a felpanaszolt események nagyon csendesen folyhattak le”.²⁰

A történetekre reagálva november 24-én a zsidó hallgatók is levelet intéztek a rektorhoz, amelyben a kényszerű távolmaradásuk miatti mulasztásaik igazolását kérték: „Mi, izraelita vallású műegyetemi hallgatók nap-nap után megkíséreltük egyetemi kötelességeink teljesítését, de sajnos ebben megakadályoztak. Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy testi és erkölcsi épségünk veszélyeztetése nélkül, sőt annak veszélyeztetésével sem tudjuk komoly munkánkat az egyetemen belül folytatni s így kénytelenek vagyunk egyenlőre [sic!] a Műegyetem látogatásától tartózkodni.”²¹ Mindezekkel egyidőben a minisztériumból újabb leirat érkezett az

¹⁸ November 21-én „Szily Kálmán rektor órájára is igyekezett egy zsidó fiú. Megvárta a kapu előtt az előadására siető műegyetemi rektort, és elpanaszolta neki, hogy a kollégák nem engedik be a tanterembe. Szily maga mellé vette, felkísérte őt a tanterembe és ezekkel a szavakkal parancsolt rendet: – Ezt a technikust, Wolf Sándort ép úgy én vettem fel a Műegyetemre, mint önöket, ép annyi joga van itt ülni és az előadást végighallgatni, mint önöknek. Tessék tehát Wolf Sándor urat maguk közé fogadni és nyugodtan tanulni hagyni. A kis beszéd elérte hatását, a diákok megéljenzték Szily rektort és többet nem törődtek a velük egy padban ülő diákkal, akinek így semmi bántódása nem esett.” Verebély, Négyessy és Szily tanárok erőyes fellépése az egyetemi rendbontók ellen. *Az Est*, 1927. november 23. 2.

¹⁹ BMEL, 3/b. 13. köt., a Rectori Tanács 1927. november 24-i ülésének jegyzőkönyve.

²⁰ Ennek ellentmond Pakots József ellenzéki képviselő felszólalása, amely szerint november 23-án reggel 8 órakor „[...] a III. éves gépészmérnökök közül 11 zsidó növendék megjelent Pattantyús Ábrahám Géza tanár előadásán, aki ½ 9-kor jött be az órájára. Közben a folyosókon a bujtozatok által felizgatott hallgatók kiabáltak, tüntettek, lármáztak és szidalmazták a zsidó diákokat. Amikor a tanár bejött az előadói terembe és értesült ezekről a folyosói jelenetekről, arra kérte azt a 11 zsidó ifjút, akik két padosorban sorakoztak, hogy szíveskedjenek olyanformán helyet foglalni, hogy a többi diákot ne izgassák elhelyezkedésükkel, vagyis arra szólította fel őket, hogy a hátulsó padosorokba üljenek. Micsoda dolog ez, t. Képviselőház, hogy amikor van egy korlátozó törvény, a numerus clausus, amely egy bizonyos számú diáknak megengedi, lehetővé teszi, hogy tanuljanak, akkor ezeket szégyenpadba, az utolsó padosorokba ültetik? A diákok erre kijelentették, hogy ők hajlandók elmenni, a tanár azonban biztosította őket, hogy semmiféle bántódásuk nem lesz. Közben künn a folyosón döngötték az ajtót és a tanár előadását zavarták.” *Képviselőházi Napló*, 1927. VII. köt., 1927. november 23. 60.

²¹ BMEL, 3/c. 64. dob., 2328/1927. sz. rektori hivatali irat.

egyetemi rend helyreállításával kapcsolatban, amely nagyon rövid határidőt adott a végleges, teljes nyugalom és rend helyreállítására, az intézmény bezárásának terhe mellett. A miniszter az ifjúság szóbeli figyelmeztetésére is felkérte a rektort: „[...] mivel a rendetlenségek nyilvánvalóan egy törpe kisebbség részéről idéztetnek elő, a higgadt többség találja meg a módját annak, hogy ezeket izolálja és megnevezze amely esetben a következmények a tettesekkel és felbujtókkal szemben lesznek alkalmazhatók”.²²

A dokumentumok alapján legrészletesebben rekonstruálható 1927 őszi incidens alábbi módon zajlott le. Naszályi Endre²³ izraelita és Petrás László²⁴ evangélikus vallású harmadéves gépészmérnök hallgatók 1927. október 24-én védelmet kértek Misángyi Vilmos egyetemi tanártól annak órája után. Petrást ugyanis az egyik tanterem előtt szólították fel, hogy igazolja magát, majd amikor ő erre nem volt hajlandó, kergetni kezdték, ekkor szaladt be a professzor szobájába. Naszályi ekkor már itt volt, Máthé László²⁵ évfolyamtársuk pedig vállalta, hogy a tömegtől megvédve kivezeti őket az egyetemről. „Naszályi állítása szerint, melyet Petrás meg nem erősített, Máthé gúnyosan kiáltotta a tömegnek, egy ujjal se nyuljatok hozzá, mire azok őt megrugdosták. [...] Egyikünket ököllel úgy álkapcson ütötték, hogy még most is csak kínnal tud enni; azonkívül egy lesújtó fokos ütését is csak ügyel-bajjal tudta kikerülni, közben sújos [sic!] aktatáskákkal vagdostak fejen és fülünkbe markolva ráncigáltak, nem is beszélve a megalázóbbnál megalázóbb kifejezésekről.”²⁶ Mindezt a két sértett hallgató írta meg még aznap Misángyi professzornak, miután már a lakásán is felkeresték őt, az ügy morális fontosságára és halaszthatatlanságára hivatkozva, „[...] minden emberi mivoltunknak és a szabad egyetemi polgár méltóságának

²² BMEL, 3/c. 64. dob., 2320. és 2328/1927. sz. rektori hivatali iratok.

²³ Naszályi Endre (sz. 1905, Újpest, izr., gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi szám: XL-161/1925.) az 1925/26–1926/27. tanévekben eredményesen végezte tanulmányait (jól is tanult), az 1927/28. tanévben azonban már nem tanúsított tanulmányi előmenetelt, majd távozási bizonyítványát 1928. január 10-én adták ki 51/1928. sz. alatt iktatva (a dokumentumot 1953-ban selejtezték). További sorsáról egyelőre nem áll rendelkezésre adat.

²⁴ Petrás László (sz. 1908, Nagyvárad, ág. ev., gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi szám: XL-190/1925.) az 1925/26–1926/27. tanévekben végezte tanulmányait, majd nyom nélkül eltűnt a hallgatói törzskönyvből, oklevelet nem szerzett. Házassági anyakönyvi bejegyzése szerint magántisztviselőként dolgozott. 1935-ben nősült meg, az izraelita Weinberger Olgát vette feleségül (mindkettejük édesanyjának lánykori neve Weiss volt, Petrás édesapja budapesti zsidó nőt vett feleségül, így joggal feltételezhető, hogy Petrás magatartásában ez szerepet játszott. <https://www.geni.com/people/Laszlo/6000000027438124141> (letöltve: 2019. november 29.)

²⁵ Máthé László (született: 1907 Dunavecse, református vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi szám: XL-145/1925.) Az 1925/26–1928/29. tanévekben végezte tanulmányait (az utolsó két tanév vizsgáit 1930-ban, ill. 1931-ben tette le), majd 1931-ban szerzett oklevelet. További sorsáról egyelőre nem áll rendelkezésre adat.

²⁶ BMEL, 104/c. 2. dob., a Gépészmérnöki Kar Dékáni Hivatalának 54/1927. sz. irata.

olyan meggyalázására, melyet kellő elégtétel nélkül el nem viselhetünk”.²⁷ A professzor az ügyről beszámolt Heller Farkas dékánnak, aki megindította a fegyelmi eljárást. Naszályi azonban az állításait nem tudta alátámasztani, bár az eset tanújaként nevezte meg a gondnokot, a géprajzi tanszék egyik altisztjét, valamint az 1065. és 2674. számú rendőrt is (rendfenntartó erők más felsőoktatási intézményekben is megjelentek dékáni vagy rektori engedéllyel az atrocitások, illetve tüntetések idején); Máthé pedig tagadta azokat, így a fegyelmi vétséget végül nem lehetett megállapítani.

Majdnem egy hónappal később, éppen a már említett november 18-i napon Naszályi bement a főkapunál lévő portásfülkébe az esetleg odaérkező leveleit átvenni. Amikor Láng Jenő szintén harmadéves gépészmérnök társa felismerte, az odagyülekező tömeget (Láng állítása szerint mindössze öt-hat ember) „Lovass [József – B. K.] főkapus az ajtó bezárásával igyekezett feltartóztatni, míg én [Naszályi – B. K.] a főkapus lakásában kerestem menedéket, majd pedig Lovassné engedelmével az egyik szobában, melynek ajtaját magamra akartam zárni, elrejtőztem. Mielőtt azonban ezt megtehettem volna, üldözőim belökték az ajtót, aminek következtében az ágyra zuhantam. Így értek támadóim, akik bottal és ököllel ütlegetni kezdtek, miközben egyikük botja az ágy karfáján el is tört. [...] Azután megragadtak és folytonos ütlegetés, rugdosás közben a főkapuig hurcoltak és ott kiteszítottak. Én bántalmazóimnak odakiáltottam: »Mondják meg a nevüket! Magyar Ember névtelenül nem verekszik!« mire ők durva sértésekkel illettek.”²⁸ Naszályi ekkor már orvoshoz fordult, a fegyelmi ügy iratai között szintén fennmaradt látélet tanúsága szerint nyolc napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedett.²⁹

²⁷ Uo.

²⁸ Maga Klebelsberg is így vélekedett erről: „Ezekben a mozgalmakban én nélkülözöm a magyarságot. Mert utóvégre egy zsidógyerekre hűsz keresztény esik, és nem hiszem, hogy valami nagy vitészség kellene ahhoz, hogy valakire ilyen túlerővel támadjanak.” *Képviselőházi Napló*, 1927. VII. köt., 1927. november 23. 28.

²⁹ A látélet szerint alábbi külsérelmi nyomok voltak láthatók rajta: „1. orra duzzadt, a bal orrnyílásból vér szivárog. 2. a jobb fülkagylón filléresnyi friss hámhiány. 3. a hajás fejbőr alatt fél diónyi vérömleny, felette lencsényi hámhiány. 4. a jobb bordáján a hajlító oldalon gyermektenyérszerű kékesen elszíneződött haematoma. A sérülések durva, tompa ütésektől származtathatók.” BMEL, 104/c. 2. dob., a Gépészmérnöki Kar Dékáni Hivatalának 54/1927. sz. irata.

A sajtó így számolt be ugyanerről: „[...] tíz órákor már nagyon fenyegetővé vált a hangulat a Műegyetem aulájában. Az aulát zsúfolásig megtöltötték a röpcédulákon odaszólitott technikusok [ezek egyikén például a zsidó és a velük érintkező keresztény diákok bojkottálására szólították fel a hallgatóságot – B. K.]. Minden percben újabb és újabb csoportok tűntek fel az aulához vezető folyosókon, amint zsidó diákokat cipeltek ki. A diákokat általában nem bántották. Az egyiket azonban lezúdították a lépcsőkön. Valamennyi így eltávolított zsidó diáknak utasításba adták, hogy amíg a parlament a numerus clausus módosítását le nem tárgyalja, addig ne merjenek mutatkozni a Műegyetemen. Az aulában közhírré tették, hogy a műegyetemi hallgatóság 11 órákor gyűlést tart. Ekkor már egyetlen zsidó diák sem tartózkodott a Műegyetem épületében.”³⁰ Másnap a rektor szigorú intézkedéseket léptetett életbe, csak a magukat indexükkel igazolókat engedték be az épületbe.

A novemberi rendbontásokban való részvétele miatt végül Saufnauer Ottót³¹ a Rektori Tanács az osztály dékánja részéről való megintésre ítélte (ez volt az adható legenyhébb büntetés).³²

³⁰ Klebelsberg a rektorok és dékánok útján nyugalomra inti az ifjúságot. *Az Est*, 1927. november 19. 5.

³¹ Saufnauer Ottó (született: 1909, Zvornik, evangélikus vallású, törzskönyv szám: XXXV-73/1927) elsőéves mérnökhallgató, csupán egy félév nyoma látható a törzskönyvben, nem szerzett oklevelet. További sorsáról egyelőre nincs adat.

³² „A műegyetemi hallgatók illedelmes magaviseletre és a fennálló műegyetemi törvények vagy a műegyetemi hatóságoktól e célra kibocsátott rendeletek megtartására kötelezvék. Azok, akik ez ellen vétnek, különösen akik a rendet és csendet feltűnően megháborítják, vagy a tancélokra szolgáló intézményeket, taneszközöket és gyűjteményeket megkárosítják, akik folytonos hanyagságot vagy illetlen magaviseletet tanúsítanak, erkölcstelen vagy bosszantást gerjesztő tények által közbotrányul szolgálnak, akik a műegyetemi hatóságokat, egyes tanárokat, vagy a rend és a csend érdekében működő organumokat, vagy saját tanulótársaikat megsértik, kihágásuk mértékéhez képest fegyelmi eljárás alá esnek.” *A műegyetemi felvételi, tanulmányi, tandíj és fegyelmi szabályzat. VIII. a műegyetemi fegyelem*. In: *A Magyar Királyi József Műegyetem Programja az 1929/30. tanévre*, 137. – A szabályzat 87. § tartalmazza a büntetéseket: 1. megintés és figyelmeztetés az osztály dékánja részéről egyedül vagy a tanártestület színe előtt, 2. megrovás a Műegyetem rektora részéről a Rektori Tanács színe előtt (következő fokozatként súlyosbítva az ösztöndíj felfüggesztésének vagy a tandíjmentesség elvesztésének kimondásával, vagy azon kijelentéssel, hogy ismételt kihágás esetében kizárás fog következni), 3. kizárás 1–4 félévre, 4. kizárás a Műegyetemről örökre, 5. kizárás a magyar egyetemekről. A 2–5. pontokról értesítették a szülőt (gyámot) és az ösztöndíj adományozóját is.

Csatáry István,³³ Kovács Ákos,³⁴ Schleisz Andor³⁵ és Láng Jenő³⁶ esetében a büntetés a rektor részéről a Rektori Tanács színe előtti megrovás volt (ez a fegyelmi büntetések második fokozatát jelentette). Naszályi ugyanakkor személyi szabadság megsértése és könnyű testi sértés vétsége miatt büntetőfeljelentést is tett Láng ellen: „Soha senkinek, Láng Jenő úrnak sem okoztam soha a legkisebb kellemetlenséget sem. Mindig és minden körülmények között arra igyekeztem, hogy kötelességemet minden irányban teljesítsem. Elöttem egy cél lebegett és lebeg, az, hogy a magyar hazának hasznos és dolgozó polgára lehessen. Minthogy a sors szüleimtől megfosztott, annál jobban kellett igyekezni, hogy helyemet megálljam. Érettségimmet jelesen tettem le és egész iskolaidőm alatt, meg egész kicsiny koromban sem nyult hoz-

³³ Csatáry István (született: 1901, Pápa, római katolikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi szám: XXXII-330/1920.) az 1920/21–1922/22. között rendesen végezte tanulmányait, majd az 1922/23. tanévét és a néhány év kihagyás után következő, 1926/27. tanévét egyaránt érvénytelennek nyilvánították (tanulmányi előmenetelt nem tanúsított). A műegyetemi gondnok feljelentése alapján került a fegyelmi eljárás alá vont diákok közé, akik közül saját bevallása szerint senkit nem ismert, mivel négy évet pauzált. 1928. október 18-án átiratkozott a Mérnöki Karra (XXXV-358/1928.), ahol az 1928/29–1929/30. tan éveket elvégezte, még 1932-ben is tett le vizsgákat, de végül ott sem szerzett oklevelet. Később tisztviselőként dolgozott, 1941-ben Nemzetvédelmi Keresztet kapott a kormányzótól. Gyászközleménye szerint főmérnökként halt meg 1978-ban Budapesten. *Budapesti Közlöny*, 1941. november 4. 2. – <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/370341#> (letöltve: 2019. november 29.)

³⁴ Kovács Ákos (született: 1904, Pozsony, evangélikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi szám: XXXIX-184/1924.) Az 1924/25–1925/26. tanévek elvégzése után 1927. szeptember 14-én átiratkozott a Mérnöki Karra, ám az átlépés feltételeinek nem tett eleget, sőt, újabb fegyelmi ügybe keveredett, igaz, az tanulmányi jellegű volt: 1928 áprilisában a kísérleti fizikából tartott, az átlépéshez előírt felvételi vizsgára maga helyett mást küldött. Fegyelmi büntetésül 4 félévre zárták ki, azaz 1928. szeptember 1-től 1930. augusztus 31-ig tartó időszakra. Ennek lejártá utáni tanulmányainak nincs nyoma, kilépését 1931. január 15-én jelentette be, további sorsáról egyelőre nincs adat.

³⁵ Schleisz Andor (született: 1904, Budapest, római katolikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XXXVII-45/1922.) Az 1922/23–1923/24. tan éveket rendesen végezte, az 1924/25. tanévre beiratkozott, de vizsgáit csak 1929 tavaszán tette le, az 1926/27. tanévben nem tanúsított tanulmányi előmenetelt, az 1927/28. tanévi vizsgáit 1930 tavaszán tette le, az 1928/29. tanévben sem szerepelnek tanulmányi bejegyzések, végül nem szerzett oklevelet. További sorsáról egyelőre nem áll rendelkezésre adat.

³⁶ Láng Jenő (született: 1907, Budapest, római katolikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XL-134/1925.) Az 1925/26–1926/27. tanévek elvégzése után beiratkozott még az 1927/28–1929/30. tan évekre is, amelyek vizsgáit csak 1931 és 1932 tavaszán tette le. Végül jó minősítéssel abszolválta a harmadik (vég)szigorlatot, majd oklevelet szerzett. Komoly szakmai pályát futott be: 1940-ben a Magyar Bauxitbánya Rt. alumíniumfélkészáru-gyárat hozott létre Székesfehérváron, a gyár építése (henger-, rúd-, csőszácló, húzó- és préskovácsmű, tuskóöntöde) az ő irányításával indult, 1958-ban pedig már az ALUTERV főmérnöke. Élete delén, 1960-ban halt meg. PILISSY LAJOS: *Az alumíniumöntészet fejlődésének története a kezdetektől 1945-ig*. Öntödei múzeumi füzetek 19. Budapest, Országos Műszaki Múzeum Öntödei Múzeuma, 2008, 19.

zám senki. És most meg kellett érnem azt a legnagyobb és mások által talán egész súlyosságában föl sem mérhető emberi megaláztatást, hogy egy féktelen tömeg erőszakoskodásának kiszolgáltatottan állatként üssenek és kínozzanak, a földön és a levegőben hurcoljanak és mindezt csak azért, mert élni akarok törvényes jogommal, be akarok menni arra az egyetemre, amelynek beírt hallgatója vagyok. Meg kellett mindezt érnem, állítólag azért, mert konkurens vagyok az élet harcában, mert versenytársat jelentek Láng Jenő és ismeretlen társai számára.”³⁷ A bizonyíthatóan tetteleges bántalmazást elkövető Keindl Ferenc esetében az 1927/28. tanév I. félévétől számított két féléves kizárás volt (ez a fegyelmi büntetések harmadik fokozatát jelentette).³⁸

Az 1927. novemberi antiszemita incidensekből kialakult fegyelmi ügyeknek egyetlen izraelita vallású vádlottja volt: Flór Endre³⁹ építészmérnök-hallgató, akit a rendbontásokban való tetteleges részvételéért szintén a rektor részéről a Raktori Tanács színe előtti megrovásra ítélték, súlyosbítva annak kimondásával, hogy az 1927/28. tanévtől kezdve nem részesülhet tandíjmentességben.⁴⁰ Flór először azt hitte, hogy tévedés történt, és a Raktori Hivatalhoz fordult, ahol azt a felvilágosítást kapta, hogy provokatív magatartása miatt feljelentették. A bizonyíthatóan bántalmazó Keindl mellett tehát gyakorlatilag ő kapta a második legsúlyosabb büntetést. A hivatal vezetőjét erről így idézték: „Flór Endre sem kapott súlyosabb büntetést, mint az úgynevezett súlyos kihágásért elítélt másik négy hallgató. Ez utóbbiaknak

³⁷ Megindult az első büntető pör az egyetemi zavargásokból kifolyólag. *Magyar Hírlap* 1927. november 25. 2.

³⁸ Keindl Ferenc (született: 1905, Budapest, római katolikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XXXIX-151/1924.) tanulmányait az 1924/25–1925/26. tanévekben, valamint az 1929/30–1930/31. tanévekben végezte el, 1935-ben szerzett oklevelet. A fegyelmi ügy idején kiderült róla, hogy utoljára az 1925/26. tanév II. félévére volt beiratkozva, így a fegyelmi eljárást végül nem tudták szabályszerűen megindítani ellene, hanem ennek mellőzésével a rektor saját hatáskörében járt el: félbemaradt tanulmányait az 1927/28. tanév II. félévének végéig nem folytathatta, s ez idő alatt sem vizsga, sem szigorlat letételére nem kapott engedélyt. BMEL, 3/b. 13. köt., a Raktori Tanács 1927. december 2-i és 3-i ülésének jegyzőkönyve. – BMEL, 3/c. 64. dob., 2370/1927. sz. rektori hivatali irat. – Érdeklőség, hogy Keindlnek korábban és később is akadt fegyelmi ügye: 1925-ben egy műegyetemi hallgatótársával párbajozott (a párbaj ifj. Horthy István gépészmérnök-hallgató bíraskodásával zajlott le: Pisztoly és kard. *Az Est* 1925. október 6. 7.) – Hat évvel később, 1931-ben, még mindig csak negyedéves korában szintén lovagias ügy miatt folyt ellene eljárás, amelynek során dékáni megintésben részesítették. BMEL, 104/c. 3. dob., a Gépészmérnöki Dékáni Hivatal 52/1931. sz. irata. – Keindl további sorsáról jelenleg nem áll rendelkezésre adat.

³⁹ Flór Endre (született: 1905, izraelita vallású, építészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: L-99/1924.) 1929-ben szerzett oklevelet. További sorsáról semmi biztos nem tudható, csupán annyi, hogy egy Flór Endre nevű építészmérnök 1933-ban házasságot kötött egy francia doktornővel Párizsban. Házassági hírek. *Ujság*, 1933. szeptember 5. 7.

⁴⁰ BMEL, 3/b. 13. köt., a Raktori Tanács 1927. december 15-i ülésének jegyzőkönyve.

ugyanis eddig sem volt tandíjmentességük, nem lehetett tehát azt elvenni tőlük.« Ebből tehát az következik, hogy a műegyetemi zavargások miatt elítélt hallgatók közül egyedül Flór Endre mutatott eddig olyan előmenetelt a tanulásban, amiért megkapta a tandíjmentességi kedvezményt” – vonta le a tanulást a sajtó.⁴¹

A következő, különösen a gazdasági világválság utáni évek szintén forrongó tanévkezdéseket hoztak magukkal a jól ismert forгатókönyvek mentén, vidéken éppúgy, mint a fővárosban (ezekkel kapcsolatos műegyetemi fegyelmi ügyek nyomai nem lelhetők fel)⁴², így az 1933/34. tanév kezdete is az előzőekhez hasonlóan indult. 1933. november 20-án néhány másodéves gépészmérnök-hallgató felszólította a zsidó diákokat, hogy üljenek a részükre kijelölt helyekre (az akkor használt kifejezés szerint az ún. ghettóba).⁴³ Egyikük az ajtó felé indulva visszafordult és félre nem érhető

⁴¹ Befejezték a fegyelmi vizsgálatot a Műegyetemen. *Esti Kurir*, 1927. december 18. 3. – Flór Endrét ítélték el legszigorúbban az egyetemi zavargások miatt. *Magyar Hírlap*, 1927. december 18. 15. – Ezzel szemben Klebelsberg úgy gondolta, hogy mivel „[...] annyiszor történt hivatkozás, hogy a zsidóság gyermekeinek egy része talán jobb tanulmányi előmenetelt mutat fel, mint a keresztény intelligencia gyermekei, kijelentem, hogy ezt ne méltóztassék a tehetség hiányának betudni, [...] hanem méltóztassék arra a számlára írni, hogy ez a magyar intelligencia anyagilag le van romolva és nem képes gyermekeinek azt a gondtalanságot biztosítani, [...] amely gondtalanságot, ha nem is csak a vagyonos, de a legtöbb jómódú zsidóember gyermekeinek biztosítani tud.” Idézi UJVÁRY, 2018. 249–250.

⁴² 1928. október 20-án ismét rendbontásokra és súlyos tüntetésre került sor a fővárosban, amelyet követően késő este a miniszter sürgős értekezletre hívta a budapesti rektorokat és azonnali rendelettel utasította őket arra, hogy a legkisebb rendbontás esetén is azonnal zárják be az illető intézményt. Szily Kálmán rektor már másnap reggel hirdetményt tett közzé ezzel kapcsolatban: „Tudomására adom a József műegyetem ifjúságának, hogy a Nagyméltóságú vallás- és közoktatásiügyi miniszter úr 7280/1928. számú rendeletébe foglalta azt az elhatározását, hogyha a József műegyetemen újabb rendbontás (ilyennek véve természetesen elsősorban valamelyik hallgató bántalmazását) fordulna elő, a Műegyetem nyomban bezáratik. [...] Hinni akarom, hogy a József Műegyetem ifjúsága teljes mértékben átérzi a helyzet komolyságát és fiatalos könnyelműséggel nem fog kockáztatni nagy érdekeket.” Klebelsberg szigorú rendelete az egyetemen. *Az Est* 1928. október 21. 6–7. – „A Műegyetem rektorának szigorú rendelete úgy látszik teljesen hatástalan maradt. Szomorú jele mutatkozik annak, hogy a Műegyetem ifjúságát olyan ügyesen bujtogatják, hogy még az egyetem bezárásától sem riadnak vissza. Ma délben tizenegy óra tíz perckor megint véresre vertek két negyedéves gépészmérnök jelöltet a műegyetem egyik alagfolyosóján. A két hallgató a technikai óráról távozott az egyik pavillonból. Az egyetem aulájában nagyobb diákcsoport támadt rájuk és kényszerítette őket, hogy az alagsoron át távozzanak az épületből. Ott az alagsoron azután botokkal nekikestek és véresre verték őket. Az egyiknek nagynehezen, vérző homlokkal sikerült elmenekülnie, társának sorsáról azonban mit sem tud. A megmenekült fiatalember azonnal a Műegyetem gondnokához sietett, ahol jegyzőkönyvbe foglaltatta a történeteket.” Uo. 7. – 1932 novemberének egyik napján a Műegyetem épületeire az előadások megkezdése előtt más főiskolák hallgatói hatoltak be és több zsidó diákot megvertek. Az egyetemi hatóságok lezártatták az összes kijáratot és a hallgatók csak igazoltatás után léphettek ki és be. Verekedés a budapesti Műegyetemen. *Kis Újság*, 1932. november 6. 7.

⁴³ A zsidó hallgatók utolsó padba küldése, kényszerítése más felsőoktatási intézményekben is bevett gyakorlat volt a korszakban, amelyen az az oktatásszervezési eljárás sem segített, miszerint a hall-

módon „beintett”. A gesztusért történő felelősségre vonásra ütés, arra pedig visszaütés volt a válasz.⁴⁴ November 28-án a Turul Szövetség Várház pincében található helyiségétől kb. 1000 fős tömeg indult békés felvonulással a tudományegyetemre, az orvosi kar dékáni hivatala elé, majd a Műegyetemre. Itt Hermann Miksa rektor beengedte őket a központi épület aulájába, ahol azonban azt kérte, hagyják el az egyetem épületét, „[...] mert az ilyen izzó tömeghangulatból rendszerint botrányos események keletkeznek. Ő nem fél a tüntetésektől és a felsőbb hatóságoktól sem és mindig, minden eszközzel a diákság ügyét viszi előre, de, hangoztatta, hogy a diákság bajainak orvoslását nem lehet tüntetésekkel elérni és csak kompromisszumos megoldások vezethetnek célhoz. Felhívta a diákságot, bizza rá ügyét és ő szószólója lesz a kormánynál s a törvény keretei között mindent megtesz.”⁴⁵ A felvonult hallgatók megéljeneztek, majd békésen elvonultak. Néhány nappal később azonban a diákok egy csoportja sztrájkyszerűen megtagadta az előadások látogatását. Rohringer Sándor professzor, a Hungária magisztere újfent közük közégyülve próbálta nyugtatni a kedélyeket, kevés sikerrel, mivel ismét a tettelegességig fajult a rendzavarás, a rektor pedig erre reagálva azonnali hatállyal december 3-ig bezáratta az egyetemet, ezzel is nyomatékosan jelét adva annak, hogy a testület helyteleníti az ifjúság eljárását.⁴⁶

Hóman Bálint kultuszminiszter is hasonlóan erélyes lépéseket helyezett kilátásba a diáktüntetések és zsidóverések résztvevői számára: „Ha ők [...] erőszakosan lépnek fel és idegen, külső elemek izgatásának engedve, olyan útra térnek, amely nem méltó a magyar ifjúsághoz, [...] akkor nagy sajnálatomra, de kénytelen leszek én is arra az útra lépni, amelyet ilyen esetben kötelességem előír.”⁴⁷ Ezzel párhuzamosan a Magyar Nemzeti Diákszövetség is az ifjúsághoz szóló felhívást tett közzé a rend és fegyelem helyreállítására, kérve őket, hogy „[...] a legnagyobb fegyelemmel várja meg a kultuszminiszternek hozzá benyújtott emlékiratra adandó válaszát és utcai tüntetésekkel és más rendbontásokkal ne kockáztassák az egyetemi ifjúság kérésének elintézését.”⁴⁸

December 9-én, majd 11-én mégis újra, ismét helyfoglalási esetekből kiinduló szóváltás, majd verekedés támadt (Vadas–Bárd-ügy, Szabados–Török-ügy és Kuntz–Heller-ügy, mindhárom esetben fegyelmi eljárás indult, amelynek iratai is fennmarad-

gatók a tantermekben látogatójegy birtokában léphettek be, és az azon található számmal jelölt székre ülhettek le.

⁴⁴ Szölgény–Böhm-ügy, iratai nem maradtak fenn, így fegyelmi eljárás megindításáról vagy elmaradásáról nincs adat.

⁴⁵ Rend, nyugalom az egyetemen. 8 *Órai Ujság*, 1933. november 29. 2.

⁴⁶ BMEL, 3/b. 19. köt., a Raktori Tanács 1933. december 2-i ülésének jegyzőkönyve

⁴⁷ *Képviseleti napló*, 1933. XVIII. köt., 1933. november 29. 334., idézi KEREPESZKI, 2012, 178.

⁴⁸ A Magyar Nemzeti Diákszövetség felhívása az ifjúsághoz a rend és fegyelem helyreállítására. *Pesti Hírlap* 1933. december 1. 3.

tak). Történt mindez annak ellenére, hogy éppen ezekben a napokban a kultusztárca vezetője fogadta az ifjúsági egyesületek képviselőit, s ekkor szintén elhangzott, hogy mivel a tüntetések elfajulása és az állandó nyugtalanság állapota a közrendet és a nemzet érdekeit veszélyezteti, ennek az állapotnak fenntartása megengedhetetlen. Hóman „[...] a rend teljes helyreállítását kívánja és elvárja, hogy a diákság vezető, az egyetemi hallgatókat ideirányuló törekvésükben teljes megértéssel és minden eszközzel támogatni fogják.”⁴⁹

A Hungária küldöttei a rektor által engedélyezett gyűlésen beszámoltak a minisztériumi megbeszélésről és kihirdették, hogy a további rendbontásoknak meg kell szűnniük. A gyűlés békésen feloszlott, ám ezt követően mégis a fent említett verekezésre került sor, amelynek következménye a Raktori Tanács képviselőinek Hómanhoz hívatása, majd az egyetem december 13-i újbóli bezárása volt.⁵⁰ Az ezt elrendelő rektori hirdetés további súlyos következményeket is kilátásba helyezett: a legcsekélyebb rendzavarás esetén az intézmény I. félév végéig tartó bezárását. „Részemről ehhez hozzáfűzöm a műegyetemi ifjúság összességéhez intézett azt az utolsó intelmet, hogy saját és a műegyetem jó hírneve érdekében is vessenek véget a célhoz semmi esetre sem vezető rendzavarásoknak és használják ki a kínálkozó utolsó alkalmat a tanítás zavartalan folytatására.”⁵¹

December 15-én Hóman ismét tanácskozást tartott az egyetem rektoraival, ahol a sajtóbeszámolók szerint a legfontosabb kérdés az volt, „[...] hogy a műegyetemi ifjúság nyújt-e olyan biztosítékokat a rend fenntartására, hogy azok alapján a kultuszminiszter ismét megnyithatja a Műegyetemet. Ha ugyanis a főiskola továbbra is zárva marad, akkor a tanulni akaró diákok is elvesztik félévüket és különböző kedvezményeiket. Illetékes helyen úgy tudják, hogy bizonyos jelekből arra lehet következtetni, hogy a műegyetemi ifjúság az általános rendet minden körülmények között fenn akarja tartani és így a kultuszminiszter esetleg már holnap elrendelheti az előadások folytatását. Ebben az esetben azonnal megkezdődnek a vizsgák és a félévet zavartalanul befejezhetik.”⁵² A bezárás ugyanis azt jelentette, hogy a könyvtár, a rajztermek, a laborok és az ifjúsági egyesületi helyiségek is zárva voltak, a menza nem szolgáltatott ételt és természetesen a leckeönyvek aláírása, valamint a kollokviumok és szigorlatok tartása is szünetelt. A minisztériumi intézkedések elrendelték továbbá, hogy a meghatározott sorrendiségű enyhítések (először a menza kinyitása,

⁴⁹ Külön szervet létesítenek a kultuszminisztériumban az állástalan diplomások ügyeinek intézésére. *Magyarság*, 1933. december 10. 4.

⁵⁰ BMEL, 3/b. 19. köt., a Raktori Tanács 1933. december 20-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵¹ BMEL, 3/b. 19. köt., a Raktori Tanács 1933. december 12-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵² A kultuszminiszter az egyetem rektoraival tanácskozik a rend helyreállításáról. *Magyarország*, 1933. december 15. 7.

majd a leckekönyvek aláírása és a vizsgázási lehetőség biztosítása) iránti kérést az ifjúságnak kell kezdeményeznie, ám az csak Rohringer professzor, a Hungária magisztere és egyben a Horthy Collegium igazgatótanácsi elnöke útján terjeszthető fel a rektor felé.⁵³

A december 9–11-én a Műegyetemen történekről a fegyelmi iratokon túl a sajtó is részletesen beszámolt: „Gyűlés után a diákok bementek az előadótermekbe és felszólították a zsidó hallgatóságot, hogy »menjenek a gettóba« azaz az utolsó padba.⁵⁴ A zsidó diákok a felszólításnak nem engedelmeskedtek. Erre a többiek kivették padjaikból a könyveket és az utolsó padokba tették. Ezzel kapcsolatban verekedések is fordultak elő. Tíz órakor dr. Misángyi Vilmos tartott előadást a másodéveseknek. Meg kell jegyezni, hogy éppen a másodéveseknél vezették be idén azt az újítást, hogy a gondnoki hivatal helyszámokat osztott ki a hallgatók számára és így maga a műegyetemi hatóság volt az, amely a diákok »pad rendjét« megállapította. A következő órán Pattantyús Á. Géza tanított, óra után két zsidó diák bent maradt a teremben. Ekkor körülbelül húsz bajtársi egyesületi diák bement a terembe és szemlét tartott. Majd körül vették a zsidó hallgatókat. Az egyiknek »tt« jelvény volt a gomblyukában [a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete, MIEFHOE Technikus Társasága – B. K.], ez a zsidó technikusok társaságának a jelvénye. Az egyik hungarista odament és kiszakította gomblyukából a tt jelvényt. Mire a zsidó diák azzal válaszolt, hogy »én sem törődöm, ha maga a Hungária bajtársi egyesület jelvényét hordja.« A szóváltásból verekedés lett, amelyben ütlegeket kapott a másik zsidó diák is, azonkívül még három aki véletlenül visszajött a terembe. A verekedés végén a zsidó diákok a többiek szemelátára bementek a tanári szobába, hogy feljelentést tegyenek inzultálók ellen. A hungaristák viszont kiadták a jelszót: menjünk le mi is a gondnoki hivatalba és tegyünk viszontfeljelentést. Így is történt. Rövid idő múlva a rektori hivatalban az egyik szobában a zsidó diákok, a másik szobában pedig a keresztény diákok jelentették fel – egymást. Mi lett a vége? Mindegyik ellen eljárás indult. [...] A kihallgatásokat előbb Badics [Aurél – B. K.] tanácsjegyző, utóbb dr. Pogány Béla dékán eszközölte. Kihallgatta az összes érdekeltet, akik kölcsönösen egymást vádolták és kölcsönösen tagadták az ellenük emelt vádat. A zsidó diákok azt panaszolták, hogy megtámadták és megverték őket. A keresztény diákok azt panaszolták, hogy a zsidó diákok kezdték a verekedést, azonkívül a követ-

⁵³ BMEL, 3/b. 19. köt., a Raktori Tanács 1933. december 14-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵⁴ A felszólítás eufémisztikus fogalomhasználat a tanúvallomások tükrében (Heller László és Szabados Dezső tanúvallomásai szerint hallgatótársaik ezekkel a felkiáltásokkal léptek be a tanterembe): „Hol vannak azok a kurva zsidók?” vagy „Zsidók, be a gettóba!” – A fegyelmi ügyek teljes iratanyagának lelőhelye: BMEL, 3/c. 98. dob., 21/1934. sz. rektori hivatali irat (letéve a 1162/1934. sz. alatti gyűjtőben).

kező két vádpontot emelték két másodéves zsidó hallgató ellen: a rektorról azt mondták: hogy »nem tudja feltartani a rendet, az ilyen ember nem való rektornak, hanem menjen a sóhivatalba«. Azonkívül sértő módon nyilatkoztak a Hungária bajtársi egyesületről. Miután a diákok kihallgatásai homlokegyenest ellenkeztek egymással, a dékán elrendelte a szembesítéseket. Ez hétfő délelőtt játszódott le a dékáni hivatalban. Az egymással szembenálló felek kölcsönösen fenntartották állításaikat. A szembesítés tehát eredménytelen maradt. [...] Már most a kölcsönös vádaskodások irataiból kell a rektori tanácsnak meghozni döntését. Nyilvánvalóan nehéz helyzetben van a tanács, hiszen végzése sorsdöntő lehet az érdekeltekre.»⁵⁵

A kilenc fegyelmi eljárás alá vont hallgatóból öt volt izraelita vallású, közülük hárman külföldön megkezdett tanulmányok után iratkoztak be a Műegyetemre. Itt máris eltérés figyelhető meg az 1927-es, korábban bemutatott esettől, ahol egy zsidó hallgató került a fegyelmi bíróság elé vádlottként. Az ügy szereplői: Klaudinyi Béla,⁵⁶ Kuntz Ernő,⁵⁷ Szabados Dezső⁵⁸ másodéves gépészmérnök-hallgatók, továbbá Bárd

⁵⁵ Ma délben dönt a Műegyetem rektori tanácsa a megvádolt diákok ügyében. *Pesti Napló*, 1933. december 19. 2. – A tanulmányban kísérletet tettem az ügyben szereplő hallgatók élettörténetének bemutatására, hogy a „sorsdöntő fegyelmi végzések” valójában hogyan befolyásolhatták későbbi sorsukat.

⁵⁶ Klaudinyi Béla (született: 1913 Cserencsény, Gömör vármegye, evangélikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XLV-69/1932.) Az 1932/33–1936/37. tanévekben volt beiratkozva, 1940-ben szerzett oklevelet. Későbbi sorsáról jelenleg nem áll rendelkezésre adat. 1979-ben halt meg Pennsylvániában. https://www.myheritage.hu/research?formId=master&formMode=1&action=query&exactSearch=0&useTranslation=1&catId=1&qname=Name+fn.b%C3%A9la+ln.klaudinyi+fnmo.l+lnmsrs.false&csrf_token=T_8twac9cc856ea778_c5hwa767cy885cq8.1575478554.732699dec915359d8bbfcfc694b936eb (2019. november 29.)

⁵⁷ Kuntz Ernő (született: 1914 Petrilla-Petrozsény, Hunyad vármegye, evangélikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XLV-76/1932.) Az 1932/33–1934/35. és az 1937/38–1939/40. tanévekben volt beiratkozva. 1941-ben szerzett oklevelet, ezt megelőzően 1939-ben a Mezőgazdasági Iparok Tanszékre díjas gyakornokká választották, a kar 1940 februárjában a kinevezésére felterjesztést indított, ám Kuntz még ennek minisztériumi jóváhagyását megelőzően, 1940. március 15-ével el is hagyta a tanszéket. Később a Műszaki Mechanika Tanszék tanársegédjeként szerepelt. Későbbi pályája egyértelműen nem azonosítható. 1978-ban halt meg. BMEL, 4/c. 52. dob., 1468/1940. sz. rektori hivatali irat – <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/209673#> (2019. november 29.)

⁵⁸ Szabados Dezső (született: 1911 Apátfalva, Csanád vármegye, római katolikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XLV-125/1932.) Az 1932/33–1933/34. és az 1936/37–1938/39. tanévekben volt beiratkozva. 1940-ben szerzett oklevelet. Valószínűleg a szakmájában tevékenykedett, ám későbbi pályája egyértelműen nem azonosítható.

Endre,⁵⁹ Bodonyi Károly⁶⁰ és Heller László⁶¹ negyedéves gépészmérnök hallgatók; ellenük a vád a verekedésekben történő részvétel, valamint Heller László esetében a Rector Magnificust becsmérő kifejezések használata is volt. A fegyelmi ügyek egyik új eleme a tanúvallomásokban megjelenő becsületsértés is: „A zsidó hallgatók eddig soha nem tapasztalt agresszivitását bizonyítja a Rector Magnificusra tett, eléggé el nem ítélhető gyalázkodásuk is.”⁶² Kérdés persze, hogy mindez mennyire csodálható, a zsidó hallgatók által felpanaszolt légkörben töltött napokat, sőt éveket tekintve.

⁵⁹ Bárd Endre (született: 1913 Budapest, izraelita vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XLV-156/1933.) A II. évfolyamra iratkozott be, miután az aacheni műegyetemen 2 félévet hallgatott. Az 1933/34–1937/38. tanévekben volt hallgató, majd 1939-ben szerzett oklevelet. „Elhelyezkedni nem tudott, abból tengette életét és tartotta el özvegy édesanyját, hogy néhány pengőért egyetemi hallgatóknak elkészítette a szigorlati rajzokat. Volt egy fix jövedelme is, havi negyven pengő. Ennyit kapott azért, hogy minden délután kettőtől négyig Welliska könyvkereskedő tehetőségtelen fiát oktatta a középiskolai tudományokra.” FAI ISTVÁN: Hátországi karcolatok. *Kanadai Magyar Munkás*, 1944. november 30. 8. – Valószínűleg a szakmájában tevékenykedett, ám későbbi pályája egyértelműen nem azonosítható. 1995-ben hunyt el. <https://www.geni.com/people/Endre-Bandi-Bard/367022922100006585> (2019. november 29.)

⁶⁰ Bodonyi Károly (született: 1913 Budapest, izraelita vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XLIII-9/1930.) Az 1930/31–1934/35. tanévekben volt beiratkozva. Utolsó vizsgáit 1935 tavaszán és őszén tette le, 1936-ban szerzett oklevelet. Későbbi sorsáról jelenleg nem áll rendelkezésre adat. 2007-ben hunyt el. https://www.myheritage.hu/research?formId=master&formMode=1&action=query&exactSearch=0&useTranslation=1&qname=Name+fn.k%C3%A1rly+ln.bodonyi+fnmo.1+lnmsrs.false&csrf_token=T_8twac9cc856ea778_c5hwa767cy885cq8.1575480011.f1a3f2b3befe95dcb35d93b4033edcbd&p=2 (2019. november 29.)

⁶¹ Heller László (született: 1912 Budapest, izraelita vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XLIII-166/1931.) Beiratkozását megelőzően egy tanévet a bécsi Műegyetemen végzett el. Az 1931/32–1934/35. tanévekben volt hallgató, utolsó vizsgáit 1935 őszén tette le, 1936-ban szerzett oklevelet. Nem azonos a Műegyetem későbbi híres professzorával, a szintén izraelita Heller László (eredetileg Schwarcz Mór) gépészmérnök professzorral, energetikussal. Későbbi sorsáról jelenleg nem áll rendelkezésre adat.

⁶² BMEL, 3/c. 98. dob., 21/1934. sz. rektori hivatali irat (letéve a 1162/1934. sz. alatti gyűjtőben).

Rajtuk kívül Halász László⁶³ negyedéves, valamint Vadas László⁶⁴ és Török István⁶⁵ másodéves gépészmérnök-hallgatók ellen is vallottak a tanúk és a tettestársak egy része, így őket is fegyelmi eljárás alá vonták. Miután Pogány Béla dékán gyorsan lefolytatta a meghallgatásokat, másnap az ügy már az elsőfokon eljáró Rectori Tanács elé került. A testület tagjainak általános véleménye az volt, hogy mivel a kihallgatott tettesek az ellenük felhozott vádak nagy részét tagadták, a szigorú ítéletet csak kellő megalapozottsággal, határozott bizonyítékok alapján lehet meghozni, mindazonáltal példát is kell vele statuálni. Más úgy vélekedett, hogy a verekedők tulajdonképpen áldozatok, a felbujtók pedig büntetlenek maradnak. Többen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a rektor becsmérést, amely időközben már a közvéleményben is elterjedt, súlyosabban kell megbüntetni.⁶⁶

⁶³ Halász László (született: 1912 Székesfehérvár, izraelita vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XLIII-43/1930.) Az 1930/31–1933/34. tanévekben járt a Műegyetemre, 1936-ban szerzett oklevelet. 1953. szeptember 1-én került a BME Kalorikus Gépek Tanszék jogelődjére, a Gőzgépek és Hűtőgépek Tanszékre tudományos osztályvezetői beosztásban (előzőleg tervezőmérnöki beosztásban, üzemeltetőként és a Budapesti Hűtőipari Vállalat főmérnökeként dolgozott). Mind oktatói, mind tudományos tevékenységét a hűtőtechnika szakterületén fejtette ki. Tudományos tevékenységének eredménye több cikk, tanulmány, előadás és néhány tankönyv átdolgozása. Egyetemi munkássága mellett, ahol a hűtőtechnikai oktatás és kutatás szervezője és irányítója volt, az akkori Hőtechnikai Kutató Intézetben, valamint a Hűtőgépgyár Gyártmányfejlesztési Főosztályán is – amelynek megalakítója és vezetője volt – eredményes munkát végzett. Az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület Hűtőszakosztályának, a Gépipari Tudományos Egyesület Hűtőgép Szakosztályának elnökeként nagy aktivitással fáradozott a hűtőtechnika területének népgazdasági szintű fejlesztésén. Kiemelkedő tevékenységének elismeréseképpen a Nemzetközi Hűtéstechnikai Intézet egyik bizottságának titkári teendői ellátására kérte fel. Az 1971–72 években a ghánai Kumasi Egyetem vendégprofesszoraként működött. Egyetemi docensként vonult nyugdíjba 1973-ban. In memoriam. In: *A Budapesti Műszaki Egyetem Évkönyve 1973/74.*, Budapest 1976. 46.

⁶⁴ Vadas László (született: 1912 Trencsén, római katolikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XLV-146/1932.) Az 1932/33–1933/34. és az 1935/36–1938/39. tanévekben volt beiratkozva, oklevelet nem szerzett. Valószínűsíthető, hogy a Műegyetemi Sportrepülő Egyesület pilótája volt, valamint a Horthy Miklós Repülő Alap irányítása alatt álló haderőn kívüli motoros pilótaképzés műegyetemi vezető főoktatója. Egy tragikus autóbalesetről szóló 1941-es sajtócikkben még mindig szigorló mérnökként nevezik meg. TÓTH JENŐ: A Műegyetemi Sportrepülő Egyesület nemzetközi sikere. *Technika*, 1937. június 1. 143. – *Magyar Országos Tudósító*, 1941. június 9. – Uo., 1941. június 8. – Műegyetemi pilótaként nyújtott fontos teljesítményéről ld.: http://www.bme.hu/hirek/20170530/A_kalandoz_eletu_repulogep_alkotoi_verbeli_mernokok_voltak (letöltve: 2019. november 29.)

⁶⁵ Török István (született: 1914 Gyermely, izraelita vallású), a II. évfolyamra iratkozott be 1933/34-ben, miután a bécsi műegyetemen két félévet hallgatott. Az 1933/34–1937/38. tanévekben volt hallgató, 1939-ben szerzett oklevelet. Későbbi sorsáról jelenleg nem áll rendelkezésre adat. 1983-ban Kaliforniában, San Carlosban halt meg. <https://www.geni.com/people/Istv%C3%A1n-T%C3%B6r%C3%B6k/6000000028296075811> (letöltve: 2019. november 29.)

⁶⁶ BMEL, 3/b. 19. köt., a Rectori Tanács 1933. december 20-i ülésének jegyzőkönyve.

Az ítéletek közül a legszigorúbb az 1933/34. tanév II. félévtől számítva egy féléves kizárás volt, amelyet két zsidó hallgató, Heller László és Bodonyi Károly, valamint az összes verekedésben részt vevő Kuntz Ernő kapott. A másik két izraelita társuk (Halász László és Bárd Endre) büntetése a Rektori Tanács színe előtti megrovás (ismételt kihágás esetén kizárással). A maradék négy keresztény hallgató büntetése: egy féléves kizárás egy év próbaidőre felfüggesztve „...nyomatékos méltánylást érdemlő körülményekre való tekintettel...” [azaz beismerő vallomást tettek – B. K.], valamint dékán általi megintés figyelmeztetéssel és Rektori Tanács színe előtti megrovás.

Az ítéletek indoklásában súlyosbító körülményként szerepelt, hogy a kölcsönös sértegetések által előidézett verekedést annak tudatában követték el, hogy a szigorú, az egyetem bezárásához vezető következmények ekkor már köztudomásúak voltak. A december 23-án hozott elsőfokú ítéletek ellen a kilenc hallgató közül hatan nyújtottak be fellebbezést (Bárd, Kuntz, Török, Bodonyi, Halász és Heller), amelyeket a másodfokon eljáró Egyetemi Tanács 1934. január 15-én tárgyal meg. A testület úgy határozott, hogy külön bizottságot küld ki tagjai közül a fellebbezések vizsgálatára, akik között nem lehet olyan személy, aki az első fokon is folytatott vizsgálatot az adott ügyben (a testület egyébként másodfokon is jóváhagyta a fegyelmi ítéleteket).⁶⁷

Ezeknek az ügyeknek további jellemző vonása az is, hogy a sajtó kimerítőbb részletességgel foglalkozott vele, mint az 1927-es esetben, amely szintén azt jelzi: a közvélemény súlyos, elhúzódó problémaként tekintett az egyetemi antiszemita incidensekre, illetve azok mindig alkalmat teremtettek az ellenzéki megszólalásokra is. „Remélni szeretnénk, hogy a kormány erélyes intézkedései véget vetnek az egyetemi verekedéseknek, amelyeknek a külföldi közvéleményre gyakorolt káros hatására többek között Bethlen István volt miniszterelnök is rámutatott egy karácsonyi nyilatkozatában. Hiszen úgy a kormány fellépése, mint valószínűleg a Bethlen István gróf által említett momentumok hozzájárultak ahhoz, hogy az egyetemeken helyreállt a rend, anélkül, hogy olyan súlyos büntetéseket kellett volna kiszabni, mint a Műegyetemen, ahol különben a helyzet a többi egyetemektől abban különbözött, hogy az egyetem rektora, Hermann Miksa több ízben hangsúlyozottan kijelentette, hogy teljes

⁶⁷ A fegyelmi eljárást legalábbis megkérdőjelezheti, amire a sajtó hasábjain is rámutattak: „[...] a közvélemény egy része bizonyos mértékben értetlenül fogadta a rektori tanács döntését abból a szempontból, hogy a rektori tanácsülésen Hermann Miksa elnökölt ugyanakkor, amikor a vád tárgyává tett bűncselekmény éppen az volt, hogy két diák állítólag az ő személyét sértette meg. Nem ismerjük a Műegyetem fegyelmi szabályzatát, de az általunk ismert igazságszolgáltatási és fegyelmi szabályzati rendtartások általában kizárják az ítélkezésből azt, aki a vád szerint elkövetett bűncselekmény által sértve érezheti magát.” Glosszák egy ítélethez. *Esti Kurír*, 1933. december 30. 3.

mértékben azonosítja magát az ifjúság követeléseivel. [...] Ezzel az esettel kapcsolatban talán helyesnek tartaná a kormányzat a maga véleményét nyilvánítani abban a kérdésben, hogyha egy magyar egyetemi hallgatót, a magyar jövő reménységének egyik részesét, a magyar hadsereg tisztikarának egyik aspiránsát legszentebb magánügyében, vallási érzékenységében meggyalázzák, tetteleg megsértik, nem kötelese-e az illető már csak azokra a magas rendű nemzeti és erkölcsi attribútumokra való tekintettel, amelyeknek egyik méltó hordozója a rajtaesett sértést nyomban és azonnal megtorolni? Szabad-e visszaütni annak, akit megütnek: és lehet-e fegyelmi büntetés tárgya az, hogyha egy egyetemi hallgató, akit esetleg többen megütnek, bántalmazói közül egyet visszaüt? Vagy legalább beszámítható-e enyhítő körülménynek a verekezésben való részvételnél az, hogy a verekedést nem ő kezdeményezte? A rektori tanács ítéletét legfelsőbb fokon a kultuszminiszter ur fogja felülbírálni és mi úgy érezzük, hogy rendkívül jelentős nemzeti érdekek fűződnek ahhoz, hogy a kultuszminiszter ur döntésénél ezeknek a szempontoknak figyelembevételét el ne kerülje. A rend az egyetemeken nagyrészt helyreállt. Maga a kultuszminiszter ur is annak a feltételezésének adott kifejezést, hogy az egyetemi rendbontásokat ismeretlen tényezők a maguk politikai céljai érdekében idézték elő. Azt hisszük, a magyar közvélemény nagy többségének kívánságát tolmácsoljuk, amikor azt kérjük, hogy enyhítse a büntetéseket azok számára is, akik az általa jelzett politikai izgatás áldozataivá váltak és azokat is, akik csak a kölcsönössé fajult tettelegességben vettek részt.”⁶⁸

A láthatóan segítségével, tudatosan megszerkesztett fellebbezéseket olvasva többek között megfigyelhető, hogy a zsidó hallgatók ugyanazt a jogi formszöveget használták, pl. visszatérő mondatként szerepelt a „hogyan kezdeményezhettem volna én verekedést most, amikor a Műegyetem levegője páratlanul izzó volt?”⁶⁹ A rektor becsmérlésével is vádolt Heller László pedig érvek egész tömkelegét vonultatta fel, rámutatva a zsidó hallgatók jogos elvárására is: „Logikailag is elképzelhetetlen, hogy valaki, akinek vallását gyalázzák, akit szóval, tettel bántalmaznak: nem bántalmazói ellen fordul, nem ellenük fakad ki, hanem azt a távollevőt illeti becsmérlő szavakkal, akitől egyedül várhat védelmet, orvoslást, segítséget. Abban a légkörben, amelyben hetek óta élünk az egyetem falai között, a szidalmazások és sértegetések közepette, egyedül és kizárólag az egyetemi hatóságok bölcsességétől és jóindulatától várhattunk segítséget. Ennek ellenére az egyetemi hatóság képviselőjét, a Rector Úr Öexcellenciáját becsmérelni egyenesen örültség lett volna.”⁷⁰ További érveiből

⁶⁸ Uo. – A másodfokú döntés utáni, valóban a kultuszminiszter felé irányuló fellebbezésnek egyelőre nem leltem fel a nyomát.

⁶⁹ BMEL, 3/c. 99. dob., 81/1934. sz. rektori hivatali irat (letéve az 1162/1934. sz. gyűjtőbe).

⁷⁰ Uo.

kitűnik: az elmúlt évek alatt minden felszólításra nyomban távoztak, igyekeztek kerülni a konfliktust a barátságtalanul vagy támadólag fellépőkkel szemben, tekintve, hogy a kölcsönösség esete sem állt fenn (egy-egy ember állt szemben többekkel).⁷¹ A hallgató végül arra is hivatkozott, hogy eddigi tanulmányait félévveszteség nélkül, szigorlatait időben letéve végezte, magaviselete ellen soha semmi kifogás nem merült fel. „Méltóztassék figyelembe venni, hogy szegénysorsu atyám a legnagyobb gondokkal küzdve tudja csak lehetővé tenni, hogy műegyetemi tanulmányaimat folytassam. Minden hó, amellyel késleltetést szenvedek, ezekben újabb gondokat és újabb alig jóformán elháríthatatlan akadályokat gördít műegyetemi tanulmányaim befejezése elé.”

„Másfél hét óta vagyunk betegek ennek az eljárásnak és az Ítéletnek, öt nap óta aludni sem tudok – mondja az egyik. Ez a félévi kizárás rendkívül lesújtott minket... [...] Ez a féléves kizárás tulajdonképpen egyéves kizárást jelent, mert a Műegyetemen a keresztfél évekre nem lehet beiratkozni, tehát jövő év szeptemberében sem iratkozhatunk be, ugyanis a keresztfél év (a teljes tanulmányi év bármelyik fele) a kiszabott tanulmányi időbe nem számít érvényes félévnek.”⁷² A kizárás súlyos következményét mutatja, hogy Kuntz a fellebbezésében szintén arra hivatkozott: az egy féléves kizárás maga után vonja a jövő tanév első félévének automatikus kiagyását is, így összesen egy egész évet fog veszíteni (ügyében egyébként a Hungária vezetősége és tagjai is kérték az újratárgyalást, megküldve az általuk megállapított tényállásnak a tanúk aláírásával hitelesített vázlatos leírását, valamint 136 támogató aláírást is). Ezzel összefüggésben különösen figyelemreméltó, hogy a legsúlyosabb ítéletet kapott, fentebb elkeseredetten nyilatkozó két izraelita hallgató, Heller László és Bodonyi Károly esetében a hallgatói törzskönyveikben szerepel egy bejegyzés, miszerint az 1934. október 12-i kari határozatok alapján a 8. és 9. fél éveket felcserélve hallgathatják. Ez azt jelentette, hogy az 1933/34. II. fél évet (amelytől kezdve kizárták őket egy fél évre) és az 1934/35. I. fél évet felcserélhették, azaz emiatt valójában

⁷¹ A Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesületének elnöke, dr. Strasser Pál így nyilatkozott az ügyben: „Köztudomású, hogy egy hónap óta folytak verekedések és zsidó hallgató egyszer sem ütött vissza. Ennek az oka: a múltban szomorúan láttuk, hogy ha zsidó diák visszaüt, akkor annak baja támad. Ezért kiadtuk a jelszót: inkább tűrni, de nem elveszíteni az egyetemi jogot. Egy hónapi verekedés után most először történt meg, hogy zsidó diákok visszaütöttek. A mi megállapításunk szerint ez sem a tetteles inzultus miatt történt, hanem azért, mert az inzultust vallásghalázzaló kijelentések kísérték. A most hozott ítélet, sajnos, régi aggodalmainkat igazolja és azt mutatja, nem szabad visszaütni. Egy ilyen verekedésnél a szembenálló felek kölcsönösen vádolják egymást és utólag nehéz igazságot tenni.” A MIEFHOE szerint – nem szabad visszaütni. *Pesti Napló*, 1933. december 21. 4.

⁷² „Résztvettek a verekedésekben” a kizárt zsidó diákok az ítélet indoklása szerint. *Esti Kurír*, 1933. december 30. 5.

csak egy félévet és nem egy teljes évet veszítettek (ugyanazt a lehetőséget Kuntz nem kapta meg).⁷³

Más szempont is felmerült, miszerint „[...] nem érdektelen az ítélettel kapcsolatosan megállapítani, hogy azok, akik a verekedésekben résztvesznek és állandó botrányrendezéssel akadályozzák meg társaikat a tanulásban, korántsem a nyomorban tengődő, nélkülözések között élő fiatalemberek, akik – mint állandóan hallani – el vannak keseredve jövőjük kilátástalansága miatt. Jómódú családok gyermekei, akiknek a legkevesebb joguk lenne a gazdasági viszonyokra és a diplomások nagy nyomorúságára való hivatkozással a zsidó hallgatókat üldözni és bántalmazni.”⁷⁴ Mivel a fegyelmi ügyben született határozatokat az egyetemi szabályozás szerint ki kellett küldeni a szülőnek/gyámnak, a családi háttérrel pontos források állnak rendelkezésre. A zsidó hallgatók esetében Heller László édesapja budapesti kereskedő, Bodonyi Károly özvegy édesanyja budapesti magántisztviselő (fellebbezésében hivatkozott is arra, hogy teljes tandíjmentessége által igazolt szegénysorsú diák, apja többszörösen kitüntetett hadirokkant honvéd százados volt, aki 1933 májusában halt meg a fronton szerzett betegségében), Török István édesapja budapesti fémipari vállalat (lakatosműhely) tulajdonosa, Bárd Endre édesapja székesfővárosi tanár, Halász László édesapja pedig székesfehérvári gépkereskedő. A keresztény hallgatóknál Szabados Dezső özvegy édesanyja Nagylakon malomtulajdonos, Vadas László édesapja budapesti nyugalmazott honvéd alezredes, Klaudinyi Béla édesapja csömöri tanító, Kuntz Ernő édesapja pedig a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatója.

A fent bemutatott ügyekkel azonban az 1933/34. tanév súlyos incidensei nem értek véget. A helyzet további radikalizálódását mutatja, hogy alig néhány héttel e verekedések után, 1934. január 19-én szabálytalanul egyesületi colornapot, majd rektori engedély nélküli ifjúsági gyűlést tartottak, ahol Pongrácz Albert Béla harmadéves gépészmérnök-hallgató szabályokba ütköző határozatokat olvasott fel és arra kérte társait, hogy ne iratkozzanak be (a fegyelmi eljárás vele szemben is megindult, azonban ennek iratai nem maradtak fenn). A határozat szövege sürgető:

„Keresztény Bajtársak!

Közlöm 1. hogy a Hungária 1934. január 18-i gyűlésén Rohringer tanár úr lemondott, s helyébe ideiglenesen Pattantyus tanár urat választották meg,

2. hogy a Magyar Diákszövetségből, mivel a diákmozgalomban az ifjúság érdekeit nem támogatta kellő mértékben, a Hungária kilép és felkéri a többi egyetemek ifjúsági egyesületeit, hogy hasonlóan cselekedjenek,

⁷³ A jegyzőkönyv sajnos nem maradt fenn, így a határozathozatal körülményei nem ismertek pontosan.

⁷⁴ Kik az „elkeseredett” tüntetők. *Esti Kurir*, 1933. december 22. 2.

3. hogy a zsidókkal minden érintkezést megszakítanak,
4. zsidó hallgató műegyetemi ifjúsági egyesületnek tagja nem lehet,
5. továbbra is nem iratkoznak be, mert a rendet nem tudják fenntartani, s így a tandíj kárbavész,
6. ha valakinek a be nem iratkozásból kifolyólag kára származik, azt kárpótolni fogják,
7. 2 napon belül a külföldről menekült zsidók távolittassanak el,
8. a numerus clausus tartassék be, a létminimumot állapítsák meg,
9. az elítélt keresztény hallgatók ítéletét szüntessék meg,
10. ha ezeket nem teljesítik ne iratkozzanak be.”⁷⁵

A gyűlésen az ifjúság titkos szavazással a beiratkozás ellen döntött, „[...] amíg a zavartalan tanulást biztosító következő kívánságait nem látja teljesülve:

1. Numerus Clausus törvény kiegészítése az ifjúság kívánságai figyelembe vételével.
2. Az állás és megélhetés biztosítására törvényes intézkedésekkel való komoly megoldását nem látja törvényjavaslatok formájában.
3. A németországból [sic!] kiüldözött és a Műegyetemre pótlólag felvett zsidó hallgatók az egyetem kötelékében vannak.

A zavargásokkal kapcsolatban minden magyar diákkal szemben a fegyelmi eljárást és kizárási határozatot meg nem szüntetik.

Ezekben látja azt a feszültséget, mely állandóan zavargásokra vezetne éppen ezért úgy ítéli meg a helyzetet, hogy az iratkozástól tartózkodik.

Elhatározta továbbá, hogy az M.N.D.Sz-ből [Magyar Nemzeti Diák Szövetség – B. K.] kilép és felkéri a műegyetemi ifjúság hivatalos szervét a Hungáriát, hogy ezen elhatározását a Szövetséggel tudassa. Ennek pótlására külön központi szerv felállítását határozta el.

Elhatározta még azt is, hogy saját ügyének intézését sem bizottságokra, sem az egyetem hivatalos diákszervezetére nem bizza, hanem saját maga intézi.”⁷⁶

Ezzel egyidejűleg, január 20-i keltezéssel a Hungária vezérsege felhívással fordult az egyesület tagjai felé. Ebben azokra a kormányzati ígéretekre hívták fel a figyelmet, amely szerint a numerus clausust pontosan be fogják tartani, valamint a közeljövőben 1300 diplomás nyer majd elhelyezést.⁷⁷ Emellett azt is nyomtatékosították,

⁷⁵ BMEL, 3/c. 99. dob., 81/1934. sz. rektori hivatali irat (letéve az 1162/1934. sz. gyűjtőbe).

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ A kultusztárcánál teljes erővel folyt az állástalan diplomások elhelyezésével foglalkozó új ügyosztály megszervezése Olay Ferenc miniszteri osztálytanácsos szervezésében, Szily Kálmán államtitkár irányításával. Azt a feladatot szánták az új szervezetnek, hogy a hasonló célú társadalmi egyesületekkel (pl. Illés József professzor vezetése alatt álló, állástalan diplomásokat elhelyező

hogy az ígéretek megvalósulása „[...] tisztán az ifjúság fegyelmezett magatartásán és egységes fellépésén fog mulni.”⁷⁸ Ehhez elérkezettnek látták az időt, hogy a hallgatók visszaüljenek a padokba, azaz felszólították őket a beiratkozásra. „Azért fordultunk ezekkel a komoly szavakkal hozzátok, mert sajnálattal vagyunk kénytelenek látni, hogy egyes befolyások olyan elhatározásra akarnak készíteni Benneteket, amelyek eddigi impozáns megmozdulásunkat diszcreditálni akarják. A józanság és megfontoltság kell vezesse mindeme lépésünket, mert a mai súlyos helyzetben csak ez vezetheti célkitűzéseinket diadalra.”⁷⁹

Mindezek ellenére 1934. március 13-án Kirják Lajos⁸⁰ elsőéves gépészmérnök hallgató bántalmazta Frey Endre nevű izraelita hallgatótársát, illetve tagja volt annak a csoportnak, amely több tanteremben megjelenve az ott lévők egy részét távozásra szólította fel, illetve az előadások zavartalan látogatásában megakadályozta őket. A megindult fegyelmi eljárás során, az előzetes dékáni vizsgálatot követően az elsőfokú fegyelmi bírósággént eljáró Rektori Tanács március 22-én az 1933/34. tanév II. félévére kizárta Kirjákot.⁸¹ Ez az ügy azért érdekes, mert a hallgató a vallási háttér szerepét tekintve csavart egyet az eseten: „Tekintettel arra, hogy az állítólag személyemmel kapcsolatos történeteknek háttere felekezeti támadás, a Frey Endre, Bihari István és Ney György vallomásai megnyugtató bizonyítékként nem szolgálhatnak. Azoknak a tanuknak a kihallgatásáról, akiket annak idején részben megneveztem, s akiket ezuton fogok megnevezni amennyiben vallomásuk a tényállás megállapításánál figyelembe fog vétetni és pusztán azért mert keresztények nem fog elutasíttatni, az állítólag személyemmel kapcsolatosan történetekben magatartásom tisztázódni fog. [...] Igaz, hogy az álltalam [sic!] felsorolt tanuk között egy izraelita vallású tanú

iroda), valamint a diákegyesületek és szövetségek küldötteiből alakítandó bizottsággal együttműködve nyilvántartásba vegye az állás nélküli diplomásokat, a munkalehetőségeket felkutassa, új álláshelyek létesítése tekintetében konkrét javaslatokat tegyen, stb. Ld. Külön szervet létesítenek a kultuszminisztériumban az állástalan diplomások ügyeinek intézésére. *Magyarország*, 1933. december 10. 4.

⁷⁸ A dokumentum fennmaradt Pattantyús-Ábrahám Géza professzornak a közelmúltban a BME Levéltárba került hagyatékában: BMEL, 444. fond 8. dob., Vegyes iratok.

⁷⁹ Uo. – Azt, hogy a Hungária mellett, sőt ellenében szélsőséges hangulatkeltő elemek is hatást gyakoroltak a hallgatókra, bizonyítja az iratok között fellelhető, hiányos, „A műegyetemi ifjúságra vonatkozó törvényjavaslatok” címet viselő dokumentum is, amelynek első három pontja így hangzik: „I. Magyar műegyetemi polgár zsidó műegyetemi polgárral nem érintkezik. Semmiféle segítséget tőle el nem fogad és nem is nyújt. II. Műegyetemi egyesületnek zsidó tagja nem lehet. III. A műegyetemi ifjúság által egységesen elfogadott határozata ellen vétőket az ifjúság kiközösíti.” BMEL, 3/c. 99. dob., 81/1934. sz. rektori hivatali irat (letéve az 1162/1934. sz. gyűjtőbe).

⁸⁰ Kirják Lajos (született: 1914 Tihó, Szilágy vármegye, római katolikus vallású, gépészmérnöki hallgatói törzskönyvi száma: XLVI-49/1933.). Mindössze egyetlen félévet végzett, a kizárását követően nem tért vissza az egyetemre, további sorsáról jelenleg nem áll rendelkezésre adat.

⁸¹ BMEL, 3/b. 19. köt., a Rektori Tanács 1934. március 22-i ülésének jegyzőkönyve.

sincs, de ezzel szemben a fegyelmi tanács ítéletének indoklásában felhozott ama tanuk között sincs keresztény vallásu, akiknek vallomása alapján a rám nézve terhelő tényállás megállapított.

⁸²

A hallgató feltűnően furcsának találta azt is, hogy a csoportból, amelynek tagjai a hallgatók egy részét távozásra szólították fel, csak őt tudták név szerint megemlíteni, még olyan is, akit ő nem ismert, illetve pusztán két tanú vallomása alapján a zavargásokkal foglalkozó újságcikkek is csak az ő nevét hozták le (azaz kimondatlanul is bizonyos tudatosságra gyanakodott az „ügyképzést” tekintve).

⁸³

A fellebbezését követően azonban a másodfokú bíróságként működő Egyetemi Tanács az ítéletet súlyosbította, két félévre történő kizárásról döntött, amit azzal indokoltak, hogy súlyosabbnak találták a fegyelmi vétséget, valamint Kirják a fellebbezésben olyan tiszteletlenül nyilatkozott a Műegyetem hatóságáról, amely „[...] önmagában is alkalmas külön fegyelmi kihágás megállapítására”.⁸⁴ Kirják ezt követően miniszteri kegyelmet kért: „[...] mint első éves műegyetemi hallgató kerültem a románok által megszállt területre először a Fővárosba. Lelkem tele volt és van ma is magyar fajom lángoló szeretetével. Az a sok szenvedés amit az oláh elnyomatás miatt Erdélyben az oláh iskolákban el kellett szenvednem és amit általában minden ott élő magyar érez, magyar érzéseimet valósággal fanatizálta. Erdélyben soha nem hallottam zsidó és keresztény ellentétéről és amikor ide jöttem idősebb kollégáim vezetése mellett tartott gyűléseken [azaz a Hungária gyűlésein – B.K.] másról sem volt szó. Így én is úgy éreztem, hogy a magyar keresztény diákság a hazája érdekében cselekszik. Nem tagadom, hogy az első félévi zavargásokban részt vettem, de ismételtlen alázattal ki kell jelentenem, hogy abban a verekezésben ami most legutóbb történt és ami miatt a Raktori illetőleg a Műegyetemi tanács által elítéltettem, nem vettem részt, mert ha részt vettem volna annyira magyarnak érzem magam, hogy azt becsülettel be is vallottam volna.

Kegyelmes Uram! Édesapám mint tartalékos főhadnagy 7 évig volt orosz fogságban, nagybátyám a világháború egyik legbátrabb pilótája volt, másik nagybátyám aktív honvéd főorvos az unokabátyám szintén aktív főhadnagy ügyész. Kegyelmes Uram! Szüleimre és rokonaimra való tekintettel akiket jobban súlyt az ítélet mint engemet, kegyelmének gyakorlásával engedje el büntetésemet és mentse meg ezt az évenet.

⁸⁵

Szintén a korszellem plasztikus lenyomata az iratok között fennmaradt szülői kérés, mivel a hallgató édesanyja, Kirjákné Kovács Emma is levélben fordult a rek-

⁸² BMEL, 3/c. 95. dob., 508/1934. sz. rektori hivatali irat.

⁸³ BMEL, 3/c. 99. dob., 553/1934. sz. rektori hivatali irat (letéve az 1162/1934. sz. gyűjtőbe).

⁸⁴ BMEL, 3/b. 19. köt., a Raktori Tanács 1934. június 1-jei ülésének jegyzőkönyve.

⁸⁵ BMEL, 4/c. 6. dob., 810/1934. sz. rektori hivatali irat (letéve a 2355/1935. sz. gyűjtőbe).

torhoz, hogy a Rectori Tanács a minisztériumba küldendő kegyelmi kérvényt pártolólág terjessze fel (levele egyben tovább színezi a történetek háttérét). „Mi szülők, mint erdélyi lakosok nem ellenőrizhattuk egyetlen fiunk viselkedését, hanem fiunk házigazdáját dr. Kazatsai Emil hadbíró rokonunkat kértük meg, hogy nézzon utána fiunk viselt dolgainak és legyen segítségére a folyamodvány megírásánál. Dr. Kazatsay [sic!] levélben minket megnyugtatót, hogy ő személyesen meggyőződött, hogy fiam a verekezésben nem vett részt, sőt jelen sem volt, ezen az alapon az én kérésemre dr. Kazatsai Emil írta meg a fiam folyamodványát, amit a fiam nevében a Műgyetem Tanácsának beadott. A folyamodvány olyan tiszteletlen hangon lett megfogalmazva, hogy amiatt a fiam a műgyetemről 2 félévre lett kizárva.

Kegyelmes Uram! mélyen lesújtott anyai szívem minden fájdalmával kérem kegyeskedjék fiam kegyelmi kérvényét pártfogolni. Én a szerencsétlen anya segíteni akartam egyetlen gyermekemen, ezért bíztam meg dr. Kazatsait mint jogász embert a folyamodvány megírásával, sejtelmem sem lévén arról, hogy ilyen magas hivatalnok olyan tiszteletlen hangon merészkedjen írni. A szülők nevében én is írtam egy alázatos hangon folyamodványt, de annak beadását dr. Kazatsai mellőzte azzal a kifogással, hogy »naiv«.

Kegyelmes Uram! Mi erdélyi magyarok kálváriás sorsot vállaltunk. (Férjem karcagi születésű repatriálható volt.) Egyetlen gyermekünket elképzelhetetlen lemondás árán vagyunk képesek taníttatni. Mint a jó Istent úgy kérem ha a fiam hibás még akkor is, a háboru áldozata ő is. 914-924ig apa nélkül volt, sőt anya nélkül is, mert én mint 3 osztály tanítónője mások gyermekeinek nevelésével voltam igénybe véve. Töllünk [sic!] a fiam semmiféle forradalmi szellemet, s még kevésbé vallási türelmetlenséget nem tanult, én mint református pap lánya katolikus emberhez mentem férjhez mert jól tudom Isten nem a vallásformák, hanem a szív mélységéből fakadó hittel és a szív fenséges tisztaságával közelíthető meg.

Kegyelmes Uram! Fiamnak az egy évre való kitiltása jövőjének tönkre tevését jelentené, mert ilyen körülmények között mi továbbtaníttatni nem tudnánk. Esdve kérem Kegyelmességedet bocsássonak meg, fiam kegyelmi kérvényét kegyeskedjenek pártfogólág felterjeszteni a minisztériumba.”⁸⁶ Szily Kálmán államtitkár azonban az 1935. augusztus 2-án kelt, a megfelelő további eljárás céljából az Egyetemi Tanácsnak címzett levelében tájékoztatót arról, hogy a kérést nem találta teljesíthetőnek.

A következő években hasonló esetek szintén előfordultak, azzal a különbséggel, hogy már nem a helyfoglalás, hanem a zsidó hallgatókat jelvény viselésére felszólítások kapcsán történtek rendbontások. Ezekben egyre inkább érzékelhető volt a külső

⁸⁶ Uo. – A VKM-ba felterjesztett levél szövege a BME Levéltárban nem maradt fenn.

befolyás további erősödése, amely az egyetem vezetését is növekvő aggodalommal töltötte el: „Nem vehetjük magunkra a felelősséget, mert a műegyetemen kívüli erők működnek közre, s ezek irányító utasításának a hatása erősebbnek látszik. Javasolja, hogy a miniszter úrnak tárjuk fel a helyzetet s tőle kérjük a továbbiakra nézve az utasítást. Őt, mint rektort [Imre Sándor – B.K.] a hallgatók politikai nézetei nem érdeklik; az ő kötelessége a rend fenntartása. Akit a zsidó törvény alapján felvettek, azt bántani nem lehet.”⁸⁷

Hallgatói statisztikai adatok⁸⁸

Tanév (két félévre számított középérték)	Rendes hallgatók létszáma (összes szakos- tály, összes évfolyam, fő)	Az összesből az izraelita vallású hallgatók létszáma, fő	Az összesből az izraelita vallású hallgatók aránya, %	Az összesből a gépészmérnök-hallgatók létszáma, fő	Az összesből a gépészmérnök-hallgatók aránya, %	Az izraelita vallású gépészmérnök-hallgatók száma, fő
1914/15.	3102	1088	35,1	1284	41,4	141 (10,9%)
1915/16.	735	302	41,1	300	40,8	78 (26%)
1916/17.	662	285	43	286	43,3	91 (31,8%)
1917/18.	1266	511	40,4	547	43,3	n.a.
1918/19.	4175	1540	37	1899	45,5	636 (33,4%)
1919/20. I-II. pót	3121	134	4,3	1501	48	62 (4,1%)
1920/21.	3986	296	7,5	1905	47,7	138 (8,15%)
1921/22.	4492	388	8,6	2112	47	169 (8,1%)
1922/23.	4405	382	8,68	2274	51,6	171 (7,45%)
1923/24.	3544	311	8,78	1963	55,4	147 (7,7%)

⁸⁷ BMEL, 4/b. 3. köt., a Raktori Tanács 1941. november 17-i ülésének jegyzőkönyve.

⁸⁸ Mivel a tanulmányban ismertett ügyek szereplői szinte mindannyian a Gépészmérnöki Kar hallgatói voltak, érdemesnek láttam a kari arányokat is bemutatni, amelyből kiderül, hogy az összes hallgatók átlagosan kb. fele volt gépészmérnök, a karon belül pedig az izraelita vallásúak aránya picit magasabb volt az egyetemi átlagnál. Az adatok forrása: A M. Kir. József Műegyetem tanévenkénti megnyitásokor tartott *Beszédek* függelékei, valamint BMEL, 3/c. 65. dob., 472/1928. sz. rektori hivatali irat.

Tanév (két félévre számított középérték)	Rendes hallgatók létszáma (összes szakosztály, összes évfolyam, fő)	Az összesből az izraelita vallású hallgatók létszáma, fő	Az összesből az izraelita vallású hallgatók aránya, %	Az összesből a gépészmérnök-hallgatók létszáma, fő	Az összesből a gépészmérnök-hallgatók aránya, %	Az izraelita vallású gépészmérnök-hallgatók száma, fő
1924/25.	2385	202	8,47	1396	58,5	112 (8,2%)
1925/26.	2173	181	8,33	1288	59	106 (8,25%)
1926/27.	1844	158	8,57	1066	57,6	91 (8,55%)
1927/28.	1589	139	8,78	829	52,2	74 (9,5%)
1928/29.	1538	134	8,74	764	49,7	n.a.
1929/30.	1454	138	9,53	658	45,3	74 (11 %)
1930/31.	1451	157	10,82	623	42,9	75 (12 %)
1931/32.	1338	159	11,92	587	43,9	76 (13 %)
1932/33.	1121	157	14,05	527	47	n.a.
1933/34.	945	141	14,9	450	47	73 (16 %)

KIRÁLY SÁNDOR

A FŐISKOLAI IFJÚSÁG A STATISZTIKA TÜKRÉBEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT KÉSZÜLT HALLGATÓI STATISZTIKAI FELMÉRÉSEK FŐISKOLAI VONATKOZÁSAI

Az egyetemi és főiskolai hallgatóság a statisztikai felmérések fókuszában

A statisztika figyelmének a felsőoktatás felé fordulása összefüggött az egyetemi és főiskolai képzés 20. század elején kezdődő tömegesedésének a folyamatával és az ebből fakadó új keletű problémákkal. A változó világban zajló folyamatok figyelemmel kísérése, az államélet egyes területein uralkodó állapotok felmérése egyre fontosabbá vált, s ebben egyre nagyobb szerepet kapott a számszerűsítés, ami az élet számtalan területére kiterjedő statisztikának a jelentőségét is megnövelte. Laky Dezső jóval később, a második világháború utáni előadásaiban is arról beszélt, hogy a tömeg, a közösség jelentősége az egyén, az individuális szempontok elé helyeződött:

„Nincs a közgazdasági életnek, a társadalmi berendezkedésnek, kulturának, az erkölcs mezejének, az állami életnek egyetlen ága sem, ahol a statisztika őrszemet ne állana. [...] A régi időket kevés ember és kevés jószág jellemezte. A modern életben a termelés, a forgalom és más gazdasági jelenségek soha nem sejtett arányokat öltöttek. Valaha az egyénnel szemben a tömeg háttérbe szorult. Most fordítva: mindenütt a tömeg lett a fontosabbik.”¹

A felsőoktatásról, különösen a tudományegyetemekről szóló ágazati statisztikák egyértelműen a 20. század termékei voltak. Korábban az egyetemi végzettség rendkívül ritkának számított, s így nem keltette fel a statisztikusok érdeklődését. Az egyetemi tanulmányokra csak a módosabb értelmiségi (tudósok, papok, tanítók, állami hivatalnokok, jogászok stb.), valamint a nagyiparos, nagykereskedő, esetleg földbirtokos nemes családok gyermekeinek volt esélyük. Csak ezek a társadalmi rétegek engedhették meg maguknak a fiatal fiúk egyetemi taníttatásának tetemes

¹ LAKY Dezső: *Statisztikai előadások 1946/47. I.* Budapest, Püski, 1948. (A továbbiakban: LAKY, 1948.) 8–9.

költségeit.² Rudai Dezső 1939-ben a közigazgatási továbbképző tanfolyamon tartott előadásában így fogalmazott:

„A világháború előtti évtizedekben az egyetemi diákság szociális gondozása ismeretlen volt. Az erős családi, vagy vagyoni alap és a tehetség volt a társadalmi emelkedés szelekciós emeltyűje. Ennek megfelelően a tanulás lehetősége nyitva állott azok előtt, akik a tanulás terhét elbírták [...]”.³

Ez a zárt világ a kiegyezést követően meginduló gazdasági és társadalmi fejlődés, a kapitalizmus térhódítása, valamint a fokozódó polgárosodás következtében kezdett el átalakulni. Megjelentek az egyetemeken az anyagilag megerősödő polgárság és a jómódú parasztság képviselői mellett azoknak az alsóbb társadalmi csoportoknak a gyermekei is, akik éppen az egyetemi diplomától remélték a társadalmi felemelkedés elérését. Hallgatói tömegekről azonban még ekkor sem beszélhetünk, hiszen az első világháború előtt, az 1913/14-es tanév végén, Budapesten 7513, míg Kolozsváron 2119 hallgató tanult.⁴

A magyar felsőoktatás tekintetében – akárcsak Európa legtöbb országában – az első világháború alatt és az azt követő időszakban következtek be mélyreható változások. Az egyetemi és főiskolai hallgatók létszáma a világháború első éveiben még csökkent ugyan, ám a fegyveres összecsapások végéhez közeledve, a háborús évfolyamok egyidejű visszatéréseivel soha nem látott méreteket öltött. Az 1918/19-es tanév második félévében már 17 621 hallgató tanult a tudományegyetemeken és a Műegyetemen, akik közül 12 203 Budapesten zsúfolódott össze.⁵ Megjelent Magyarország a diáknyomor, és a felsőoktatási intézmények nagy számban találták

² Amint azt Laky Dezső is kifejtette az egyetemi hallgatókról készült 1930-as statisztika kiértékelésekor: „Régebben az országok kultúrájának egyik fokmérője, művelődése magasabb- vagy alacsonyabbrendűségének egyik jelzője volt az a körülmény, hogy a statisztika időnkint való számlálásai szerint a lakosság mekkora tömegei rendelkeztek elemi ismeretekkel s mennyien végeztek középiskolát. A népesség egészéhez képest pedig az egyetemi, a főiskolai tanultság megszerzése oly kevés ember kiváltsága volt, hogy a statisztikai észlelés sokáig ügyet sem vetett e csekélyebb tömeg megfigyelésére: a kivétel elveszett a nagy általánosságban.” LAKY Dezső: A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 87. köt. Budapest, 1931. (A továbbiakban: LAKY, 1930.) 1.

³ RUDAI Rezső: Diákszociális gondoskodás. In: *A mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*. Szerk. MÁRTONFFY Károly. Budapest, M. Kir. Állami Ny., 1939. 1016.

⁴ A M. Kir. Kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum, 1916. 290. – C. IV. (33). A felső tanintézetek az 1913/14. iskolai évben.

⁵ A M. Kir. Kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum, 1926. 191. – C. IV. (13). A főiskolák az 1918/19.–1921/22. iskolai években. Fontosabb adatok.

magukat szembe olyan hallgatókkal, akik a mindennapi megélhetéshez is hathatós támogatásra szorultak. A jelenség merőben új volt.

Az egyetemi és főiskolai hallgatók létszámának növekedése és az intézmények számának gyarapodása miatt a hazai statisztikát tudományos igényességgel művelő szakemberek is mindinkább odafigyeltek a magyar felsőoktatásra. Már az első világháború előtt is éves rendszerességgel rögzítették és tették közzé a felsőoktatás főbb mutatószámait. Intézményenként és országos összesítésben is figyelemmel lehetett követni az egyetemi és főiskolai hallgatók létszámát, vallását, állampolgárságát stb.

A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal által kiadott Magyar Statisztikai Évkönyvek, valamint az éves kormányjelentések (*A M. Kir. Kormány ... évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*) évről évre részletesebbé váltak, s az 1920-as években már pontos adatokkal szolgáltak a hallgatók életkoráról, szüleik lakóhelyéről, foglalkozásáról, honosságáról, lakáskörülményeiről, eltartási viszonyairól, valamint óraterheléséről és vizsgaeredményeiről is.⁶

A 20. század első felében a magyar statisztika is gyors fejlődésen ment keresztül, 1922-ben megalakult a Magyar Statisztikai Társaság, 1923-tól pedig útjára indult a szakma saját folyóirata, a Magyar Statisztikai Szemle. Áttörést jelentett az is, hogy 1929-ben elfogadták a hivatalos statisztikai szolgálatról szóló 1929. évi XIX. törvénycikket, amely a szétagolódott statisztikai rendszer újjászervezésére tett kísérletet. A törvény kiterjedt a teljes magyar statisztikai szakszolgálat minden szereplőjére és központi irányítás és felügyelet alá helyezte valamennyi állami hatóság és hivatal, valamint törvény által alkotott testület és intézet statisztikai tevékenységét.⁷

Az egyes részterületek statisztikai jellemzőit övező érdeklődés a kulturális statisztika területén is megjelent. Az egyetemi és főiskolai hallgatók helyzetének felmérésére irányuló első kísérletre még a század elején sor került. Az első ilyen jellegű,

⁶ A statisztika fejlődésével az igény is megnőtt egy-egy részterület statisztikai felmérése iránt: „A gazdasági és társadalmi problémák, a Magyarország életében történt struktúraváltozásokkal kapcsolatban, szinte gombamódra nőtték ki a földből és sürgetőleg kiáltottak statisztikai érdeklődés után. Ez azonban mégis inkább a két világháború közé eső időben történt meg. Szinte rendszerre vált az a szokás, hogy központi hatóságok és országos jellegű hivatalok ügykörüket érintőleg sajátlagos statisztikai vizsgálódást folytattak s azok végzésére belső statisztikai szolgálatot is építettek ki.” LAKY, 1948. 76.

⁷ A magyar statisztika ezt követően két központi szervre támaszkodott, a Központi Statisztikai Hivatalra (KSH), és az Országos Statisztikai Tanácsra. A legfőbb állami felügyeleti szerv a KSH lett, míg a tanács szakmai szakértői testületként működött. Vö. 1929. évi XIX. törvénycikk a hivatalos statisztikai szolgálatról. 3–9. §. Magyar Törvénytár. Millenniumi Emlékiadás. Budapest, Franklin Társulat, 1930. 224–227.

akkor még kizárólag a Budapesten tanuló egyetemi és főiskolai ifjúság életviszonyaira fókuszáló adatfelvételnek a felvetője és kivitelezője a Galilei Kör volt.⁸

Később, 1924. július 10-én Budapest Székesfőváros Tanácsa döntött úgy, hogy „a főiskolai diáknyomor leküzdésének megkönnyítése céljából a diákság összes életviszonyait felölelő statisztikát készíttet”. Végül az 1924/25. tanév II. félévében a beiratkozáskor vették fel a Pázmány mellett a József Műegyetem, a Közgazdaságtudományi Kar, a Képzőművészeti Főiskola és az Állatorvosi Főiskola hallgatóinak adatait. Az akció eredményeként 9779 kérdőívre épülő, nagyszabású felmérés született, melyek revízióját, kiértékelését és teljes körű feldolgozását Molnár Olga statisztikai főtiszt végezte el. Elkészült munkája a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala által kiadott *Statisztikai Közlemények* 54. kötetében látott napvilágot *A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* címmel.⁹ A páratlan részletességű és alapos munka legsúlyosabb hiányossága az volt, hogy kizárólag a fővárosra fókuszált, s a vidéki egyetemeken uralkodó állapotokról továbbra sem állt rendelkezésre hitelt érdemlő adat.

Ezzel a problémával szembesült 1929-ben Magyary Zoltán miniszteri tanácsos is, amikor elkészítette azt a nagyszabású memorandumot, ami elsőként tett kísérletet a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók élethelyzetének teljes körű feltárására. A Klebelsbergnek írt, 1929. október 6-án befejezett 173 oldalas kézirat az *Emlékirat az egyetemi ifjúság diákszociális gondoskodása megszervezése tárgyában* címet kapta. Magyary ebben a memorandumban – mint a tudománypolitikai ügyosztály főnöke – igyekezett összegyűjteni minden konkrét adatot és azokra támaszkodva megvizsgálni a diáknyomort és a hozzá kapcsolódó szociális gondozás kérdéskörét. Információkat gyűjtött a hallgatók létszámáról, a felsőoktatási tanulmányok költségeiről (beleértve a lakás és az étkezés, vagyis a megélhetés költségeit), az egyes felsőoktatási intézmények infrastrukturális helyzetéről, a kollégiumi ellátás lehetőségéről, a menzák és egyéb diákjóléti intézmények működéséről.

⁸ A kör állította össze a felmérés kérdőívét, melyet a tagság töltetett ki a diákokkal 1909. április, május és június hónapjaiban. A mindössze 850 kitöltött kérdőívből 806 bizonyult érdemben felhasználhatónak. Ld. MOLNÁR Olga: *A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat.* 54. köt. 3. sz. Budapest, é. n. (A továbbiakban: MOLNÁR, é. n.) 8.

⁹ A statisztikai felmérés szükségességét Molnár Olga is a hallgatók szociális körülményeivel és azok feltárását követően, a szükséges lépések kidolgozásának fontosságával indokolta munkájában: „A budapesti főiskolák diákságának egyre általánosabb és nagyobb mértékben jellemző nyomorának megismerésére és csökkentésére irányuló intézkedések sorában ugyanis mulhatatlanul szükségesnek mutatkozott a főiskolai diákstatisztika egyszeri elkészítése, amely a hallgatók életviszonyait kimerítően felöleli s a segítség módjaira, valamint az egyes intézkedések sürgősségére nézve megfelelő útbaigazítást ad.” – MOLNÁR, é. n. 8.

Magyary nagy hangsúlyt helyezett a minőségi képzés fenntartására, annak biztosítását pedig a szakmai szempontok mellett egy szervezett egyetemi szociális ellátórendszerrel várta.¹⁰ Az 1929-ben működő diáksegélyezési rendszert ad hoc jellegűnek, aránytalannak, szervezetlennek tartotta, azonban méltatta az egyes egyetemeken kialakított diákjóléti intézményrendszereket, „amelyek egyetemünk hallgatóságának minden irányban való szociális gondozásával foglalkoznak”.¹¹ A szervezettebb diáksegélyezés kidolgozása a helyzet pontos ismerete nélkül lehetetlen volt, s 1929-ben még hiányoztak ahhoz azok az adatok, amelyeket csakis a felsőoktatásra fókuszáló hallgatói statisztika tudott nyújtani.¹²

Az egyetemi és főiskolai hallgatók helyzetére irányuló részletes és rendszeres statisztikai felmérés igényét Magyary Zoltán vetette fel az 1929-es emlékiratban, méghozzá a céltudatos diákszociális politika megszervezése érdekében:

„A sikeres diákszociális politika véleményem szerint az, amely lehetővé teszi, hogy az egyetemi és tudománypolitika kizárólag tárgyi szempontok szerint legyen irányítható. Viszont a diákszociális politika gondoskodjék elegendő anyagi eszközről és azok helyes felhasználásáról avégből, hogy a nemzet ifjúságának elitje anyagi erejére való tekintet nélkül kiképeztesse és a vezető intelligencia soraiba emelkedhessenek. [...] A szükséglet megállapításánál nagyon érezzük a mindenre kiterjedő diákstatisztikai adatgyűjtés hiányát. Vannak bizonyos általános adatok a főiskolai

¹⁰ Az *Emlékirat* a tehetséges, de szegény sorból érkező, nélkülözésekkel küzdő diákok megsegítését tartotta a legfontosabbnak: „[...] tudománypolitika nem lehetséges helyes diákszociális politika nélkül. A diákszociális politika pedig nem engedheti meg, hogy a tehetséges, de szegény ifjak az egyetemekről kiszoruljanak és ott csak a vagyonosak tudjanak megmaradni, némelykor még hivatalosság nélkül is.” – MAGYARY Zoltán: *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondoskodása megszervezése tárgyában*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1929. (A továbbiakban: MAGYARY, 1929.) 165.

¹¹ Magyary különösen azt látta problematikusnak, hogy a tandíjmentesség mellett az egyetemi melldíjak és vizsgadíjak alól nem mentesülnek a hallgatók, s ezek kifizetéséhez segítséget csak bizonytalan segélyforrások jelentenek: „E tekintetben ez idő szerint csak magánadományokból, közadakozásból származó segélyek vannak, amelyeket a rendelkezésre álló fedezet erejéig, diák-egyesületek, egyetemi diákirodák, vagy más jótékonyági akciók osztogatnak. Ezek a segélyek azonban sem rendszeresítve, sem arányosan elosztva, sem feltételeik egyöntetűen megszabva nincsenek, úgyhogy ez a terület egyike azoknak, amelyeken a rendszeres munka leginkább hiányzik.” MAGYARY, 1929. 159–160.

¹² Emlékiratában Magyary is szólt erről a hiányosságról: „Természetes, hogy e vizsgálat a kulturális statisztika mai fejlődési fokán még nem lehet olyan mélyreható, olyan tüzetes, a részleteket kibogozó, mint azt ennek a nemzet jövőjére nagy kihatással bíró kérdésnek fontossága megkívánna. Ez a körülmény egymagában előterbe tolja annak a gondolatnak megfontolását, nem volna-e célszerű, indokolt, sőt eminenter szükséges is a főiskolai hallgatóság szociális viszonyait különleges kutatás tárgyává tenni [...]” – majd hozzátette: „Ennek a magasabb rendű diákjóléti, diákügyi – általánosan főiskolai statisztikának a megorganizálása a közel jövőnek fontos feladata.” MAGYARY, 1929. 11–12.

hallgatókra nézve, de nincs rendszeres adatgyűjtés szociális helyzetük részleteire, valamint tanulmányi eredményeikre nézve. [...] A diákszociális akciónak kiépítése tehát nélkülözhetetlenné teszi a főiskolai statisztika rendszeres kiépítését.”¹³

A memorandum 1929. október 6-án készült el, s a megfogalmazott felvetéseket nagyon gyors cselekvés követte. Még abban az évben, 1929 decemberében Magyary Zoltán javaslatának megfelelően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium utasította a Központi Statisztikai Hivatalt, hogy vegye fel munkaprogramjába a magyar egyetemi és főiskolai ifjúság szociális viszonyainak rendszeres kutatását.

A statisztikai felvétellel, amely a hallgatók által közvetlenül kitöltött kérdőívekre épült és a magyar felsőoktatás csaknem teljes spektrumát lefedte, 1930 januárjában, tehát Magyary memoranduma után alig három hónappal került sor. A törvényi háttérrel az 1929. évi XIX. törvénycikk biztosította, hiszen a jogszabály értelmében az adatszolgáltatásra kötelezettek körébe került minden oktatási intézmény, sőt az egyszerű magánszemély is, s az adatszolgáltatás megtagadása, vagy hamis adatok megadása kihágásnak számított.¹⁴

Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter Laky Dezsőt, az elismert statisztikust és a József Műegyetem ny. r. tanárát kérte fel, hogy az 1929/30. tanév II. félévéről szóló nagy statisztikai felvételt értékelje ki és a tanulságokat foglalja egységes rendszerbe.¹⁵

Az ilyen részletességgel első ízben végrehajtott 1930-as nagy hallgatói statisztika összeforrt Laky Dezső nevével, azonban Magyary Zoltánéval is összeforrasztott volna, hiszen ő volt a felmérés kezdeményezője. Egyértelműen Magyary volt az az oktatáspolitikus, aki világosan felismerte, hogy a megfelelő kormányzati lépések kidolgozásához a statisztika segítségére van szükség.

Még 1929. december 27-én átiratot küldött az egyetemekre az új típusú statisztikai adatgyűjtésről, s ennek a dokumentumnak a szövegéből kiderül, hogy magát a kér-

¹³ MAGYARY, 1929. 162.

¹⁴ A törvény 17. §-a értelmében: „Aki tudva hamis vagy valótlan statisztikai adatot vall be vagy a jelen törvény szerint beszolgáltatandó adatot vagy az adatszolgáltatás érdekében kívánt felvilágosítást ismételt felszólítás ellenére a kitűzött határidőre igazolatlanul be nem szolgáltatja, illetőleg meg nem adja vagy az adatok beszolgáltatását megtagadja, kihágást követ el és a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1928:X. törvénycikk rendelkezései értelmében pénzbüntetéssel büntetendő.” – 1929. évi XIX. törvénycikk a hivatalos statisztikai szolgálatról. 17. §. Magyar Törvénytár. Millenniumi Emlékiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1930. 230.

¹⁵ Laky Dezső még 1918-ban, Pozsonyban az Erzsébet Tudományegyetemen lett magántanár népeség és statisztika tárgykörből, majd 1921-ben a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Statisztikai Tanszékére nevezték ki. 1926-tól a József Műegyetem tanára lett. Statisztikusként igen jelentős munkásságot fejtett ki, amelyben csak az egyik csúcspontot jelentette *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930* című munka.

déssort is személyesen ő állította össze, illetve dolgozta át. Az átirat szövege a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárából került elő, s ebben Magyary felhívta a tudományegyetemek, így a debreceni Tisza István Tudományegyetem figyelmét is a statisztikai adatgyűjtés új rendszerére:

„A főiskolai hallgatóságnak a háború óta ugyszólván gyökereiben megváltozott és általában rendkívül megnehezült életviszonyai multhatatlanul szükségessé és időszertűvé teszik ezeknek a viszonyoknak széleskörű, a főiskolai hallgatóság teljes egészére kiterjedő és egyszersmind alapos, minél több oldalról való megismerését. [...] A főiskolai hallgatóság szociális és tanulmányi viszonyainak széleskörű és alapos megismerése és áttekintése egyedül csak statisztikai adatgyűjtés, általános és pontos statisztikai vizsgálat útján lehetséges.”¹⁶

Ebből az átiratból értesültek a tudományegyetemek, így a M. Kir. Tisza István Tudományegyetem is a statisztikai adatgyűjtés új rendszeréről. Magyary külön kiemelte, hogy a lebonyolítás a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal feladata lesz, és a hivatal fogja eljuttatni a kérdőíveket az intézményekhez, amelyeket a beiratkozások során kell kitöltetniük a hallgatókkal. Kérte, hogy a minél pontosabb felvétel érdekében nagy körültekintéssel járjanak el, s hívják fel a hallgatók figyelmét az adatszolgáltatás fontosságára és hagyjanak elég időt a kitöltésre.

Az átiratból kiderül, hogy a statisztikai adatgyűjtést rendszeresíteni kívánták, s a dokumentum bizonyítja azt is, hogy a felmérés kérdőívét Magyary saját maga dolgozta át. A hallgatók szociális helyzetére és tanulmányi előmenetelére irányuló kérdések tehát közvetlenül Magyary Zoltán kérdései, amelyek segítségével a korábbi felmérésekből hiányzó, beavatkozást igénylő problémákra keresett válaszokat:

„Elhatároztam ezért, hogy a főiskolai hallgatókra, vonatkozó addigi szűkebbkörű és csak a leglényegesebb kérdéseket érintő statisztikai adatgyűjtést új alapokra fektetem és elsősorban a statisztikai adatfelvételre eddig használt kérdőív mintát a hallgatók szociális és tanulmányi viszonyait tudakoló megfelelő kérdésekkel kibővítettem.”¹⁷

A statisztikai táblákból és Laky Dezső interpretációjából korábban elképzelhetetlen részletességgel vált megismerhetővé az egyetemi hallgatóság élethelyzete, a hallgatók létszáma, a nőhallgatók megjelenése, a korösszetétel, a felekezeti és regionális megoszlás, az anyanyelv, az állampolgárság, a szülők foglalkozása, a szociális helyzet, a létfenntartás, a lakásviszonyok, az élelmezés és a támogatási igények stb.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL, HMBL) VIII. 2. 13. d. 206/1929–30. Q. sz. a.

¹⁷ MNL, HMBL VIII. 2. 13. d. 206/1929–30. Q. sz. a.

Az eredménnyel Laky Dezső is elégedett volt.¹⁸ Munkája bevezetésében is utalt rá, hogy a mű segítséget kívánt nyújtani a döntéshozóknak a megfelelő lépések megtételéhez és szükségesnek tartotta, hogy ezt a felmérést újabb statisztikai felvételek kövessék, hogy a hallgatók helyzetét folyamatosan monitorozni lehessen.¹⁹ Magyary Zoltán a M. Kir. Tisza István Tudományegyetemnek címzett átiratában is megfogalmazódott a rendszeres adatfelvétel igénye: „[...] az adatgyűjtés időpontja ezentul is minden évben a tanév II. felében lesz [...] az új rendszerű adatgyűjtést első ízben a most kezdődő – az 1929/30. tanév II. felére történő – beiratkozások alkalmával fogja a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal végrehajtani”.²⁰

A szándéknak megfelelően a következő tanévekben is sor került a statisztikai felvételekre és az adatsorokból készült elemzések is évről évre megjelentek. Laky Dezső után az 1930/31-es, az 1931/32-es, az 1932/33-as és az 1933/34-es tanévről is született átfogó hallgatói statisztika főként Asztalos József és Janik Gyula munkájának köszönhetően.

Asztalos József 1930/31-es statisztikája és a későbbi statisztikák annyiban meg is haladták Laky Dezső alapművét, hogy horizontjuk azokra a főiskolákra is kiterjedt, amelyek az 1930-as munkából még kimaradtak.²¹ A Laky Dezső által kiértékelt 1930-as első nagy hallgatói statisztika nem foglalta magában ugyanis a 13 római katolikus, 3 református és 1 izraelita hittudományi főiskolát, az Állatorvosi Főiskolát, a Bánya- és Erdőmérnöki Főiskolát, a 3 gazdasági akadémiát (Debrecen, Keszthely, Magyaróvár) és a 8 egyéb főiskolát (képzőművészeti, testnevelési, gyógypedagógiai és polgári iskolai tanárképzők stb.).²²

Asztalos József a Magyar Statisztikai Szemlében már korábban is foglalkozott a főiskolai ifjúsággal.²³ Itt jelent meg előbb 1924-ben *A főiskolai hallgatók az 1923/24.*

¹⁸ Laky Dezső véleménye szerint: „[...] a mérleg serpenyője annyira a felvétel értékességét jelzi, hogy a magyar statisztikának ezt a teljesítményét nyugodt lelkiismerettel a legsikerültebbek közé kell sorolni, melyeket a kultúrstatisztika elkönyvelhet.” LAKY, 1930. 10.

¹⁹ „E sorok írója [...] a magyar társadalom vezető elemeit kéri fel ezen a helyen, ne menjenek el közönnnyel vagy csak múló érdeklődéssel a könyv számoszlopai mellett. Foglalkozzanak velük. A nemzet jövőjének kertjéből értékes, talán legértékesebb parcella az, melyről a számoszlopok beszélnek. [...] Valószínű, hogy azok a tanulások melyek ebből az egyéni felvételtől leszűrődtek, hozzájárultak annak a gondolatnak a megérleléséhez, hogy az egész magyar főiskolai ifjúság [...] állíttassék rendszeresen a statisztika fényképezőgépe elé. A főiskolai hallgatóság problémája amúgy is oly erővel löködött napirendre, mintsem előbb soha.” LAKY, 1930. 7., 9.

²⁰ MNL, HMBL VIII. 2. 13. d. 206/1929-30. Q. sz. a.

²¹ ASZTALOS József: A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 88. köt. Budapest, Stephaneum, 1932.

²² LAKY, 1930. 7.

²³ Asztalos József 1906-ban még a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jog karán szerzett diplomát, majd előbb a Kolozsvári M. Kir. Törvényszéknél, később a M. Kir. Központi Statisztikai

tanévben című, majd 1927-ben *A főiskolai hallgatók az 1926/27. tanévben* című írása is, melyekben az akkor elérhető adatok segítségével igyekezett bemutatni az egyetemi és főiskolai hallgatóság állapotát.²⁴

A következő, *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben* címmel megjelent statisztika szerzője Janik Gyula miniszteri segédfogalmazó volt, aki Asztalos Józseffel együtt még az első, 1930-as munka előkészítésében is részt vállalt.²⁵ Tehetségét Laký Dezső is elismerte.²⁶

Az 1932/33-as tanévről ugyancsak a *Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozatában* jelent meg összefoglaló munka. Ennek érdekessége, hogy a hallgatók főbb adatait Asztalos József, míg szociális és tanulmányi viszonyait Janik Gyula elemezte a mellékelt statisztikai kimutatások alapján. Az elemzések később újból megjelentek a *Magyar Statisztikai Szemle* 1934-es évfolyamában.²⁷

Végül, az 1933/34-es, utolsó részletes hallgatói statisztika ugyancsak Asztalos József interpretálásában látott napvilágot a hagyományokhoz hűen, a *Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozatában*.²⁸

Az adatfelvételeket az 1933/34-es tanévet követően is végrehajtották, bár a hallgatói statisztikákat ezt követően nem nyomtatták ki. A statisztikai felmérések folytonosságát támasztják alá a Budapest Főváros Levéltárában, az Országos Tanügyi Iratok gyűjteményében található kéziratos statisztikai táblák az 1934/35-ös és az 1936/37-es tanévről,²⁹ továbbá az az 1939. december 21-én kelt átirat is, amelyben

Hivatalnál dolgozott, ahol 1930-ban a Kultúrstatistikai Osztály vezetője lett. A Magyar Statisztikai Társaság tagja, az 1930/31-es, és az 1933/34-es hallgatói statisztika szerzője, valamint az 1932/33-as hallgatói statisztika társszerzője volt.

²⁴ ASZTALOS József: A főiskolai hallgatók az 1923/24. tanévben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1924/7–8. 267–274. – Uő.: A főiskolai hallgatók az 1926/27. tanévben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1927/11. 1019–1029.

²⁵ JANIK Gyula: A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat.* 89. köt. Budapest, Stephaneum, 1933.

²⁶ Laký Dezső így méltatta az ifjú Janik Gyulát az 1930-as hallgatói statisztika előszavában: „[...] a hivatal fiatalabb generációjának igen értékes tagja, kinek komoly szakértelmét már akkor méltányoltam, midőn a berlini Collegium Hungaricumba ajánlottam s kinek szép fejlődése jó bizonyossága előttem a külföldi ösztöndíjak művelődéspolitikai hatásának.” – LAKY, 1930. 2.

²⁷ A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1932/33. tanévben. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat.* 90. köt. Budapest, Hornyánszky Viktor R-T. M. Kir. Udv. Könyvnyomda, 1934. – ASZTALOS József: A főiskolai hallgatók főbb adatai az 1932/33. tanévben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1934/1. 14–25. – JANIK Gyula: A főiskolai hallgatók szociális és tanulmányi viszonyai az 1932/33. tanévben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1934/ 2. 81–98.

²⁸ ASZTALOS József: A magyar főiskolák statisztikája az 1933/34. tanévben. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat.* 92. köt. Budapest, Stephaneum, 1935.

²⁹ Ld. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), IV. 1419. g. 1–3. d. [Országos Tanügyi Iratok Gyűjteménye.]

Asztalos József miniszteri tanácsos a Tisza István Tudományegyetemhez fordult, hogy a II. féléves beiratkozások alkalmával az egyetemi statisztikai adatgyűjtést hajtsa végre.³⁰

A két világháború között készült statisztikai felmérések főiskolai vonatkozásai

Az első világháborút megelőzően a magyar felsőoktatás két tudományegyetemmel (Budapest és Kolozsvár), a József Műegyetemmel és széles főiskolai kínálattal állt a hallgatók rendelkezésére. Az 1913/14-es tanévben még a következő főiskolák várták az ifjúságot:

A királyi jogakadémiák (Nagyvárad, Kassa, Pozsony), a felekezeti jogakadémiák (Pécs, Eger – római katolikus; Kecskemét, Sárospatak, Máramarossziget – református; Eperjes – evangélikus), a hittudományi főiskolák egész sora, az Állatorvosi Főiskola (1899), a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola (/1762/ 1904), 5 gazdasági akadémia (Debrecen, Kassa, Keszthely, Kolozsvár és Magyaróvár), az Országos M. Kir. Képzőművészeti Főiskola (1871), az Országos M. Kir. Színművészeti Akadémia (1865), az Országos M. Kir. Zeneakadémia (1875), a Gyógypedagógiai Tanítóképző (1900), a Keleti Kereskedelmi Akadémia (1891), a Fiumei Tengerészeti Akadémia (1896), a Fiumei Kiviteli Akadémia (1912), valamint a Budapesti Kereskedelmi Akadémia (1857) és a kolozsvári Kereskedelmi Akadémia (1878).

1918. december 6-án hivatalosan is főiskolai rangra emelkedtek a polgári iskolai tanár- és tanárnőképzők is.³¹ Az 1873-tól működő állami polgári iskolai tanár- és tanárnőképző intézetek (a Pedagógium és az Erzsébet Nőiskola)³² egyesítésére 1928-ban került sor, amikor megalakult a Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főis-

³⁰ MNL, HBML VIII. 2. 24. d. 299/1939–40. Q. sz. a.

³¹ A *Hivatalos Közlöny* 1919. január 9-i számában jelent meg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium decemberi közleménye, amely kimondta: „A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter az állami polgári iskolai tanító- és tanítónőképző intézeteket »polgári iskolai tanárképző főiskolákká« átszervezte és felkérte az egyházi főhatóságokat, hogy vezetésük alá tartozó polgári iskolai tanítónőképző intézeteket úgy az előadó tanszemélyzetet, mint pedig a felszerelést és a berendezést illetően akként szervezzék át és egészítsék ki, hogy főiskolai jelleg ezekre az intézetekre is kiterjeszthető legyen.” VKM 1918. december 6. – 204064. *Hivatalos Közlöny*, 1919/1–2. 6.

³² Az állami polgári iskolai tanárképző 1882-ben vette fel a Pedagógium, a tanárnőképző pedig 1898-ban vette fel az Erzsébet Nőiskola elnevezést. Ld. FIZEL Natasa: *A magyar polgári iskolai tanárképzés története (1868–1947)*. Budapest, Gondolat, 2018. (A továbbiakban: FIZEL, 2018.) 76.

kola.³³ A képzési idő 3-ról 4 évre emelkedett és minden diáknak egyik szaktárgyából rendkívüli hallgatóként egyetemi előadásokat is kellett hallgatni.³⁴ A tanítási gyakorlatokra a 1879-től mindkét intézmény mellett működő gyakorló polgári iskolákban került sor.³⁵

Az állami képzés mellett római katolikus polgári iskolai tanítónőképzők is működtek, melyek közül az Angolkisasszonyok apácarend budapesti római katolikus tanárnőképzője (1897) volt a legjelentősebb. 1928-ban az állami intézmények Szegedre helyezésével együtt a női szerzetesrendek polgári iskolai tanárképző főiskolái az Angolkisasszonyok főiskolájának kivételével megszűntek.³⁶ Az Angolkisasszonyoknál tanuló leendő tanítónők viszont a szegedihez hasonló reformnak köszönhetően ezentúl a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen hallgatták kiegészítő előadásaikat.³⁷

Az első világháborús vereség és Trianon rendkívül súlyos veszteségeket okozott a magyar felsőoktatásnak. Elvesztek a királyi jogakadémiák (Nagyvárad, Kassa, Pozsony), a felekezeti jogakadémiák közül pedig az eperjesi jogakadémia Miskolcra, a máramarosszigeti jogakadémia Hódmezővásárhelyre menekült.

A selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola, a pénzügyminisztérium utasítását követve 1918 őszén, az 1918/19. tanév kezdetén kezdte meg elköltözését Selmecbányáról. A főiskola teljes tanári kara, hallgatósága, felszerelései és könyvtárával együtt elmenekült és csak 1919. április 28-án nyitotta meg kapuit Sopronban, ahol méltatlan körülmények között kellett folytatnia működését.³⁸ A Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola elnevezést 1922-ben vette fel. Elveszett továbbá két gazdasági akadémia (Kassa, Kolozsvár), a Fiumei Kiviteli Akadémia és a Fiumei Tengerészeti Akadémia, valamint a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia.

³³ Az intézmény 1928 és 1948 között diplomát szerző növendékei között a nők voltak többségben. A diplomások 65,1%-a (927 fő) volt nő, miközben a férfiak csak 34,9%-ot (498 fő) tettek ki. – KARÁDY Viktor: A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában. In: *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Szerk. HADAS Miklós. Budapest, Replika Kör, 1994. 192.

³⁴ FIZEL, 2018. 99.

³⁵ PORNÓI Imre: A magyar tanárképzés vázlatos áttekintése, különös tekintettel a polgári iskolai tanárképzésünkre. In: *Egyféle elképzelés a pedagógusképzésről. Hogyan tovább Nyíregyházán?* Szerk. VENTER György. Nyíregyháza, BGYTEK, 1991. 23.

³⁶ A kőszegi és a soproni római katolikus polgári iskolai tanárnőképző az 1926/27. tanévben szűnt meg. Vö. LADÁNYI Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a Horthy-korszakban. *Történelmi Szemle*, 2002/3–4. 310.

³⁷ FIZEL, 2018. 97.

³⁸ *Selmectől Miskolcig 1735-1985. A magyarországi műszaki felsőoktatás megindulásának 250. évfordulójára*. Szerk. ZSÁMBOKI László. Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem, 1985. 201–202.

Az egyetemek tekintetében a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem és a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem átmenetileg Budapestre menekült, majd az 1921. évi XXV. törvény értelmében Szegeden és Pécsen nyert elhelyezést.³⁹

A magyar felsőoktatás a veszteségek után 1920-ban a Budapesti Közgazdaságtudományi Karral bővült,⁴⁰ majd az 1925/26. tanévtől a korábbi Tornatanító Képző Intézet M. Kir. Testnevelési Főiskolává alakult át.⁴¹ A Testnevelési Főiskolán 1925 decemberében kezdődött meg az oktatás, s kezdetben a hallgatók 3 év után szereztek testnevelő tanári diplomát. Később, az 1929/30-as tanévtől bevezetésre került a 4 éves, 8 féléves képzés.⁴² Az 1920-as évek derekától tehát bővülni kezdett a főiskolai kínálat.

Az 1930-as években a legnagyobb változás a felsőoktatásban a József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem megalakulása volt.⁴³ Az új egyetem létrehozása a főiskolákat is érintette, hiszen a József Műegyetem és a budapesti Közgazdaságtudományi Kar mellett az Állatorvosi Főiskola és a soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola is egyesítette, és öt karral, és karonként 2-2 osztállyal kezdte meg működését.⁴⁴

³⁹ 1921. évi XXV. törvénycikk a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes áthelyezéséről. Magyar Törvénytár. Millenniumi Emlékiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1922. 146–147.

⁴⁰ 1920. évi XXXI. törvénycikk a budapesti kir. magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar felállításáról és ideiglenes szervezetéről. Magyar Törvénytár. Millenniumi Emlékiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1921. 162–163.

⁴¹ A főiskola létrehozását még a testnevelésről szóló 1921. évi LIII. törvénycikk 4. §-a rögzítette: „4. §. Az állam pénzügyeinek a rendezése után testnevelési tanerők képzésére országos testnevelési főiskolát kell felállítani, amelynek fenntartásáról a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodik.” – 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről. 4. §. Magyar Törvénytár. Millenniumi Emlékiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1922. 440.

⁴² Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945/1948-ig. Szerk. Molnár László és Zsidi Vilmos. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2006. 43.

⁴³ 1934. évi X. törvénycikk a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről. Magyar Törvénytár. Millenniumi Emlékiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1935. 71–82.

⁴⁴ Az egyetem szervezetéről a törvény 1. és 2. §-a rendelkezett. Eszerint az 5 kar, a mérnöki és építésmérnöki; a gépész- és vegyészmérnöki; a bánya- kohó- és erdőmérnöki; a mezőgazdasági és állatorvosi; valamint a közgazdaságtudományi kar úgy oszlott 10 osztályra, hogy a közgazdaságtudományi karnak nemcsak közgazdasági és kereskedelmi osztálya, hanem közigazgatási osztálya is volt. 1934. évi X. törvénycikk a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről. 1–2. §. Magyar Törvénytár. Millenniumi Emlékiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1935. 74–75.

A budapesti Kertészeti Akadémia 1939-ben alakult, miután a korábbi Kertészeti Tanintézetet akadémiai rangra emelték. Az intézmény 1943-tól négyéves képzést nyújtott, s attól kezdve Kertészeti és Szőlészeti Főiskola néven működött.⁴⁵

A magyar felsőoktatás intézményrendszerét azonban a korszak végére eső területi változások is alakították. A második bécsi döntés után, az 1940/41-es tanévtől a Ferenc József Tudományegyetem visszatért Kolozsvárra, Szegeden pedig megkezdte működését a Horthy Miklós Tudományegyetem.⁴⁶

A főiskolák tekintetében a Kassai Állami Kereskedelmi Főiskola megnyitását az első bécsi döntés tette lehetővé, s a rövid életű intézmény az 1939/40-es tanévtől 1944-ig fogadott hallgatókat. Az Újvidéki Állami Kereskedelmi Főiskola 1942 novemberében alakult és az 1942/43. tanévi működéséről vannak adatok. 1944-ben bezüntette működését és 1945-ben Budapesten összevonták a Kassai Állami Kereskedelmi Főiskolával és így a két intézmény integráltan Állami Kereskedelmi Főiskola néven folytatta működését.⁴⁷

A főiskolai hallgatóság létszámának alakulása⁴⁸

A főiskolai hallgatóság létszámát tekintve elmaradt az egyetemi hallgatóságtól. Az első világháború előtt, az utolsó békeidőben folyó tanév, az 1913/14-es volt. Ekkor összesen 7079 hallgató járt valamelyik főiskolára, miközben a budapesti és kolozsvári tudományegyetemek és a József Műegyetem hallgatóinak száma 12 082 főt tett ki. A háborús években úgy az egyetemek, mint a főiskolák hallgatósága lecsökkent. A mélypontot az 1915/16-os tanév jelentette, amikor az első félévben főiskolákra 4021-en, egyetemekre 4676-an jártak. Közismert, hogy a háborús évfolyamok aztán egyszerre tértek vissza és jelentek meg a magyar felsőoktatásban. A csúcspont mindkét intézménytípus esetében az 1918/19-es tanév volt, azonban amíg a főiskolákon összesen 9131 hallgató összpontosult, az egyetemeken ez a szám elérte a 17 621 főt.

⁴⁵ OSVÁTH Zsolt: Másfél évszázada a Gellért-hegy déli lejtőjén. Az épített örökség intézménytörténeti tudathordozó funkciója a Budapesti Corvinus Egyetem Budai Campusán. *Per Aspera Ad Astra*. 2014/2. 98.

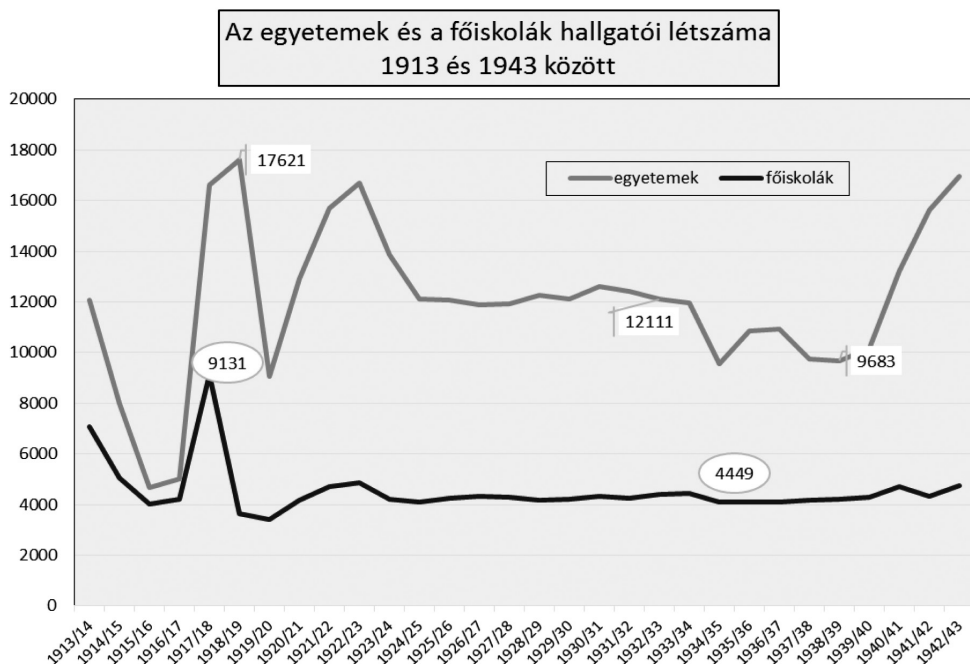
⁴⁶ 1940. évi XXVIII. törvénycikk a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról. Magyar Törvénytar. Millenniumi Emlékiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1941. 205–208.

⁴⁷ Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945/1948-ig. Szerk. MOLNÁR László és ZSIDI Vilmos. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2006. 60., 112.

⁴⁸ A főiskolai hallgatóság létszámát illetően az éves kormányjelentésekből és a *Magyar Statisztikai Évkönyv* vonatkozó köteteiből készült, a tanulmány végén, függelékben található táblázatok adatai kerültek felhasználásra.

Kijelenthető tehát, hogy az első világháborúból visszatérő katonahallgatók túlnyomó többsége az egyetemekre áramlott és a főiskolákat kisebb mértékben ostromolta, bár a megelőző tanévhez képest a főiskolai hallgatók száma is bőven megduplázódott.

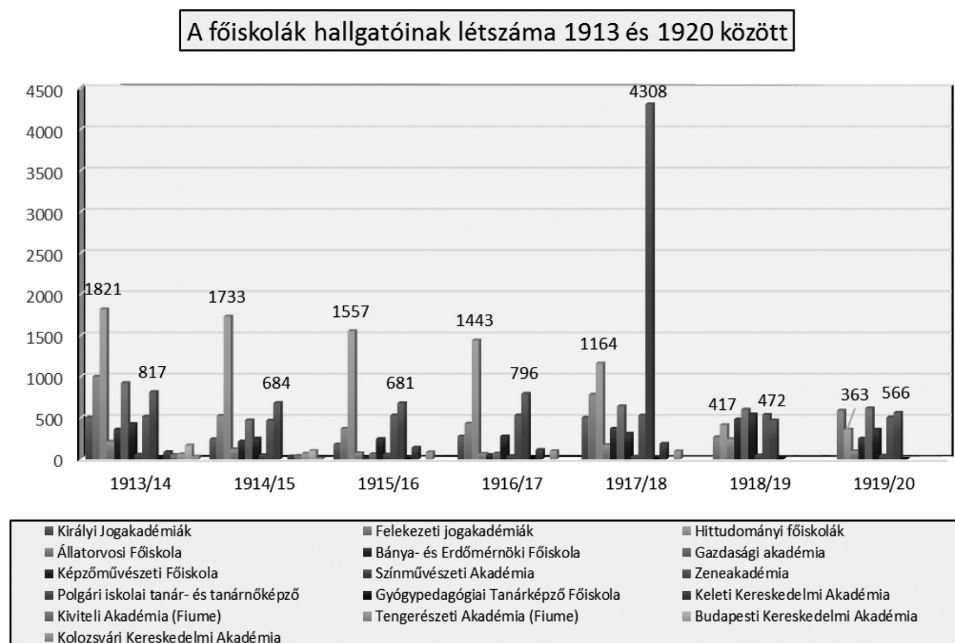
1. ábra

A háborút követően a területvesztések teljesen átalakították az ország felsőoktatási intézményrendszerét. A megváltozott világban a főiskolai hallgatók száma lecsökkent, s az 1919/20-as tanév jelentette 3414 fős mélypontot követően lassan emelkedett 4 ezer fölé, s a korszak végéig érdemben nem is változott. A legmagasabb főiskolai hallgatói létszám a korszak egészét tekintve az 1922/23-as (4864 fő) és – a visszacsatolt területeken nyíló új intézményeknek köszönhetően – az 1942/43-as (4760 fő) tanévben volt megfigyelhető, de ez az emelkedés sem tekinthető kiugrónak. Ugyanekkor az amúgy is népesebb egyetemi hallgatóságot nagyobb mozgások jellemezték, bár itt is az 1920-as évek derekától hosszabb időre beállt az a 11-12 ezer fős létszám, ami majd csak az 1930-as évek második felében csökkent némileg, hogy aztán a korszak végén a Ferenc József Tudományegyetem kolozsvári visszatéréseivel és a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem megalakulásával egyidejűleg megemelkedjen.

Ha intézményenként vizsgáljuk a főiskolai hallgatók létszámának alakulását, akkor célszerű időszakokra bontani a folyamatokat. Az 1913 és 1920 közötti periódus egyértelműen a régi világ széthullásáról és a veszteségekről szól. A legnagyobb lélekszámú hallgatóságot fogadó főiskolák egyértelműen a hittudományi főiskolák voltak, ahová az 1913/14-es tanévben még 1821 hallgató (a főiskolai hallgatóság 25,7%-a) járt. Ez a szám azonban a határok változásával és számos hittudományi főiskola elvesztésével rohamosan csökkent és az 1919/20-as tanévre a diákok száma a 400-at sem érte el, a főiskolai hallgatóságon belüli arányuk pedig 10,6%-ra csökkent. Hasonló tendencia figyelhető meg a felekezeti jogakadémiák esetében is, itt a hallgatók száma 1003-ról 592-re apadt.⁴⁹ A főiskolai hallgatóság létszámának drámai csökkenése miatt azonban a felekezeti jogakadémiák részaránya 1913 és 1920 között még így is kismértékben (14,2%-ról 17,3%-ra) nőtt.

2. ábra

Szintén jelentősen csökkent a gazdasági akadémiai hallgatók száma, 1913 és 1920 között 926-ról 620-ra, úgy, hogy közben az 1915/16-os, az 1916/17-es és az 1917/18-as

⁴⁹ Az eperjesi ágostai hitvallású evangélikus jogakadémia az 1918/19-es tanévben szünetelt, s a következő tanévtől Miskolcon folytatta működését.

tanévben csak Kassán és Magyaróvárott volt oktatás, ami Debrecenben, Keszthelyen és Kolozsvárott szünetelt.⁵⁰ Végül az 1918/19-es tanévtől Debrecenben, Keszthelyen és Magyaróvárott működött gazdasági akadémia, Kassát és Kolozsvárt elvesztette a magyar felsőoktatás.

Az Állatorvosi Főiskola, illetve a Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola esetében a háborús években jelentős visszaesés következett be a hallgatók létszámában, s az 1919/20-as tanévben ezekbe az intézményekbe járó 101 (3%) és 252 hallgató (7,4%) egyaránt elmaradt az utolsó békés tanév, az 1913/14-es 216 (3,1%), illetve 363 fős (5,1%) hallgatói létszámától. A Színművészeti Akadémia és a Zeneakadémia esetében nagyobb mozgás nem volt a hallgatói létszámokban 1913 és 1920 között (58 és 45; illetve 519 és 509 fő), azonban a Képzőművészeti Főiskolán a hallgatók száma 429 főről (1913/14, 6,1%) 248-ra csökkent (1915/16, 6,2%), majd 545-re (1918/19, 15%) nőtt.

Számottevőbb hallgatóság volt még a polgári iskolai tanár- és tanárnőképzőkben, az állami Pedagógium és az Erzsébet Nőiskola mellett a római katolikus polgári iskolai tanítónőképző intézetekben. Ezek az intézmények 1918 decemberéig nem voltak főiskolai rangúak, de diákjaikból így is polgári iskolai tanerő lett.⁵¹ A hallgatók létszámát tekintve egyedül ebben az intézménytípusban történt emelkedés, méghozzá éppen a római katolikus tanítónőképzőknek köszönhetően. Az 1915/16-os tanévben 681-en (16,9%), az 1916/17-es tanévben 796-an (18,8%), míg a 1917/18-as tanévben már 4308-an (47,2%) jártak polgári iskolai tanítóképzőbe. Az 1917/18-as tanévben ezek közül 3902 növendék a római katolikus polgári iskolai tanítónőképző diákja volt.⁵² A főiskolai rangra emelkedéssel a hallgatói létszám és részarány is jelentősen lecsökkent. Az 1918/19-es tanévben 472 fő, a főiskolai hallgatóság 13%-a járt polgári iskolai tanár- és tanárnőképzőbe.

Ez volt az az időszak, amikor megszűntek a királyi jogakadémiák (Nagyvárad, Kassa, Pozsony), elveszett a Tengerészeti Akadémia és a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia. A Budapesti Közgazdaságtudományi Kar 1920-as felállításával pedig a Keleti Kereskedelmi Akadémia, a Kiviteli Akadémia és a Budapesti Kereskedelmi Akadémia végleg beolvadt az új intézménybe.

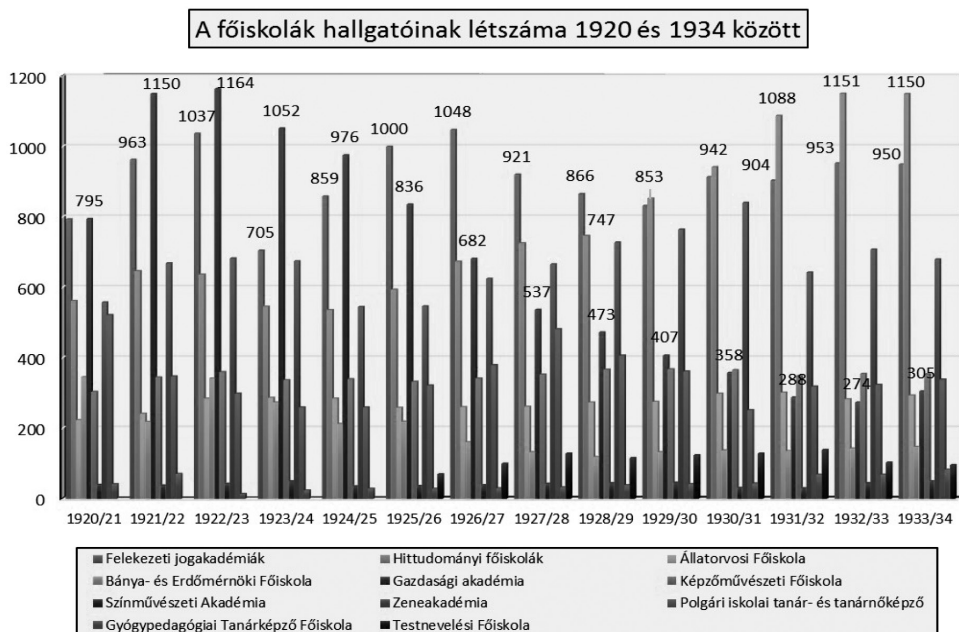
⁵⁰ Az összes főiskolai hallgatóhoz viszonyított részarány a gazdasági akadémiák esetében is növekedést mutatott, mert miközben a hallgatói létszám csökkent, a részvételi arány 13,1%-ról 18,2%-ra emelkedett.

⁵¹ Vö. LADÁNYI Andor: *Klebsberg felsőoktatási politikája*. Budapest, Argumentum, 2000. 10.

⁵² Ld. A M. Kir. Kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum, 1924. 199. – C/b. IV. (14.) A kisdédóvónő-, a tanító- és a tanítónőképzőintézetek Magyarországon az 1915/16.–1917/18. iskolai években. Tanulók.

Az 1920-as évektől az 1930-as évek derekáig terjedő időszak a nyugodt fejlődésről szólt. A főiskolai hallgatóság létszáma kiegyensúlyozottabb lett, nagyobb állandóság jellemezte az intézményi struktúrát és voltak intézménytípusok, amelyek ekkor kaptak új erőre.

3. ábra

A hittudományi főiskolák egyértelműen megerősödtek ebben a másfél évtizedben. A hallgatói létszám esetükben az 1920/21-es és az 1934/35-ös tanév között 562-ről 1160-ra nőtt, ami azt jelentette, hogy addig, amíg a Horthy-korszak kezdetén a főiskolai hallgatóság 13,4%-a járt hittudományi főiskolába, az 1930-as évek derekán már 28,2%-uk.

A felekezeti jogakadémiák hallgatóinak száma 1920 és 1934 között kiegyensúlyozottan alakult, 700 és 1000 hallgató között mozgott, ami arányait tekintve a főiskolai hallgatóság 17–24%-ának felelt meg. A gazdasági akadémiák tekintetében az 1922/23-as tanévig tartó felfutás következtében a diákok száma 1164-re, a főiskolai hallgatóságon belüli arányuk pedig 23,9%-ra nőtt. Ezt követően a gazdasági akadémiák száma csökkenni kezdett és az 1932/33-as tanévben már csak 274-en voltak,

ami a főiskolai hallgatók 6,2%-át kitevő arányt jelentett. Számukban és arányukban 1933-tól lassú növekedés kezdődött.

Az Állatorvosi Főiskola 1920-tól mérsékelt ütemben fejlődött a hallgatói létszám tekintetében, és az integráció előtti utolsó, 1933/34-es tanévre 224-ről (5,3%) 294-re (6,6%) emelkedett a diákjainak száma. A soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola hallgatósága viszont csökkenést mutatott. 1920 és 1934 között 346-ról (8,3%) 148-ra (3,3%) esett a diákok száma. Az 1934/35-ös tanévtől kezdődően mindkét intézmény a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem részévé vált, ahol külön állatorvosi, bánya- és kohómérnöki, valamint erdőmérnöki osztály keretében folytatódtott a szakemberképzés.

A Színművészeti Akadémia hallgatóinak a létszáma 30 és 50 fő között mozgott ebben az időszakban, ami 1% körüli részarányt jelentett. Nagyobb számban jártak hallgatók a Képzőművészeti Főiskolára, ahol 300 és 370 fő között mozgott a diákok létszáma ebben a másfél évtizedben. A Zeneakadémia esetében az 1920/21-es 558 főről (13,3%) tíz év alatt, az 1930/31-es tanévre 841 főre (19,5%) emelkedett a hallgatók száma, majd ezután következett be csökkenés, s az évtized derekára 700 fő alá esett a zeneakadémiai növendékek száma. A főiskolai hallgatóság 16,4%-a (676 fő) azonban még az 1934/35-ös tanévben is a Zeneakadémiára járt.

A polgári iskolai tanár- és tanárnőképzés esetében az 1920/21-es tanév 522 fős hallgatói létszáma (12,5%-os részarány) a következő tanévekre jelentősen, 300 fő alá csökkent. Növekedés az 1925/26-os tanévtől kezdődött és 1927/28-ra a diákok száma elérte a 482 főt, a főiskolai hallgatóság 11,2%-át. 1928-tól két intézményben folytatódtott a polgári iskolai tanárok és tanárnők képzése, a Pedagógiumot és az Erzsébet Nőiskolát egyesítő Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán és az Angolkisasszonyok budapesti római katolikus polgári iskolai tanárnőképzőjében. A diákok száma ezt követően az 1930/31-es tanévre 252 főre (5,8%) csökkent, majd növekedni kezdett, s az 1934/35-ös tanévre már ismét megközelítette a 400 főt (390 fő, 9,5%).

Ebben az időszakban a szegedi tanárképző mellett, az 1925/26-os tanévtől 70 diákkal kezdte működését a Testnevelési Főiskola. A hallgatói létszám kisebb hullámlás után az 1934/35-ös tanévben 110 fő volt, vagyis a főiskolai hallgatóság 2,7%-a folytatott ilyen irányú tanulmányokat.

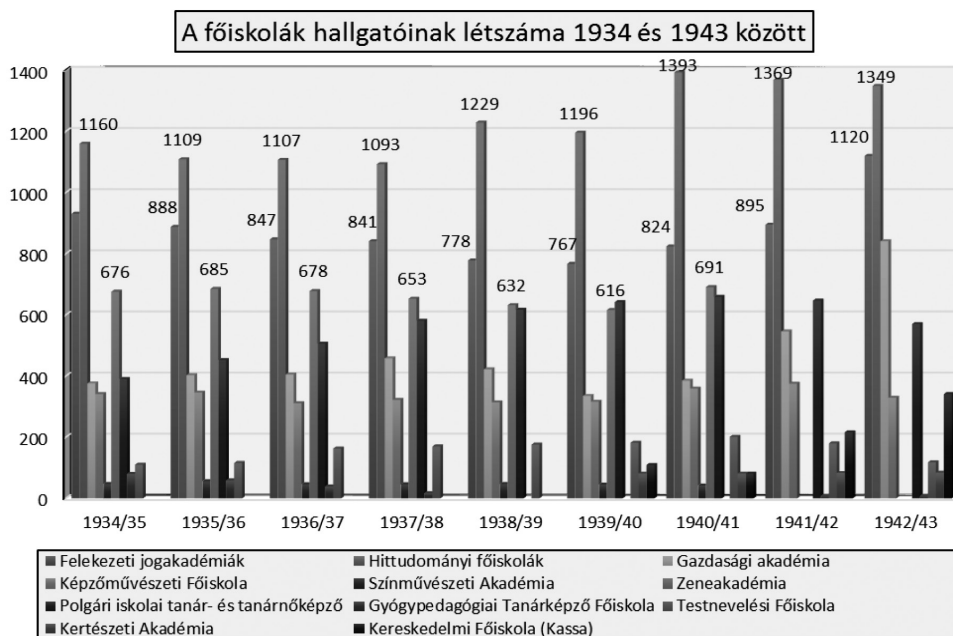
A kétéves Gyógypedagógiai Tanítóképző 1922-től hároméves Gyógypedagógiai Tanárképzővé, az 1928/29-es tanévtől pedig négyéves képzést nyújtó Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolává alakult át.⁵³ Kis létszámú intézmény volt, amelyben kezdetben csak néhány hallgató tanult. Az 1923/24-es tanévben lépte át a gyógyped-

⁵³ Ld. GORDOSNÉ SZABÓ Anna: 110 éves a gyógypedagógus-képzés Magyarországon. *Gyógypedagógiai Szemle*, 2010/4. 320–321., 329.

gógus diákok száma a 20 főt (24 fő, 0,6%), az 1929/30-as tanévben a 40-et (42 fő, 1%), s a folyamatos emelkedésnek köszönhetően az 1933/34-es tanévben a 80-at (83 fő, 1,9%).

Az 1930-as évek második felében a magyar felsőoktatásban a legnagyobb változást a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem létrehozása jelentette. Az Állatorvosi Főiskola és a soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola megszűnt önálló intézmény lenni és egyetemi keretek között folytatta a működését.

4. ábra

A hittudományi főiskolák hallgatói létszáma tovább emelkedett, s az 1941/42-es tanévre elérte az 1369 főt, a teljes főiskolai hallgatóság 31,7%-át. A felekezeti jogakadémiák esetében az évtized végéig csökkenés mutatkozott, s az 1939/40-es tanévre 767 hallgató (17,9%) járt ilyen típusú intézményekbe, viszont az 1942/43-as tanévben – amely az utolsó, amelyről hivatalos adatokkal rendelkezünk – már 1120 felekezeti jogakadémista (23,5%) tanult a felsőoktatásban.

A gazdasági akadémia diákjainak száma az 1930-as évek második felétől előbb megemelkedett (az 1937/38-as tanévre 458 főre, 11%), majd süllyedni kezdett (az 1939/40-es tanévre 335 főre, 7,8%), végül az 1942/43-as tanévben már ismét meghaladta a 800-at (841 fő), ami a főiskolai hallgatóság 17,7%-ának felelt meg.

A Színművészeti Akadémia, a Zeneakadémia és a Képzőművészeti Főiskola hallgatói létszámában a korszak végén már nem következtek be nagyobb változások, a művészeti felsőoktatás kiegyensúlyozottsága állandósult. A színművészethallgatók száma 42 fő (0,9%) alá egyetlen tanévben sem esett, s képzőművésznek sem tanultak 311-nél (7,6%) kevesebben. A zeneakadémisták száma sem csökkent 616 fő alá, ami a teljes főiskolai hallgatóság tekintetében 14,4%-os részesedést jelentett.

A polgári iskolai tanár- és tanárnőképzés az átalakult intézményi struktúrában folyamatos fejlődést mutatott, s a hallgatók száma az 1940/41-es tanévre elérte a 659 főt (14%). Ezután kisebb megtorpanás jelei mutatkoztak, mivel az utolsóként közzétett 1942/43-as tanévben 570 diákot, a főiskolások 12%-a járt ebbe az intézménytípusba.

A Testnevelési Főiskola hallgatóinak a száma különösen az 1935/36-os tanévről (116 fő, 2,8%) a következő, 1936/37-es tanévre (163 fő, 4%) ugrott jelentőset. A szám-szerű fejlődés ezután is töretlenül folytatódott, s az intézmény diákjainak a létszáma az 1940/41-es tanévre már a 200-at is meghaladta (201 fő, 4,3%). A csökkenés ezután kezdődött, s az 1942/43-as tanévre a diákok száma 118-ra (2,5%) esett vissza.

A Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola az 1930-as évek második felében egyre inkább meggyengült és folyamatosan csökkent diákjainak száma. Az 1937/38-as tanévre a gyógypedagógus-hallgatók 17-en voltak, majd a következő 3 tanévben szünetelt az oktatás az intézményben. Az 1941/42-es és az 1942/43-as tanévben is mind-össze 8 hallgató járt a főiskolára.

Az 1939/40-es tanévtől bővült a főiskolai hálózat, mivel főiskolai rangot kapott a kertészeti képzés a budapesti Kertészeti Akadémia keretében és megnyitotta kapuit a Kereskedelmi Főiskola Kassán. A Kertészeti Akadémiának állandó hallgatói bázisa volt, ami minden tanévben 80-at meghaladó diáklétszámot jelentett, az 1942/43-as tanévben például 84-en jártak ide, a teljes főiskolai hallgatóság 1,8%-a.

A Kassai Állami Kereskedelmi Főiskola 109 hallgatóval nyitotta meg kapuit, s az 1941/42-es tanévre ez a létszám csaknem megduplázódott, 216 főre emelkedett, amely 5%-os részesedést jelentett a főiskolai hallgatóságból. Az 1942/43-as tanévben már 341 diák (7,2%) járt kereskedelmi főiskolára, azonban ez az adat nemcsak Kassát, hanem az 1942 novemberében indult Újvidéki Állami Kereskedelmi Főiskola adatait is magában foglalja.

A főiskolai hallgatóság felekezeti megoszlása⁵⁴

A felekezeti megoszlás tekintetében szembeötlő a római katolikus vallású hallgatók túlsúlya. A teljes főiskolai hallgatóságot vizsgálva arányuk már az 1913/14-es tanévben meghaladta az 50%-ot (3628 fő, 50,6%), s ezt követően rohamosan növekedett tovább. Az 1917/18-as tanévben látható kiugrás (5378 fő, 68,1%) egyszeri felfutásnak tekinthető, ami főként a római katolikus polgári iskolai tanárnőképzők kiemelkedő hallgatói létszámának tudható be.

A római katolikus diákok számottevő fölénye azonban a háború után is megmaradt. Az 1918/19-es tanévben is 58,6%-át (1526 fő) tették ki a főiskolásoknak, s arányuk különösen az 1930-as évek elejétől tovább emelkedett. Az 1938/39-es tanévben például a teljes főiskolai hallgatóság több mint 70%-a (70,1%, 2479 fő) római katolikus volt.

Az egyetemek⁵⁵ esetében a római katolikus hallgatók ilyen túlsúlyra nem tettek szert. Az egyetemi hallgatóság felét először az 1919/20-as tanévben haladták meg (61,4%, 5555 fő), s azt követően is mindig jóval 50% felett alakult az arányuk, az 1936/37-es tanévtől pedig a 60%-os részarányt is meghaladták, de a római katolikus egyetemisták létszámának súlya a főiskolásokétól még így is mindig jól érzékelhetően elmaradt.

A görög katolikusok aránya a háborús években volt a legmagasabb a főiskolai hallgatók között. Az 1915/16-os tanévben a 8,7%-ot (336 fő) is elérte, azonban az első világháborút követően tartósan 1–2% körül alakult. Emelkedésre csak a második világháború közeledtével került sor. Az 1938/39-es tanévben 2,2% (79 fő), az 1939/40-es tanévben 3,6% (132 fő), az 1940/41-es tanévben pedig 6,2% (256 fő) volt a görög katolikusok aránya a főiskolákon. Ezek a folyamatok nagyjából megegyeztek az egyetemi hallgatóság esetében megfigyelhető tendenciákkal, azonban utóbbiak esetében a görög katolikus diákok aránya mindig 4% alatt maradt.

⁵⁴ A főiskolai hallgatóság felekezeti megoszlását illetően az éves kormányjelentésekből és a *Magyar Statisztikai Évkönyv* vonatkozó köteteiből készült, a tanulmány végén, függelékben található táblázatok adatai kerültek felhasználásra.

⁵⁵ A tudományegyetemek mellett 1934-ig a József Műegyetemet és a Budapesti Közgazdaságtudományi Kart, azt követően pedig a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet is ideértve.

5. ábra

A reformátusok jelentették a legnagyobb hallgatói tömeget a római katolikusok után, azonban számban és arányban jóval elmaradtak tőlük. A református főiskolások aránya csak egy tanévben, 1917/18-ban esett 10% alá (9,6%, 757 fő), ezután azonban emelkedni kezdett az arányszámuk és az 1921/22-es tanévben már a 21%-ot is meghaladta (21,4%, 527 fő). A vizsgált időszak nagy részében a reformátusok aránya 20% körül mozgott a főiskolákon, a legmagasabb részarányt az 1926/27-es tanévben érték el (21,7%, 935 fő). Mindez nagyjából megfelelt a reformátusok egyetemi hallgatóságra jellemző nagyságrendjének és tendenciáinak.

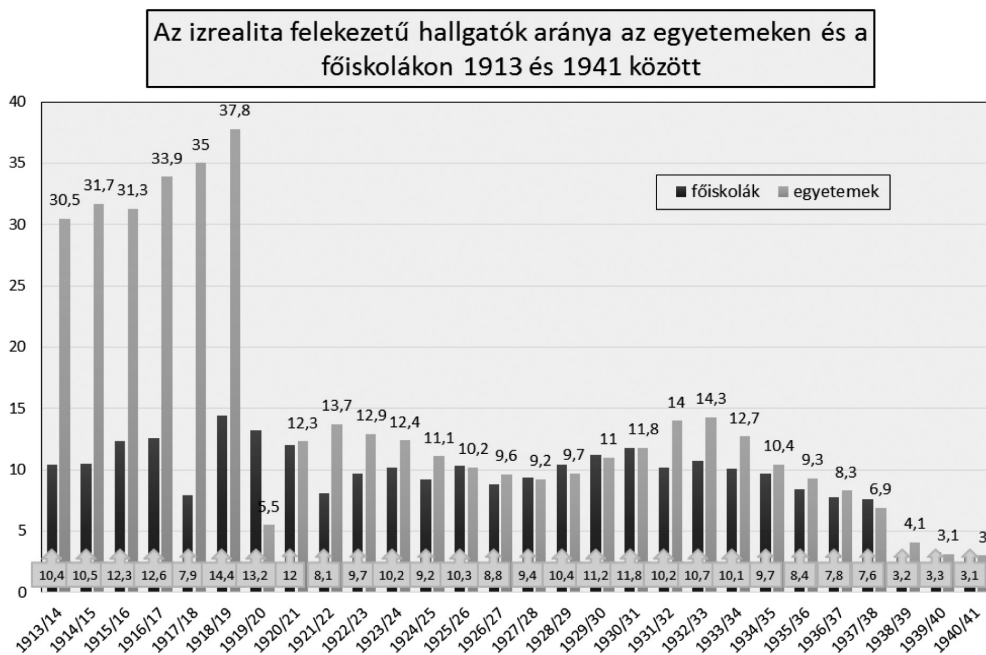
Az evangélikusok esetében az 1913/14-es, utolsó békés tanévben mért 9,3%-os részesedés (669 hallgató) a háború éveiben lecsökkent (5,7%-ig, 1917/18) majd hirtelen ugrott fel az 1919/20-as tanévben 9,8%-ra (229 fő). Kiemelkedőnek tekinthető még az 1922/23-as tanév, amikor a főiskolai hallgatóság 9,3%-a (449 fő) evangélikus volt, de utána lassú csökkenés következett be, számban és arányban egyaránt. Az 1932/33-as tanévtől az evangélikus főiskolások aránya 4-5% körül alakult, az 1940/41-es tanévben 199 hallgató, a főiskolai hallgatóság 4,8%-a tartozott ehhez a felekezethez.

Az egyetemi hallgatóság körében az evangélikusok aránya magasabb volt, az 1919/20-as tanév felfutásakor a 10%-ot is meghaladta (10,1%, 912 fő), s később is 8-9% körül maradt. Az 1941/42-es tanévre sem süllyedt olyan jelentős mértékben, az egyetemi hallgatóság 7,5%-a (1161 fő) még akkor is evangélikus volt.

A görögkeletiek arányánál a kiugró évek az első világháború idejére estek, az 1915/16-os tanévben például a főiskolai hallgatóság 7,2%-a (276 fő) görögkeleti vallású volt. A korszak nagy részében azonban arányuk az 1%-ot sem érte el, csak a második világháború alatt, az 1940/41-es tanévben haladta meg ezt az arányt (1,4%, 58 fő). Az egyetemisták között hasonló folyamat figyelhető meg a görögkeleti felekezetűek körében annyi különbséggel, hogy esetükben az 1%-os küszöb átlépése korábban, már az 1936/37-es tanévben (1,7%, 76 fő) megtörtént.

Az unitárius főiskolai hallgatók aránya vizsgált időszak egészét tekintve alatta maradt az 1%-nak. Megközelíteni is csak kétszer sikerült, az 1913/14-es (0,9%, 66 fő) és az 1940/41-es tanévben (0,9%, 39 fő). A folyamat ezúttal is megegyezett az egyetemi hallgatóságéval, azonban utóbbiak esetében végig magasabban alakult az unitáriusok aránya, s az 1%-os határt többször is (1913/14-ben, 1940/41-ben és 1941/42-ben) elérték az unitáriusok.

6. ábra

Az izraelita felekezetű főiskolai hallgatók első világháború előtti 10,4%-os részaránya (747 fő) a háborús tanévekben 12% fölé emelkedett, ami jelentősen elmaradt az egyetemeken tanuló zsidó vallású diákok 30% feletti jelenlététől. Az egész korszak legmagasabb részvételi aránya úgy a főiskolák, mint az egyetemek esetében az 1918/19-es tanévre tehető, de ekkor is szembeötlő különbség mutatkozott. Addig, amíg a főiskolai hallgatóság 14,4%-a (374 fő) tartozott az izraelita felekezethez, az egyetemi hallgatóság esetében ez 37,8%-ot (6656 fő) tett ki. A következő, 1919/20-as tanév az éles politikai változásokkal szoros összefüggésben, csökkenéssel járt, de ez a csökkenés az egyetemi hallgatóságot sokkal jobban érintette, mint a főiskolákra járó diákokat. Az egyetemeken csak a hallgatóság mintegy 5,5%-át kitevő (498 fő) zsidó vallású hallgató maradt, miközben a főiskolai hallgatók körében mérsékelt visszaesés volt tapasztalható, hiszen a felekezethez tartozó diákok 13,2%-ot (309 fő) tettek ki.

Az 1920/21-es tanév a két intézménytípus között kiegyenlítődést hozott, hiszen mindkét esetben 12%-os volt (12 és 12,3%) az izraeliták aránya. Ellentétes irányú volt a folyamat az 1921/22-es tanévben, amikor a főiskolai hallgatók körében 8,1%-ra (200 fő) csökkent a zsidó vallásúak részaránya, miközben az egyetemi hallgatóság esetében ez a ráta 13,7%-ra (2144 fő) emelkedett. Ezután a korszak folyamán hasonló tendenciák mutatkoztak az egyetemisták és a főiskolások között, de az egyetemeken többnyire magasabb részvételi arány mutatkozott.

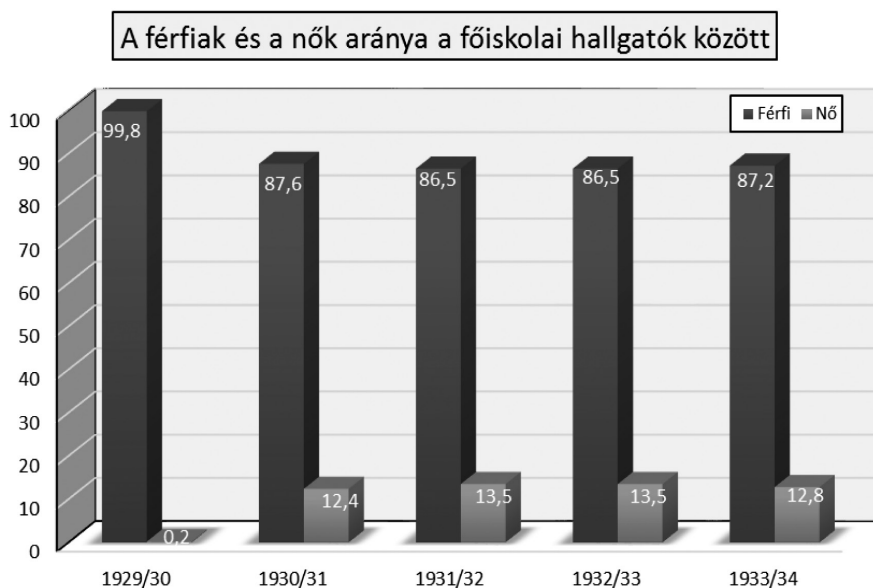
A főiskolai hallgatók először az 1925/26-os tanévben érték el az egyetemi hallgatók szintjét, amikor mindkét intézménytípus esetében 10%-ot éppen meghaladó arány jellemezte a felekezetet. 1927/28-tól 1929/30-ig, a numerus clausus módosítását közvetlenül követő tanévekben a főiskolai hallgatóság körében a zsidó vallásúak aránya kis mértékben meghaladta az egyetemekét. A legnagyobb különbség az 1928/29-es tanévben mutatkozott, amikor a főiskolások 10,4%-a (436 fő), míg az egyetemisták 9,7%-a (1192 fő) tartozott ebbe a csoportba.

Az 1930-as évek végéig az egyetemek kerültek ismét túlsúlyba, az 1932/33-as tanévben például 14,3%-os arány (1730 fő) jellemezte ezeket az intézményeket, míg a főiskolákat csak 10,7%-os (472 fő). Az évtized második felének egyre radikálisabbá váló közhangulatában az izraelita felekezetű diákok száma és aránya is csökkenni kezdett a felsőoktatás egészében. Az 1937/38-as tanévben aztán ismét a főiskolák kerekedtek felül 7,6%-os aránnyal (317 fő), ami meghaladta a zsidó vallású egyetemisták 6,9%-os (676 fő) jelenlétét. A korszak végére úgy az egyetemi, mint a főiskolai hallgatók tekintetében az izraelita felekezetű diákok aránya 3%-ra súlylyedt.

A főiskolai hallgatóság főbb jellemzői a statisztikai felmérések alapján⁵⁶

A Magyary Zoltán által kezdeményezett, Laky Dezső-féle hallgatói statisztika és az azt követő felmérések az 1930-as évek első felében az alapadatok közlése mellett részletesebb képet igyekeztek festeni az egyetemi és főiskolai hallgatóságról. A főiskolai hallgatóság tekintetében pontosabb adatokkal különösen a későbbi statisztikák szolgáltak, mivel az első felmérés az egyetemek mellett csak a jogakadémiákra terjedt ki.

7. ábra

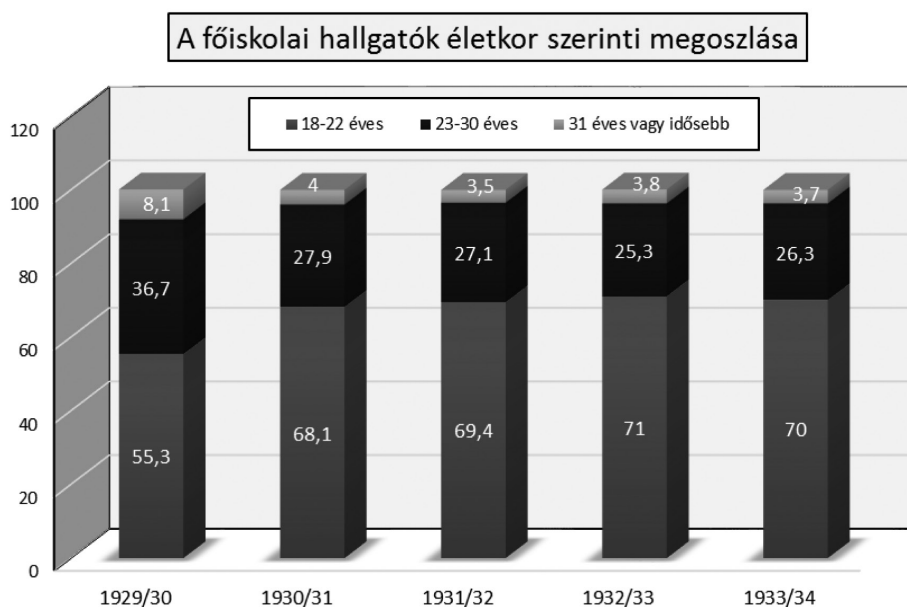
A nemek szerinti megoszlás tekintetében az 1929/30-as adatok csak azt mutatják, hogy a jogakadémiákon mindössze 2 nőhallgató (0,2%) tanult. Jóval realisabb képet kaphatunk a férfiak és a nők valós arányáról az 1930/31-es tanévtől közzétett felmérésekből. Az adatok szerint a nők aránya folytonos mozgásban volt a főiskolákon, de alapvetően emelkedő tendencia érvényesült. Addig, amíg az évtized elején alig több mint a hallgatók 12%-a (12,4%, 428 fő) volt nő, a következő, 1931/32-es és

⁵⁶ A főiskolai hallgatóság ebben a fejezetben tárgyalt jellemzőit az 1929/30-as tanévtől az 1933/34-tan-
évig közzétett, a korábbiakban részletesen ismertetett hallgatói statisztikák (Laky Dezső, Asztalos
József, Janik Gyula munkái) adatai alapján mutatjuk be. A háttértáblák szintén a tanulmány végén,
függelékben találhatóak.

1932/33-as tanévben már 13,5%-uk (486 és 493 fő). Az 1933/34-es tanévben sem sokkal kisebb arányban (12,8%, 470 fő) voltak jelen a főiskolákon.

A korösszetétel tekintetében is megfigyelhető a jól érzékelhető eltérés az 1929/30-as és az azt követő statisztikai felmérések adatai között. Addig, amíg az első hallgatói statisztika az „idősebb” diákok nagyobb súlyarányára utal, a következő tanévekben a fiatalabb korosztályok reprezentációja magasabb. Az adatok szerint az 1929/30-as tanévben a jogakadémiai diákok 8,1%-a (67 fő) a 31 éves vagy idősebb generáció tagja volt, s a 23–30 évesek aránya is magasnak tekinthető, 36,7%-ot (305 fő) tett ki.

8. ábra

Az 1930/31-es tanévtől minden főiskolát figyelembe véve az arányok is módosultak, méghozzá a legfiatalabb, 18–22 éves diákok javára. Arányuk a korábbi 55,3%-ról (460 fő) 68,1%-ra (2344 fő) nőtt, miközben a 23–30 évesek (27,9%, 961 fő) és az 31 éves vagy idősebb (4%, 137 fő) diákok aránya csökkent. Az adatok háttérében a teljes főiskolai hallgatóságnak a jogakadémiáknál jóval fiatalabb korösszetétele állt. A későbbi felmérések adatai is azt mutatják, hogy a legfiatalabbak aránya a főiskolákon emelkedő tendenciát mutatott és az 1932/33-as tanévben elérte a 71%-ot (2594 fő) is. A térnyerés főként a 23–30 éves korosztály rovására történt meg, mivel a 31 éves és ettől is idősebb diákok részaránya kiegyensúlyozottan 3,5-4% között mozgott.

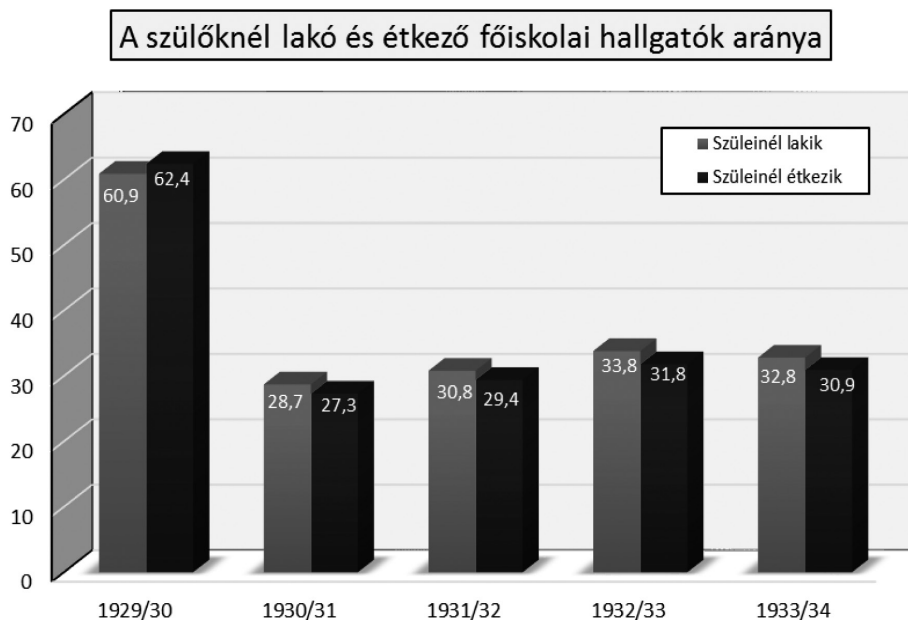
Az 1930-as első feléről ránk maradt hallgatói statisztikák azonban az egyetemi és főiskolai hallgatóság életkörülményeinek, szociális helyzetének a megismerésére is fokozott figyelmet fordítottak, így mindenki képet kaphatott a diákok étkeztetéséről, lakhatásáról, családi hátteréről és szülei foglalkozásáról is. A következőkben csak a legfontosabb szempontokat tesszük vizsgálat tárgyává, hogy rávilágítsunk a két világháború között készült statisztikai felmérések forrásértékére.

Az első, 1929/30-as tanév második félévéről felvett statisztikai felmérésben szereplő jogakadémisták túlnyomó többsége szüleinél lakott és étkezett. 60,9%-uk (507 fő) lakott otthon, de ennél is többen voltak azok, akik hazajártak étkezni (62,4%, 519 fő). A teljes főiskolai hallgatóság esetében árnyaltabb képet kapunk, hiszen már az 1930/31-es tanévben csak 28,7%-uk (988 fő) lakott a szüleinél, és ennél is kevesebben, alig 27,3%-uk (939 fő) étkezett is ott. Ezek az arányok növekedtek, hiszen az 1932/33-as tanévben 33,8% (1235 fő) szüleinél lakott, 31,8% (1161 fő) pedig szüleinél is étkezett.

Kétségtelen, hogy a legnagyobb biztonságban ez a hallgatói réteg volt, mivel a főiskolások fennmaradó kétharmadának máshogy kellett gondoskodnia lakhatásáról és étkezéséről. Az internátusok nem tudtak minden diákot befogadni, így sokan közülük saját háztartást vezettek, hónapos szobákban, laktanyában, munkaadónál vagy ismeretlen helyen laktak, esetleg kiszolgáltatott ágyrajárók lettek. Étkezésüket menzák segítették, de voltak, akik nyilvános étkezőben, munkaadójuknál, lakásadójuknál, vagy ismeretlen helyen, egyéb jótékony akcióknak köszönhetően jutottak élelemhez.

A családi hátteret tekintve különösen kiszolgáltatott élethelyzetben voltak azok a diákok, akik félárva, vagy teljesen árva voltak. Az 1929/30-as tanév jogakadémiai hallgatóinak 19,1%-a (159 fő) édesapját, 8,8%-a (73 fő) édesanyját veszítette el, míg 4,8%-uk (40 fő) teljesen árva volt. A teljes főiskolai hallgatóságot megmutató 1930/31-es statisztika adatai alacsonyabb arányokat tükröztek. A teljes árva alig 2,7%-ot (94 fő) tettek ki, de az elhunyt apával rendelkezők 11,8%-os (406 fő) és az elhunyt anyával rendelkezők 4,3%-os (149 fő) részaránya is alacsonyabb volt az előző tanévben mérthez képest. A tendencia azonban a főiskolai hallgatóság körében emelkedő volt, vagyis egyre többen folytatták úgy a tanulmányaikat, hogy valamilyen, vagy mindkét szülőjük elhunyt. 1933/34-ben a teljes árva aránya már 3,9%-ot (144 fő) tett ki. Apával 19,3% (711 fő), anyával 6,5% (241 fő) nem rendelkezett, így az egzisztenciálisan kiszolgáltatott diákok aránya megközelítette a 30%-ot.

9. ábra

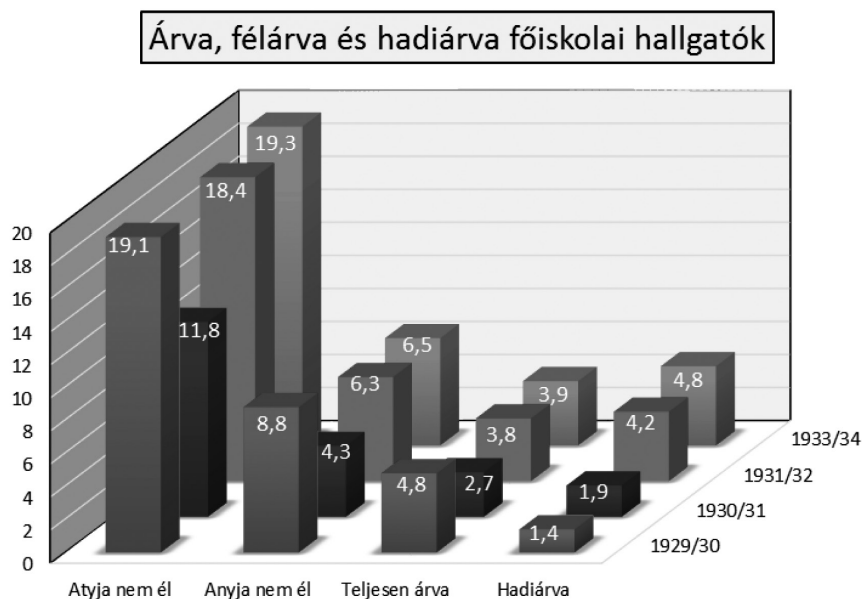

Külön csoportot jelentettek közülük a főiskolákon tanuló hadiárvák, akiknek a száma és aránya is fokozatosan emelkedett. A 1929/30-as tanév jogakadémiai ifjúságának a körében még csak 1,4% (12 fő) számított hadiárvának, s a teljes főiskolai hallgatótságot mutató 1930/31-es tanévben is csak 1,9%-os (64 fő) részarányt tettek ki. Az 1931/32-es tanévben azonban a főiskolások 4,2%-a (151 fő) hadiárva volt, s az 1933/34-es tanévben mért 4,8%-os (177 fő) részvétel is a térnyerésüket mutatta.

A folyamat háttérében egyrészt az állt, hogy az első világháború kezdetén született generáció tagjai, akik közül sokan elvesztették édesapjukat, éppen az 1930-as évek első felében jelentek meg a felsőoktatásban, másrészt felsőfokú tanulmányaik folytatásához törvényben rögzített támogatást is kaptak. Az 1933. évi VII. törvénycikk, az ún. „hadirokkant törvény” 28. §-a értelmében a hadiárvák és a hadigyámoltak, amennyiben az egyetemeken és a főiskolákon a kötelező kollokviumokat jeles eredménnyel tették le és a bölcsészettudományi karokon az előírt vizsgákat időben és sikeresen teljesítették, teljes tandíjmentességben részesültek.⁵⁷

⁵⁷ 1933. évi VII. törvénycikk a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról. VI. Fejezet. Kedvezmények a hadigondozottak részére. Tanulmányi kedvezmények. 28. §. Magyar Törvénytár. Millenniumi kiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1934.

10. ábra

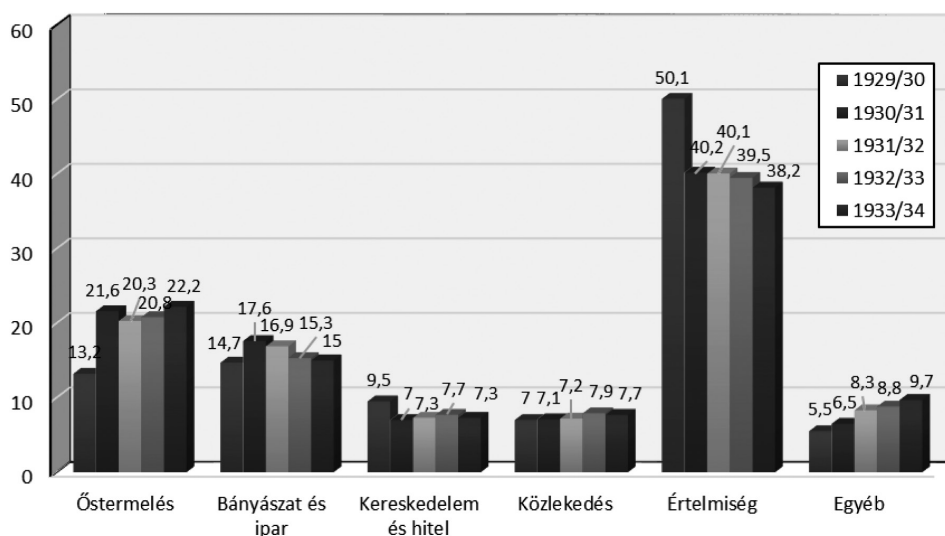
A főiskolai hallgatók szociális helyzetének legfontosabb jellemzője éppen a szülők foglalkozása volt. Ezért is jelentett rendkívüli veszteséget az eltartók elvesztése, hiszen az otthonról kapott támogatás nélkül nagyon nehéz volt egyetemi vagy főiskolai diplomát szerezni. Fizetni kellett a tandíjat, a mellékdíjakat, esetenként a vizsgadíjakat és mindemellett a lakhatás és étkezés költségei is a diákokra és szüleikre hárult. A szülők foglalkozásszerkezetének a vizsgálata éppen azért kiemelkedő jelentőségű, mert megmutatja, hogy a hallgatók milyen mértékben számíthattak a segítségükre.

Főbb vonalakban áttekintve a főiskolai hallgatók megoszlását szüleik foglalkozása szerint, azt láthatjuk, hogy az értelmiségi háttérű diákok voltak túlsúlyban, azonban arányaikban csökkenő tendencia érvényesült.⁵⁸ Az 1929/30-as tanév jogakadémiai hallgatósága több mint fele részben (50,1%, 417 fő) értelmiségi szülővel rendelkezett. A későbbi felmérések azonban az értelmiségből érkező főiskolai hallgatók lassú apadásáról tanúskodnak. Az 1930/31-es tanév 40,2%-os aránya (1383 fő) esetükben 1933/34-re 38,2%-ra (1408 fő) csökkent.

⁵⁸ A szülők foglalkozásának a főbb foglalkozási ágaknál részletesebb kategóriák szerint történő ismertetésére a rendelkezésre álló statisztikai adatok nem nyújtanak alkalmat, mivel 37 foglalkozási kategóriára épülő felosztást egyedül Laky Dezső alkalmazott 1930-as hallgatói statisztikájában. Ld. LAKY, 1930. 26–31. II. Statisztikai táblák. 9–11. tábla.

11. ábra

A főiskolai hallgatók megoszlása szüleik foglalkozása szerint

Az őstermelők, azon belül főként a különböző nagyságrendű földbirtokosok súlya a jogakadémisták körében alacsony, alig 13,2%-os (110 fő) volt az 1929/30-as tanévben. A teljes főiskolai hallgatóság tekintetében viszont arányuk 20% feletti, 1933/34-ben 22,2%-os (818 fő) volt. A bányászat és ipar széles foglalkozási ága elmaradt ettől és csökkenő tendenciát mutatott. Az 1930/31-es és az 1933/34-es tanév között 17,6%-ról (605 fő) 15%-ra (551 fő) esett vissza.

A kereskedelem és hitel, valamint a közlekedés kategóriája esetében nagyfokú kiegyensúlyozottság mutatkozott. A főiskolai hallgatók 7 és 8% közötti arányban rendelkeztek ilyen foglalkozásokat űző szülőkkel. Kivétel talán csak a jogakadémisták jelentettek, hiszen esetükben az 1929/30-as tanévben a szülők 9,5%-a (79 fő) tartozott a kereskedelem és hitel kategóriájába. Egyértelmű növekedés volt viszont megfigyelhető az egyéb kategória esetében, hiszen a főiskolai hallgatók között a részarányuk az 1930/31-es és 1933/34-es tanév között 6,5%-ról (224 fő) 9,7%-ra (356 fő) emelkedett. A folyamat háttérében minden bizonnyal fontos szerepet játszottak azok az altiszti sorból érkező diákok, akiknek a társadalmi súlyuk feletti reprezentációja az egyetemek tekintetében már bizonyítottuk.⁵⁹ Feltehetően első-

⁵⁹ KIRÁLY Sándor: *Az egyetemi hallgatóság társadalmi arculata Magyarországon a két világháború között*. Doktori értekezés. Debrecen, 2009. 167–168.

sorban ők álltak a főiskolai hallgatóság társadalmi mobilizációs törekvései mögött is.

A statisztikai adatok hiányosságai

A két világháború között készült részletes statisztikai felmérések elérték céljukat és segítségükkel képet kaphatott mindenki a főiskolai hallgatóságról. A döntéshozók előtt sem volt már ismeretlen a magyar felsőoktatásban tanuló ifjúság, s rendelkezésre álltak a legfontosabb adatok a diákok létszámára, felekezeti megoszlására, a férfiak és a nők arányára, a hallgatók életkorára, étkezésére, lakhatására, családi helyzetére, szociális körülményeire és szüleinek foglalkozására vonatkozóan is. A második világháború azonban közbeszólt, s különösen a korszak utolsó éveiben már nem tette lehetővé a statisztikai adatok pontos vezetését és közreadását. Nincsenek meg ma sem a szükséges adatok a korszak végéig és a közzétett adatsorok sem mindig terjedtek ki minden főiskolára, így az elérhető statisztikai adatok felhasználása során számos hiányossággal találják magukat szemben a kutatók.

A kormányjelentések az 1941-es évvel megszakadtak⁶⁰ és a statisztikai évkönyvek is csak 1942-ig jelentek meg a korszakban.⁶¹ A főiskolák hallgatóságára vonatkozó adatok is csak az 1942/43-as tanévig állnak rendelkezésre, s ezeknek a közreadása is a háború után, 1948-ban történt meg. Az 1948-ban kiadott *Magyar Statisztikai Évkönyv* sem nyújt bővebb információt azonban a következő tan évekről, mindössze összehasonlítást közöl az 1942/43-as és az 1946/47-es tanév tekintetében.⁶²

A korszak végének statisztikai hiányosságai mellett szólnunk kell arról is, hogy a közzétett adatsorok nem tartalmazzák például az Állatorvosi Főiskola és a gazdasági akadémiák esetében az 1914/15. és a 1922/23. tanévek közötti időszak felekezeti megoszlására vonatkozó adatokat. A Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola és a polgári iskolai tanár- és tanárnőképzők esetében pedig az 1937/38-as tanévvel szakadnak meg a diákok felekezeti megoszlására irányuló adatok. A Ludovika Akadémia esetében pedig csak az 1922/23-as és az 1932/33-as tanév közötti tíz évről

⁶⁰ Az 1941. évről szóló kormányjelentés is 1943-ban, késve jelent meg. Ld. *A M. Kir. Kormány 1941. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, Athenaeum, 1943.

⁶¹ Az 1942-es évkönyv megjelenési ideje 1944 volt. Ld. *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. 1942*. Budapest, Athenaeum, 1944.

⁶² *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. 1943., 1944., 1945., 1946*. Budapest, Athenaeum, 1948. 267–269. V. (8.) A főiskolák 1942/43-ban és 1946/47-ben. Fontosabb adatok 1942/43-ban. Fontosabb adatok 1946/47-ben.

szolgáltat adatot a hivatalos statisztika a szakiskolák között, ezért vizsgálatainkba érdemben nem is lehetett figyelembe venni ezt az egyébként igen jelentős intézményt.

A magyar felsőoktatás történetének tudományos kutatása számos olyan kérdéssel találja szemben magát, amelyek megválaszolásához hiányoznak a pontos adatok. A két világháború közötti statisztikai felmérések, kormányjelentések, évkönyvek, egyéb dokumentumok nagy segítséget nyújtanak, azonban jellegüknél fogva egy-egy tanévről szólnak. A felsőoktatásban zajló folyamatok feltérképezéséhez és megértéséhez ma már jóval nagyobb rálátással rendelkezünk, mint a kortársak, ahhoz azonban, hogy teljes képet kapjunk, pontos, megbízható és hiánytalan adatsorokra lenne szükség.

A hiányosságok nem feltétlenül róhatóak fel a két világháború közötti, egyébként világszínvonalon álló magyar statisztikának. Nagyon valószínű, hogy sok esetben az anyagi lehetőségek hiányoztak ahhoz, hogy meglévő adataikat közöljék, vagy a szükséges adatfelvételt végrehajtsák, a korszak végén pedig már a külső körülmények sem tették lehetővé a nyugodt adatgyűjtést.

A 20. század első felének magyar felsőoktatásáról nagyon sokat tud már a történettudomány, azonban a hallgatói társadalom belső folyamatainak a megértéséhez, az egyes intézmények hallgatósága közötti eltérések feltárásához, az egyetemi és a főiskolai hallgatók között mutatkozó, jelen tanulmány által is igazolt különbségek kimutatásához a meglévő adatsoroknál bővebb és részletesebb információra lenne szükség. Az egyes felsőoktatási intézmények hallgatói anyakönyvekre alapuló adatainak összegyűjtése és feldolgozása mindezt jelentősen elősegítené és a fent említett statisztikai hiányosságok miatt nemcsak indokolt, de hiánypótló is lenne.

Függelék – Táblázatok

Az egyetemi hallgatóság létszáma intézményenként 1913 és 1943 között

Tanév	Budapest	József Műegyetem (1933/34-ig) ⁶³	Kolozsvár	Debrecen	Szeged	Pécs (1918-ig Pozsony)	Közgazdaság- tudományi Kar (Budapest)	Egyetemek összesen
1913/14.	7513 62,2	2450 20,3	2119 12,5	-	-	-	-	12082 100,0
1914/15.	4911 61,5	1485 18,6	1077 13,5	331 4,1	-	184 2,3	-	7988 100,0
1915/16.	3122 66,8	619 13,2	583 12,5	225 4,8	-	127 2,7	-	4676 100,0

⁶³ Az 1934/35-ös tanévtől József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem.

Tanév	Budapest	József Műegyetem (1933/34-ig) ⁶³	Kolozsvár	Debrecen	Szeged	Pécs (1918-ig Pozsony)	Közgazdaság- tudományi Kar (Budapest)	Egyetemek összesen
1916/17.	3538 70,4	661 13,2	420 8,4	254 5,1	-	152 3,0	-	5025 100,0
1917/18.	10 732 64,5	3115 18,7	1730 10,4	638 3,8	-	413 2,5	-	16628 100,0
1918/19.	12 203 69,3	4727 26,8	elszakítva	691 3,9	-	elszakítva	-	17621 100,0
1919/20.	4772 52,7	3442 38,0	-	611 6,8	204 2,3	21 0,2	-	9050 100,0
1920/21.	5800 45,0	3851 29,8	-	441 3,4	1291 10,0	646 5,0	873 6,8	12902 100,0
1921/22.	6594 42,0	4203 26,8	-	665 4,2	971 6,2	1489 9,5	1774 11,3	15696 100,0
1922/23.	6896 41,3	4048 24,3	-	806 4,8	1103 6,6	1530 9,2	2308 13,8	16691 100,0
1923/24.	5908 42,6	3033 21,9	-	801 5,8	1032 7,4	1289 9,3	1805 13,0	13868 100,0
1924/25.	5569 46,0	2213 18,3	-	836 6,9	1033 8,5	1106 9,1	1356 11,2	12113 100,0
1925/26.	5825 48,3	2124 17,6	-	876 7,3	1043 8,6	1013 8,4	1185 9,8	12066 100,0
1926/27.	5893 49,6	1803 15,2	-	952 8,0	1135 9,6	1005 8,5	1084 9,1	11872 100,0
1927/28.	5729 48,1	1568 13,2	-	1025 8,6	1268 10,6	1132 9,5	1194 10,0	11916 100,0
1928/29.	5728 46,7	1497 12,2	-	1138 9,3	1466 12,0	1228 10,0	1210 9,9	12267 100,0
1929/30.	5227 43,2	1409 11,6	-	1307 10,8	1585 13,1	1301 10,8	1271 10,5	12100 100,0
1930/31.	5198 41,2	1427 11,3	-	1393 11,0	1779 14,1	1417 11,2	1397 11,1	12611 100,0
1931/32.	5226 42,1	1306 10,5	-	1408 11,3	1770 14,3	1416 11,4	1282 10,3	12408 100,0
1932/33.	5265 43,5	1077 8,9	-	1400 11,6	1707 14,1	1478 12,2	1184 9,8	12111 100,0
1933/34.	5230 43,7	945 7,9	-	1412 11,8	1630 13,6	1555 13,0	1203 10,0	11975 100,0
1934/35.	4919 51,5	2401 2,5	-	1319 13,8	1545 16,2	1521 15,9	-	9544 100,0
1935/36.	4625 42,7	2184 20,1	-	1185 10,9	1380 12,7	1469 13,5	-	10843 100,0
1936/37.	4848 44,3	2306 21,1	-	1139 10,4	1250 11,4	1400 12,8	-	10943 100,0
1937/38.	4016 41,2	2328 23,9	-	971 10,0	1151 11,8	1280 13,1	-	9746 100,0

Tanév	Budapest	József Műegyetem (1933/34-ig) ⁶³	Kolozsvár	Debrecen	Szeged	Pécs (1918-ig Pozsony)	Közgazdaság- tudományi Kar (Budapest)	Egyetemek összesen
1938/39.	3947 40,8	2480 25,6	-	1051 10,9	1109 11,5	1096 11,3	-	9683 100,0
1939/40.	3898 38,4	3130 30,8	-	1023 10,1	1095 10,8	1016 10,0	-	10162 100,0
1940/41.	4156 31,4	4279 32,4	2334 17,7	962 7,3	549 4,2	941 7,1	-	13221 100,0
1941/42.	4788 30,6	5597 35,8	2361 15,1	1046 6,7	761 4,9	1083 6,9	-	15636 100,0
1942/43.	5022 29,6	6591 38,8	2356 13,9	1064 6,3	816 4,8	1123 6,6		16972 100,0

A főiskolai hallgatók létszáma intézményenként 1913 és 1943 között I.

Tanév	Királyi Jogakad.	Felekezeti jogakadémiák				Hit tudományi főiskolák	Állatorvosi Főiskola	Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola ⁶⁴	Gazdasági akadémia
		Római kat.	Reform.	Ág. hitv. evang.	Együtt				
1913/14. ⁶⁵	508 7,2	225	511	216	1003 14,2	1821 25,7	216 3,1	363 5,1	926 13,1
1914/15.	246 4,9	166	240	123	529 10,5	1733 34,4	124 2,5	216 4,3	474 9,4
1915/16.	181 4,5	115	143	115	373 9,3	1557 38,7	76 1,9	14 0,3	64 1,6
1916/17.	279 6,6	147	176	113	436 10,3	1443 34,2	68 1,6	54 1,3	71 1,7
1917/18.	506 5,5	277	330	179	786 8,6	1164 12,7	173 1,9	374 4,1	645 7,1
1918/19.	-	142	269	elszakítva	269 7,4	417 11,5	247 6,8	485 13,3	604 16,6
1919/20.	-	93	297	202	592 17,3	363 10,6	101 3,0	252 7,4	620 18,2
1920/21.	-	266	328	200	794 19,0	562 13,4	224 5,3	346 8,3	795 19,0
1921/22.	-	216	532	215	963 20,5	647 13,8	242 5,2	219 4,7	1150 24,5

⁶⁴ A selmeci akadémia neve 1904-től Bányászati és Erdészeti Főiskola volt, s ettől kezdve rektor irányította. A Sopronba menekült intézmény 1922-től vette fel a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola elnevezést.

⁶⁵ A dőlt betűs adatok az 1912–1914-es évek átlagára vonatkoznak.

⁶⁶ Az 1942/43-as tanévben Kassán 227, Újvidéken 114 hallgató tanult.

Tanév	Királyi Jogakad.	Felekezeti jogakadémiák				Hittudományi főiskolák	Állatorvosi Főiskola	Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola ⁶⁴	Gazdasági akadémia
		Római kat.	Reform.	Ág. hitv. evang.	Együtt				
1922/23.	-	221	478	338	1037 21,3	637 13,1	285 5,9	342 7,0	1164 23,9
1923/24.	-	96	333	276	705 16,7	546 13,0	287 6,8	274 6,5	1052 25,0
1924/25.	-	150	390	319	859 21,1	536 13,1	285 7,0	213 5,2	976 23,9
1925/26.	-	162	538	300	1000 23,5	594 14,0	259 6,1	220 5,2	836 19,7
1926/27.	-	201	488	359	1048 24,1	674 15,5	261 6,0	161 3,7	682 15,7
1927/28.	-	183	442	296	921 21,5	726 16,9	262 6,1	133 3,1	537 12,5
1928/29.	-	203	383	280	866 20,7	747 17,9	274 6,6	119 2,8	473 11,3
1929/30.	-	196	356	280	832 19,8	853 20,3	276 6,6	133 3,2	407 9,7
1930/31.	-	217	330	367	914 21,2	942 21,8	299 6,9	138 3,2	358 8,3
1931/32.	-	223	341	340	904 21,2	1088 25,5	302 7,1	136 3,2	288 6,7
1932/33.	-	275	341	337	953 21,6	1151 26,1	283 6,4	143 3,2	274 6,2
1933/34.	-	273	345	332	950 21,4	1150 25,8	294 6,6	148 3,3	305 6,9
1934/35.	-	289	325	317	931 22,6	1160 28,2	beolvadt	beolvadt	376 9,1
1935/36.	-	249	335	304	888 21,6	1109 27,0			403 9,8
1936/37.	-	215	329	303	847 20,6	1107 27,0			405 9,9
1937/38.	-	203	326	312	841 20,1	1093 26,1			458 11,0
1938/39.	-	185	308	285	778 18,5	1229 29,2	Kertészeti Akadémia (Budapest)	Kereskedelmi Főiskola (Kassa)	422 10,0
1939/40.	-	200	297	270	767 17,9	1196 27,9	81 1,9	109 2,5	335 7,8
1940/41.	-	198	307	319	824 17,5	1393 29,5	81 1,7	81 1,7	385 8,2
1941/42.	-	234	312	349	895 20,7	1369 31,7	83 1,9	216 5,0	546 12,6
1942/43.	-				1120 23,5	1349 28,3	84 1,8	341 ⁶⁶ 7,2	841 17,7

A főiskolai hallgatók létszáma intézményenként 1913 és 1943 között II.

Tanév	Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola ⁶⁷	Orsz. M. Kir. Színművészeti Akadémia	Orsz. M. Kir. Zeneakadémia	Polgári isk. tanár- és tanárképző	Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola (1928) ⁶⁸	M. Kir. Testnevelési Főiskola	Főiskolák összesen
1913/14.	429 6,1	58 0,8	519 7,3	817 11,5	13 0,2	-	7079 100,0
1914/15.	253 5,0	51 1,0	471 9,3	684 13,6	n. a. ⁶⁹	-	5045 100,0
1915/16.	248 6,2	59 1,5	533 13,3	681 16,9	8 0,2	-	4021 100,0
1916/17.	279 6,6	41 1,0	533 12,6	796 18,8	8 0,2	-	4224 100,0
1917/18.	312 3,4	33 0,4	532 5,8	4308 47,2	11 0,1	-	9131 100,0
1918/19.	545 15,0	49 1,3	541 14,9	472 13,0	10 0,3	-	3639 100,0
1919/20.	360 10,5	45 1,3	509 14,9	566 16,6	6 0,2	-	3414 100,0
1920/21.	304 7,3	40 1,0	558 13,3	522 12,5	42 1,0	-	4187 100,0
1921/22.	345 7,4	38 0,8	669 14,3	348 7,4	71 1,5	-	4692 100,0
1922/23.	360 7,4	43 0,9	683 14,0	299 6,1	14 0,3	-	4864 100,0
1923/24.	337 8,0	50 1,2	675 16,0	260 6,2	24 0,6	-	4210 100,0
1924/25.	340 8,3	36 0,9	545 13,4	260 6,4	29 0,7	-	4079 100,0
1925/26.	333 7,8	37 0,9	547 12,9	322 7,6	29 0,7	70 1,6	4247 100,0
1926/27.	342 7,9	39 0,9	625 14,4	380 8,8	30 0,7	100 2,3	4342 100,0
1927/28.	353 8,2	43 1,0	666 15,5	482 11,2	33 0,8	129 3,0	4285 100,0
1928/29.	367 8,8	45 1,1	728 17,4	407 9,7	39 0,9	116 2,8	4181 100,0
1929/30.	368 8,7	46 1,1	765 18,2	362 8,6	42 1,0	124 2,9	4208 100,0

⁶⁷ A festészeti szak 1883-ban, a szobrászati szak 1897-ben indult. A rajztanárképzés viszont 1871-ben kezdődött a főiskolán. Az 1921/22-es tanévtől kibővült a képzés az általános tanfolyammal és a grafikai szaktanfolyammal.

⁶⁸ Az 1928/29-es tanévig Gyógypedagógiai Tanítóképző.

⁶⁹ n. a. = nincs adat

Tanév	Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola ⁶⁷	Orsz. M. Kir. Színművészeti Akadémia	Orsz. M. Kir. Zeneakadémia	Polgári isk. tanár- és tanárképző	Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola (1928) ⁶⁸	M. Kir. Testnevelési Főiskola	Főiskolák összesen
1930/31.	366 8,5	31 0,7	841 19,5	252 5,8	44 1,0	129 3,0	4314 100,0
1931/32.	349 8,2	30 0,7	643 15,1	319 7,5	69 1,6	139 3,3	4267 100,0
1932/33.	355 8,1	45 1,0	708 16,1	324 7,4	69 1,6	103 2,3	4408 100,0
1933/34.	354 8,0	50 1,1	680 15,3	339 7,6	83 1,9	96 2,2	4449 100,0
1934/35.	341 8,3	47 1,1	676 16,4	390 9,5	80 1,9	110 2,7	4111 100,0
1935/36.	346 8,4	56 14,	685 16,7	452 11,0	59 1,4	116 2,8	4114 100,0
1936/37.	311 7,6	46 1,1	678 16,5	506 12,3	39 1,0	163 4,0	4102 100,0
1937/38.	322 7,7	46 1,1	653 15,6	581 13,9	17 0,4	170 4,1	4181 100,0
1938/39.	314 7,4	47 1,1	632 15,0	617 14,6	nem működött	176 4,2	4215 100,0
1939/40.	316 7,4	45 1,0	616 14,4	642 15,0	szünetelt	182 4,2	4289 100,0
1940/41.	359 7,6	42 0,9	691 14,7	659 14,0	szünetelt	201 4,3	4716 100,0
1941/42.	375 8,7	n. a.	n. a.	647 15,0	8 0,2	180 4,2	4319 100,0
1942/43.	329 6,9			570 12,0	8 0,2	118 2,5	4760 100,0

Megszűnt és beolvaszt főiskolák hallgatói létszáma 1913-tól

Tanév	Keleti Kereskedelmi Akadémia	Kivíteli Akadémia (Fiume)	Tengerészeti Akadémia (Fiume)	Budapesti Kereskedelmi Akadémia	Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia
1913/14.	88 1,2	54 0,8	62 0,9	168 2,4	34 0,5
1914/15.	36 0,7	43 0,9	70 1,4	103 2,0	12 0,2
1915/16.	142 3,5	n. a.	85 2,1	n. a.	n. a.
1916/17.	115 2,7	n. a.	101 2,4	n. a.	n. a.

Tanév	Keleti Kereskedelmi Akadémia	Kiviteli Akadémia (Fiume)	Tengerészeti Akadémia (Fiume)	Budapesti Kereskedelmi Akadémia	Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia
1917/18.	189 2,1	n. a.	98 1,1	n. a.	n. a.
1918/19.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

Az egyetemi hallgatóság felekezeti megoszlása 1913 és 1943 között

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangelikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1913/14.	4929 40,8	357 3,0	1651 13,7	891 7,4	436 3,6	124 1,0	3679 30,5	15 0,1	12082 100,0
1914/15.	3145 39,4	211 2,6	1230 15,4	562 7,0	217 2,7	75 0,9	2535 31,7	13 0,2	7988 100,0
1915/16.	1929 41,3	154 3,3	680 14,5	286 6,1	119 2,5	38 0,8	1462 31,3	8 0,2	4676 100,0
1916/17.	2001 39,8	151 3,0	675 13,4	319 6,3	133 2,6	34 0,7	1704 33,9	8 0,2	5025 100,0
1917/18.	6287 37,8	479 2,9	2272 13,7	1124 6,8	490 2,9	122 0,7	5821 35,0	33 0,2	16628 100,0
1918/19.	7016 39,8	297 1,7	2109 12,0	1194 6,8	232 1,3	60 0,3	6656 37,8	57 0,3	17621 100,0
1919/20.	5555 61,4	160 1,8	1805 19,9	912 10,1	54 0,6	55 0,6	498 5,5	11 0,1	9050 100,0
1920/21.	7469 57,9	208 1,6	2288 17,7	1158 9,0	79 0,6	95 0,7	1588 12,3	17 0,1	12902 100,0
1921/22.	8823 56,2	233 1,5	2923 18,6	1340 8,5	86 0,5	124 0,8	2144 13,7	23 0,1	15696 100,0
1922/23.	9611 57,6	255 1,5	3056 18,3	1370 8,2	93 0,6	134 0,8	2157 12,9	15 0,1	16691 100,0
1923/24.	7825 56,4	217 1,6	2707 19,5	1210 8,7	70 0,5	100 0,7	1726 12,4	13 0,1	13868 100,0
1924/25.	6931 56,2	176 1,4	2448 19,8	1038 8,4	299 2,4	74 0,6	1369 11,1	8 0,1	12343 100,0
1925/26.	6741 58,3	164 1,4	2355 20,4	993 8,6	49 0,4	71 0,6	1177 10,2	16 0,1	11566 100,0
1926/27.	6585 58,1	161 1,4	2332 20,6	1058 9,3	34 0,3	74 0,7	1084 9,6	11 0,1	11339 100,0
1927/28.	7094 59,6	167 1,4	2323 19,5	1106 9,3	43 0,4	72 0,6	1101 9,2	4 0,0	11910 100,0
1928/29.	7323 59,7	155 1,3	2328 19,0	1128 9,2	44 0,4	82 0,7	1192 9,7	8 0,1	12260 100,0
1929/30.	7082 58,3	165 1,4	2329 19,2	1112 9,2	42 0,3	82 0,7	1331 11,0	7 0,1	12150 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1930/31.	7354 58,3	197 1,6	2366 18,8	1078 8,5	37 0,3	78 0,6	1488 11,8	13 0,1	12611 100,0
1931/32.	7081 57,1	166 1,3	2256 18,2	1051 8,5	38 0,3	62 0,5	1743 14,0	11 0,1	12408 100,0
1932/33.	6887 56,9	187 1,5	2185 18,0	1019 8,4	40 0,3	57 0,5	1730 14,3	6 0,0	12111 100,0
1933/34.	7411 59,4	189 1,5	2235 17,9	970 7,8	34 0,3	49 0,4	1580 12,7	7 0,1	12475 100,0
1934/35.	6935 56,8	193 1,6	2707 22,2	992 8,1	48 0,4	49 0,4	1270 10,4	11 0,1	12205 100,0
1935/36.	6469 59,6	158 1,5	2133 19,7	954 8,8	71 0,7	41 0,4	1011 9,3	11 0,1	10848 100,0
1936/37.	6292 60,3	173 1,7	2069 19,8	912 8,7	76 1,7	44 0,4	871 8,3	6 0,1	10443 100,0
1937/38.	6051 62,1	167 1,7	1905 19,5	831 8,5	75 0,8	37 0,4	676 6,9	4 0,0	9746 100,0
1938/39.	6245 64,5	217 2,2	1897 19,6	779 8,0	101 1,0	37 0,4	398 4,1	9 0,1	9683 100,0
1939/40.	6552 64,5	252 2,5	2056 20,2	833 8,2	100 1,0	42 0,4	317 3,1	10 0,1	10162 100,0
1940/41.	8231 62,3	368 2,8	2823 21,4	1021 7,7	212 1,6	148 1,1	403 3,0	15 0,1	13221 100,0
1941/42.	9746 62,6	470 3,0	3274 21,0	1161 7,5	306 2,0	171 1,1	432 2,8	21 0,1	15581 100,0
1942/43.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

A főiskolai hallgatóság felekezeti megoszlása 1913 és 1941 között

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1913/14.	3628 50,6	494 6,9	1214 16,9	669 9,3	341 4,8	66 0,9	747 10,4	7 0,1	7166 100,0
1914/15.	2741 51,6	405 7,6	789 14,8	464 8,7	318 6,0	36 0,7	560 10,5	2 0,0	5315 100,0
1915/16.	1981 51,5	336 8,7	457 11,9	284 7,4	276 7,2	34 0,9	473 12,3	5 0,1	3846 100,0
1916/17.	2080 51,7	307 7,6	548 13,6	299 7,4	253 6,3	23 0,6	507 12,6	6 0,1	4023 100,0
1917/18.	5378 68,1	407 5,2	757 9,6	451 5,7	256 3,2	22 0,3	620 7,9	4 0,1	7895 100,0
1918/19.	1526 58,6	41 1,6	413 15,8	214 8,2	26 1,0	12 0,5	374 14,4	-	2606 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1919/20.	1367 58,3	22 0,9	396 16,9	229 9,8	12 0,5	4 0,2	309 13,2	4 0,2	2343 100,0
1920/21.	1723 59,2	52 1,8	500 17,2	260 8,9	14 0,5	9 0,3	350 12,0	4 0,1	2912 100,0
1921/22.	1447 58,7	49 2,0	527 21,4	226 9,2	6 0,2	9 0,4	200 8,1	3 0,1	2467 100,0
1922/23.	2858 59,0	75 1,5	937 19,3	449 9,3	20 0,4	25 0,5	472 9,7	12 0,2	4848 100,0
1923/24.	2471 59,0	71 1,7	864 20,6	317 7,6	13 0,3	20 0,5	428 10,2	2 0,0	4186 100,0
1924/25.	2405 59,4	73 1,8	828 20,4	320 7,9	12 0,3	31 0,8	373 9,2	8 0,2	4050 100,0
1925/26.	2533 60,3	54 1,3	845 20,1	289 6,9	25 0,6	24 0,6	431 10,3	3 0,1	4204 100,0
1926/27.	2561 59,4	66 1,5	935 21,7	337 7,8	10 0,2	19 0,4	381 8,8	3 0,1	4312 100,0
1927/28.	2538 59,6	70 1,6	897 21,1	314 7,4	15 0,4	19 0,4	400 9,4	4 0,1	4257 100,0
1928/29.	2532 60,6	63 1,5	816 19,5	304 7,3	12 0,3	15 0,4	436 10,4	3 0,1	4181 100,0
1929/30.	2506 59,6	53 1,3	852 20,2	291 6,9	15 0,4	14 0,3	471 11,2	6 0,1	4208 100,0
1930/31.	2639 61,2	49 1,1	806 18,7	258 6,0	35 0,8	14 0,3	511 11,8	2 0,0	4314 100,0
1931/32.	2706 63,4	43 1,0	780 18,3	261 6,1	24 0,6	14 0,3	437 10,2	2 0,0	4267 100,0
1932/33.	2816 63,9	51 1,2	798 18,1	237 5,4	20 0,5	11 0,2	472 10,7	3 0,1	4408 100,0
1933/34.	2872 64,6	53 1,2	816 18,3	230 5,2	16 0,4	10 0,2	451 10,1	1 0,0	4449 100,0
1934/35.	2682 65,3	49 1,2	755 18,4	201 4,9	11 0,3	9 0,2	397 9,7	2 0,0	4106 100,0
1935/36.	2722 66,4	53 1,3	762 18,6	196 4,8	7 0,2	11 0,3	346 8,4	3 0,1	4100 100,0
1936/37.	2796 68,1	52 1,3	715 17,4	194 4,7	15 0,4	12 0,3	320 7,8	3 0,1	4107 100,0
1937/38.	2840 67,9	54 1,3	721 17,2	213 5,1	21 0,5	12 0,3	317 7,6	3 0,1	4181 100,0
1938/39.	2479 70,1	79 2,2	647 18,3	179 5,1	28 0,8	11 0,3	112 3,2	1 0,0	3536 100,0
1939/40.	2529 69,2	132 3,6	639 17,5	195 5,3	26 0,7	13 0,4	120 3,3	-	3654 100,0
1940/41.	2641 64,3	256 6,2	785 19,1	199 4,8	58 1,4	39 0,9	129 3,1	-	4107 100,0
1941/42.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

A főiskolai hallgatóság felekezeti megoszlása intézményenként 1913 és 1942 között
Királyi jogakadémiák

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1913/14.	288 56,7	24 4,7	60 11,8	35 6,9	20 3,9	1 0,2	80 15,7	-	508 100,0
1914/15.	127 51,6	20 8,1	32 13,0	15 6,1	8 3,3	1 0,4	43 17,5	-	246 100,0
1915/16.	104 57,5	4 2,2	27 14,9	12 6,6	-	-	34 18,8	-	181 100,0
1916/17.	150 53,8	12 4,3	42 15,1	24 8,6	9 3,2	-	42 15,1	-	279 100,0
1917/18.	253 50,0	26 5,1	79 5,6	43 8,5	14 2,8	-	91 18,0	-	506 100,0

Felekezeti jogakadémiák

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1913/14.	385 38,4	67 6,7	312 31,1	109 10,9	25 2,5	3 0,3	99 9,9	3 0,3	1003 100,0
1914/15.	239 45,2	40 7,6	128 24,2	47 8,9	7 1,3	-	68 12,9	-	529 100,0
1915/16.	165 44,2	24 6,4	95 25,5	35 9,4	9 2,4	1 0,3	44 11,8	-	373 100,0
1916/17.	208 47,7	21 4,8	100 22,9	35 8,0	4 0,9	2 0,5	66 15,1	-	436 100,0
1917/18.	371 47,2	57 7,3	165 21,0	64 8,1	12 1,5	2 0,3	115 14,6	-	786 100,0
1918/19.	202 51,4	10 2,5	137 34,9	11 2,8	1 0,3	-	32 8,1	-	393 100,0
1919/20.	200 51,3	7 1,8	114 29,2	9 2,3	2 0,5	3 0,8	55 14,1	-	390 100,0
1920/21.	402 50,6	17 2,1	183 23,0	50 6,3	14 1,8	3 0,4	125 15,7	-	794 100,0
1921/22.	466 48,4	19 2,0	259 26,9	46 4,8	5 0,5	4 0,4	163 16,9	1 0,1	963 100,0
1922/23.	507 48,9	20 1,9	258 24,9	74 7,1	2 0,2	4 0,4	171 16,5	1 0,1	1037 100,0
1923/24.	338 47,9	19 2,7	211 29,9	62 8,8	2 0,3	1 0,1	72 10,2	-	705 100,0
1924/25.	449 52,3	22 2,6	233 27,1	73 8,5	-	1 0,1	81 9,4	-	859 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1925/26.	538 53,8	8 0,8	262 26,2	69 6,9	13 1,3	3 0,3	106 10,6	1 0,1	1000 100,0
1926/27.	512 48,9	23 2,2	310 29,6	109 10,4	2 0,2	2 0,2	90 8,6	-	1048 100,0
1927/28.	462 50,2	20 2,2	285 30,9	74 8,0	2 0,2	-	78 8,5	-	921 100,0
1928/29.	452 52,2	14 1,6	247 28,5	88 10,2	1 0,1	1 0,1	63 7,3	-	866 100,0
1929/30.	429 51,6	16 1,9	233 28,0	82 9,9	1 0,1	2 0,2	69 8,3	-	832 100,0
1930/31.	490 53,6	18 2,0	231 25,3	79 8,6	2 0,2	2 0,2	92 10,1	-	914 100,0
1931/32.	501 55,4	17 1,9	198 21,9	75 8,3	1 0,1	2 0,2	110 12,2	-	904 100,0
1932/33.	537 56,3	19 2,0	199 20,9	68 7,1	-	1 0,1	129 13,5	-	953 100,0
1933/34.	546 57,5	22 2,3	182 19,2	69 7,3	-	3 0,3	128 13,5	-	950 100,0
1934/35.	537 57,7	18 1,9	195 20,9	67 7,2	-	2 0,2	112 12,0	-	931 100,0
1935/36.	512 57,7	15 1,7	216 24,3	61 6,9	-	2 0,2	82 9,2	-	888 100,0
1936/37.	488 57,6	17 2,0	220 26,0	61 7,2	1 0,1	2 0,2	58 6,8	-	847 100,0
1937/38.	487 57,9	15 1,8	212 25,2	63 7,5	5 0,6	3 0,4	56 6,7	-	841 100,0
1938/39.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1939/40.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1940/41.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1941/42.	271 62,2	13 3,0	110 25,2	35 8,0	1 0,2	-	6 1,4	-	436 100,0

Hittudományi főiskolák

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1913/14.	883 45,8	298 15,5	372 19,3	151 7,8	179 9,3	23 1,2	21 1,1	-	1927 100,0
1914/15.	897 45,3	297 15,0	342 17,3	159 8,0	239 12,1	21 1,1	25 1,3	-	1980 100,0
1915/16.	694 44,6	282 18,1	162 10,4	126 8,1	239 15,4	24 1,5	30 1,9	-	1557 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1916/17.	639 44,3	239 16,6	203 14,1	108 7,5	220 15,2	10 0,7	24 1,7	-	1443 100,0
1917/18.	470 40,4	191 16,4	208 17,9	93 8,0	172 14,8	10 0,9	20 1,7	-	1164 100,0
1918/19.	285 68,3	4 1,0	96 23,0	19 4,6	-	-	13 3,1	-	417 100,0
1919/20.	226 62,3	2 0,6	84 23,1	46 12,7	-	-	5 1,4	-	363 100,0
1920/21.	355 63,2	14 2,5	116 20,6	69 12,3	-	-	8 1,4	-	562 100,0
1921/22.	416 64,3	17 2,6	135 20,9	68 10,5	-	-	11 1,7	-	647 100,0
1922/23.	401 63,0	18 2,8	136 21,4	70 11,0	-	-	12 1,9	-	637 100,0
1923/24.	378 69,2	17 3,1	140 25,6	-	-	-	11 2,0	-	546 100,0
1924/25.	349 65,1	15 2,8	161 30,0	-	-	-	11 2,1	-	536 100,0
1925/26.	388 65,3	16 2,7	173 29,1	1 0,2	-	-	16 2,7	-	594 100,0
1926/27.	448 66,5	12 1,8	190 28,2	3 0,4	-	-	21 3,1	-	674 100,0
1927/28.	511 69,9	18 2,5	172 23,5	4 0,5	-	-	26 3,6	-	731 100,0
1928/29.	539 72,2	11 1,5	160 21,4	1 0,1	-	-	36 4,8	-	747 100,0
1929/30.	601 70,5	7 0,8	207 24,3	-	-	-	38 4,5	-	853 100,0
1930/31.	697 74,0	3 0,3	209 22,2	-	-	-	33 3,5	-	942 100,0
1931/32.	803 73,8	1 0,1	241 22,2	2 0,2	-	-	41 3,8	-	1088 100,0
1932/33.	874 75,9	3 0,3	235 20,4	3 0,3	-	-	36 3,1	-	1151 100,0
1933/34.	866 75,3	3 0,3	240 20,9	3 0,3	-	-	38 3,3	-	1150 100,0
1934/35.	883 76,1	3 0,3	231 19,9	2 0,2	-	-	40 3,4	1 0,1	1160 100,0
1935/36.	851 76,7	3 0,3	214 19,3	1 0,1	-	-	40 3,6	-	1109 100,0
1936/37.	878 79,0	8 0,7	180 16,2	-	-	-	46 4,1	-	1112 100,0
1937/38.	871 79,7	5 0,5	166 15,2	-	-	-	51 4,7	-	1093 100,0
1938/39.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

M. Kir. Állatorvosi Főiskola

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1912–14.	108 50,0	13 6,0	18 8,3	21 9,7	14 6,5	2 0,9	39 18,1	1 0,5	216
1914/15.	69 56,6	3 2,5	23 18,9	13 10,7	2 1,6	-	12 9,8	-	122
1915/16.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1916/17.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1917/18.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1918/19.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1919/20.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1920/21.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1921/22.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1922/23.	165 57,9	4 1,4	71 24,9	28 9,8	-	4 1,4	13 4,6	-	285 100,0
1923/24.	171 59,6	7 2,4	69 24,0	23 8,0	2 0,7	4 1,4	11 3,8	-	287 100,0
1924/25.	176 61,8	7 2,5	61 21,4	26 9,1	1 0,4	5 1,8	9 3,2	-	285 100,0
1925/26.	173 66,8	7 2,7	47 18,1	19 7,3	1 0,4	4 1,5	8 3,1	-	259 100,0
1926/27.	179 68,6	5 1,9	48 18,4	19 7,3	-	3 1,1	7 2,7	-	261 100,0
1927/28.	164 62,6	6 2,3	60 22,9	18 6,9	2 0,8	2 0,8	10 3,8	-	262 100,0
1928/29.	171 62,4	5 1,8	60 21,9	20 7,3	2 0,7	4 1,5	12 4,4	-	274 100,0
1929/30.	175 63,4	3 1,1	60 21,7	23 8,3	1 0,4	4 1,4	10 3,6	-	276 100,0
1930/31.	187 62,5	6 2,0	52 7,4	30 10,0	7 2,3	4 1,3	13 4,3	-	299 100,0
1931/32.	209 69,2	6 2,0	40 13,2	24 7,9	6 2,0	2 0,7	15 5,0	-	302 100,0
1932/33.	189 66,8	5 1,8	48 17,0	24 8,5	5 1,8	-	12 4,2	-	283 100,0
1933/34.	193 65,6	5 1,7	55 18,7	20 6,8	7 2,4	1 0,3	13 4,4	-	294 100,0
1934/35.	Beolvadt								

M. Kir. Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola (Selmezbánya/Sopron)

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1912-14.	209 57,6	18 5,0	56 15,4	52 14,3	22 6,1	6 1,7	-	-	363 100,0
1914/15.	140 64,8	7 3,2	21 9,7	27 12,5	12 5,6	1 0,5	8 3,7	-	216 100,0
1915/16.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1916/17.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1917/18.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1918/19.	97 51,3	1 0,5	19 10,1	48 25,4	-	2 1,1	22 11,6	-	189 100,0
1919/20.	66 60,0	-	15 13,6	25 22,7	-	-	4 3,6	-	110 100,0
1920/21.	87 64,9	3 2,2	14 10,4	29 21,6	-	1 0,7	-	-	134 100,0
1921/22.	80 63,5	6 4,8	16 12,7	21 16,7	-	3 2,4	-	-	126 100,0
1922/23.	238 70,0	9 2,6	39 11,5	51 15,0	-	3 0,9	-	-	340 100,0
1923/24.	188 68,6	6 2,2	25 9,1	52 19,0	-	3 1,1	-	-	274 100,0
1924/25.	144 67,6	2 0,9	19 8,9	40 18,8	1 0,5	5 2,3	-	2 0,9	213 100,0
1925/26.	159 72,3	2 0,9	14 6,4	39 17,7	2 0,9	2 0,9	-	2 0,9	220 100,0
1926/27.	110 68,3	2 1,2	14 8,7	30 18,6	2 1,2	2 1,2	-	1 0,6	161 100,0
1927/28.	91 68,4	2 1,5	10 7,5	25 18,8	-	2 1,5	-	3 2,3	133 100,0
1928/29.	82 68,9	1 0,8	14 11,8	20 16,8	1 0,8	-	-	1 0,8	119 100,0
1929/30.	98 73,7	4 3,0	10 7,5	18 13,5	1 0,8	1 0,8	-	1 0,8	133 100,0
1930/31.	100 72,5	1 0,7	13 9,4	24 17,4	-	-	-	-	138 100,0
1931/32.	100 73,5	-	19 14,0	17 12,5	-	-	-	-	136 100,0
1932/33.	97 67,8	-	25 17,5	21 14,7	-	-	-	-	143 100,0
1933/34.	105 70,9	-	24 16,2	18 12,2	1 0,7	-	-	-	148 100,0
1934/35.	Beolvadt								

M. Kir. Gazdasági Akadémia

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1912–14.	522 56,7	35 3,8	144 15,7	106 11,5	39 4,2	11 1,2	61 6,6	2 0,2	920 100,0
1914/15.	283 60,1	11 2,3	67 14,2	63 13,4	15 3,2	1 0,2	31 6,6	-	471 100,0
1915/16.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1916/17.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1917/18.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1918/19.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1919/20.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1920/21.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1921/22.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1922/23.	743 63,8	7 0,6	265 22,8	130 11,2	4 0,3	5 0,4	4 0,3	6 0,5	1164 100,0
1923/24.	656 62,4	8 0,8	265 25,2	109 10,4	3 0,3	3 0,3	6 0,6	2 0,2	1052 100,0
1924/25.	635 65,1	9 0,9	210 21,5	100 10,2	2 0,2	2 0,2	13 1,3	5 0,5	976 100,0
1925/26.	538 64,4	4 0,5	191 22,8	83 9,9	3 0,4	2 0,2	15 1,8	-	836 100,0
1926/27.	435 63,8	5 0,7	154 22,6	70 10,3	1 0,1	2 0,3	14 2,1	1 0,1	682 100,0
1927/28.	344 64,1	1 0,2	121 22,5	55 10,2	2 0,4	2 0,4	12 2,2	-	537 100,0
1928/29.	298 63,0	1 0,2	110 23,3	41 8,7	1 0,2	1 0,2	21 4,4	-	473 100,0
1929/30.	251 61,7	2 0,5	93 22,9	36 8,8	2 0,5	2 0,5	21 5,2	-	407 100,0
1930/31.	210 58,7	3 0,8	90 25,1	32 8,9	3 0,8	1 0,3	19 5,3	-	358 100,0
1931/32.	173 60,1	3 1,0	66 22,9	31 10,8	3 1,0	1 0,3	11 3,8	-	288 100,0
1932/33.	168 61,3	4 1,5	67 24,5	22 8,0	3 1,1	-	10 3,6	-	274 100,0
1933/34.	184 60,3	4 1,3	82 26,9	22 7,2	2 0,7	-	11 3,6	-	305 100,0
1934/35.	231 61,4	7 1,9	96 25,5	25 6,6	3 0,8	2 0,5	12 3,2	-	376 100,0
1935/36.	263 65,3	6 1,5	89 22,1	29 7,2	-	2 0,5	14 3,5	-	403 100,0
1936/37.	273 67,4	5 1,2	79 19,5	27 6,7	-	2 0,5	19 4,7	-	405 100,0
1937/38.	306 66,8	7 1,5	95 20,7	28 6,1	-	2 0,4	20 4,4	-	458 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1938/39.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1939/40.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1940/41.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1941/42.	167 59,2	5 1,8	74 26,2	28 9,9	-	5 1,8	3 1,1	-	282 100,0

Országos M. Kir. Képzőművészeti Főiskola

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1913/14.	251 58,5	7 1,6	65 15,2	54 12,6	8 1,9	6 1,4	37 8,6	1 0,2	429 100,0
1914/15.	119 58,9	2 1,0	29 14,4	30 14,9	2 1,0	2 1,0	18 8,9	-	202 100,0
1915/16.	184 78,3	3 1,3	33 14,0	4 1,7	-	-	11 4,7	-	235 100,0
1916/17.	169 60,6	2 0,7	38 13,6	27 9,7	4 1,4	2 0,7	37 13,3	-	279 100,0
1917/18.	195 69,9	5 1,8	36 12,9	31 11,1	-	1 0,4	11 3,9	-	279 100,0
1918/19.	333 61,1	14 2,6	65 11,9	59 10,8	11 2,0	1 0,2	62 11,4	-	545 100,0
1919/20.	216 60,0	5 1,4	66 18,3	70 19,4	2 0,6	1 0,3	-	-	360 100,0
1920/21.	199 65,9	2 0,7	64 21,2	37 12,3	-	-	-	-	302 100,0
1921/22.	219 63,5	2 0,6	61 17,7	48 13,9	-	2 0,6	13 3,8	-	345 100,0
1922/23.	237 65,8	3 0,8	57 15,8	34 9,4	-	2 0,6	27 7,5	-	360 100,0
1923/24.	203 60,2	3 0,9	62 18,4	31 9,2	1 0,3	4 1,2	33 9,8	-	337 100,0
1924/25.	193 56,8	4 1,2	62 18,2	28 8,2	2 0,6	4 1,2	46 13,5	1 0,3	340 100,0
1925/26.	197 59,2	5 1,5	57 17,1	29 8,7	1 0,3	-	44 13,2	-	333 100,0
1926/27.	191 55,8	5 1,5	55 16,1	38 11,1	-	1 0,3	51 14,9	1 0,3	342 100,0
1927/28.	197 55,8	5 1,4	59 16,7	44 12,5	1 0,3	2 0,6	44 12,5	1 0,3	353 100,0
1928/29.	228 62,1	6 1,6	56 15,3	39 10,6	-	3 0,8	34 9,3	1 0,3	367 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1929/30.	223 60,6	4 1,1	68 18,5	34 9,2	1 0,3	4 1,1	33 9,0	1 0,3	368 100,0
1930/31.	235 64,2	3 0,8	67 18,3	28 7,7	2 0,5	3 0,8	27 7,4	1 0,3	366 100,0
1931/32.	223 63,9	3 0,9	64 18,3	29 8,3	2 0,6	3 0,9	25 7,2	-	349 100,0
1932/33.	221 62,3	3 0,8	67 18,9	29 8,2	2 0,6	2 0,6	31 8,7	-	355 100,0
1933/34.	223 63,0	4 1,1	64 18,1	27 7,6	2 1,6	3 0,8	31 8,8	-	354 100,0
1934/35.	229 68,2	3 0,9	56 16,7	26 7,7	2 0,6	2 0,6	18 5,4	-	336 100,0
1935/36.	229 66,2	7 2,0	61 17,6	27 7,8	2 0,6	3 0,9	17 4,9	-	346 100,0
1936/37.	201 64,6	9 2,9	58 18,6	23 7,4	4 1,3	2 0,6	13 4,2	1 0,3	311 100,0
1937/38.	211 65,5	10 3,1	56 17,4	28 8,7	4 1,2	2 0,6	10 3,1	1 0,3	322 100,0
1938/39.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

M. Kir. Testnevelési Főiskola

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1925/26.	43 61,4	-	14 20,0	8 11,4	-	3 4,3	2 2,9	-	70 100,0
1926/27.	64 64,0	1 1,0	19 19,0	9 9,0	-	3 3,0	4 4,0	-	100 100,0
1927/28.	83 64,3	2 1,6	25 19,4	15 11,6	-	4 3,1	-	-	129 100,0
1928/29.	73 62,9	3 2,6	18 15,5	15 12,9	2 1,7	2 1,7	3 2,6	-	116 100,0
1929/30.	66 53,2	7 5,6	21 16,9	16 12,9	9 7,3	1 0,8	4 3,2	-	124 100,0
1930/31.	72 55,8	3 2,3	17 13,2	17 13,2	17 13,2	1 0,8	2 1,6	-	129 100,0
1931/32.	84 60,4	4 2,9	22 15,8	14 10,1	12 8,6	1 0,7	2 1,4	-	139 100,0
1932/33.	62 60,2	3 2,9	19 18,4	7 6,8	8 7,8	1 1,0	3 2,9	-	103 100,0
1933/34.	68 70,8	1 1,0	14 14,6	6 6,3	3 3,1	1 1,0	3 3,1	-	96 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1934/35.	71 64,5	4 3,6	20 18,2	8 7,3	5 4,5	-	2 1,8	-	110 100,0
1935/36.	76 65,5	4 3,4	18 15,5	9 7,8	4 3,4	-	3 2,6	2 1,7	116 100,0
1936/37.	110 67,5	1 0,6	25 15,3	12 7,4	9 5,5	2 1,2	3 1,8	1 0,6	163 100,0
1937/38.	108 63,5	6 3,5	23 13,5	16 9,4	11 6,5	2 1,2	2 1,2	2 1,2	170 100,0
1938/39.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1928/29.	22 56,4	2 5,1	9 23,1	4 10,3	-	-	2 5,1	-	39 100,0
1929/30.	24 57,1	1 2,4	11 26,2	2 4,8	-	-	4 9,5	-	42 100,0
1930/31.	30 68,2	1 2,3	8 18,2	1 2,3	-	-	4 9,1	-	44 100,0
1931/32.	41 59,4	2 2,9	13 18,8	4 5,8	-	1 1,4	8 11,6	-	69 100,0
1932/33.	47 68,1	2 2,9	12 17,4	3 4,3	-	1 1,4	4 5,8	-	69 100,0
1933/34.	57 68,7	2 2,4	15 18,1	4 4,8	-	1 1,2	4 4,8	-	83 100,0
1934/35.	50 62,5	2 2,5	17 21,3	6 7,5	-	1 1,3	4 5,0	-	80 100,0
1935/36.	38 64,4	2 3,4	13 22,0	3 5,1	-	-	3 5,1	-	59 100,0
1936/37.	24 61,5	2 5,1	7 17,9	3 7,7	-	-	3 7,7	-	39 100,0
1937/38.	10 58,8	1 5,9	3 17,6	2 11,8	-	-	1 5,9	-	17 100,0
1938/39.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

Országos M. Kir. Színművészeti Akadémia

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangelikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1913/14.	32 55,2	-	4 6,9	3 5,2	-	-	19 32,8	-	58 100,0
1914/15.	51 100,0	-	-	-	-	-	-	-	51 100,0
1915/16.	34 57,6	-	9 15,3	6 10,2	-	-	10 16,9	-	59 100,0
1916/17.	23 56,1	-	7 17,1	2 4,9	-	-	9 22,0	-	41 100,0
1917/18.	18 54,5	1 3,0	4 12,1	3 9,1	-	-	7 21,2	-	33 100,0
1918/19.	23 46,9	1 2,0	8 16,3	4 8,2	-	-	13 26,5	-	49 100,0
1919/20.	24 53,3	-	5 11,1	3 6,7	1 2,2	-	12 26,7	-	45 100,0
1920/21.	24 60,0	-	5 12,5	2 5,0	-	-	9 22,5	-	40 100,0
1921/22.	23 60,5	-	4 10,5	3 7,9	-	-	8 21,1	-	38 100,0
1922/23.	22 51,2	-	5 11,6	3 7,0	-	-	13 30,2	-	43 100,0
1923/24.	26 52,0	-	8 16,0	1 2,0	-	-	15 30,0	-	50 100,0
1924/25.	19 52,8	1 2,8	5 13,9	1 2,8	-	-	10 27,8	-	36 100,0
1925/26.	21 56,8	1 2,7	6 16,2	1 2,7	-	-	8 21,6	-	37 100,0
1926/27.	21 53,8	1 2,6	3 7,7	2 5,1	-	-	12 30,8	-	39 100,0
1927/28.	23 53,5	-	5 11,6	2 4,7	-	-	13 30,2	-	43 100,0
1928/29.	30 66,7	-	6 13,3	4 8,9	-	-	5 11,1	-	45 100,0
1929/30.	27 58,7	-	11 23,9	4 8,7	-	-	4 8,7	-	46 100,0
1930/31.	17 54,8	-	9 29,0	2 6,5	-	-	3 9,7	-	31 100,0
1931/32.	18 60,0	-	4 13,3	-	-	-	8 26,7	-	30 100,0
1932/33.	24 53,3	-	5 11,1	1 2,2	-	1 2,2	14 31,1	-	45 100,0
1933/34.	32 64,0	-	6 12,0	3 6,0	-	-	9 18,0	-	50 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangelikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1934/35.	29 61,7	-	8 17,0	5 10,6	-	-	5 10,6	-	47 100,0
1935/36.	24 57,1	-	12 28,6	4 9,5	-	-	2 4,8	-	42 100,0
1936/37.	29 63,0	-	11 23,9	2 4,3	-	-	4 8,7	-	46 100,0
1937/38.	29 63,0	-	10 21,7	2 4,3	-	-	5 10,9	-	46 100,0
1938/39.	33 70,2	-	7 14,9	4 8,5	-	-	3 6,4	-	47 100,0
1939/40.	36 80,0	-	6 13,3	1 2,2	-	-	2 4,4	-	45 100,0
1940/41.	34 81,0	-	6 14,3	1 2,4	-	-	1 2,4	-	42 100,0

Országos M. Kir. Zeneakadémia

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangelikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1913/14.	197 38,0	6 1,2	32 6,2	26 5,0	5 1,0	4 0,8	249 48,0	-	519 100,0
1914/15.	179 38,0	2 0,4	32 6,8	20 4,2	2 0,4	5 1,1	231 49,0	-	471 100,0
1915/16.	198 37,1	2 0,4	38 7,1	32 6,0	2 0,4	2 0,4	256 48,0	3 0,6	533 100,0
1916/17.	198 37,1	2 0,4	38 7,1	32 6,0	2 0,4	2 0,4	256 48,0	3 0,6	533 100,0
1917/18.	203 38,2	2 0,4	48 9,0	30 5,6	3 0,6	1 0,2	242 45,5	3 0,6	532 100,0
1918/19.	248 45,8	6 1,1	41 7,6	24 4,4	4 0,7	9 1,7	209 38,6	-	541 100,0
1919/20.	185 36,3	5 1,0	59 11,6	32 6,3	-	-	226 44,4	2 0,4	509 100,0
1920/21.	280 50,2	3 0,5	51 9,1	24 4,3	-	3 0,5	196 35,1	1 0,2	558 100,0
1921/22.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1922/23.	323 47,3	7 1,0	62 9,1	38 5,6	13 1,9	6 0,9	229 33,5	5 0,7	683 100,0
1923/24.	310 45,9	4 0,6	53 7,9	22 3,3	3 0,4	5 0,7	278 41,2	-	675 100,0
1924/25.	247 45,3	4 0,7	42 7,7	35 6,4	4 0,7	14 2,6	199 36,5	-	545 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1925/26.	238 43,5	3 0,5	44 8,0	19 3,5	5 0,9	10 1,8	228 41,7	-	547 100,0
1926/27.	341 54,6	3 0,5	64 10,2	37 5,9	5 0,8	6 1,0	169 27,0	-	625 100,0
1927/28.	333 50,0	5 0,8	71 10,7	44 6,6	8 1,2	7 1,1	198 29,7	-	666 100,0
1928/29.	355 48,8	10 1,4	65 8,9	43 5,9	5 0,7	4 0,5	245 33,7	1 0,1	728 100,0
1929/30.	357 46,7	1 0,1	80 10,5	48 6,3	-	-	275 35,9	4 0,5	765 100,0
1930/31.	421 50,1	5 0,6	73 8,7	27 3,2	4 0,5	3 0,4	307 36,5	1 0,1	841 100,0
1931/32.	329 51,2	-	62 9,6	41 6,4	-	4 0,6	205 31,9	2 0,3	643 100,0
1932/33.	368 52,0	4 0,6	67 9,5	36 5,1	2 0,3	5 0,7	223 31,5	3 0,4	708 100,0
1933/34.	344 50,6	3 0,4	81 11,9	43 6,3	1 0,1	1 0,1	206 30,3	1 0,1	680 100,0
1934/35.	352 52,1	4 0,6	77 11,4	43 6,4	1 0,1	1 0,1	197 29,1	1 0,1	676 100,0
1935/36.	374 54,6	9 1,3	77 11,2	40 5,8	1 0,1	3 0,4	180 26,3	1 0,1	685 100,0
1936/37.	385 56,8	8 1,2	68 10,0	42 6,2	1 0,1	3 0,4	170 25,1	1 0,1	678 100,0
1937/38.	351 53,8	7 1,1	78 11,9	46 7,0	1 0,2	2 0,3	168 25,7	-	653 100,0
1938/39.	354 56,0	7 1,1	77 12,2	52 8,2	1 0,2	2 0,3	139 22,0	-	632 100,0
1939/40.	382 62,0	5 0,8	79 12,8	46 7,5	1 0,2	2 0,3	100 16,2	1 0,2	616 100,0
1940/41.	441 63,8	3 0,4	98 14,2	49 7,1	1 0,1	4 0,6	78 11,3	17 2,5	691 100,0

Keleti Kereskedelmi Akadémia

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1912–14.	33 37,5	-	8 9,1	15 17,0	6 6,8	-	26 29,5	-	88 100,0
1913–15.	10 27,8	-	7 19,4	6 16,7	4 11,1	-	8 22,2	1 2,8	36 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1915/16.	47 33,1	2 1,4	18 12,7	19 13,4	10 7,0	-	44 31,0	2 1,4	142 100,0
1916/17.	36 31,3	1 0,9	21 18,3	18 15,7	1 0,9	-	35 30,4	3 2,6	115 100,0
1917/18.	73 38,6	3 1,6	31 16,4	28 14,8	7 3,7	-	46 24,3	1 0,5	189 100,0

Kiviteli Akadémia (Fiume)

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1912–14.	23 42,6	-	4 7,4	1 1,9	2 3,7	1 1,9	23 42,6	-	54 100,0
1913–15.	9 20,9	-	3 7,0	7 16,3	3 7,0	-	21 48,8	-	43 100,0
1915/16.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

Tengerészeti Akadémia (Fiume)

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1912–14.	47 75,8	1 1,6	4 6,5	3 4,8	2 3,2	-	5 8,1	-	62 100,0
1913–15.	49 70,0	2 2,9	5 7,1	4 5,7	2 2,9	-	8 11,4	-	70 100,0
1915/16.	64 75,3	2 2,4	6 7,1	2 2,4	1 1,2	1 1,2	9 10,6	-	85 100,0
1916/17.	75 74,3	-	14 13,9	-	1 1,0	-	11 10,9	-	101 100,0
1917/18.	75 76,5	-	7 7,1	5 5,1	1 1,0	2 2,0	8 8,2	-	98 100,0

*Kereskedelmi Akadémiák
(Budapest, Kolozsvár)*

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1912–14.	95 47,0	2 1,0	30 14,9	24 11,9	7 3,5	2 1,0	42 20,8	-	202 100,0
1913–15.	78 40,2	2 1,0	22 11,3	27 13,9	8 4,1	-	56 28,9	1 0,5	194 100,0
1915/16.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

Polgári iskolai tanár- és tanárnőképző intézetek

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1913/14.	555 67,9	23 2,8	105 12,9	69 8,4	12 1,5	7 0,9	46 5,6	-	817 100,0
1914/15.	491 71,8	19 2,8	78 11,4	46 6,7	14 2,0	5 0,7	31 4,5	-	684 100,0
1915/16.	491 72,1	17 2,5	69 10,1	48 7,0	15 2,2	6 0,9	35 5,1	-	681 100,0
1916/17.	582 73,1	30 3,8	85 10,7	53 6,7	12 1,5	7 0,9	27 3,4	-	796 100,0
1917/18.	3720 86,4	122 2,8	179 4,2	154 3,6	47 1,1	6 0,1	80 1,9	-	4308 100,0
1918/19.	338 71,6	5 1,1	47 10,0	49 10,4	10 2,1	-	23 4,9	-	472 100,0
1919/20.	450 79,5	3 0,5	53 9,4	44 7,8	7 1,2	-	7 1,2	2 0,4	566 100,0
1920/21.	376 72,0	13 2,5	67 12,8	49 9,4	-	2 0,4	12 2,3	3 0,6	522 100,0
1921/22.	243 69,8	5 1,4	52 14,9	40 11,5	1 0,3	-	5 1,4	2 0,6	348 100,0
1922/23.	222 74,2	7 2,3	44 14,7	21 7,0	1 0,3	1 0,3	3 1,0	-	299 100,0
1923/24.	201 77,3	7 2,7	31 11,9	17 6,5	2 0,8	-	2 0,8	-	260 100,0
1924/25.	193 74,2	9 3,5	35 13,5	17 6,5	2 0,8	-	4 1,5	-	260 100,0
1925/26.	238 73,9	8 2,5	51 15,8	21 6,5	-	-	4 1,2	-	322 100,0
1926/27.	260 68,4	9 2,4	78 20,5	20 5,3	-	-	13 3,4	-	380 100,0

Tanév	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Ág. hitv. evangélikus	Görög keleti	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
1927/28.	330 68,5	11 2,3	89 18,5	33 6,8	-	-	19 3,9	-	482 100,0
1928/29.	282 69,3	10 2,5	71 17,4	29 7,1	-	-	15 3,7	-	407 100,0
1929/30.	255 70,4	8 2,2	58 16,0	28 7,7	-	-	13 3,6	-	362 100,0
1930/31.	180 71,4	6 2,4	37 14,7	18 7,1	-	-	11 4,4	-	252 100,0
1931/32.	225 70,5	7 2,2	51 16,0	24 7,5	-	-	12 3,8	-	319 100,0
1932/33.	229 70,7	8 2,5	54 16,7	23 7,1	-	-	10 3,1	-	324 100,0
1933/34.	254 74,9	9 2,7	53 15,6	15 4,4	-	-	8 2,4	-	339 100,0
1934/35.	300 76,9	8 2,1	55 14,1	19 4,9	-	1 0,3	7 1,8	-	390 100,0
1935/36.	355 78,5	7 1,5	62 13,7	22 4,9	-	1 0,2	5 1,1	-	452 100,0
1936/37.	408 80,6	2 0,4	67 13,2	24 4,7	-	1 0,2	4 0,8	-	506 100,0
1937/38.	467 80,4	3 0,5	78 13,4	28 4,8	-	1 0,2	4 0,7	-	581 100,0
1938/39.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

A főiskolai hallgatók megoszlása nemek és életkor szerint

Nemek és életkor	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34
Férfi	830 99,8	3014 87,6	3108 86,5	3162 86,5	3214 87,2
Nő	2 0,2	428 12,4	486 13,5	493 13,5	470 12,8
18-22 éves	460 55,3	2344 68,1	2493 69,4	2594 71,0	2578 70,0
23-30 éves	305 36,7	961 27,9	975 27,1	923 25,3	970 26,3
31 éves vagy idősebb	67 8,1	137 4,0	126 3,5	138 3,8	136 3,7
Hallgatók összes száma	832 100,0	3442 100,0	3594 100,0	3655 100,0	3684 100,0

A szüleiknél lakó és étkező főiskolai hallgatók

Étkezés helye	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34
Szüleinél lakik	507 60,9	988 28,7	1106 30,8	1235 33,8	1207 32,8
Szüleinél étkezik	519 62,4	939 27,3	1058 29,4	1161 31,8	1140 30,9
Összes hallgató	832 100,0	3442 100,0	3594 100,0	3655 100,0	3684 100,0

Árva, félárva és hadiárva főiskolai hallgatók

Tanév	Atyja nem él	Anyja nem él	Teljesen árva	Hadiárva	Hallgatók összes száma
1929/30.	159 19,1	73 8,8	40 4,8	12 1,4	832 100,0
1930/31.	406 11,8	149 4,3	94 2,7	64 1,9	3442 100,0
1931/32.	661 18,4	228 6,3	138 3,8	151 4,2	3594 100,0
1932/33.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	3655 100,0
1933/34.	711 19,3	241 6,5	144 3,9	177 4,8	3684 100,0

A főiskolai hallgatók megoszlása szüleik foglalkozása szerint

Tanév	Östermelés	Bányászat és ipar	Kereskedelem és hitel	Közlekedés	Értelmiség	Egyéb	Összesen
1929/30.	110 13,2	122 14,7	79 9,5	58 7,0	417 50,1	46 5,5	832 100,0
1930/31.	743 21,6	605 17,6	241 7,0	246 7,1	1383 40,2	224 6,5	3442 100,0
1931/32.	728 20,3	607 16,9	263 7,3	258 7,2	1441 40,1	297 8,3	3594 100,0
1932/33.	760 20,8	560 15,3	282 7,7	288 7,9	1443 39,5	322 8,8	3655 100,0
1933/34.	818 22,2	551 15,0	268 7,3	283 7,7	1408 38,2	356 9,7	3684 100,0

SZEGEDI ORVOS, GYÓGYSZERÉSZ ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI HALLGATÓK ADATBÁZISA ÉS 1914–1920 KÖZÖTT TELJESÍTETT KATONAI SZOLGÁLATAI

A téma meghatározása és kutatásának indokoltsága

Az 1919. május 12-én a román hadsereg fegyveres csapatai által a kolozsvári épületeiből elűzött, a magyar fennhatóság alatti területre toloncolt, és működését 1919–1921 között Budapesten, majd 1921-től Szegeden folytató Ferenc József Tudományegyetem két világháború közötti felvételi gyakorlata, hallgatóinak felekezeti összetétele a kezdetektől fogva élénken foglalkoztatja a közvéleményt. Korabeli politikusok,¹ oktatási szakemberek² és az utókor történészei,³ szociológusai egyaránt élénken gyűjtötték az adatokat és igyekeztek azt megmagyarázni, értelmezni. A szegedi adatok gyakorta szerepelnek az országos összefoglalásokban, több érvelés gondolatmenetében kiemelt pontot alkotnak az 1921 ősztől Szegeden működő egyetem, valamint a rá vonatkozó korabeli dokumentumok megállapításai, ezért nem tekinthető mellékesnek azoknak az országos adatokkal való egybevetése, az esetleges helyi sajátosságok kimutatása és kialakulásuk körülményeinek vizsgálata.⁴ Annál is

¹ HALLER István: *Harc a Numerus Clausus körül*. Budapest, Szerző, 1926. (A továbbiakban: HALLER, 1926.)

² HOÓR Károly: *A numerus clausus a szegedi és a pécsi egyetemen*. Budapest, Centrum, 1923. (A továbbiakban: HOÓR, 1923.) – HOOR, Karl: *Der Numerus clausus an den ungarischen Universitäten und Hochschulen (insbesonders an der medizinischen Fakultät der Budapest „Pázmány Péter” Univesität)*. Leipzig, Theodor Weicher, 1923. – HOÓR Károly: *A numerus clausus*. Budapest, Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, 1925.

³ LADÁNYI Andor: *Az ellenforradalmi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Budapest, Akadémiai, 1979. 132–178. – N. SZEGVÁRI Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről*. Budapest, Akadémiai, 1988. (A továbbiakban: N. SZEGVÁRI 1988.) 132–133., 135. – KOVÁCS M. Mária: *A numerus clausus zsidókvótája 1920–1945*. In: Számokba zárt sorsok. A numerus clausus 90 év távlatából. Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, Holokauszt Emlékközpont, 2011. 62–63., 69., 74., 78., 81. – KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág, 2012.

⁴ A felvételi gyakorlatot elemző hasonló vizsgálatok a Műegyetemre, a budapesti tudományegyetem Orvostudományi Karára és Közgazdaságtudományi Karára vonatkozóan jelentek meg: KISS Márton: A Műegyetemre való bejutás feltételei és ennek változásai 1945-ig. In: Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. Az MFLSZ 2010. évi vándorgyűlése. Szerk. KISSNÉ BOGNÁR

inkább, mert a témáról eddig nem jelent meg önálló feldolgozás.⁵ Így a tanulmány célja a levéltári dokumentumok alapján készített adatok közlése és elemzése útján a szegedi egyetem történetéről korábban készített, a témát kellőképpen nem részletező munkák kiegészítése, szükség esetén pedig korrigálása.⁶

Szegedi adatbázis-építések

A Szegedi Tudományegyetem Levéltára 2008-ban készített először adatbázist az egyetem egykori hallgatóinak személyi adataiból. Akkor Kiss Róbert Károly kollégával közösen az 1919–1951 közötti orvostan- és gyógyszerészhallgatóknak, valamint az 1940 őszen Kolozsvárra visszatért egyetem 1940–1944 közötti orvostanhall-

Krisztina–MOLNÁR László–OSVÁTH Zsolt. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2010. 87–92. – KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*. Gödöllő–Máriabesnyő, Attraktor, 2012. 157–162. – HOLLÓSI Gábor: „Zárt szám” a mérnökképzésben. A numerus clausus műegyetemi bevezetése. In: VERITAS Évkönyv 2014. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2015. (A továbbiakban: HOLLÓSI, 2015.) 147–194. – Batalka Krisztina: *A felvételi korlátozás kérdései a Műegyetemen 1918–1920-ban*. In: Trianon és a magyar felsőoktatás I. A VERITAS Történetkutató Intézet és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2017. december 4-én a budapesti Eötvös Collegiumban rendezett konferenciájának előadásai. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2018. 87–101. – MOLNÁR László: *Felvételi korlátozások és érvényesülésük a budapesti Orvoskaron 1920–1949 között*. In: Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. Az MFLSZ 2010. évi vándorgyűlése. Szerk. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina–MOLNÁR László–OSVÁTH Zsolt. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2010. 109–127. – ZSIDI Vilmos: *Felvételi követelmények a közgazdasági felsőoktatásban 1920–1957*. In: Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. Az MFLSZ 2010. évi vándorgyűlése. Szerk. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina–MOLNÁR László–OSVÁTH Zsolt. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2010. 93–98.

⁵ A szegedi Orvostudományi Kar 1921 és 1951 közötti történetét feldolgozó munkájában Szabó Tibor a szegedi adatok összegyűjtése és elemzése helyett megelégedett az alábbi mondattal: „A numerus clausus az 1921/22. tanévben még csak az elsőévesek, 1922/23-ban a másodikévesek, 1924/25-re már az egész hallgatóság számára a zsidók 6%-os arányát engedélyezte.” SZABÓ Tibor: *A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem története (Orvostudományi Kar) 1921–1951*. Szeged, SZOTE, 1992. (A továbbiakban: SZABÓ 1992.) 15.

⁶ DEVICH Andor: *A Szegedi Tudományegyetem története 1921–1944*. I. Szeged, JATE, 1990. 218–224. – SZABÓ Tibor: *Oktatás, tudomány, közművelődés*. In: Szeged története. Szerk. Serfőző Lajos. Szeged, Somogyi Könyvtár, 1994. 578–587. – KISS Róbert Károly: *A Ferencz József Tudományegyetem története az 1930-as évek elején*. In: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó”. Szegedi Radnóti-konferenciák. Szerk. OLASZ Sándor–ZELENA András. Szeged, SZTE BTK, 2009. 205–208. – KISS Róbert Károly: *A felvételi rendszert befolyásoló tényezők a szegedi Ferencz József Tudományegyetemen 1920 és 1945 között*. In: Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. Az MFLSZ 2010. évi vándorgyűlése. Szerk. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina–MOLNÁR László–OSVÁTH Zsolt. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2010. 65–79.

gatóinak adatbázisát készítettük el a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakmai Kollégiumának anyagi támogatásával.⁷

Az adatbázis építéséhez a hallgatók által minden félév elején a beiratkozáskor saját kezűleg kitöltött anyakönyvi lapokban szereplő adatok szolgáltak alapul. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a levéltári dokumentumok minden esetben a hallgató által önbevallásként beírt adatot közölnek. Miközben a korabeli „[...]” KSH statisztikái nem a felvételi, hanem az év végi, kimeneti adatokról tájékoztatnak, arról, hogy egy adott tanév második félévének végén milyen volt a hallgatók vallás/faji összetétele. Az évekzár és az év végi adatok között azonban komoly eltérések voltak, egyrészt a szeptemberi tényleges beiratkozások hullámlása, másrészt az év során történt távozások mértéke és a lemorzsolódások miatt. Az év végi, kimeneti adatok éppen ezért eleve alkalmatlanok annak eldöntésére, hogy az évekzár során a felvételnél a zsidókvótát mennyiben alkalmazták.”⁸ Minden, a törzskönyvekben szereplő hallgató egy-egy újabb rekordot alkot az adatbázisban, s minden hallgató – bármennyi félévben is iratkozott be – egyetlen alkalommal szerepel a táblázatban, s azon a helyen minden további előfordulás jelzetét pontosan megjelöltük. Így az adatok bármikor visszakereshetők, leellenőrizhetők a levéltári dokumentumokból. Az adatbázis azóta a levéltárban helyben szabadon elérhető az érdeklődő történészek és az egykori hallgatók leszármazottai számára, s a levéltár hallgatói adatközlését is számos esetben megkönnyítette az elmúlt években.

2018-ban a VERITAS Történetkutató Intézet támogatásával az egyeztetett szempontok alapján 3 önkéntes levéltári gyakornok (Berta Eszter, Kiss Bence és Orbán Áron Gáspár egyetemi hallgatók) segítségével elkészítettem a Matematika- és Természettudományi Kar 1920. január és 1948. május közötti hallgatóinak adatbázisát. Ennek keretében 1506 hallgató személyes adatait rögzítettük, az orvostan- és gyógyszerészhallgatók esetében alkalmazott korábbi módszer szerint eljárva. Az új adatbázis elkészítése mellett 2018-ban a két korábbi adatbázist is kiegészítettük az 1920. január és 1925. június között beiratkozott hallgatók katonai szolgálatairól beírt adatokkal.

⁷ Kiss, Róbert: *Database of medical and the pharmacy students of szegedien university 1919–1951*. In: Archival informatics in the European university archives. International conference of the Archive of the University Eötvös Loránd. Budapest, ELTE Levéltár, 2010. 98–104.

⁸ Kovács M. Mária: *A numerus clausus Magyarországon: 1919–1945*. In: Jogfosztás 90 éve – tanulmányok a numerus claususról. Szerk. Molnár Judit. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 2011. (A továbbiakban: Kovács M., 2011.) 47.

Az elkészült szegedi hallgatói adatbázisok létszámadatai

Kar/képzés	Időszak	Hallgatók száma
OTK	1920–1951	4 367
gyógyszerészhallgatók	1919–1951	1 463
MTTK	1919–1948	1 506

Az 1920–1925 között beiratkozott hallgatók felekezeti arányai

Elsőként tanulságos nagy vonalakban összevetni a két karra 1920–1925 között beiratkozott hallgatók vallási és nemi arányait. Viszonyítási pontul minden esetben az 1920. évi népszámlálás arányszámai szolgálnak. Így megállapítható, hogy a népszámlálási aránynál magasabb értékben csak az izraelita és az unitárius felekezethez tartozó fiatalok vettek részt a szegedi egyetem két karán folyó képzésekben. Az unitárius felekezet magas aránya az egyetem kolozsvári eredetéből fakadt, s 1925 után, amikor az erdélyi származású unitáriusok befejezték tanulmányaikat, erőteljes csökkenéssel az országos arány közelébe szállt alá. Így az egyetemen folyamatosan az országos arányszámának többszörösét elérő felekezetet az izraeliták alkották a szegedi egyetemen. Ők átlagosan az országos arányszámuknál ötször magasabb arányban kerültek be a szegedi egyetemre. Ezt a kirívóan magas arányt természetesen csak más felekezetek rovására tudták elérni. Ennek megfelelően az izraelitán kívül minden más felekezet lényegesen alacsonyabb arányban tudott részt venni a felsőoktatásban. A római katolikusok az országos arányuk alig 2/3-át, a görögkatolikus pedig mindössze 39,7%-át érték el a beiskolázáskor.

Ha nemenként és karonként, illetve képzésenként vizsgáljuk meg a beiratkozott hallgatók felekezeti arányait, akkor megállapítható, hogy a római katolikus fiúk elsősorban a gyógyszerészképzésen és a Matematika- és Természettudományi Karon tudtak magasabb, a népszámláláson mért értékük legalább 75%-át elérni. Az Orvostudományi Karon azonban kénytelenek voltak beérni a népszámláláson elért arányuk alig 57%-ával. A református fiúk az orvosi fakultáson nagyjából elérték a népszámláláskor mutató arányukat, a természettudományos képzésen meghaladták azt, a gyógyszerészképzésen viszont lényegesen alacsonyabb arányt értek el. Az izraelita fiúk minden képzési területen többszörösen meghaladták a népszámláláskori arányukat. Különösen kiemelkedik az Orvostudományi Karon elért 33,46%-os arányuk. Ez egyrészt megközelíti az izraelitáknál 10,7-szer népesebb római katolikusok fiú egyetemi hallgatóinak 36,63%-os részesedését, másrészt a népszámláláskor tapasztalt arányuk 5,6-szerese. Miközben tehát más felekezetek nem érték el a népszámlálás során kimutatható arányukat a felsőoktatásban, az izraeliták a szegedi egyetem

két karán megközelítőleg hatszor magasabb arányt értek el egy állítólagosan elviselhetetlen jogfosztást eredményező diktatúra közepette.

1920–1925 között beiratkozott hallgatók száma és arányai⁹

Felekezet	Népszámlálás		Fiúk		Leányok		Összes	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
római katolikus	5.096.729	63,87	585	40,17	169	44,13	754	41
református	1.670.144	20,93	314	21,56	61	15,93	375	20,39
evangélikus	497.012	6,23	74	5,08	31	8,09	105	5,71
izraelita	473.310	5,93	421	28,91	115	30,03	536	29,14
görögkatolikus	175.247	2,19	16	1,09	0	0	16	0,87
görögkeleti	50.990	0,64	6	0,41	2	0,52	8	0,44
unitárius	6224	0,078	37	2,54	4	1,04	41	2,23
egyéb	10487	0,13	3	0,2	1	0,26	4	0,21
összes	7.980.143		1456		383		1839	

1920–1925 között beiratkozott fiúhallgatók száma és arányai¹⁰

Felekezet	OTK		gyógysz.		MTTK		Összes	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
római katolikus	382	36,63	143	49,83	60	47,62	585	40,17
református	230	22,05	51	17,77	33	26,19	314	21,56
evangélikus	44	4,22	24	8,36	6	4,76	74	5,08
izraelita	349	33,46	50	17,42	22	17,46	421	28,91
görögkatolikus	9	0,86	6	2,09	1	0,79	16	1,09
görögkeleti	5	0,48	1	0,35	-	-	6	0,41
unitárius	23	2,21	10	3,18	4	3,17	37	2,54
egyéb	1	0,096	1	0,35	-	-	3	0,21
összes	1043		287		126		1456	

⁹ Szegedi Tudományegyetem Levéltára (a továbbiakban: SZTE Lt.) Matematika- és Természet-tudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–11. köt.; Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–18. köt.

¹⁰ Uo.

A római katolikus leányhallgatók – a fiúkhoz hasonlóan – a gyógyszerészképzésben érték el a legmagasabb arányt, de még ez is jóval alatta maradt az 1920-as népszámláláskor kimutatható római katolikus aránynak, hiszen annak csak 87%-át tette ki. A három képzés között nagyobb különbségek mutatkoznak a római katolikus leányok megoszlásában, mint a fiúk esetében. Hiszen a Matematika- és Természettudományi Kar leányhallgatóinak csak 30,85%-a, míg a gyógyszerészképzésben résztvevőknek 55,77%-a volt római katolikus, vagyis majdnem kétszerese. A különféle protestáns és keleti rítusú keresztény felekezetek körében általában jóval alacsonyabb a leányhallgatók aránya, mint a fiúknál, hiszen Szeged és környéke annyira katolikus vidék, hogy ezek a felekezetek többnyire csak igen nagy távolságból tudtak diákokat juttatni az egyetemre, így a belőlük toborzódott diákok leginkább fiúk voltak. Az Erdélyben magasabb arányban jelenlévő protestáns felekezetek diákjai – akik közül többen 1920 után már valamelyik magasabb évfolyamra jártak – közül szintén elsősorban a fiúk tudták vállalni tanulmányaik magyarországi folytatását.

1920–1925 között beiratkozott leányhallgatók száma és arányai¹¹

Felekezet	OTK		gyógysz.		MTTK		Összes	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
római katolikus	111	46,84	29	55,77	29	30,85	169	44,13
református	39	16,46	7	13,46	15	15,96	61	15,93
evangélikus	15	6,33	5	9,62	11	11,7	31	8,09
izraelita	67	28,27	10	19,23	38	40,43	115	30,03
görögkatolikus	-	-	-	-	-	-	-	-
görögkeleti	1	0,42			1	1,06	2	0,52
unitárius	3	1,27	1	1,92	-	-	4	1,04
egyéb	1	0,42	-	-	-	-	1	0,26
összes	237		52		94		383	

A szegedi egyetem nyíltan is hirdette, hogy nem tartja be a numerus clausus törvény előírását. 1921. október 9-én az első szegedi egyetemi tanévnyitó alkalmával az 1918/19. és 1920/21. között viselt rektori méltóságról leköszönő Schneller István beszámoló beszédében Horthy Miklós kormányzó, Vass József kultuszminister, gróf Teleki Pál volt kormányfő, a hazai egyetemek küldöttei és számos közéleti méltóság jelenlétében többször is kitért a törvény elutasítására. A kolozsvári egyetemet

¹¹ Uo.

a megszálló román katonaság részéről 1918 decemberétől ért zaklatásokról szólva hangsúlyozta a professzorok és hallgatók békés türelmét: „Csak még egyszer kapta fel védő, őrző régi fegyverét nem Kolozsvárt, hanem Budapesten, amidőn a budapesti erőszakoskodók ellen védte meg a numerus clausus alkalmából a kolozsvári egyetemnek minden felekezet és párt fölé emelkedő, de még meggyőződése ellenére is a törvény előtt meghajló szellemét!”¹² A Pozsonyból a csehszlovák hatóságok által szintén elűzött Erzsébet Tudományegyetemmel Budapesten 1920 január és 1921 júniusa között megvalósított együttműködésről szólva szintén kiemelte: „[...] egyértelműleg állást foglaltunk a tervbe vett numerus clausus ellen: de nem oly elfogultan, hogy be ne láttuk volna, hogy a tanfolyamra nézve az szabja meg a maga belátása szerint a feltételeket, aki azt rendezi; s később a rendes egyetemi szemesztereknél nem oly önhittén, hogy nevezetesen e fegyelmezetlen korban ne hódoljunk feltétlenül az országos törvény rendelkezéseinek.”¹³

Hangsúlyozni kell, hogy ezeket a kijelentéseket Schneller prorektor az egyetem egyik legkiszolgáltatottabb, a politikusok támogató döntésétől alapjaiban függő pillanatában a nagy nyilvánosság előtt tette, s mondatai megörökítésre is kerültek. Ilyen helyzetben is nyíltan ellentmondott a kormányzat törvényben rögzített törekvéseinek. Sem Schneller professzor, sem a szegedi egyetem nem szenvedett semmiféle megtorlást a törvény elleni nyílt fellépéséért, sem pedig a törvény előírásának be nem tartásáért, a törvénysértéssel való dicsekedésért.

Korabeli vélekedések a szegedi egyetem felvételi gyakorlatáról

1922. május 3-án az Orvostudományi Kar X. rendkívüli ülése Imre József professzor előterjesztésében tárgyalta az Egyetemi Tanácstól átküldött miniszteri leiratot és két hozzácsatolt beadványt. Utóbbiak egyikét az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezete, másikat a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete intézte a miniszterhez. Mindkét irat „zsidópártolással”, „nemzetrontással”, „a törvény kijátszásával” vádolja a szegedi egyetemet, és főleg annak orvosi karát. A miniszter tárgyalás és jelentéstétel végett továbbította az iratokat az Egyetemi Tanácshoz. A tanács „[...] részletesen kívánja ismertetni azokat az elveket, melyek szerint karunkon a hallgatók felvétele történt, számszerű kimutatást kíván anyakönyvi adatok alapján annak

¹² *Ünnepélyek, amelyek a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetemen a tanév megnyitása és az egyetem ötvenesztendő fennállása alkalmával 1921. évi október hó 9-én és 1922. évi június hó 29-én tartattak.* Szeged, 1923. 19–20.

¹³ Uo. 22.

igazolására, hogy vajon a numerus clausus törvény rendelkezése betartottak-e, és kérdést intéz a karhoz az adandó válasza vonatkozóan.”¹⁴

1922. június 16-án az Orvostudományi Kar IX. rendes ülése Jancsó Miklós professzor előterjesztésében tárgyalta a budapesti egyetemnek a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett kérelmét, amelyben a fővárosiak sérelmezték a szegedi egyetem orvosi karára felvett izraeliták magas arányát, a numerus clausus törvény túllépését.¹⁵

Hoór Károly budapesti professzor a Pozsonyból száműzött (ekkor Budapesten működő, majd 1923-ban Pécsre kerülő) és a szegedi egyetemet is nyilvános kiadványaiban a törvény kijátszásával vádolta.¹⁶ Felhívta a figyelmet a szegedi egyetem Orvostudományi Karának, valamint a Matematika- és Természettudományi Karának törvényellenes felvételi gyakorlatára. Az 1920/21. tanév II. félévében például az Orvostudományi Kar IV. évfolyamán 55,8%, az V. évfolyamon 63,8% volt az izraeliták aránya. Ugyanekkor a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar III. évfolyamán 50%, a Matematika- és Természettudományi Kar II. évfolyamán szintén 50% volt az izraeliták aránya.¹⁷ Ekkor még ezeken a felsőbb évfolyamokon nem volt kötelező a numerus clausus előírása. A helyzet azonban a későbbiekben is keveset változott. Az 1921/22. tanév I. félévére például a Matematika- és Természettudományi Kar felvehetett 100 tanárjelöltet és 50 gyógyszerészhallgatót. Összesen tehát 150 hallgatót, akik közül a törvény előírása szerint 9 fő lehetett volna izraelita. A kar azonban végül – a jelentkezők alacsony száma miatt – csak 71 hallgatót tudott felvenni, közöttük 14 izraelitát (19,7%).¹⁸ Vagyis a törvény által megszabott, az izraelita felekezet népszámláláskor kimutatható arányú értéket több mint háromszorosan múlták felül.

A kiadványok jelentős sajtóvisszhangot váltottak ki. Számos lap Hoór Károlynak adott igazat az 1920. évi XXV. törvénycikk alkalmazása körül kimutatott visszásságok ügyében,¹⁹ mások (elsősorban a pécsi és szegedi, kisebb arányban budapesti újságok) ellenben a numerus clausus szigorú betartását követelő röpiratot és annak

¹⁴ SZTE Lt. ÁOK, Dékáni Hivatal, Orvostudományi Kar kari tanácsülési jegyzőkönyvek 1. köt. 134–135.

¹⁵ Uo. 154–155.

¹⁶ HOÓR, 1923. 3–22. – SZABÓ 1992. 15.

¹⁷ HOÓR, 1923. 12.

¹⁸ HOÓR, 1923. 5–6.

¹⁹ *Magyarság*, 1923. június 6. 4. – *Magyarság*, 1923. június 20. 7. – *Nemzeti Ujság*, 1923. június 21. 10. – *Uj Barázda*, 1923. június 21. 3. – *Szózat*, 1923. június 28. 1. – *Gyógyszerészek Lapja*, 1923. augusztus 20. 5–6. – *Nemzeti Ujság*, 1923. november 16. 1–2. – *Szózat*, 1923. november 18. 14. – *Szózat*, 1923. december 13. 1.

szerzőjét ítélték el.²⁰ Hoór Károly kiadványai és a sajtóban folytatott vita következtében széles körben ismertté vált, hogy a szegedi egyetemen – és még inkább a pécsin – nem tartották be a törvényi előírásokat a felvételekben.²¹ Ezért érthetően, hogy a hazai történeti szakirodalomban több helyen is olvasható a korabeli dokumentumokkal szembenálló nézet a numerus clausus szegedi és pécsi érvényesüléséről.

A szakirodalom téves megállapításai a numerus clausus szegedi alkalmazásáról

Szegvári Katalin helyesen felismerte, hogy „[...] az 1920/21. tanévtől kezdődően mind az első ízben beiratkozó hallgatók, mind pedig a jogfenntartók kérelmét kivétel nélkül a felvételi bizottságok elé utalják. A karok a felvételt illetően végérvényesen dönthetnek. A karok belső állásfoglalása tehát döntő abban a tekintetben, hogy a törvény által körülírt lehetőségekkel hogyan élnek. A jogszabály lehetőséget biztosít ezáltal a karoknak arra, hogy a megadott keretszámokat teljesen a saját belátásuknak megfelelően töltsék ki.”²² Ebben az összefüggésben különösen fontos, hogy ő is elismerte: „A pozsonyi és kolozsvári egyetemek jogutódjaként működő pécsi és szegedi egyetem sem tette magáévá a budapesti egyetem jogellenes gyakorlatát, hogy ti. a szerzett jogoktól is megfossza a zsidó hallgatókat (egyébként a nőhallgatókkal szemben ugyancsak humánusabb volt, mint a budapesti egyetem). Felvételi gyakorlatuk miatt évekig tartó támadásokat kellett elviselniük a budapesti orvostudományi kar részéről. Hoór Károly az 1922. január 12-én tartott kari ülésen éles hangon teszi szóvá a szegedi Ferenc József Tudományegyetem eljárását, hogy ti. a numerus clausus törvényt csak az elsőévesekre vonatkoztatja. Ily módon míg az első évfolyamon 7%-ban, a II. évesek között már 31%-ban vannak jelen a zsidó hallgatók. A kommentár, amit a számadatokhoz fűz, jól mutatja azoknak a hallgatóknak a sorsát, akiket a budapesti kar nem vett fel. Azt feltételezi ugyanis, hogy a 24%-os többlet a II. évfolyamon azokból a zsidó hallgatókból tevődik ki, »kik a numerus clausus törvény miatt kiszorulván a hazai egyetemekről, külföldre, leginkább Prágába mentek«, »s most az első évüket ott lehallgatván, a szegedi egyetem által mint szerzett jogosok

²⁰ *Pécsi Lapok*, 1923. november 17. 1. – 8 *Órai Ujság*, 1923. november 17. 2. – *Szegedi Friss Ujság*, 1923. november 17. 1. – *Pécsi Lapok*, 1923. november 18. 3.

²¹ *Az Ujság*, 1923. november 17. 3. – *Az Ujság*, 1923. november 18. 5. – *Az Ujság*, 1923. november 25. 7. – *Szózat*, 1923. december 13. 1.

²² N. SZEGVÁRI Katalin: Az első numerus clausus törvény végrehajtásáról. In: *Jogtörténeti tanulmányok IV.* Szerk. CSIZMADIA Andor. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1980. 220.

szívesen felvétetnek». A budapesti kar nem késlekedik intézkedést hozni: egyhangúlag megszavazza a szegedi orvostudományi kar elítélését a miniszterhez írott felterjesztésében. Alig egy év telik el, és az igazoló bizottság fajvédő elnöke arról panaszkodik a budapesti orvostudományi kar 1923. január 9-i ülésén, hogy a pécsi és szegedi egyetemi hallgatók közül a felsőévesek mind gyakrabban jelentkeznek át Budapestre, »ami feltétlenül a numerus clausus áttörését célozza és végeredményben arra is vezetne, ha az igazoló bizottságok nem ügyelnek«. Nem győzi a szegedi egyetem felvételi gyakorlatát kárhóztatni, mivel a felvehető zsidó hallgatók létszámát nem a ténylegesen jelentkezettek, hanem az engedélyezett keretszámhoz viszonyítva veszi fel (a vidéki egyetemeken ugyanis nem töltötték ki a keretszámokat) a felvett zsidó hallgatók létszáma 24,5%. Hasonlóképpen helyteleníti azt a felvételi gyakorlatot is, hogy a megszállott területről származó zsidókat külföldinek tekintik, akikre a numerus clausus nem alkalmazható. Végül, s ez a leginkább figyelemre méltó Hoór Károly érvelésében, a szegedi egyetem valamennyi keresztény vallásra áttért zsidót keresztény magyarnak minősít, még ha a szülők zsidók is. E kategória aránya tehát ki sem mutatható, panaszolja, mert a quaestura már keresztényként tartja nyilván őket.²³

Szegvári Katalin a fent idézett gondolatmenete után alig néhány oldallal később mégis a szegedi egyetem felvételi gyakorlatában 1923 után érvényesülő antiszemitizmust és fajelméletet említi: „A törvény végrehajtása terén az egyes egyetemeken kialakult helyzetet jól mutatják a szegedi és pécsi egyetemi életről tudósító sajtócikkek. Köszöntik a szegedi egyetem új rektorát, Veszprémy Dezsőt, aki székfoglalójában hitet tett a faji diszkrimináció mellett. Ugyanakkor a pécsi egyetemen tüntet az ifjúság, mert a »numerus clausus törvényt nem tartotta be az egyetemi tanács«.”²⁴

N. Szegvári Katalin számára Veszprémy Dezső évnyitó ünnepi beszédének alábbi szakasza szolgáltatja az alapot arra, hogy a rektort a nyílt antiszemitizmust hirdető fajvédők közé sorolja: „A magyar nemzet, vagy mondhatom úgy is, a magyar faj minden alkotásának egyenként és összességében: az egész országnak regenerációja, érdekeinek őszinte, becsületes és önzetlen istápolása csak azoktól várható és csak azoknak lehet és kell is, hogy feladata legyen, akik a magyar nemzet húsából való hús és véréből való vér.”²⁵ Azt már nem tette hozzá Szegvári Katalin, hogy Veszprémy rektor a fenti mondatok után az egyetemi ifjúságot békés és szorgalmas tanulásra, nem pedig az izraelita hallgatók elleni pogromokra szólította fel: „És e mai ünnepélyen utolsó szóm legyen a Tied, Egyetemünk Ifjúsága! Kerüljétek a megtévesztő

²³ N. SZEGVÁRI 1988. 132–133.

²⁴ Uo. 135.

²⁵ *Beszámoló a szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről.* Szeged, 1929. 19–20.

jelszavak után való indulást. Dolgozzatok csendben, zajtalanul, de magyar becsülettel, magyar erényekkel, kemény elszántsággal, semmiféle erő és hatalom által a kitűzött nemes céloktól el nem tántorítva.”²⁶

Szegvári Katalin értelmezését (és gondolatmenetének meggyőző erejét) nagyban befolyásolta, hogy Veszprémy Dezső beszédét hiányosan idézte. Talán nem is véletlenül tette ezt? A „magyar nemzet, vagy mondhatom úgy is, a magyar faj minden alkotásának egyenként és összességében: az egész országnak” tagmondatból csak a „magyar faj” kitéltet idézte. Ezzel önkényesen megváltoztatta a mondat értelmét, hiszen a csonka változatból nem tűnik fel az olvasónak, hogy Veszprémy Dezső beszédében egymás szinonimájaként használja a három fogalmat: a rektori beszédben „*a magyar faj*” azonos értelmű a „*magyar nemzet*” fogalmával, valamint az „*egyenként és összességében az egész ország*” kitéttel. Utóbbi fogalomnak természetesen az ország valamennyi lakója tagja, egyenként és összességében is. Így szemlélve Veszprémy Dezső beszédét, abban már semmi fajelmélet sem található. Veszprémy Dezső szavaiból egyetlen antiszemita vagy egyéb kirekesztő, megbélyegző gondolat sem eredeztethető. A Szegvári Katalin által vizionált 1923-as szegedi egyetemi antiszemitizmus érvényesülése mellett tehát nem vehető számba semmiféle korabeli bizonyíték sem.

Veszprémy Dezső egyébként sem a pogromokról vált híressé, sokkal inkább arról, hogy „atyai gondosságot tanúsított az ifjúság iránt, s igyekezett számára minden lehető könnyítést és támogatást megszerezni”.²⁷ „Mint ember szelíd lelkületű szerény munkás volt, ki egész életét családjának és tanszékének szentelte.”²⁸ Emberi értékeit a fajvédők vagy egyéb szélsőjobbaldaliak iránti elköteleződéssel cseppet sem vádolható Szeged című napilap (a Délmagyarország 1920 és 1925 között ezen a néven jelent meg) is hosszasan méltatta, páratlan szelídségét és segítőkészségét is kiemelve: „Kartársai és hallgatói őszinte ragaszkodással szerették, mert tudták, hogy talán nincs rajta kívül senki, aki annyira szívén viselte volna ügyüket, az egyetem ügyét, mint dr. Veszprémy Dezső. Meglehetősen gyenge fizikai szervezete ellenére bámulatos agilitással fáradozott az egyetem érdekében. Állandóan tárgyalt a kormánnyal, a kultuszminisztériummal, a várossal az egyetem végleges elhelyezésének kérdéséről, nagyon szerette volna, ha minél hamarabb biztosíthatja a szegedi egyetem állandóságát. Sokat fáradozott a hallgatóság és a tanári kar szociális problémáinak megoldásán, ellátta katedráját, vezette a rektori hivatalt, de maradt még ideje arra is, hogy a Csaba bajtársi szövetség magiszteri tisztjét betöltse és megszervezze

²⁶ Uo. 20.

²⁷ BUDAY Kálmán: *Veszprémy Dezső. Orvosi Hetilap*, 1924. 464.

²⁸ HONTI József: *Veszprémy Dezső dr. emlékezete (1871–1924). Orvosi Hetilap*, 1996. 2696.

az Egyetemi Barátok orvosi szakosztályát, amelynek élén aztán igen értékes tevékenységet fejtett ki.”²⁹ Szegvári Katalin mindenáron súlyos antiszemitizmust akart kimutatni az 1919–1944 közötti korszak egészében és országosan, ott és akkor is, ahol és amikor annak semmilyen nyoma sincs az egykorú dokumentumokban. Célja érdekében a feddhetetlen humanista professzor emlékét is igyekezett befeketíteni. A numerus clausus törvénynek tulajdonított súlyos korlátozások és szakadatlan antiszemita megmozdulások vizionálásához azonban több kell egy eredeti szövegkörnyezetéből kiforgatott és hiányosan idézett mondatnál.

Szegvári Katalin könyvének egy másik részén már nemcsak az 1920–1928 közötti időszakra, de az 1928 utáni évtizedre is súlyos diszkriminációt sejtet: „1928-ban az első numerus clausus inkriminált szakaszát visszavonó törvénnyel egy közel tíz évig tartó nyílt faji diszkriminációs időszak zárult, hogy helyet adjon az 1928-tól 1938-ig tartó időszakban a burkolt és háttérbe szorított diszkriminációs politikának.”³⁰ Állítása szerint tehát a numerus clausus törvény 1928-as módosítása mindössze a diszkrimináció formáján változtatott, amennyiben a korábbi nyílt helyett, 1928 után már burkoltan és a háttérben működve sújtotta az egyetemi tanulmányokra vágyó izraelita ifjúságot. Az 1920–1948 közötti időszakból elkészült és részben fent bemutatott szegedi adatok alapján sem az 1920–1928 közötti, sem az 1928 utáni években nem mutatható ki az izraelita hallgatókat az egyetemtől távoltartó korlátozás. A vizsgált korszakban mindvégig többszörösen, minden más vallási csoportnál sokkal magasabban múlták felül a népszámlálási arányukat.

1985-ben megjelent tanulmányában még Kovács M. Mária is elismerte: „A zsidó ügyvédek sajátos helyzetének talán a legszembetűnőbb mutatója, hogy a numerus clausus ellenére a Horthy-korszakban alig csökkent számarányuk az összügyvédségen belül. [...] 1938-ra, az első zsidótörvény évére a zsidó származású ügyvédek Budapesten változatlanul igen nagy többségben voltak, arányuk ekkor 60%. Vidéken a zsidó származásúak fölénye 52%-os, ám a kortársak szemében ennél is jóval nagyobbak tűnt, mivel nem kevés községben kizárólag zsidó ügyvéd működött.”³¹ Tehát a 18 esztendővel a numerus clausus törvény elfogadása és hatálybalépése után a pályán lévő ügyvédeknek még mindig 60%-a, vagyis a népszámláláskor mérhető arány tízszerese (!) volt izraelita. Ez – Kovács M. Mária minden igyekezete ellenére éppen – azt bizonyítja, hogy a törvényt évtizedeken keresztül nem tartották be Magyarországon. Nemcsak egy-egy vidéki egyetemen és alkalmanként hunytak szemet a jogszabályi előírás felett, de általánosan és rendszerszinten.

²⁹ Szeged, 1924. május 15. 3–4.

³⁰ N. SZEGVÁRI 1988. 141.

³¹ KOVÁCS M. MÁRIA: *Ügyvédek az árral szemben. Antiszemitizmus és liberális ellenállás a Horthy-korszakban. Medvetánc*, 1985/2–3. 92.

Nathaniel Katzburg 2002-ben megjelent könyvében a numerus clausus érvényesüléséről – jobbára Szegvári Katalin tanulmányai alapján – kijelentette: „a törvény végrehajtását felügyelő egyetemi kari bizottságok az első tanévben a felvehető zsidó diákok arányát 6%-ban határozták meg”.³² Randolph L. Braham 2003-as könyvében szintén a törvény végrehajtását feltételezve jellemezte az egyetemek felvételi gyakorlatát „Az ún. numerus clausus törvény elfogadása sértette a Népszövetség nemzeti kisebbségek védelméről szóló egyezményét, 6%-ra – a zsidók összlakosságon belüli állítólagos hányadára – korlátozta a felsőoktatási intézményekbe felvehető zsidók részarányát.”³³ Több kiadványban is olvasható olyan megközelítés, amely az 1920-as évekbeli magyarországi antiszemitizmus bemutatása során a numerus clausus előírásának maradéktalan megvalósítását sugalmazza, hiszen kizárólag a jogszabály megszületését és annak szövegét elemzik,³⁴ a törvényi előírás mellett pedig esetleg további feltételeket (nemzethűség, erkölcsi megbízhatóság) emeltek ki.³⁵

Ungváry Krisztián 2013-ban már második kiadásában megjelent munkája szerint „A numerus clausus hatására eleve csak 1924-től jelentek meg az első, 90%-ban nemzsidó diplomás évfolyamok a munkaerőpiacon, de súlyuk a diplomások létszámához képest nem volt jelentős.”³⁶ Valójában 1924-ben és utána is csak igen kevés szakról kerültek ki olyan végzős évfolyamok, amelyekben 10%-nál alacsonyabb volt az izraeliták aránya. Az 1924 után diplomázó évfolyamok átlagos létszáma azonban éppen a háború végén felduzzadó (és többségében izraelita) évfolyamok miatt bevezetett létszámkorlátozások miatt valóban alacsony volt.

Az utóbbi évtizedekben Szegvári Katalin, Kovács M. Mária, valamint őket követve Gyurgyák János, Ungváry Krisztián és mások írásaiban megjelentekkel szemben helyesebb, és az 1920–1925 közötti dokumentumokban szereplő adatoknak jobban megfelel a szakirodalom korábbi különbségtétele a numerus clausus törvény szövege és a törvényi előírással szemben megvalósuló felvételi gyakorlat között. A helyes értékelésre számos jó példa található. Pritz Pál például kiemelte: „A törvény annyiban is a kompromisszumkeresés útjait tükrözte, hogy annak gyakorlati alkalmazására igencsak szolid keretek között került sor, s voltak felsőoktatási intézmények,

³² KATZBURG, Nathaniel: *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943*. Budapest, Bábel, 2002. 57.

³³ BRAHAM, Randolph L.: *A népiértés politikája. A holokauszt Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum, 2003. 16.

³⁴ GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai esztörténet*. Budapest, Osiris, 2001. (A továbbiakban: GYURGYÁK, 2001.) 117–123.

³⁵ ZAKAR József: Fajvédők az 1920-as évek Magyarországon. In: *Tanulmányok a holokausztról. V. köt.* Szerk. BRAHAM, Randolph L. Budapest, Balassi, 2011. 65–66.

³⁶ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. Pécs–Budapest, Jelenkor–OSZK, 2013.² (A továbbiakban: UNGVÁRY, 2013.) 26.

amelyek egyáltalán nem tartották be.”³⁷ Hasonlóan elismerte az egyes egyetemek felvételi gyakorlata közötti különbséget a szélsőjobboddallal vagy fajvédelemmel szembeni szimpátiával nem vádolható Karsai László is: „A törvény nem vonatkozott a kikeresztelkedettekre, sok vidéki egyetem nem tartotta be előírásait.”³⁸

Az 1920–1925 között beiratkozott hallgatók nemi aránya

A 1920–1925 beiratkozott leányhallgatók a teljes hallgatósnak átlagosan 20,83%-át tették ki, tehát öt hallgató közül nagyjából egy volt leány és négy fiú. Az átlagtól leginkább a Matematika- és Természettudományi Kar tért el: ott több mint kétszer magasabb arányban (42,72%) tanultak leányok, mint az Orvostudományi Karon vagy a gyógyszerészképzésen. Úgy tűnik, az Orvostudományi Kar és a gyógyszerészképzés felvételi bizottsága különösen elzárkózott a női hallgatóktól (vagy a leányhallgatók jelentkeztek alacsonyabb arányban az orvosi és gyógyszerészképzésre). A természettudományi érdeklődésű leányok mindenesetre magasabb arányban mentek a tanári vagy vegyész végzettséget adó Matematika- és Természettudományi Karra, mint az orvos- vagy gyógyszerészképzésre. Ha azonban nem a fiú- és leányhallgatók egymáshoz viszonyított arányát, hanem a fiú- és leányhallgatók abszolút számát vizsgáljuk a három képzés között, akkor látható, hogy a lányok közül is az orvosi karon tanult tovább a többség (61,88%). Vagyis a leányok kiemelkedően magas aránya a Matematika- és Természettudományi Karon elsősorban a fiúk ottani rendkívül kis létszáma miatt mutatkozik, és a kar kis méretével, hiányos infrastruktúrájából fakadó alacsony presztízsével, relatív kihasználatlanságával függ össze.

A leányhallgatók szegedi arányai mutatnak némi hasonlóságot a többi hazai egyetem 1920/21. tanévben kimutatható arányaival, amennyiben Budapesten (40,5%), Debrecenben (37,86%) és az 1923-ban Pécsre kerülő egyetemen (64,7%) is a Bölcsészettudományi Karon érték el a legmagasabb arányt.³⁹ Jelentős számszaki eltérések voltak a hölgyek Orvostudományi Karokon való arányában. Hiszen az 1920/21. tanévben a budapesti egyetemen 8,9%, az 1923-ban Pécsre kerülő egyetemen 24,96%,

³⁷ *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Főszerk. BALOGH Sándor. Budapest, Napvilág, 2002. 266.

³⁸ KARSAI László: *Holokauszt.* Budapest, Pannonica, 2001. 216.

³⁹ NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *Harminc éves a női felsőoktatási törvény.* Acta Facultatis Politicouridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Tom. XIX. 1977. (A továbbiakban: N. SZEGVÁRI, 1977.) 91–92.

míg a következő évben Szegedre kerülő egyetemen 16,12% volt az arányuk.⁴⁰ A budapesti egyetem Orvostudományi Karán 1921 őszén mind az 51 első évfolyamra jelentkező leányt elutasították, s a felsőbb évfolyamokon is erősen csökkenték a számukat.⁴¹ Vagyis a budapesti egyetem nőkkel szembeni szigorúbb fellépésének következtében a leányok elsősorban a Pozsonyból és Kolozsvárról száműzött, „menekült” egyetemekre tódultak. Miként azt Szegvári Katalin is megállapította: „A menekült kolozsvári és pozsonyi egyetem [...] nem követte a budapesti kar jogfosztó gyakorlatát. Ezzel a budapesti orvoskar meg nem szűnő támadásait vonta magára, minthogy a budapesti kar csökönnyösen rájuk akarta kényszeríteni a női numerus nullust.”⁴²

*1920–1925 között beiratkozott hallgatók karonkénti nemi arányai*⁴³

Kar	Fiúk		Leányok		Összesen
	fő	%	fő	%	fő
OTK	1043	81,48	237	18,52	1280
gyógysz.	287	84,66	52	15,34	339
MTTK	126	57,27	94	42,72	220
összesen	1456	79,17	383	20,83	1839

Amennyiben vallásonként vetjük össze a fiú- és leányhallgatók arányát, megállapítható, hogy a különféle vallások közül az evangélikusok köréből volt legmagasabb a hölgyek aránya (29,52%). Legalacsonyabb pedig a görögkatolikusok körében, hiszen közülük minden 1920–1925 közötti szegedi egyetemista fiú volt. De alacsony volt a leányok aránya a református és az unitárus valláshoz tartozó hallgatók körében is. Az izraeliták esetében az átlaghoz közeli, attól csak egy egészen kicsivel alacsonyabb az arányuk.

⁴⁰ N. SZEGVÁRI, 1977. 91–92.

⁴¹ N. SZEGVÁRI Katalin: *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa–Kossuth, 1981. 188.

⁴² NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A nők felsőfokú képzését korlátozó rendelkezések az ellenforradalmi korszakban*. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Tom. XXI. 1978. 12.

⁴³ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–11. köt.; Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–18. köt.

*1920–1925 között beiratkozott hallgatók
vallásonkénti nemi arányai⁴⁴*

Felekezet	Fiúk		Leányok	
	fő	%	fő	%
római katolikus	585	77,59	169	22,41
református	314	83,73	61	16,27
evangélikus	74	70,48	31	29,52
izraelita	421	78,54	115	21,46
görögkatolikus	16	100	0	0
görögkeleti	6	75	2	25
unitárius	37	90,24	4	9,76
egyéb	3	75	1	25
összes	1456	79,17	383	20,83

Ha részletesen megvizsgáljuk az Matematika- és Természettudományi Kar 1920–1925 között beiratkozott hallgatóinak nemi megoszlását, akkor látható, hogy az 1923/24. tanévben a fiúk és a lányok száma egyenlő, az 1920/21. és az 1924/25. tanévben pedig magasabb számban iratkoztak be a karra a lányok, mint fiúk. Ez mindenképpen egyedülálló jelenség volt a korszak magyar felsőoktatásában. A hölgyek magas arányához az izraeliták járultak hozzá leginkább. Általában a karra felvett lányok felét adta az országosan alig 5,9%-os arányú vallási kisebbség. Sőt például az 1923/24. tanév őszi félévében a 25 leányhallgató 60%-a volt izraelita. Ilyen szempontból tehát kicsit több mint tízszeres volt a felülreprezentáltságuk. Miközben minden más felekezet az országos arányszámánál lényegesen kisebb mértékben tudott hallgatókat juttatni a szegedi egyetem Matematika- és Természettudományi Karára. Mindezt az értéket az 1923/24. tanévben, tehát a sokat emlegetett numerus clausus törvény negyedik esztendejében lehet kimutatni. Egy olyan időszakban, amikor a hazai holokausztirodalom szerint embertelen és elviselhetetlen elnyomásban, jogfosztottan és napi létbizonytalanságban szenvedett a magyarországi izraeliták széles tömege.

⁴⁴ Uo.

*A Matematika- és Természettudományi Kar 1920–1925 között beiratkozott
hallgatóinak nemi arányai⁴⁵*

Felekezet	1919/20		1920/21		1921/22		1922/23		1923/24		1924/25	
	F	L	F	L	F	L	F	L	F	L	F	L
r. katolikus	12	6	17	8	10	7	11	5	12	7	16	13
református	10	3	8	6	5	3	8	4	4	1	7	3
evangélikus	1	6	1	3	2	1	1	2	3	2	2	3
izraelita	3	10	4	17	7	11	8	11	4	15	3	12
görögkatolikus							1					
görögkeleti												1
unitárius			1				1		2			
részösszeg	26	25	31	34	24	22	30	22	25	25	28	32
teljes	51		65		46		52		50		60	

Az izraelita hallgatóknak a szegedi egyetemen tapasztalható rendkívül magas aránya részben a leányok jelentős arányú felvételéből fakadt. Ez különösen a Matematika- és Természettudományi Karra volt jellemző, de bizonyos mértékben az orvos-tanhallgatókra is.

A korábbi szakirodalom téves állításai

A korábbi szakirodalom igen élesen nőellenesnek ítélte meg a két háború közötti felsőoktatás-politikát, az egyetemek felvételi gyakorlatát. N. Szegvári Katalin megfogalmazása szerint „Az ellenforradalmi rendszer konszolidációs periódusában mind a nőkkel szembeni nyílt diszkrimináció, mind pedig a szégyenletes zsidó-paragrafus helyét kifinomultabb, a tradicionálisabb politikai eszközöket használó kormányzati intézkedések váltják fel.”⁴⁶ Kovács M. Mária szerint „A numerus clausus törvény formálisan nem rendelkezett ugyan a nők jogairól, a beiratkozás új szabályai azonban visszaállították a nők oktatási jogainak 1918 előtt érvényben lévő korlátait.”⁴⁷ Ugyanezt átvette Paksa Rudolf is: „a nőkre vonatkozóan minden különösebb vita nélkül visszaállították a létszámkorlátozást, ezzel feleség- és anyaszerepben jelölve ki a középosztályi nők túlnyomó többségének társadalmi helyzetét.”⁴⁸ Ezek

⁴⁵ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–11. köt.

⁴⁶ N. SZEGVÁRI, 1988. 147.

⁴⁷ KOVÁCS M., 2011. 77.

⁴⁸ PAKSA Rudolf: A numerus clausus és módosítása. In: *Gróf Bethlen István és kora*. Szerk. NAGY Zsejke. Budapest, Osiris, 2014. 140.

a mai politikai elvárások szerint megfogalmazott bírálatok nem a korszak statisztikai adatain alapulnak, és nem veszik figyelembe, hogy a világháború utáni években hiányoztak a polgári társadalomra jellemző szociális intézkedések (bölcsődék, óvodák, a diplomás nők munkába állását segítő kormányzati intézkedések és társadalmi mozgalmak).⁴⁹ Élesen szemben állnak minden egykorú dokumentummal és az 1920-as évek magyarországi egyetemi valóságával. Miközben a budapesti egyetemen valóban radikálisan elzárkóztak a nők képzésétől, a súlyos hallgatóhiánytól szenvedő száműzött tudományegyetemek (részben pedig a debreceni egyetem is) előszeretettel vették fel a budapesti egyetemről eltanácsolt leányokat.

A hallgatók felekezeti és nemi arányának tanulságai

A szegedi egyetemen minimum ötszörösen (egyes évfolyamokon 10–13-szorosan) múlták felül más felekezetek rovására az izraelita hallgatók felekezetük országos lélekszamarányát. Több olyan évfolyam és csoport volt, ahol nemcsak többséget, de egyenesen nyomasztó többséget alkottak az izraelita vallású hallgatók. Bármely ország 5,9 %-os arányú vallási kisebbsége megirigyelné azt az egyedülálló helyzetet, amelyben 60–78 %-os arányt képes kivívni magának a felsőoktatásban.⁵⁰ Ilyen sajátos és egyoldalú rekrutáció esetén nem lehet a vallási kisebbség jogfosztásról, jogkorlátozásáról beszélni. Így – a korabeli sajtó és az utókor szakirodalmának minden állításával ellentétben – kijelenthető, hogy a szegedi egyetemen 1920–1925 között egyáltalán nem érvényesült a numerus clausus. A vizsgált időszakban csak az 1914–1919 közötti évekhez képest csökkent valamelyest az izraelita egyetemi hallgatók aránya, az 1914 előtti szintet továbbra is lényegesen felülmúlta. Az 1920 utáni hazai izraelita kiadványokban és az utóbbi évtizedek „tudományos szakirodalmában” egyaránt elterjedt minősítés, hogy az 1920. évi XXV. törvény, vagyis az egyetemi hallgatók felvételének az egyes felekezetek népszámláláskori arányához való kötése „arculessapása a jogegyenlőségnek, csúfja a testvériségnek és kigúnyolása a szabadságnak”.⁵¹ Ez a minősítés felfedi előttünk, hogy az 1920-as évek hazai és nemzetközi izraelita, valamint napjaink „tudományos” körei számára a jogegyenlőség, a testvériség és a szabadság csak akkor valósul meg, ha a számukra kitünt-

⁴⁹ VICZIÁN János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*. Budapest, ELTE Levéltára, 2002. 66.

⁵⁰ Az izraelitáknak a szegedi egyetem 3., 4. vagy 5. évfolyamára felvett orvostanhallgatókon belüli 70%-nál magasabb arányát maga Kovács M. Mária is elismeri. KOVÁCS M., 2011. 49.

⁵¹ BATTHYÁNY Tivadar gróf: A jogegyenlőség arculessapása. In: *A Magyar zsidóság almanachja*. Szerk. BETHLEN Pál. Budapest, 1925. 17.

tett fontosságú, a népszámláláskor mindössze 5,9%-ot elérő vallási kisebbség 60–78 %-nál is magasabb arányt érhet el az egyetemeken, a tudományos, kulturális, gazdasági és politikai élet minden területén. Jogegyenlőség, testvériség és szabadság tehát az ő szemükben csak az izraeliták csoportját illeti meg. A társadalom többi tagjának pedig nem tartanak fontosnak semmilyen törvényileg biztosított arányszámot vagy részesedést, miként tette azt az 1920. évi XXV. törvénycikk.

Az egyetemi hallgatók katonai szolgálatának kérdése

Az 1915-től egyre jelentősebbé és általánosabbá váló antiszemita mozgalmak fő érve szerint a zsidók a közös áldozathozatalon és összetartozáson alapuló sorsközösség, bajtársiasság meggyalázói lettek a világháború esztendeiben.⁵² Ezt a megállapítást két jelenségre vezették vissza az elmélet hangadói. Felrótták a zsidóságnak a hadigazdálkodás keretében kibontakozó és minden korábbi mértéket meghaladó nyereszkesedést, aminek eredményeképpen a hadimilliomosok⁵³ döntő többsége (Bihari Péter szerint 75%-a)⁵⁴ a zsidóságból került ki, miközben a társadalom nagy részének az egyre több termékre alkalmazott jegyrendszer, az áruhiány miatt fékezhetetlenül terjedő feketekereskedelem, a boltok előtt több órás sorban állás és a korábban elképzelhetetlen mértékű infláció következtében drasztikusan romlott az életszínvonala. Így a drágaság és az áruhiány miatti felelősséget az izraelita vagy izraelita származású hadiszállítókra terelték.⁵⁵ A deklaszálódás tehát bizonyosan felerősítette az antiszemitizmust, de az értelmiségi középrétegekben ez ekkor még nem feltétlenül kristályosította ki azt a törést, amelyet 1919 után mindenki evidenciaként kezelt.⁵⁶

A hadiszállításokból származó, korábban elképzelhetetlen nagyságú vagyonok felhalmozódása ellenére azonban 1914 és 1918 között nem rendeződött át a legnagyobb adófizetők csoportja, abban továbbra is a ház- és ingatlantulajdonosok voltak többségben.⁵⁷ Vagyis az újjazdagodók nem igyekeztek vagyonuknak megfelelő mértékben viselni a közterhet. Emiatt egyes jobboldali politikai körök a jogtalan és

⁵² WATSON, Alexander: *Acélgyűrű. Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban (1914–1918)*. Budapest, Park, 2016. (A továbbiakban: WATSON, 2016.) 385.

⁵³ KOZMA Nándor: *Hadimilliomosok*. Budapest, 1918.

⁵⁴ BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátszágban, Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2008. (A továbbiakban: BIHARI 2008.) 154.

⁵⁵ FEHÉR Béla–SZÉCSI Noémi: *Hamis gulyás. Hadikönyha a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Helikon, 2015. 55.

⁵⁶ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 70–71.

⁵⁷ BIHARI 2008. 154.

erkölcstelen módon felhalmozott vagyonok sürgős államosítását szorgalmazták.⁵⁸ A hazai antiszemita mozgalmak véleménye pedig egységesen ítélte el és tette felelőssé a zsidóságot a problémákért: „A hadiszállítók, a hadinyerészkedők s a hazaárulásszámba vehető hadicsalások tettesei (papírbakancsügy!) úgyszólván kivétel nélkül a zsidóság soraiból kerülnek elő.”⁵⁹ Ezt a megpecsételő minősítést jórészt alátámasztják a korabeli bűnügyi statisztikák is. Kovács Alajosnak, a Központi Statisztikai Hivatal későbbi elnökének összefoglaló munkája szerint: „[...] azokban a bűncselekményekben, amelyek nagyobb értelmi képességeket kívánnak meg, vagy amelyek a nem egyenes úton való vagyonszerzés finomabb fajtái, mindenütt előtérben látjuk a zsidóságot. A csalárd bukásnál, ahol az elítélteknek majdnem kétharmad része zsidó, azzal sem lehet érvelni, hogy a kereskedők többsége is zsidó, mert igaz, hogy az önálló kereskedőknek 54%-a zsidó, a csalárd bukás miatt elítéltek között azonban majdnem 65%-ra rúg a zsidók aránya, pedig ezek között nemcsak kereskedők, de iparosok is vannak, a zsidó kereskedők tehát feltétlenül sűrűbben követik el ezt a delictumot.”⁶⁰

Az anyagi kérdések mellett a zsidó fiataloknak a katonai szolgálat alóli kibúvása volt a másik sérelem a többségi társadalom részéről. Formailag ugyan nem vonták ki magukat a zsidó ifjak a hadi szolgálat alól, hiszen az osztrák–magyar haderőnek mintegy 4%-át alkották, viszont valóban átlag feletti volt arányuk az egészségügyi és tréncsapatok között.⁶¹ Ez nemcsak a jobboldali radikális, de a baloldali politikusok között is neheztelést váltott ki. A szociáldemokrata és szabadkőműves Ágoston Péter (1874–1925) is érzékeltette naplójában a helyzetet: „A nagyközönségnek az a véleménye, hogy a zsidók minden módon kibújnak a harctéri szolgálat alól, a tényeknek megféle.”⁶² A Kovács Alajos statisztikus által összegyűjtött adatok szerint „[...] a zsidóság 1900-ban az országos arányánál (4,9%) kisebb arányban szerepel a tényleges katonák közt, tíz évvel később pedig már csak 3%-kal részesedik a katonai szolgálatban, holott országos aránya ekkor már 5%-ra emelkedett. Az utolsó évtizedben tehát a zsidóság pénzzel és furfanggal tömegesen vonta ki magát a katonai

⁵⁸ SZABÓ Miklós: A „magyar girondistáktól” az ébredő magyarokig. Az 1919-es ellenforradalmi kurzus előtörténetéből. *Világosság*, 1976. 155. Ld. még: In: Uő.: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Atlantisz, 1989. 199.

⁵⁹ KOLOZSVÁRY-BORCSA Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával*. Budapest, Stádium, 1943. 57.

⁶⁰ KOVÁCS Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest, Szerző, 1922. (A továbbiakban: KOVÁCS 1922.) 50.

⁶¹ RAUCHENSTEINER, Manfred: *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása*. Budapest, Zrínyi, 2017. 281.

⁶² Ágoston Péter naplója. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 689. fond 4. őrzési egység 1915. július 7. Idézi: GYURGYÁK, 2001. 89.

szolgálat alól.”⁶³ Véleménye szerint „[...] a zsidók a háború alatt is kedvezőbb helyzetben voltak a hadi szolgálatra való bevonulás tekintetében, mint a keresztények, mert hiszen kevesebb volt köztük a kiképzett katona, a ki nem képzettek közül pedig sokkal többen tudtak kibújni a katonáskodás alól.”⁶⁴ „Míg tehát a keresztény felekezetek viszonylag csekély eltéréssel, népességi arányuknak megfelelő mértékben vették ki részüket a véráldozatból, addig a zsidók csak félannyi véráldozatot hoztak, mint amennyi őket népességi arányuk szerint kötelezte volna. A vallás szerint ismert hősi halottak között csak 2,57% volt zsidó. [...] Míg tehát a keresztény lakosságnak 2,8%-a pusztult el a háborúban, a zsidó lakosságnak a legmagasabb becslés szerint is csak 1,1%-a, s ez utóbbiaknak is legfeljebb fele a harctéren, vagy az ott szerzett sebesülés következtében, a többi természetes betegségek folytán.”⁶⁵

Kovács Alajos statisztikájának adatait a mai napig sem tudták érdemben megcáfolni. A korabeli és az utólagos kritika egyaránt módszertani vonatkozásban,⁶⁶ illetve általánosságban igyekszik Kovács Alajos megbízhatóságát kétségbe vonni. Kóbor Tamás *Az Ujság* vezércikként megjelent írásában elismerte: „Én e számok ellenében nem akarok és nem tudok más számokat állítani. Elfogadom őket. Éppen csak feltűnt a Kovács Alajos könyvében, hogy ahol a zsidók számára nagyobb percentet akar kimutatni, ott nem országosan zsidókat és keresztényeket hasonlít össze, hanem kategóriákat állapít meg. Ahol ellenben a kisebb percenttétel a kompromittáló, ott az egyik oldalon az összes keresztényeket, a másikon az összes zsidókat állítja szembe. [...] De a hősi halottaknál? Más összefüggésben elismerik, hogy a legnagyobb véráldozatot a föld népe hozta, ez pedig végig keresztény. Igaz is, a dolog természete szerint, és való. A föld népe a nemzet igazi fizikai ereje, melyet szinte a maga egészében állítottak a lövészárkokba. Érdemén, dicsőségén nem változtat, hogy ez a dolgok rendje. Ellenben éppúgy a dolgok rendje, hogy a háborúnak egyéb feladatai a polgárságra vártak. A hadiipart munkásokkal kellett elvégeztetni, a közigazgatást tisztviselőkkel, a gyógyítást orvosokkal, a beszerzést, elosztást kereskedőkkel, a termelést gyárosokkal, s akik ezeket a nélkülözhetetlenül fontos feladatokat megoldották, nem voltak lövészárkokban, s nem haltak annyian, mint a föld népe. Ez áll zsidókra, keresztényekre egyaránt, de mit csinál a statisztika? Nem a természet szerűen egyneműen való megoszlást mutatja ki városi és falusi lakosság között, hanem vallás vagy faj szerint. A föld népének nagy áldozatait odaszámítja keresztények neve alatt a városi lakosság keresztény elemeihez, s elszigeteli a zsidó hasonló

⁶³ Kovács 1922. 23.

⁶⁴ Uo. 23.

⁶⁵ Uo. 24.

⁶⁶ Kovács M. Mária: A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről. In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Szerk. MOLNÁR Judit. Balassi, Budapest, 2005. 129.

kategóriát, amelynek a föld népe áldozatából nem jut semmi. Előállna a lehetetlenség, hogy a zsidóság, mint polgári elem teljesítse, amire hivatva van, de legyen ott teljes számban a lövészárkokban is. De előállna az a nemcsak lehetséges, hanem köteles elfogulatlanság, hogy a véráldozat kutatásánál éppúgy, mint a foglalkozásoknál, az egyneműeket hasonlítsák össze. Hogy a zsidók számát és vérveszteségét hasonlítsák össze nem az összes kereszténységgel, hanem szintén a polgári elemével. Akkor igazán kiderülhet, először: áldozott-e a városi elem is annyit, mint a falusi, s ha igen, ha nem: ebben a kategóriában jobban járt-e a zsidóság, vagy sem.”⁶⁷

1927-ben jelentek meg Mike Gyula elemzésével a történelmi és a trianoni Magyarország világháborús vérveszteségének statisztikai adatai. Az adatgazdag tanulmány szerint a magyar honvédség és a közös hadsereg Magyarországról bevonult zsidó sebesültjeinek (4,35%) és elesettjeinek (3,28%) az aránya egyaránt alacsonyabb volt, mint a zsidók 1910. évi népszámláláskori aránya (6,2%). Az izraelita férfiak az összes felekezet közül a legalacsonyabb veszteséget, az országos arányszám alig felét szenvedték el.⁶⁸

A hazai zsidó szervezetek 1920-tól kezdve hatalmas propagandába kezdtek a numerus clausus törvény és az ún. keresztény kurzus ellen. Ennek egyik fontos részét alkotta az 1920-ban összeállított és megjelentetett *Magyar zsidóság almanachja* című kiadvány. Ebben Berény Imre hírlapíró egy öt oldal terjedelmű szubjektív írásban igyekezett bebizonyítani, hogy zsidó vallású magyarok éppoly hősieken és éppoly önfeláldozóan teljesítették a harctéren állampolgári kötelességüket, mint más vallású testvéreik. Közben maga is elismeri: „Sűrűn hangzik fel a vád, hogy a zsidó legénység nem teljesített kellő arányszámban harctéri szolgálatot, hanem inkább a katonai irodákban, az élelmezési osztagoknál húzódott meg a frontszolgálat szenvedései elől. Az erre vonatkozó statisztikai adatok épp úgy kiegészítésre szorulnak még, mint az egész komplexum egyéb szempontjai. Viszont, ha a helyzet olyan is volt a zsidó közkatonák szempontjából, mint ahogyan azt a vádak hangoztatják, nagyon könnyű a magyarázat.

A kaszárnya udvarán sorakoztatják a századot. A századparancsnok írnokot keres az irodába.

– Ki tud németül?

Az egész században 3-4 ember tartja fel a kezét. Természetesen zsidók. A századparancsnok örül, hogy németül tudó írnokot talál a században. Így kerültek az irodákba a zsidó katonák. Nagy egészében ilyen volt a helyzet a közös hadseregben. De

⁶⁷ KÓBOR Tamás: A zsidók véradója. *Az Ujság*, 1922. november 4. 1.

⁶⁸ MIKE Gyula: A Magyarbirodalom és a mai Magyarország vérvesztesége a világháborúban. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1927. 632.

a honvédségnél is szívesen helyezték el irodákban a németül tudó és az írási teendőkben jártas zsidó katonákat. És ha arra a kérdésre került a sor, hogy ki ért a raktárkezeléshez, a bevásárláshoz, a konyhához, a választás tagadhatatlanul legtöbbször zsidóra esett. E kérdés vizsgálatánál is a társadalmi és gazdasági okok mélyenfekvő rétegében kell eszerint a megfelelő magyarázatot keresni. A végleges statisztikai adatok talán tényleg azt bizonyítják majd, hogy a zsidóvallású legénységi személyek igen nagy százaléka teljesített frontmögötti szolgálatot, de ezért a katonák nem, csak a társadalmi és gazdasági tényezők okolhatók. De bármit is bizonyítanak majd a statisztikai adatok, már az eddigi számadatok alapján is kétségtelenül megállapítható, hogy a legénységi sorban álló zsidóság népességi arányszámának megfelelően vette ki részét a frontszolgálatból.”⁶⁹ Berény Imre állításával szemben kijelenthető, hogy az izraeliták az országos átlagnál sokkal kevésbé vették ki részüket a fegyveres katonai szolgálatból, ezzel összefüggésben pedig a hadifogságból, a sebesülésekből és a katonai szolgálattal összefüggő halálozásból is. A hadiszállítások körüli sorozatos gazdasági visszaélések és a fegyveres katonai szolgálat alóli kibújtás pedig mind a politikusok,⁷⁰ mind a széles néptömegek körében növelte az antiszemita gondolatok népszerűségét.

Németországban 1916 októberében a hadügyminisztérium általános felmérést rendelt el annak pontos kimutatása érdekében, hogy hány zsidó szolgál a fronton, hány a hátsóbb vonalakban és hány a hátsószágban; hányan vannak a zsidó önkéntesek, hányan estek el és hányan kaptak kitüntetést.⁷¹ A zsidószámlálás kezdeményezőit a zsidó szolgálatelkerülők leleplezése és a termelékenység fokozása vezérelte. A számlálás kiszivárgott híre és az a körülmény, hogy a minisztérium később megtagadta az eredmények nyilvánosságra hozatalát, muníciót szolgáltatott az antiszemitáknak, és még általánosabbá tette a gyanakvást, hogy a zsidók kibújnak a katonai szolgálat alól.⁷² Magyarországon még senki sem elemezte a beiratkozott egyetemi hallgatók 1914–1919 között teljesített katonai szolgálatainak adatait. Nem készült semmiféle összegző statisztika a témában, pedig a kérdés alapjaiban határozta meg az 1919 utáni hazai közéletet, a magyar–zsidó együttélést.

⁶⁹ BERÉNY Imre: A zsidó katonáról. In: *A magyar zsidóság almanachja – védőirat*. Szerk. SZIRMAI Vidor. Budapest, Ujságüzem, 1920. 65.

⁷⁰ Teleki Pál antiszemita jellegű politikai meggyőződése is 1917 után vált markánsná. SÜLYÖK Izabella: Teleki Pál és Bethlen István a zsidókérdésről. In: *Tanulmányok a holokausztról V. köt.* Szerk. BRAHAM, Randolph L. Budapest, Balassi, 2011. 24.

⁷¹ WRISBERG, Ernst von: *Heer und Heimat 1914–1918*. Lipcse, K. F. Koehler, 1921. 93–95. – ANGRESS, Werner T.: Das deutsche Militär und die Juden im Ersten Weltkrieg. *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 1976. 77–146. – ZEHLIN, Egmont: *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1969. 527–539.

⁷² WATSON, 2016. 386.

Egyetemi hallgatónk tanulmányai a világháború évei alatt

A középiskolai vagy egyetemi ifjúság háború alatti fegyveres szolgálatteljesítésének vizsgálatához nem árt először áttekinteni a háború alatti évek egyetemi hallgatóinak felekezeti arányait. Kiindulási alapként az 1913/14. tanév adatait érdemes összevetni az 1915–1918 közötti évekből fennmaradt statisztikai adatokkal. Ha a budapesti és kolozsvári orvostanhallgatók adatait vetjük össze, akkor látható, hogy a budapesti orvoskaron már a háború előtt is elérte az izraeliták aránya az 52%-ot. A háború alatt is ezen a szinten, tehát a népszámláshoz képest mintegy tíz–tizenegyszeres szinten állandósult. A kolozsvári egyetemen kisebb volt az izraeliták dominanciája. Az 1913/14. tanévben kimutatható 17%-ról a háború alatt emelkedett 33,3%-ra. Ezzel ott is ez vált a legnagyobb arányú vallási csoporttá. Miközben tehát a világháború ideje alatt a többi valláshoz tartozó állampolgár arányosan kivette részét a fegyveres szolgálatteljesítésből, az izraeliták körében kiugróan magas volt az egyetemi tanulmányaikat zavartalanul végzők aránya.

A szakirodalomban hangoztatott 24 és 34% között ingadozó⁷³ vagy 33%-ra⁷⁴ becsült arány tehát jelentős intézményenkénti és szakonkénti eltéréseket takart. A gazdaságilag és politikailag igazán jelentős, a közízlés, közgondolkodás és a politikai–gazdasági érdekérvényesítés szempontjából különösen fontos szakirányokon az országos átlagnál többnyire lényegesen magasabb arányban tanultak az izraeliták.

Ha kimondottan a kolozsvári egyetem hallgatói felekezeti arányainak a háború alatt történő változásait akarjuk megvizsgálni, szintén az 1913/14. tanév II. félévéhez érdemes viszonyítanunk. Akkor az izraeliták még egészen szerény kontingenssel képviseltették magukat a kolozsvári egyetemen. Különösen figyelemre méltó a Matematika- és Természettudományi Kar egyetlen és a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi mindössze kettő izraelita hallgatója. Az átlagnál magasabb arányt csak az orvosi karon (17%) és a gyógyszerészképzésben (19,2%) érték el az izraeliták a kolozsvári egyetemen.

⁷³ ROMSICS Ignác: A numerus clausustól a holokausztig. In: Uő.: A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok. Budapest, Helikon, 2017. (A továbbiakban: ROMSICS, 2017.) 338.

⁷⁴ ÜNGVÁRY, 2013. 22.

Orvostanhallgatók felekezeti megoszlása a budapesti és a kolozsvári egyetemen⁷⁵

Felekezet	1913/14		1915/16		1916/17		1917/18	
	Budapest	Kolozsvár	Budapest	Kolozsvár	Budapest	Kolozsvár	Budapest	Kolozsvár
r. katolikus	807	160	271	38	367	34	1385	140
református	250	118	76	28	96	29	374	136
evangélikus	170	62	47	11	64	9	269	54
izraelita	1556	90	639	40	833	41	2815	132
görögkatolikus	85	32	29	7	29	7	135	47
görögkeleti	122	54	43	5	54	3	162	41
unitárius	2	14	3	1	2	0	10	12
egyéb	2	0	1	1	1	0	3	1
összes	2994	530	1109	131	1569	123	5153	563

*A kolozsvári egyetem hallgatóinak felekezeti megoszlása
az 1913/14. tanév II. félévében⁷⁶*

Felekezet	1913/14				
	JÁTK	OTK	MTTK	BTK	gyógysz.
r. katolikus	437	160	36	63	39
református	350	118	24	69	24
evangélikus	58	62	8	16	23
izraelita	149	90	1	2	24
görögkatolikus	87	32	5	2	5
görögkeleti	78	54	4	6	5
unitárius	41	14	6	20	5
egyéb	2	0	0	0	0
összes	1202	530	84	178	125

⁷⁵ *A m. kir. kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest, Athenaeum, 1916. II. 291. – *A m. kir. kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Athenaeum, Budapest, 1924. III. 213–215.

⁷⁶ *A m. kir. kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest, Athenaeum, 1916. II. 291.

Az 1915/16. tanév II. félévére a kolozsvári egyetem Orvostudományi Karán is megtörtént az izraelita hallgatók térnyerése. A különféle felekezetek közül az izraeliták – a római katolikusokat is megelőzve – tudták a legtöbb hallgatót bejuttatni (30,5%). Ezt az arányt a gyógyszerészképzésen is megközelítették (30%). Ugyanakkor a Matematika- és Természettudományi Kar (2,5%), a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar (3,8%), valamint a Jog- és Államtudományi Kar (10,1%) ekkor még izraeliták által alig számított látogatottnak Kolozsváron.

A kolozsvári egyetem hallgatóinak felekezeti megoszlása az 1915/16. tanév II. félévében⁷⁷

Felekezet	1915/16				
	JÁTK	OTK	MTTK	BTK	gyógysz.
r. katolikus	104	38	25	52	8
református	88	28	13	26	2
evangélikus	10	11	1	4	3
izraelita	29	40	1	4	6
görögkatolikus	26	7	0	2	1
görögkeleti	18	5	0	4	0
unitárius	12	1	0	13	0
egyéb	0	1	0	0	0
összes	287	131	40	105	20

Az 1916/17. tanév II. félévében az Orvostudományi Karon néhány százalékkal emelkedett az izraeliták aránya (33%). Szintén növekedett a Jog- és Államtudományi Karon (13,7%). Lényegében stagnált a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karon (3,5%). Ugyanakkor a gyógyszerészképzésen erősen csökkent (18,2 %), a Matematika- és Természettudományi Karon pedig nullára esett vissza az izraeliták aránya.

Az 1917/18. tanév II. félévében növekedett az izraeliták aránya a kolozsvári egyetem gyógyszerészképzésén (23,7 %). Szintén növekedett az előző évi rendkívül alacsony értékhez képest a Matematika- és Természettudományi Karon (4,3%). Utóbbi azonban a növekedés ellenére is az országos arányszám alatt maradt. Az Orvostudományi Karon néhány százalékkal csökkent (23,5%), a Jog- és Államtudományi Karon (10,9%) szintén kisebb csökkenést mutatott az előző tanévhez képest. A Böl-

⁷⁷ *A m. kir. kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv.* Budapest, Athenaeum, 1924. III. 213.

csészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar rendkívül alacsony értéke jelentős romlásról tanúskodik (0,08%).

*A kolozsvári egyetem hallgatóinak felekezeti megoszlása
az 1916/17. tanév II. félévében⁷⁸*

Felekezet	1916/17				
	JÁTK	OTK	MTTK	BTK	gyógysz.
r. katolikus	64	34	15	27	6
református	57	29	9	37	1
evangélikus	3	9	2	2	1
izraelita	24	41	0	3	2
görögkatolikus	10	7	0	2	1
görögkeleti	11	3	0	3	0
unitárius	6	0	0	11	0
egyéb	0	0	0	0	0
összes	175	123	26	87	11

*A kolozsvári egyetem hallgatóinak felekezeti megoszlása
az 1917/18. tanév II. félévében⁷⁹*

Felekezet	1917/18				
	JÁTK	OTK	MTTK	BTK	gyógysz.
r. katolikus	287	140	29	39	21
református	260	136	22	59	16
evangélikus	56	54	11	11	15
izraelita	96	132	3	1	22
görögkatolikus	88	47	1	2	7
görögkeleti	49	41	0	4	8
unitárius	43	12	4	9	4
egyéb	0	1	0	0	0
összes	879	563	70	125	93

⁷⁸ Uo. III. 214.

⁷⁹ Uo. III. 215.

Az egyetemi hallgatók katonai szolgálatának kérdése

Jelen fejezet célja, hogy a Ferenc József Tudományegyetem Matematika- és Természettudományi Karra, valamint az Orvostudományi Karra és a két kar együttműködésében végzett gyógyszerészképzésre beiratkozott hallgatóknak a beiratkozási törzskönyvbe a „Teljesített-e katonai szolgálatot, és ha igen, mikor?” kérdésre saját kezűleg beírt válasza alapján elemezze az egyetemisták által 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatot. A munka során meg kellett küzdeni néhány nehézséggel. Ilyennek tekinthető például, hogy egyes hallgatók esetében az egymást követő félévekben jelentősen eltérnek egymástól a katonai szolgálat kezdetére vagy végére vonatkozó adatok. Ilyenkor a többször szereplő adatok kerültek az adatbázisba. Más hallgatók esetében a hiányosan kitöltött lapok hiányzó adataira (pl. „igen” vagy „háború alatt”; sokszor nap vagy hónap hiányzik) kellett statisztikailag elfogadható megoldást találni. Ha a hadbavonulás vagy a leszerelés napja hiányzott, akkor a hónap 15. napjával számoltam. Ha a hadbavonulás vagy a leszerelés hónapja hiányzott, akkor július 1-jével számoltam.

*A Matematika- és Természettudományi Kar 1920–1925 között beiratkozott hallgatói közül katonai szolgálatot teljesítettek adatai*⁸⁰

	Szolgálatot teljesítők		Bevonuláskori átlagéletkor	Teljesített hónapok száma
	száma	%		
római katolikus	33	55	17 év 11 hónap	39,9
református	21	63,63	19 év 4 hónap	30,8
evangélikus	2	33,33	17 év 7 hónap	54,5
izraelita	12	54,55	18 év 8 hónap	24,2
görögkatolikus	0	0	0	0
görögkeleti	–	–	0	0
unitárius	2	50	17 év 10 hónap	43
egyéb	–	–	0	0
összes	70	55,55	18 év 6 hónap	35

Amennyiben a Matematika- és Természettudományi Kar 1920–1925 között beiratkozott hallgatóinak 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatait elemezzük, akkor a fiúk alacsony száma miatt igazából csak a római katolikus, református és izraelita ifjak adatai érik el a vizsgálható méretet. A kisebb felekezetek két-két adata túlsá-

⁸⁰ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–11. köt.

gosan függ az egyedi élethelyzetektől. A szolgálatteljesítők aránya a reformátusok körében volt kiemelkedő, a római katolikusok és az izraeliták az átlaghoz közeli arányban vonultak be. Érdekes, hogy a katonai szolgálat megkezdésekor a reformátusok mintegy 10 hónappal voltak idősebbek az átlagnál. Az izraeliták az átlaghoz közeli életkorban vonultak be, míg a római katolikusok megközelítőleg 7 hónappal az átlagnál fiatalabb korban. Az evangélikusok még a katolikusoknál is 4 hónappal fiatalabban kezdték meg a katonaeletet.

A teljesített katonai szolgálat időtartamában is jelentős felekezetenkénti különbség mutatható ki. Az izraelita ifjak által teljesített katonai szolgálat a római katolikusokénak alig 60,6%-át tette ki. Vagyis ők átlagosan csak feleannyi ideig katonáskodtak, mint a római katolikus felekezetű társaik. Az evangélikus ifjak kiugróan hosszú szolgálatának pedig mindössze 44,4%-át tette ki az izraelita hallgatók átlagos katonáskodási ideje.

*1920–1925 közötti gyógyszerészhallgatók közül
katonai szolgálatot teljesítettek adatai⁸¹*

	Szolgálatot teljesítők		Bevonuláskori átlagéletkor	Teljesített hónapok száma
	száma	%		
római katolikus	96	67,13	19 év 9 hónap	38,2
református	29	56,86	18 év 7 hónap	36,2
evangélikus	15	62,50	20 év 3 hónap	40,7
izraelita	36	72,00	20 év 8 hónap	35,5
görögkatolikus	2	33,33	17 év 10 hónap	28,5
görögkeleti	1	100,00	18 év 9 hónap	15,0
unitárius	7	70,00	21 év 5 hónap	29,6
egyéb	2	100,00	18 év 8 hónap	33,0
összes	188	64,81	19 év 10 hónap	36,95

Az 1920–1925 között gyógyszerészképzésen résztvevő fiúhallgatók esetében szembeötlő az izraeliták kiemelkedően magas katonai szolgálatteljesítési aránya (72%), amely lényegesen felülmúlja a reformátusok (56,86%), az evangélikusok (62,5%) vagy a római katolikusok arányát (67,13%). A katonai szolgálattal teljesített hónapok száma tekintetében a gyógyszerészhallgatók közül az evangélikusok teljesítették a leghosszabb időszakot (40,7 hónap), őket a római katolikusok (38,2 hónap), a reformátusok (36,2 hónap), végül – a jelentősebb létszámú felekezetek közül – az izraeli-

⁸¹ Uo.: Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–18. köt.

ták szerepelnek (35,5 hónap). Említésre érdemes lehet, hogy az izraeliták által teljesített hónapok száma 5,2 hónappal, vagyis közel félév időtartammal alacsonyabb az evangélikusoknál. A katonai szolgálat kezdetekor tapasztalható életkor kérdésében a később gyógyszerészképzésben résztvevő izraeliták bizonyultak átlagosan a legidősebbnek (20 év 8 hónap), ezzel a legfiatalabb korban bevonuló, később gyógyszerészi tanulmányokat folytató református fiúknál (18 év és 7 hónap) 2 évvel és 1 hónappal, a római katolikusoknál pedig 11 hónappal bizonyultak idősebbnek bevonuláskor. Mivel a gyógyszerészképzés igen rövid, alig kétéves időtartamú volt, az 1920 után beiratkozó hallgatók 1918 előtt többnyire még nem folytattak gyógyszerészi egyetemi tanulmányokat.

*1920–1925 közötti orvostanhallgatók közül
katonai szolgálatot teljesítettek adatai⁸²*

	Szolgálatot teljesítők		Bevonuláskori átlagéletkor	Teljesített hónapok száma
	száma	%		
római katolikus	191	50,0	18 év 8 hónap	31,5
református	118	50,5	18 év 6 hónap	32,8
evangélikus	25	56,8	19 év 8 hónap	34,9
izraelita	254	72,8	19 év 1 hónap	31,9
görögkatolikus	4	44,4	19 év 2 hónap	36,8
görögkeleti	1	20,0	17 év 8 hónap	15
unitárius	18	78,3	18 év 6 hónap	33,3
egyéb	1	100,0	20 év 8 hónap	12
összes	612	58,7	18 év 8 hónap	33,3

Az 1920–1925 közötti orvostanhallgatók közül – a gyógyszerészhallgatókhoz hasonlóan – az izraeliták teljesítettek legmagasabb arányban katonai szolgálatot (72,8%). Ők lényegesen magasabb arányban tüntettek fel katonai szolgálatot, mint a római katolikusok (50%), a reformátusok (50,5%) vagy az evangélikusok (56,8%). A bevonuláskori életkor tekintetében a statisztikai értékeléshez szükséges mennyiséggel rendelkező felekezetek közül az unitáriusok és reformátusok kezdték meg szolgálatukat legfiatalabban (18 év és 6 hónap). Őket követték az átlagos értéket képviselő római katolikusok (18 év és 8 hónap). Az izraeliták (19 év és 1 hónap) és az evangélikusok (19 év és 8 hónap) pedig az átlagnál idősebb korban kezdték meg szolgálatukat. A katonai szolgálattal teljesített hónapok száma tekintetében a görögkatolikusok

⁸² SZTE Lt. Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–18. köt.

(36,8 hónap) és az evangélikusok (34,9 hónap) teljesítettek az átlagnál hosszabb, az unitáriusok az átlaggal megegyező hosszúságú (33,3 hónap) szolgálatot. A reformátusok az átlagostól alig rövidebb (32,8 hónap), a római katolikusok (31,5 hónap) és az izraeliták (31,9 hónap) már számottevőbb mértékben rövidebb szolgálatot teljesítettek.

Az orvostanhallgatók és gyógyszerészhallgatók esetében a katonai szolgálat jelle­ gével kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy a véderőről szóló 1912. évi XXX. törvénycikk 23. §-a szerint „Azok az egyévi önkéntesek, akik orvosi tanulmányokat folytatnak, abban a kedvezményben részesíttetnek, hogy tényleges szolgálatuk első 3 hónapját mint egyévi önkéntes orvosnövendékek a gyalogságnál vagy a vadászcsa­ patoknál az arcvonalban, és ha az orvosi tudományok doktorává avattattak, a még hátralevő 9 hónapi szolgálatot – ebből 6 hónapot katonai egészségügyi intézetben – mint egyévi önkéntes orvosok teljesítik. [...] Az egyévi önkéntes orvosnövendékek az arcvonalbeli szolgálat teljesítése után tartósan szabadságoltatnak.”⁸³ Ugyanezen törvény 24. §-a az egyévi önkéntes állatorvosok, a 25. §-a pedig az egyévi önkéntes gyógyszerészek számára írt elő hasonló kiváltságokat.⁸⁴ Ezekről a szolgálati kedvez­ ményekről ismertető bro­ sűrák⁸⁵ is széles körben elterjedtek voltak, így az orvosi, gyógyszerési vagy állatorvosi⁸⁶ tanulmányokat folytató hallgatók előtt jól ismert lehetőségnek számítottak ezek a közegészségügyi szempontból fontos pozíciók.⁸⁷

⁸³ *Budapesti Közlöny*, 1912. július 9. 4. Interneten: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Budapesti-Kozlony_1912_07/?pg=0&layout=s (Letöltve: 2019. április 2.) – *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek*, 1912. 206. Interneten: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HonvedsegiKozlony_1912/?pg=0&layout=s (letöltve: 2019. április 2.) – *Corpus Juris Militaris Hungarici*. Szerk. FARKAS Ádám–KELEMEN Roland. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2017. (A továbbiakban: FARKAS–KELEMEN, 2017.) II. köt. 309–310. Interneten: http://www.hadijog.hu/wp-content/uploads/2018/01/Corpus-Juris-Militaris-Hungarici_II.pdf (letöltve: 2019. április 1.) – <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D37> (letöltve: 2019. április 2.)

⁸⁴ FARKAS–KELEMEN, 2017. II. 310–311. – <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D37> (letöltve: 2019. április 2.)

⁸⁵ SALGÓ Jenő: *Egyévi önkéntes szolgálat a közös hadseregben, honvédségben: orvosi, állatorvosi, gyógyszerési kedvezmények, katonai műszaki-, élelmezési-, építési és tűzvédelmi tisztviselővé való kiképzés elnyerése*. Budapest, 1914.

⁸⁶ KOVÁTS Jenő: *Az állat és orvosa a hadseregben. Fejezetek a katonai állatorvoslás történetéből*. Székesfehérvár, Alpha-Vet Állatgyógyászati Kft., 2006. – PERLAKI Emil: *Honvéd állatorvosok a kiegyezéstől napjainkig I–III*. Budapest, Szerző, 2008.

⁸⁷ KISS László: Az orvostudomány válasza az I. világháború kihívásaira. In: *Háború és orvoslás. Az I. világháború katonae­ gesz­ ség­ ügye, annak néhány előzménye és utóélete. Orvostörténelmi tanulmányok*. Szerk. KAPRONCZAY Károly. Budapest, Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2015. 93–112. Interneten: http://real.mtak.hu/52116/1/haboru_es_orvoslas.pdf (letöltve: 2019. április 4.) – MOLNÁR F. Tamás–DEZSŐ Krisztina: Az első világháborús hadműveleti területek közegészség­ ügye. *Per Aspera Ad Astra*, 2018/2. 66–92. Interneten: <https://per-aspera.pte.hu/contents/uj sagok/9/20181121-162943.pdf> (letöltve: 2019. április 2.)

A háború folyamán Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915. január 22-én kelt 10561. sz. rendelete szerint a IV. és V. éves orvostanhallgatók, akik helyettes kör- vagy községi orvosi, illetőleg kórházi és járványorvosi szolgálatot teljesítenek, tevékenységüket az orvosi diploma megszerzését követően előírt egyévi kórházi gyakorlatba beszámíttatták.⁸⁸ Ez további előnyt jelentett a fegyveres frontszolgálatot mellőző, ahelyett a hátszág egészségügyi intézményeiben praktizáló orvostanhallgatók számára.

A törvény által biztosított előnyök következtében az orvostan- és gyógyszerészhallgatók körében feltehetően magasabb volt az önkéntes katonai szolgálatot vállalók aránya, mint az egyéb egyetemi képzésben résztvevő hallgatóknál. Ezt a szegedi adatok is alátámasztják amennyiben az 1920–1925 között beiratkozottak körében a gyógyszerész- és orvostanhallgatók esetében magasabb volt a katonai szolgálatot teljesítő (azt beiratkozáskor megemlítő) hallgatók aránya, mint a Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói körében (64,8 és 58,7%, szemben 55,55%-kal). A törvény által biztosított kedvezmény igénybevételéhez szükséges volt, hogy az ifjú megkezdje orvosi, gyógyszerészi vagy állatorvosi felsőfokú tanulmányait. Ebből a szempontból nem lehet véletlen, hogy az orvostanhallgatók és gyógyszerészhallgatók esetében a katonai szolgálat megkezdésekor az izraeliták voltak a legidősebbek, a többieknél átlagosan fél–két évvel idősebbek. Így nekik bőven megvolt a lehetőségük arra, hogy bemutassák a jogszabály által előírt egyetemi tanulmányokat. Ez pedig azzal az előnnyel járt számukra, hogy a három hónapos kiképzést és arcvonalbeli szolgálatot követően a maradék szolgálatot katonai egészségügyi intézményben önkéntes orvosként (illetve gyógyszerészként vagy állatorvosként) teljesíthették.

A katonai szolgálat jellegére utaló motívumok

A különféle felekezethez tartozó és különböző karra vagy egyetemi képzésre járó hallgatók által 1914 és 1920 között teljesített katonai szolgálat jellegére vonatkozóan értékes és elgondolkodtató adalékok nyerhetők a szükségű megjegyzések ellenére is. Ha például az 1920/21. tanév I. félévére beiratkozott II. éves gyógyszerészhallgatók adatait vesszük szemügyre, feltűnhet, hogy a különféle felekezetek közül az izraelita fiúhallgatók beiratkozási életkora a legalacsonyabb. Két év és 3 hónappal voltak fiatalabbak, mint a római katolikus vagy 2 év és 2 hónappal, mint unitárius évfolyam-

⁸⁸ *Magyarországi rendeletek tára*. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 1915. XLIX. köt. 645–646. Interneten: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1915/?pg=795&layout=s&query=orvosi (letöltve: 2019. április 2.)

társaik. De a református fiúktól is fiatalabbak voltak 5 hónappal. Vajon mi okozhatott két évnél is nagyobb eltérést az azonos évfolyamra járó fiúk életkorában? Mi tehetett indokolttá, hogy az izraelita gyógyszerészségédek csak az előírt kétéves segédi idő lejártá, a tirocinális (gyakornoki) vizsga letétele és az egyetemi gyógyszerész tanulmányok megkezdése után kaptak behívót katonai szolgálatra? Így pedig keresztény kollégáiknál sokkal nagyobb arányban élhettek a törvény adta előjogokkal, azaz a tényleges fegyveres arcvonalbeli szolgálat helyett hátszágbeli gyógyszerészi szolgálatra kérhették magukat. Az orvosi, gyógyszerészi tanulmányok alapján kérhető hátszágbeli szolgálat kedvezményével többnyire éltek is a hallgatók. Ezt támasztja alá a budapesti tudományegyetem Orvostudományi Karán 1920-ban tartott fegyelmi bizottsági vizsgálat eredménye, amely „462 olyan orvostanhallgatót talált, akik a háborús rendeleteket kijátszva üdülőkben, barakkokban, gyógyfürdőkben, maródi szobákban és segédszolgálatban töltötték el a háborút, és a harctéren egy pillanatig sem voltak. A 462-ből 461 zsidó volt. A másik bizottság is csaknem ugyanennyit talált újra ezzel az aránnyal. Ezek a háború alatt 3–4–5–6, sőt 8 félévet tudtak lehallgatni. Ugyanennyivel előzték meg azokat, akik a fronton voltak.”⁸⁹

*II. éves gyógyszerészhallgatók főbb adatai az 1920/21. tanév I. félévében*⁹⁰

	1920/21. I. félév II. évfolyam		
	fő	katona	életkor
Fiú			
r. katolikus	7	7	28 év 5 hónap
református	6	6	26 év 7 hónap
evangélikus	–	–	–
izraelita	5	5	26 év 2 hónap
g. keleti	–	–	–
unitárius	1	1	28 év 4 hónap
összes	19	19	27 év 3 hónap

Az 1920/21. tanév I. félévére beiratkozott IV. éves orvostanhallgatók esetében a 75 fős évfolyamból 41 főt alkottak az izraeliták (54,7%). Különösen szembeötlő a lányok esetében a az izraeliták rendkívül magas (77,78%) aránya. Ez az 1920. évi népszámláláskor kimutatott 5,93%-os arány 13,12-szerese. De a fiúk esetében is 51,5%-ot értek el. Vagyis abszolút többségben voltak az izraeliták. A IV. éves orvostanhallgatók ese-

⁸⁹ HALLER, 1926. 30.

⁹⁰ SZTE Lt. Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 2. köt.

tében az izraelita fiúk körében mutatható ki a legalacsonyabb katonai szolgálatteljesítési arány. A katonai szolgálatot nem teljesítő 11 fiú közül 2 volt római katolikus, 1 református és 8 izraelita. Ugyanakkor az izraelita fiúk életkora – a gyógyszerészeknél tapasztalattal ellentétben – némiképpen még magasabb is volt, mint az összes fiú átlaga.

IV. éves orvostanhallgatók adatai az 1920/21. tanév I. félévében⁹¹

	1920/21. I. félév			
	fő	%	katoná (fő)	életkor
Fiúk				
r. katolikus	14	21,2	12	23 év 6 hónap
református	14	21,2	13	26 év 7 hónap
evangélikus	1	1,5	1	23 év 6 hónap
izraelita	34	51,5	26	24 év 10 hónap
görögkatolikus	1	1,5	1	20 év 6 hónap
unitárius	1	1,5	1	28 év 4 hónap
egyéb	1	1,5	1	21 év 7 hónap
összes	66		55	24 év 2 hónap
Lányok				
r. katolikus	1	11,1	–	24 év 3 hónap
evangélikus	1	11,1	–	24 év 11 hónap
izraelita	7	77,8	–	23 év 4 hónap
összes	9			23 év 6 hónap

Az 1920/21. tanév I. félévére beiratkozott V. éves orvostanhallgatók esetében a 75 fős évfolyamból 34 főt (45,33%) tettek ki az izraeliták. Ezúttal is a leányok körében érttek el magasabb arányt (50%), a fiúk körében már csak relatív többségben (44,93%) voltak. Az V. éves orvostanhallgatók esetében az izraelita fiúk körében mutatható ki a legalacsonyabb katonai szolgálatteljesítési arány. A katonai szolgálatot nem teljesítő 5 fiú közül, egy római katolikus, egy református, 3 pedig izraelita. A különböző felekezetek közül az izraeliták voltak a legfiatalabbak az évfolyamon. Átlagos életkoruk 2 év és 7 hónappal volt fiatalabb, mint az unitárius fiúhallgatóké vagy 1 év és 1 hónappal volt fiatalabb az evangélikusok beiratkozási életkoránál. Az izraelita fiúk életkora még a teljes évfolyam lányokkal közösen számolt átlagéletkoránál is alacsonyabb volt 3 hónappal.

⁹¹ Uo. 1–2. köt.

Figyelembe véve a gyógyszerészek egyetemi képzésének rövid, mindössze két-éves időtartamát, kijelenthető, hogy az 1920/21. tanév I. félévében másodévre beiratkozó gyógyszerészhallgatók és a negyed vagy ötödévre beiratkozó orvostanhallgatók többsége a világháború alatt megkezdett katonai szolgálata idején még épp csak elkezdhette egyetemi tanulmányait vagy egyenesen a középiskolai tanulmányuk utolsó éveit végezték. Ez azért különösen fontos kérdés, mert báró Hazai Samu honvédelmi miniszter 1915. január 15-én kelt 62047/3. sz. körrendeletének 2. pontjában lehetővé tette, hogy az egyévi önkéntes kedvezményhez megkívánt teljes tudományos képzettséggel nem rendelkező önkéntesjelöltek feltételesen részesíttessenek az egyévi önkéntesi kedvezményben.⁹² Ez tehát lehetővé tette a hiányos iskolai végzettségűek számára is az orvosi tevékenységgel történő katonai szolgálatot. Az 1915 őszén kiadott miniszteri rendelet szerint azonban orvosi segédszolgálatra kizárólag olyan személy alkalmazható, aki az orvosi tanfolyam legalább 4 félévét véglegesen és kifogástalanul befejezte, a többinek, tehát a negyedik félévet még be nem fejezettnek, a harmad-, a másod- és az első félévesnek feltétlenül fegyverrel kell szolgálnia.⁹³

A katonai szolgálatnak a hallgatók által megjelölt időpontjai és az egyetemi tanulmányi előmenetek alapján számos esetben rekonstruálható, hogy kik vették jogszerűen igénybe az orvosi, állatorvosi vagy gyógyszerészi szolgálati kedvezményeket. Az 1919 őszétől felálló budapesti egyetemi igazolóbizottság a katonai okmányok és az egyetemi leckekönyvek összevetésével több száz orvostanhallgatóról állapította meg, hogy bevonulásakor még nem teljesítette a jogszabályban előírt négy lezárt félévet. Sőt számtalan olyan is akadt, aki akkor még orvostanhallgató sem volt, csak később iratkozott be az orvosi karra. Mégis orvosi segédszolgálatra engedték, azt is mind messze az arcvonalt mögött.⁹⁴ Ennek köszönhetően ezek a személyek minden megszakítás nélkül folytathatták orvosi tanulmányaikat. Még a fegyveres szolgálatot teljesítők számára meghirdetett pótféléveket, szigorlati vizsgaidőszakokat is igénybe vehették, így egy polgári éven belül akár 3 szemesztert is lehallgathattak.⁹⁵ Ezt báró Hazai Samu honvédelmi miniszter 1915. február 13-án kiadott 33114/3. sz. körrendeletének félreértelmezése adott lehetőséget. A rendelet szerint „[...] a hadrakelt seregnél lévő azon egyéves önkéntes orvosnövendékek, kik a végbizonyítványt elnyerték, a 2. és 3. szigorlat letévése céljából egy, legfőljebb 6 (hat) heti szabadságot engedélyez az egyetem székhelyére; ezen kedvezmény ki-

⁹² *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek*, 1915. 287. Interneten: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HonvedsegiKozlony_1915/?pg=469&layout=s&query=%22%C3%B6nk%C3%A9ntes%20orvos%22 (letöltve: 2019. április 2.)

⁹³ HOÓR, 1923. 13.

⁹⁴ HALLER, 1926. 70.

⁹⁵ HOÓR, 1923. 13.

terjesztetett azon 10. félévben lévő orvosnövendékekre is, akiknek a vallás- és közoktatási miniszter a fenti szolgálatok letételét saját kérelmükre kivételesen megengedte.”⁹⁶ A jogszabályok tehát világosan fogalmaznak, minimum a 10. félévben kell járni tanulmányaikkal a kedvezményre jogosult egyetemi hallgatóknak. A gyakorlatban megvalósított nagyarányú egészségügyi szolgálat tehát csak a jogszabályok kijátszásával történhetett.

Az izraelita fiúk kirívóan alacsony életkora a kortársaknak is feltűnt. A numerus clausus törvény tervezetét betérjesztő Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter fel is hívta a figyelmet a keresztény fiúk hátrányos helyzetére: „Míg ő a harctereket járta, és Isten csodája, hogy abból a pokolból csupasz életét megmenthette, idehaza nemcsak szörnyen megszorodtak pályatársai, hanem sokan közülük négyöt félévvel meg is előzték. Miközben a haza oltárán hozta meg a legsúlyosabb férfiáldozatot, hátrányba került azokkal szemben, akiktől a haza nem kívánt vagy hiába kívánt áldozatot. Ki várhatja ettől az ifjúságtól, hogy keserűség nélkül, nyájas arccal vegye ezt tudomásul: Ki kívánhatja, hogy örüljön ennek, és legyen boldog azért, hogy hősi önfeláldozásáért nemcsak jutalomban nem részesült, de jövő kilátásai is súlyosan megromlottak, mert a szerencsésebbek, az ügyesebbek, nagyon sokszor a lelkiismeretlenebbek lefoglalták azt a helyet, amelyre Isten és ember előtt neki lett volna vérrel szerzett elsőbbségi joga.”⁹⁷ Nem csodálható tehát, hogy az izraeliták egyetemi visszaszorítását célzó numerus clausus rendelkezés bevezetését kérő első felterjesztés éppen a budapesti egyetem Orvostudományi Karán fogalmazódott meg az 1919. augusztus 21-i kari tanácsülésen.⁹⁸ Tehát 10 nappal előbb, mint ahogy azt Ungváry Krisztián állítja.⁹⁹

⁹⁶ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek*, 1915. 72. Interneten: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HonvedsegiKozlony_1915/?pg=135&layout=s&query=%22%C3%B6nk%C3%A9ntes%20orvos%22 (letöltve: 2019. április 2.)

⁹⁷ HALLER, 1926. 29.

⁹⁸ Semmelweis Egyetem Levéltára, 1/a állag – Orvostudományi tanácsulási jegyzőkönyvek 44. köt. 917–921. közzétette: MOLNÁR László: Köszöntő a Szegedi Tudományegyetemen tartott Radnóti-konferencián. In: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó”. *Szegedi Radnóti-konferenciák*. Szerk. OLASZ Sándor–ZELENA András. Szeged, SZTE BTK, 2009. 136–140.

⁹⁹ UNGVÁRY, 2013. 87.

*V. éves orvostanhallgatók adatai az 1920/21. tanév őszi félévében*¹⁰⁰

	1920/21. I. félév V. évfolyam			
	fő	%	katona (fő)	életkor beiratkozáskor
Fiúk				
r. katolikus	15	21,74	14	25 év 6 hónap
református	15	21,74	14	25 év 7 hónap
evangélikus	5	7,24	5	26 év 1 hónap
izraelita	31	44,93	28	25 év
g. katolikus	1	1,45	1	25 év 2 hónap
unitárius	2	2,9	2	27 év 7 hónap
összes fiú	69	92	64	25 év 5 hónap
Lányok				
r. katolikus	1	16,66	–	24 év 1 hónap
református	1	16,66	–	23 év 1 hónap
izraelita	3	50	–	23 év 6 hónap
egyéb	1	16,66	–	23 év 3 hónap
összes leány	6	8	–	23 év 5 hónap
teljes létszám	75			25 év 3 hónap

A Ferenc József Tudományegyetemre 1920/21. tanévben felvett orvostanhallgatók 70% fölötti adataira elsőként Budaváry László 1922. február 9-i nemzetgyűlési fel-szólalása hívta fel a figyelmet.¹⁰¹ A numerus clausus törvény rendelkezése ellenére felvett izraelita hallgatók rendkívül magas aránya pedig a hazai tudományos körök számára is ismert.¹⁰²

¹⁰⁰ SZTE Lt. Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–2. köt.

¹⁰¹ *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója.* Budapest, Athenaeum, 1922. XVII. köt. 25.

¹⁰² Kovács M., 2011. 49–50.

*Katonai szolgálatukat legfiatalabb korban megkezdő szegedi egyetemisták adatai*¹⁰³

név	szolg. kezdete	életkor	vallás	kar
Nagy István	1915. 08. 31.	14 év 1 hónap	evangélikus	MTTK
Gosztonyi Kázmér	1916	14 év 5 hónap	r. katolikus	OTK
Széll István	1919. 06. 10.	14 év 6 hónap	református	OTK
Reck Endre László	1916. 10.	15 év 4 hónap	r. katolikus	OTK
Ottovay László	1919. 06. 27.	15 év 6 hónap	r. katolikus	OTK
Völgyessy János	1919. 06. 27.	16 év	r. katolikus	OTK
Baksay Sándor	háború alatt	16 év	református	OTK
Felszeghy Elemér	1915	16 év	református	MTTK
Wolf Imre	1918-ban	16 év 1 hónap	r. katolikus	OTK
Gajzágó István	1918–1919	16 év 2 hónap	r. katolikus	OTK
Kölcsey László Ferenc	1918. 03.	16 év 4 hónap	r. katolikus	OTK
Veress Miklós	1919. 05. 02.	16 év 5 hónap	r. katolikus	OTK
Antos Károly	1916. 06. 20.	16 év 6 hónap	r. katolikus	MTTK
Stern Sándor	1916. 05.	16 év 6 hónap	izraelita	OTK
Kálmán Sándor	1917. 01. 19.	16 év 6 hónap	izraelita	OTK
Nádudvary György	1919. 11. 14.	16 év 7 hónap	református	OTK
Beke Albert	1917. 02. 10.	16 év 8 hónap	református	gyógy.
Gergely István	1917–1919	16 év 11 hónap	református	gyógy.

A véderőről szóló 1912. évi XXX. törvénycikk értelmében az ország férfilakosságára 17–50 éves életkora között vonatkozott a védkötelezettség.¹⁰⁴ A törvény 15. §-a értelmében a honvédségbe, a közös hadseregbe és a haditengerészetbe egyaránt a 17. életév teljes betöltése után léphetett az újonc.¹⁰⁵ A törvényi előírás ellenére az 1920–1925 közötti egyetemisták között 18 olyan személy található, aki a 17. életéve betöltése előtt kezdte meg a katonai szolgálatát. A fiatalok fele (50%) volt római katolikus, 33%-a református, 11,1%-a izraelita és 5,6%-a evangélikus. Vagyis az összes fiúhallgatók 28,91%-át kitevő izraeliták alig több mint harmadakkora arányban vették ki

¹⁰³ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–11. köt.; Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–18. köt.

¹⁰⁴ RAVASZ István: Védkötelezettség. In: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk. SZIJJ Jolán. Budapest, PETIT REAL, 2000. 710.

¹⁰⁵ FARKAS–KELEMEN, 2017. II. 300. Interneten: http://www.hadjog.hu/wp-content/uploads/2018/01/Corpus-Juris-Militaris-Hungarici_II.pdf (letöltve: 2019. április 1.) – <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D37> (letöltve: 2019. április 2.)

részüket a fiatalkorú katonai szolgálatból. Körükben sokkal inkább jellemző volt a többi felekezetnél idősebb (akár évekkel idősebb) bevonulás, amikor a magasabb iskolai végzettségre, a folyamatban lévő orvosi, gyógyszerészi vagy állatorvosi tanulmányokra hivatkozva a tényleges fegyveres, arcvonalbeli szolgálat alól felmentést kaptak.

A 17. életévük betöltése előtt katonai szolgálatot kezdő fiatalok esetében tanulságos megvizsgálni a bevonulásuk időpontját is. A 18 fiatal közül öten 1919-ben, tehát a háborús összeomlást és leszerelést követően, az ország területének idegen hadseregek által történő megszállása, a honvédő harcok, illetve a tanácsköztársaság összeomlását követő önszerveződés idején vonultak be. Ekkorra a világháború alatt katonai szolgálatot teljesítők nagy része már nem állt szolgálatban. A hat legfiatalabb életkorban bevonult hallgató fele 1919 nyarán kezdte meg szolgálatát. Vagyis a Nemzeti Hadseregben¹⁰⁶ különösen jellemző lehetett az önként jelentkező fiatalok igénybevétele. Sokkal inkább, mint a világháború négy esztendejében, amikor a hadigazdaság megpróbáltatásai közepette is többnyire betartották a törvényben előírt minimális sorozási életkort.

Hadifogságot említő egyetemisták adatai¹⁰⁷

	MTTK		gyógysz.		OTK		Összesen	
	fiú	fogoly	fiú	fogoly	fiú	fogoly	fiú	fogoly
r. katolikus	60	0	143	2	382	8	585	10
református	33	0	51	0	230	3	314	3
evangélikus	6	0	50	0	44	0	74	0
izraelita	22	0	24	0	349	1	421	1
görögkatolikus	1	0	1	0	9	0	16	0
görögkeleti	–	–	6	0	5	0	6	0
unitárius	4	0	10	0	23	0	37	0
egyéb	–	–	1	0	2	0	3	0
összes	126	0	287	2	1043	12	1456	14

A katonai szolgálattal kapcsolatban hadifogságot említő 14 hallgató közül 71,43% volt a római katolikusok, 21,42% a reformátusok és 7,14% az izraeliták aránya. A három felekezet közül ismét az izraeliták térnek el leginkább az összes fiúhallgatón belül betöltött arányuktól. Hiszen a 28,91%-os létszámbeli arányuknak a hadi-

¹⁰⁶ RAVASZ István: Nemzeti Hadsereg. In: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk. SZIJJ Jolán. Budapest, PETIT REAL, 2000. 494–496.

¹⁰⁷ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–11. köt.; Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–18. köt.

foglyok között alig negyedét érték el. Vagyis körükben a hadifogság mintegy négyszer ritkább jelenségnek számított, mint keresztény szaktársaik között. Erre csak az lehet a magyarázat, hogy ők a katonai szolgálatot többnyire a frontvonalától több száz kilométer távolságban, a hátszág biztonságos egészségügyi intézményeiben, sorozóbizottságaiban, katonai adminisztrációs központjaiban irodai munkával teljesítették, s fegyvert nem fogtak a szolgálat ideje alatt.

1919-es honvédő harcokban szolgálatot teljesítő hallgatók¹⁰⁸

	MTTK		gyógysz.		OTK		Összesen	
	összes	'19-20	összes	'19-20	összes	'19-20	'19-20	%
r. katolikus	60	11	143	17	382	43	71	12,1
református	33	3	51	6	230	19	28	8,9
evangélikus	6	1	50	1	44	5	7	9,5
izraelita	22	–	24	4	349	7	11	2,6
görögkatolikus	1	–	1	–	9	1	1	6,3
görögkeleti	–	–	6	–	5	–	–	–
unitárius	4	–	10	–	23	4	4	10,8
egyéb	–	–	1	–	2	1	1	33,3
összes	126	15	287	28	1043	78	123	8,4

Az 1920–1925 közötti egyetemi hallgatók 1914–1920 közötti katonai szolgálatai jellegének megítéléséhez érdekes adalékokkal járulhat hozzá, ha figyelembe vesszük, hogy az 1918 őszi nagy leszerelést követően 1919-ben vagy 1920-ban kik teljesítettek továbbra is katonai szolgálatot. Megállapítható, hogy átlagosan az összes katonai szolgálatot teljesítő fiúhallgató 8,4%-a látott el 1919–1920-ban katonai szolgálatot. A római katolikusok, az evangélikusok, az unitáriusok átlag felett, a reformátusok megközelítőleg átlagos mértékben, a görögkatolikusok átlag alatt, az izraeliták pedig minden más felekezetnél messze alacsonyabb mértékben vettek részt az ország 1919-es megvédésében. Hiszen a katonai szolgálatot teljesítő izraelita fiúhallgatók alig 2,6%-a vette ki a részét az 1919-es honvédelemből, pedig jelen adatgyűjtésbe nemcsak a Nemzeti Hadsereg 1919. június 5.¹⁰⁹ utáni tevékenységére eső, de az 1918. november 16. és 1919. március 21. közötti magyar népköztársaság (Magyar Nép-

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ HORVÁTH GÁBOR: A nemzeti megújulás napja és szegedi emlékei. *Deliberationes*, 2013/2.–2014/1. 108–115.

hadsereg)¹¹⁰ és tanácsköztársaság alatti fegyveres szolgálatot (Vörös Hadsereg)¹¹¹ is figyelembe vettem. Amennyiben a Nemzeti Hadsereg markáns keresztény jellege esetleg elriasztotta volna az itt élő izraelitákat az ország egységének helyreállításában való cselekvő részvételtől és áldozathozattól, a népköztársaság és a tanácsköztársaság alatti merőben eltérő, az izraeliták számára sokkal kedvezőbb felekezeti arányok ezt nem tették indokolttá. Hiszen akkor „a Népbiztosok Tanácsának 2/3-a volt zsidó származású. Alsóbb szinteken ugyancsak jelentős volt a zsidóként vagy zsidó származásúként azonosíthatók aránya.”¹¹²

Az 1919-ben katonai szolgálatot teljesítő hallgatók felekezeti arányszámai mégis azt mutatják, hogy az izraeliták 1918. november 16. és 1919. augusztus 6. között, majd azt követően is csak igen alacsony, a népszámláláskor kimutatható arányuknál sokkal kisebb mértékben kapcsolódtak be a honvédelembe. Miközben a Ferenc József Tudományegyetem 1920–1925 között beiratkozott orvostan-, gyógyszerész- és természettudományi kari fiúhallgatóinak 28,91%-át alkották az izraeliták, az 1919-ben katonai szolgálatot teljesítő hallgatóknak alig 8,9%-át tették ki. Vagyis körükben három és félszer (!) ritkább volt az 1919-es katonai szolgálat, az ország integritásában való részvétel, mint a többi felekezeti hallgatók körében.

Miközben az izraelita ifjak népszámláláskor kimutatható és az egyetemeken elfoglalt arányuknál messze-messze elmaradó mértékben vettek részt a fegyveres honvédelemben, 1914–1919 között a baloldali politikai szervezkedések hangadói voltak. A Galilei Kör tagjainak 96%-a volt izraelita. A budapesti tudományegyetem Egyetemi Tanácsa a kommün alatti kommunista viselkedés miatt 58 medikushallgatót zárt ki az ország összes egyeteméről, közülük 54 (93,1%) volt izraelita. Az Orvostudományi Kar 46 tanársegédet, gyakornokot és mütönövendéket bocsátott el. Közülük 43 (93,5%) volt izraelita. Szintén az Orvostudományi Karon 14 magántanártól vonták meg a habilitációt, közülük 14 volt izraelita.¹¹³ Hasonló arányú és irányultságú politikai szerepvállalás bontakozott ki a Műegyetem izraelita hallgatói között is. A tanácsköztársaság alatti politikai szerepvállalás miatt fegyelmileg elmarasztalt 25 hallgató közül római katolikus volt 2 fő, izraelita 14 fő, „vallása nincs feltüntetve” 9 főnek.¹¹⁴ Az ismeretlen vallású hallgatók jelentős része a dokumentumokban szereplő családneve (pl. Dávid, Goldschmid, Móser, Oppel, Thamm) alapján feltételezhetően szintén izraelita származású volt.

¹¹⁰ RAVASZ István: Magyar néphadsereg. In: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk. SZIJJ Jolán. Budapest, PETIT REAL, 2000. 447–448.

¹¹¹ RAVASZ István: Vörös Hadsereg. In: Uo. 724–725.

¹¹² ROMSICS, 2017. 337.

¹¹³ HALLER, 1926. 30.

¹¹⁴ HOLLÓSI, 2015. 162–165.

Ez – a világháború négy esztendeje alatt szerzett tapasztalatra rakodva – olyan látványos eltérés volt, a keresztény–zsidó sorsközösségnek olyan fokú megtagadását mutatta, amely a kortársaknak is feltűnt (hiszen elsősorban őket sújtotta, nekik kellett az izraeliták helyett is frontszolgálatot teljesíteni, s azok helyettük vettek igénybe különféle tanulmányi és diákszociális kedvezményeket), s nagymértékben hozzájárult a fehérterrorhoz és az antiszemitizmus 1919 őszi virulenssé válásához. Az 1914–1919 közötti tapasztalat évtizedeken át akadályozta a keresztények és izraeliták békés egymás mellett élését, párbeszédét.

Eredmények, következtetések

Az 1920–1925 közötti egyetemi beiratkozások alkalmával a hallgatók által kitöltött származási ívek alapján kimutatható, hogy az 1920. évi XXV. tc., közismert nevén az ún. numerus clausus törvényt a Ferenc József Tudományegyetem vezetése nem tartotta be. Az izraelita fiúk és lányok a törvényben rájuk nézve meghatározott 6%-kal szemben 50-78%-os arányban iratkoztak be. Az izraelita fiúk más felekezetekhez hasonló (olykor magasabb) arányban teljesítettek katonai szolgálatot, annak fegyveres, arcvonalbeli jellege azonban nem bizonyítható a dokumentumok alapján. Sőt néhány ismérv alapján éppen az izraeliták által teljesített katonai szolgálat mérőben eltérő jellege domborodik ki. Ilyen szempont, hogy az izraelita fiúk több csoport esetében 2–2,5 évvel fiatalabbak voltak közvetlen fiú évfolyam- és csoporttársaiknál. Számukra tehát a világháborús években nem akadt meg végzetesen a tanulmányaik menete, nem veszítettek, illetve keresztény kortársaiknál 2–2,5 évvel kevesebb időt veszítettek el. Sőt számos esetben kimutatható, hogy a frontszolgálatot teljesítő keresztény hallgatók számára meghirdetett tanulmányi kedvezményeket (katonai pótfélévek) igénybe véve a szokásosnál is gyorsabban tudtak haladni egyetemi tanulmányaikkal. Így többször a leányhallgatóknál is fiatalabbak voltak az 1920 után a felsőbb évfolyamokra járó izraelita fiúk.

Az izraelita fiúhallgatók körében rendkívül alacsony volt a 17 évnél fiatalabb korban bevonultak (önkéntesek), a hadifoglyok, valamint az 1919-es honvédő harcokban résztvevők aránya. Így megállapítható, hogy az izraelita és keresztény fiúhallgatóknak az ötesztendei fegyverforgatás végére egyszerűen nem volt közös háborús tapasztalata, s a két csoport között 1919 őszére kezelhetetlen mértékű feszültség gyülemlt fel, amely erőszakos akciókban tört felszínre.

Az izraelitáknak minden más felekezettől és nemzetiségtől eltérő katonai szolgálati stratégiáját és helyzetét a hazai izraelita történetírás is elismeri: „A zsidók többsége a középosztályhoz tartozott, műveltségük meghaladta az alsóbb társadalmi réte-

geket, ezért alkalmasabbnak mutatkoztak arra, hogy a nem harcoló alakulatokban szolgáljanak, ezért ezekbe az egységekbe értelemszerűen a lakossági arányuknál nagyobb mértékben lettek besorozva. Ugyanez vonatkozik a gazdasági életre. A háborús időszak szűkös viszonyai között a zsidóság más rétegekhez képest kevesebb veszteséget szenvedett, minthogy főként azokban az ágazatokban tevékenykedett, amelyeket nem tett tönkre a háború, sőt élvezték a konjunktúra áldásait is.”¹¹⁵

Nathaniel Katzburgnak az izraelita fiúk számukra kedvezőbb sorozási gyakorlataira utaló megállapításait a Ferenc József Tudományegyetemre 1920–1925 között beiratkozott orvostan-, gyógyszerész- vagy természettudományi kari hallgatók adatai is alátámasztják. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ennek a kedvezőbb elbánásnak az indoka nem a Nathaniel Katzburg által említett magasabb műveltség lehetett, hiszen jelen vizsgálat során azonos egyetemi szakra járó, tehát azonos iskolai előképzettséggel rendelkező ifjak katonai szolgálatai és felsőfokú tanulmányai kerültek összehasonlításra. A háborús katonai szolgálatok eltérése mögötti valódi okokat és a kivitelezés módját megvilágíthatja az az adat, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében és a magyar honvédségben kirívóan magas volt az izraelita tartalékos katonai tisztviselők aránya. 1897-ben például arányuk elérte a 21%-ot, vagyis a Monarchia haderejének közel minden negyedik tartalékos katonai tisztviselője zsidó vallású volt.¹¹⁶ E tekintetben tehát több mint négyszeresen múlták felül a népszámlálási arányukat. Ezek a tisztviselők tették lehetővé a hitsorsosaik számára a fegyveres katonai szolgálat elkerülését, s tanulmányaiknak a kényelmes hátországi irodai vagy egészségügyi szolgálat közben történő zavartalan végzését, valamint a frontszolgálatosok számára meghirdetett pótszemeszterekbe való bekapcsolódást.

¹¹⁵ KATZBURG, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest, Osiris, 1999. 158.

¹¹⁶ DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Budapest, Gondolat, 1993. 216–220. – BALLA Tibor: *Zsidó tábornokok az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében, 1868–1918. Hadtörténelmi Közlemények*, 2016. 713–714.

A JOGHALLGATÓK TÁRSADALMI MOBILITÁSA ÉS STRUKTÚRÁJA (1919–1921)

Általános információk

Az 1873-tól 1921-ig Budapesti Tudományegyetem, majd 1921-től 1950-ig Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem, a későbbi Eötvös Lóránd Tudományegyetem jogi karának az anyakönyvi kivonatait az ELTE Egyetemi Levéltárában, Budapesten, a Maglódi úton őrzik.

Kutatásunkban az 1918-as összeomlást követő, az egyetemi szférát is érintő hektikus mozgásokkal az anyakönyvi kivonatok hiánya miatt nem foglalkozhattunk. A 2018 szeptemberében kifotózott anyakönyvek ezért az 1919–1920, illetve az 1920–1921-es tanévet dolgozták fel. Az anyakönyvek elektronikus bevitele, valamint az adatok kiértékelése 2018. szeptember második felétől 2018. december végéig tartott.

Az 1919–1920-as évben a rendes hallgatók száma 972 főt, az 1920–1921-es tanévben 1249 főt tett ki, míg a rendkívüli hallgatók száma 1919 és 1921 között 214 fő volt. A kutatás prizmáját jelentő két évben tehát összesen 2435 (2221 rendes, illetve 214 rendkívüli) adatot rögzítettünk.

A Microsoft Access adatbáziskezelő program segítségével történt adatbevitel, összesen 15 címszó alatt, a következő adatokat tartalmazza: 1. Hallgató előneve, 2. A hallgató keresztnéve, 3. Beiratkozási év, 4. Beiratkozási félév, 5. Gondviselő (apa, anya, gyám), 6. Gondviselő neve, 7. Gondviselő foglalkozása, 8. Gondviselő lakhelye, 9. Hallgató vallása, 10. Hallgató anyanyelve, 11. Hallgató születési dátuma, 12. Hallgató születési helye/megye, 13. Hallgató előző tanulmányai, 14. Hallgató ösztöndíja, 15. Hallgató katonai szolgálata.

A feldolgozás eredményeinek ismertetése előtt mindenképpen szeretnék utalni arra, hogy az anyakönyvekben szereplő információk önbevalláson alapultak, számos alkalommal a kitöltendő rubrikák üresen maradtak, az így beírt adatok utólagos ellenőrzés alá nem estek, s több esetben ugyanazon hallgatónál a két évfolyamnál egyes kitöltött rubrikáknál eltérések mutathatóak ki.

Ezek az anomáliák elsősorban a gondviselő foglalkozásával kapcsolatos adatsornál fordulnak elő, s ennek következtében az egyes társadalmi osztályok beazonosítása csak nagyobb hibaszázalékkal, illetve jelentősebb torzulással lehetséges.

Ilyen tipikus példa, amikor foglalkozásként a földbirtokos jelző van beírva, amelyből nem lehet egyértelműen beazonosítani a földbirtok nagyságát (nagybirtokos, középbirtokos, vagy kisbirtokos). Ugyancsak gondot jelentenek a nagyszámú, a társadalmi ranglétra különböző fokán elhelyezkedő MÁV-alkalmazottak (egyszerű példaként itt a MÁV-főszámvevő és a MÁV-jegykezelő közötti vagyoni különbségre utalva), vagy a postai tisztviselők elhatárolása, de ugyanez a probléma jellemző a magánzók (vállalkozók), a hivatalnokok egy jelentős részénél, illetve a társadalmi piramis alsóbb szintjét képező földműves, vagy a munkás esetében is. Ezek a kategóriák a korszakban szintén erősen differenciáltak voltak; így nem mindegy, hogy az adott illető nincstelen zsellérként, napszámosként dolgozott, esetleg saját földjét művelte meg.

Végezetül problematikus a jelentős százalékarányt jelentő nyugdíjasok kategóriája is, amelyben példának okáért az anyakönyvekben szereplő Perényi Zsigmond nyugalmazott belügyminiszter fiát minden bizonnyal a politikai/gazdasági elithez sorolhatjuk, addig – vele ellentétben – akár a budapesti, akár a vidéki származású, a történelemben nyomot nem hagyó személyek esetében, ahol foglalkozásként, konkrét adatok nélkül, kizárólag a nyugdíjas kitétel van megadva; ezekkel egészen egyszerűen nem lehet mit kezdeni.

Bár az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetételével kapcsolatban már születtek szintetizáló összegzések, illetve tanulmányok,¹ a kutatások további folytatásának, illetve az adatok feldolgozásának az egyik legnagyobb kihívása, s egyben felelőssége a társadalmi kategóriák lehetőség szerinti precíz elhatárolása, amely egészen bizonyosan összetett szellemi munkát és gondolkodást igényel.

Ebből kiindulva, a mostani adatközlés alkalmával tartózkodtunk a hallgatók társadalmi státusának az egységes kategóriákban történő beazonosításától, illetve azok százalékarányos összehasonlításától, s megelégedtünk az ezzel kapcsolatban rendelkezésünkre álló adatok, egyes jól beazonosítható foglalkozások, illetve társadalmi osztályok számszerű felsorolásával.

A magyar nemzetgyűlés által 1920. szeptember 26-án megszavazott 1920: XXV. a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti közgazdaságtudományi karra

¹ Ezzel kapcsolatban lásd: LAKY Dezső (1930): *Magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930*. Budapest, Pátria irodalmi vállalat és nyomdai Részvénytársaság, 1931. (http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/Manda/MSK/MSK_087.pdf) – ANDORKA Rudolf (1979): Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele 1989–1942. *Statisztikai Szemle*, 1979/9. (http://www.ksh.hu/stat-szemle_archivum#year=1979) – KIRÁLY Sándor: A társadalmi mobilitás lehetőségei a Horthy-korszak felsőoktatási rendszerében, in: *Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények*, 2015/3–4. (http://gerundium.lib.unideb.hu/file/7/5774d9058ee04/szerzo/A_tarsadalmi_mobilitas_lehetosegei_a_Horthy-korszak_felsooktatasi_rendszereben.pdf)

és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló törvénycikk, közismert nevén a numerus clausus hatásának elemzése az eddig időrendben feldolgozott adatoknál annak idősíkjá miatt korlátokba ütközik, ezért arra a kutatás későbbi részében, a 2019-es adatbevitel után térünk majd ki.

Az 1919–1920-as tanévnél eltekintettünk a hallgatók évfolyamonkénti megoszlásának ismertetésétől. Ennek oka, hogy az anyakönyvi kivonatban ezeket az adatokat nem lehet nagyobb hibalehetőségek nélkül beazonosítani, mivel sok esetben ellentmondások észlelhetők. Egyszer a hallgató például az I. és a II. félévre egyszerre iratkozott be, míg máskor csak a III. félévre, ismét más alkalommal az V–VI. félévre, ugyanakkor nagy azoknak a száma is, akik csak az V. félévre. Az 1920–1921-es évtől kezdve az anyakönyvi kivonatoknál ez az összevisszaság már nem szerepel, így e tanulmányunkban, s a későbbi feldolgozások során ezt az adatot is figyelembe vesszük.

Az összesítő adatoknál a trianoni békeszerződésben meghúzott határok alapján a Felvidéknél a mai Szlovákiához és Ukrajnához tartozó településeket, míg a Délvidék esetében a volt Jugoszlávia területének az egészét kezeltük.

Az adatok feldolgozásánál a következő kritériumok szerepeltek:

1. A trianoni összeomlással összefüggésben a hallgatók lakcímének és születési helyének az összevetése, a változások bemutatása;
2. a hallgatók vallási megoszlásának a feltérképezése;
3. a hallgatók anyanyelvi/nemzetiségi adatai;
4. a hallgatók társadalmi struktúrájának a fenti megjegyzések érvényesítésével való bemutatása;
5. a katonai szolgálatot, illetve az azt nem teljesítők aránya;
6. illetve az 1920–1921-es tanévben a hallgatók évfolyamonkénti eloszlása.

Az 1919–1920-as év elemzése

Az 1919–1920-as tanévre összesen 972 fő iratkozott be. A beiratkozott hallgatók szinte kivétel nélkül férfiak voltak, így a nemi arány tekintetében 100%-os férfi dominancia mutatható ki.

Ami az állandó lakcím szerinti eloszlást illeti, 119-en (12,3%) nem adtak meg lakcímet, 370-en budapesti címet, 390-en vidéki lakhelyet írtak be a rubrikába. 49 hallgató volt Erdélyből, 17 a Felvidékről, illetve 27 a Délvidékről.

Nincs adat	Budapest	Vidék	Erdély	Felvidék	Délvidék
119	370	390	49	17	27
12,3%	38%	40,2%	5,2%	1,8%	2,8%

Ebből az összesítésből látható, hogy a hallgatók 78,2%-a trianoni Magyarország területén, 9,8%-a az akkor megszállás alatt álló, később elcsatolt területeken rendelkezett állandó lakhellyel, míg 12,3% azon hallgatóknak a száma, akiknél nem tudjuk a lakhelyet beazonosítani.

A születési helynél 34-en (3,6%) nem adtak meg adatot. Budapesten 293-an (30,2%) születtek, 509-en (52,4%) vidéken. 47 hallgató (4,9%) Erdélyben, 39 (4, %) a Felvidéken, 35 a Délvidéken (3,6%), 1 hallgató az Őrvidéken (0,1%), míg 14-en külföldön (1,5%) látta meg a napvilágot.

Nincs adat	Budapest	Vidék	Erdély	Felvidék	Délvidék	Őrvidék	Külföld
34	293	509	47	39	35	1	14
3,6%	30,2%	52,4%	4,9%	4%	3,6%	0,1%	1,5%

Összesítésként elmondható, hogy a hallgatók 3,6%-nál nem lehet beazonosítani a születési helyet, 82,6%-a származott a megmaradt magyar területekről, 12,5%-uk a megszállt területekről, míg a külföldi születésűek aránya 1,5 % százalékot tett ki.

Ha a lakcím és a születési hely közötti eltéréseket vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy Budapesten 293 hallgató született, ugyanakkor az időközben bekövetkezett migráció következtében 370 hallgató élt állandó jelleggel a fővárosban. Ez 26,3%-os növekedést jelent. Vidéken 509 hallgató született, azonban 390-en rendelkeztek vidéki lakcímmel, ami 23,3%-os csökkenés. Erdélyben 47-en születtek, s 49-en éltek ott. Itt az eltérés +4,3%. A Felvidéken látta meg a napvilágot 39 hallgató, azonban csak 17 élt állandó jelleggel ott. Itt a csökkenés 56%-os. A Délvidéken 35-en születtek, de 1919–1920-ban csak 27-en rendelkeztek ott állandó lakcímmel. A csökkenés ebben az esetben 23%-os.

Az így kapott összesített adatok összesített képét jelentősen árnyalja az tény, hogy 119 hallgató (12,3%) nem adott meg lakhelyet, illetve az, hogy 34 (3,6%) hallgató esetében nem ismerjük a születési helyet. Többek között ez lehet az oka az erdélyi adatoknál tapasztalható, a logikai következtetéseknek ellentmondó eredménynek.

Budapest	Vidék	Erdély	Felvidék	Délvidék
293	509	47	39	35
370	390	49	17	27
+26,3%	-23,3%	+4,3%	-56%	-23%

A vallási megosztás a következőképpen alakult: 674 fő (69,4%) katolikus, 171 fő (17,6%) református, 94 fő (9,7%) evangélikus 18 fő (1,9%) görögkatolikus, 1 fő (0,1%) ortodox, 4 fő (0,41%) unitárius, 4 fő (0,41%) izraelita, 6 főnél (0,62%) nem rendelkezünk adatokkal.

Katolikus	Református	Evangélikus	Gör. katolikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Nincs adat
674	171	94	18	1	4	4	6
69,4%	17,6%	9,7%	1,9%	0,1%	0,41%	0,41%	0,62%

Az anyanyelv tekintetében 966 (99,4%) hallgató a magyart jelölte meg, 1 a németet, 1 a román, 1 pedig a szerbet, három esetben pedig nem adtak választ. Ebből az adatból látható, hogy a jogi kar hallgatóinak a 99,4%-a magyar etnikum tagja volt.

Mint arra már utaltunk, az adatbázis kritikus pontja a gondviselő foglalkozása. Ezzel kapcsolatban azt is látni kell, hogy ahány személy, annyiféle értelmezés volt, ezért elsősorban a nagyszámban előforduló, illetve az egyértelműen beazonosítható megjelöléseket mutatjuk be.

Az 1919–1920-as tanévben 67 fő (6,9%) semmilyen adatot nem adott meg.

A birtoknagyság tekintetében beazonosíthatatlan birtokos, földbirtokos megjelölést 34 esetben írták be. Az ettől egyértelműbb kisbirtokos kategóriát 22 fő képviselte, míg 10 fő a nagybirtokost jelölte meg. A bírók száma összesen 5 volt. Igazgatói funkciót 13-at adtak meg, 6-an az iparost, míg 5 fő a gyárost írta be. Jóval nagyobb volt a magánzók (vállalkozók) száma. Ebbe a kategóriába összesen 38-an kerültek. Ugyancsak számottevő a Magyar Államvasutak (MÁV) alkalmazásában állók köre. Az adatbázis összesen 43, a MÁV-hoz köthető foglalkozást mutatott ki. A posta alkalmazásában 20 fő volt. Az orvosok ugyanakkor mindössze 9 főt tettek ki, az ügyvédek 24 főt, a tanítók száma 14, a gimnáziumi tanároké 14 fő, s három esetben egyetemi tanár volt a megnevezett gyám. A politikai, katonai hierarchia csúcsán 16 főt számoltunk össze; a nyugalmazott alezredes, nyugalmazott államtitkár, nyugalmazott belügyminiszter, nyugalmazott miniszterelnök, nyugalmazott főispán, nyugalmazott főrendiházi tag, nyugalmazott ezredes, nyugalmazott miniszter, nyugalmazott őrnagy, nyugalmazott tábornok, nyugalmazott vezérezredes, illetve az államtitkári és alispáni tisztségben. A társadalmi ranglétra alsó szintjét képező földművesből összesen 13, a munkás, gyári munkás megjelölést egy fő alkalmazta. A nyugállományban lévők száma, leszámítva a fentiekben említett elitet, összesen 58 főt tett ki. Ebből 17 esetben nem lehet beazonosítani a nyugdíjjogosultságot, illetve annak státusát.

Az 1919–1920-as tanévre iratkozók közül 227 (23,3%) esetben nem adtak meg adatot a katonai szolgálattal kapcsolatban. 680 fő (70%) teljesített szolgálatot, 63 fő (6,5%) nem, míg két fő (0,1%) alkalmatlan volt a katonai szolgálatra.

Nincs adat	Igen	Nem	Alkalmatlan
227	680	63	2
23,3%	70%	6,5%	0,1%

Az 1920–1921-es év elemzése

Az 1920–1921-es tanévben 1249 fő iratkozott a jogi karra.

A nemi arány ebben az évben sem változott; kizárólag férfiak iratkoztak be a fakultás ún. rendes tagozataira.

A lakcímet 173 esetben (13,9%) nem lehetett beazonosítani (üresen hagyva, vagy olvashatatlan). Ebben a tanévben 429 (33,6%) hallgató adott meg állandó budapesti lakcímet. Budapesten 429-en (34,2%), vidéken 555-en (44,5%); 40-en (3,2%) Erdélyben, 28-an (2,2%) a Felvidéken, 17-en (1,35%) a Délvidéken éltek, 6 fő pedig külföldi (0,5%) lakcímet adott meg, míg egy fő (0,1%) vagonlakóként regisztrálta magát.

Budapest	Vidék	Erdély	Felvidék	Délvidék	Külföld	Vagonlakó	Nem beazonosítható
429	555	40	28	17	6	1	173
34,2%	44,5%	3,2%	2,2%	1,35%	0,5%	0,1%	13,9%

Az adatok összesítése után elmondható, hogy a hallgatók 78,7%-a a trianoni Magyarország területén bírt lakcímmel, 6,75%-a az elcsatolt területeken, míg a külföldiek aránya 0,5%,-ot tett ki. A nem beazonosíthatóak aránya pedig 13,9%.

A születési helynél 66 fő (5,3%) nem írt be semmilyen adatot. Összesen 418 hallgató (32,7%) származott a fővárosból. Vidékről, 561-en (44,9%) Erdélyből, 89-en (7,1%) a Felvidékről 69-en (5,6%), 40-en a Délvidékről (3,2%), míg hatan külföldről (0,5%) származtak.

Budapest	Vidék	Erdély	Felvidék	Délvidék	Külföld	Azonosíthatatlan
418	561	89	69	40	6	66
32,7%	44,9%	7,1%	5,6%	3,2%	0,5%	5,3%

A fentiekből az látható, hogy a hallgatók 77,6%-a trianoni Magyarország területén született, 15,9%-a az elcsatolt területeken, míg a külföldiek 0,5%-ot, nem beazonosíthatóak aránya 5,3%-ot tett ki.

Ha a lakcímet és a születési helyet vetjük össze, akkor a következő kép rajzolódik ki előttünk. Míg a fővárosban 418 hallgató született, addig állandó ottani lakcímet 429-en adtak meg. Ez +2,8%-os eltérés. Vidéken 561-en születtek, ugyanakkor 555-en rendelkeztek állandó ottani lakcímmel. Ebben az esetben 1%-os csökkenés következett be. Erdélyben 89-en születtek, de 1920-ban 40-en éltek ott. Ebben az esetben 55%-os csökkenés észlelhető. A Felvidéken 69-en látták meg a napvilágot, de csak 28 hallgató rendelkezett lakhellyel. Itt 59%-os a csökkenés. A Délvidékről 40-en származtak, ugyanakkor életvitelszerűen ekkor már csak 17-en éltek ott. Ez 58,1%-os csökkenés.

Budapest	Vidék	Erdély	Felvidék	Délvidék
418	561	89	69	40
429	555	40	28	17
+2,8%	-1%	-55%	-59%	-58,1%

Az 1920–1921-es tanévben 818 hallgató (64%) vallotta magát katolikusnak, 201 reformátusnak (15,7%), 99 evangélikusnak (7%). 16 volt a görögkatolikus (1,3%), 9 az unitárius (0,7%), illetve 102 az izraelita (8%).

83 fő (6,7%) semmilyen adatot nem adott meg.

1240 hallgató (99,3%) a magyart vallotta anyanyelvének. 5 hallgató a németet, 1-1 a franciát, a horvátot, románt, illetve a szlovákot, vagyis a jogi kar hallgatóinak a 99,3%-a magyar etnikumhoz tartozott.

A birtoknagyság tekintetében beazonosíthatatlan birtokos, földbirtokos megjelölést 60 esetben írták be. Az ettől egyértelműbb kisbirtokos kategóriát 17 fő képviselte, míg 5 a nagybirtokost jelölte meg. A bírók (járásbíró, ítéltábla bíró, kúriai bíró, törvényszéki bíró, közigazgatási bíró) száma összesen 28 volt. Igazgatói funkciót 5-en adtak meg, 6-an az iparost, míg 4 fő pedig a gyárost írta be. Jóval nagyobb volt a magánzók (vállalkozók) száma. Ebbe a kategóriába összesen 55-en kerültek. A Magyar Államvasutak (MÁV) alkalmazásában 56-an voltak, míg a postánál 26-an dolgoztak. Az orvosok száma nem változott, ebben az évben is 9 főt tett ki a számuk. Az ügyvédek sorába 46-an tartoztak, a tanárok, gimnáziumi tanárok száma 9 fő volt, három esetben pedig egyetemi tanár. A politikai, katonai hierarchia csúcsán – akárcsak az ügyvédek esetében – szintén jelentős elmozdulás történt. Az egy évvel előbbi 16 főről 61 főre nőtt a számuk. A társadalmi ranglétra alsó szintjét képező földművesek száma is majdnem megduplázódott: míg az előző tanévben

13-an voltak, addig az 1920–21-es tanévben 22-en, s két esetben a napszámos szerepelt foglalkozásként. A munkás, gyári munkás megjelöléssel két esetben találkoztunk. A nyugállományban lévők száma, leszámítva a fentiekben említett elitet, összesen 65 főt tett ki. Ebből 24 esetben nem lehet beazonosítani a nyugdíjjogosultságot, illetve annak státusát.

Ami a katonai szolgálatot illeti, 367 fő (29,4%) nem adott meg adatot. 698 fő (55,9%) teljesített frontszolgálatot, 180 fő (14,4%) nem szolgált katonaként, míg négy fő (0,3%) alkalmatlannak bizonyult.

Nincs adat	Igen	Nem	Alkalmatlan
367	698	180	4
29,4%	55,8%	14,4%	0,3%

Végezetül tekintsük át a hallgatók évfolyamonkénti számának az alakulását. Az 1249 hallgatónál 1241 esetben sikerült a beiratkozási évfolyamot azonosítani. Ennek értelmében 388-an az első, 55-en a második, 286-an a harmadik, 82-en a negyedik, 239-en az ötödik, 63-an a hatodik, 100-an a hetedik, 23-an a nyolcadik, 9-en a negyedik, illetve 1 hallgató a tizenkettedik félévre iratkozott be.

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
388	55	286	82	239	63	100	23	4	0	0	1
31,1%	4,4%	22,9%	6,6%	19,2%	5,1%	8%	1,9%	0,3%	0%	0%	0,1%

A két év adatainak összevetése

Az 1920–1921-es tanévben 1249 fő iratkozott a jogi karra. Ez az egy évvel korábbi (972 fő) adatokhoz képest 28,5%-os növekedést jelent. A vizsgált két évben a rendes hallgatóknál a nemi arányok tekintetében nem történt változás; mindkét alkalommal kizárólagos, 100%-os férfi dominancia volt.

A lakcím tekintetében a végleges határmódosulásokkal járó átrendeződés következményeit lehet elsősorban kimutatni. Míg az 1919–1920-as tanévben a hallgatók 78,2%-a rendelkezett a trianoni Magyarország területén lakcímmel, addig a következő évben ez az arány 78,7%-ra módosult. Az 1919–1920-as tanévben az elcsatolt területeken élt a hallgatók 9,8%-a, ez az adat a következő évre 6,75%-ra csökkent. A teljes kép rekonstrukcióját ugyanakkor nehezíti, hogy az 1919–1920-as tanévben a hallgatók 12,3%-nál nem tudtuk beazonosítani a lakhelyet, a következő évre ez a mutató tovább növekedett, s elérte a 13,9%-ot.

Évfolyam	Trianoni MO	Elcsatolt területek	Azonosíthatatlan
1919–1920.	78,2%	9,8%	12,3%
1920–1921.	78,7%	6,75%	13,9%

Jóval nagyobb változások történtek a születési helynél. 1919–1920-ban a hallgatók 82,6%-a a trianoni Magyarország területén született. A következő évben ez az arány 77,6%-ot tett ki. 1919–1920-ban a hallgatók 12,6%-a származott a megszállt területekről, a következő évben az immáron elcsatolt településeket a hallgatók 15,9%-a jelölte meg születési helyeként. 1919–1920-ban a hallgatók 1,5%-a származott külföldről, a következő évre ez a mutató 0,5%-ra esett. Az első vizsgált évfolyamnál a hallgatók 3,6%-nál nem tudtuk beazonosítani a születési helyet, a következő évnél ez a mutató 5,3%-ra nőtt.

Évfolyam	Trianoni MO	Elcsatolt területek	Azonosíthatatlan
1919–1920.	82,6%	12,6%	3,6%
1920–1921.	77,6%	15,9%	5,3%

A legnagyobb változás a vallási megoszlásnál mutatható ki. Az 1919–1920-as tanévben a hallgatók 69,4%-a katolikus, 17,6% református, 9,7%-a evangélikus, 1,9%-a görögkatolikus, 0,41% unitárius, 0,41% izraelita, 0,1% ortodox keresztény volt.

A következő évben a katolikusok számaránya 64%-ot tett ki, a reformátusoké 15,7%, az evangélikusoké 7%, a görögkatolikusoké 1,3%, az unitáriusoké 0,7%, míg az izraelitáké 8%.

Ebből a két számsorból láthatjuk, hogy a katolikus, református és az evangélikus vallás képviselőinek a számaránya nagy csökkenést mutatott. Az ortodox keresztények száma 0-ra csökkent, míg minimális növekedés mutatható ki az unitáriusoknál. Lényegi, szignifikáns növekedést az izraelita vallást követők számarányának a meredek ugrása mutat. Az 1919-es 0,41%-ról a számarányuk 8%-ra nőtt. Tegyük hozzá, míg az első vizsgált évben mindössze hat főnél (0,6%) nem lehet a vallást beazonosítani, addig a következő évre ez az arány 6,7%-ra nőtt.

Évfolyam	Katolik.	Reform.	Evan.	G. Kat.	Orto.	Uni.	Izr.	AN
1919–1920.	69,4%	17,6%	9,7%	1,9%	0,1%	0,41%	0,41%	0,6%
1920–1921.	64%	15,7%	7%	1,3%	0%	0,7%	8%	6,7%

Az anyanyelv és ezzel a nemzetiség tekintetében a vizsgált két évben nem mutatható ki lényegi változás. Míg az 1919–1920-as tanévben a hallgatók 99,4%-a tartozott a magyar etnikumhoz, a következő évben 99,3%-uk.

A vizsgált adatok azt mutatják, hogy a két évfolyam között jelentős elmozdulások történtek a társadalmi struktúra egyes szintjein is. Legszembetűnőbb a politikai elit tagjainál a számszerű változás. Míg az 1919–1920-as tanévben 16 főt azonosítottunk itt, addig a következő évben 61-et. Ugyancsak lényegi elmozdulás történt a bírói karnál is, ahol az első évben 5, a következő évben már 28 főnél találtuk meg ezt a foglalkoztatást. Hasonló tendenciák zajlottak le az ügyvédi karnál is, ahol a 24 fős létszám a következő évre 46-ra emelkedett. A beazonosíthatatlan földbirtokos kategória is nagy eltérést mutat. Az 1919–1920-as 34-es szám, egy évvel később 60-ra változott. Ugyancsak nagyarányú elmozdulás történt a társadalmi struktúra alsó osztályához tartozó földműveseknél is. Míg 1919–1920-ban 13 főt találtunk, addig a következő évben már 22-t.

Mint arra már a fentiekben utaltunk, figyelembe véve azt, hogy a társadalmi struktúra egészét leképező egységes kategóriák meghatározása még folyamatban van, így az ezzel kapcsolatos összesített adatok feldolgozását az idei évben történő adatbevitellel kiegészítve a következő tanulmányban fogjuk elvégezni.

A vizsgált két évnél a katonai szolgálattal kapcsolatos adatoknál is jelentős eltérések mutatható ki. Az 1919–1920-as tanévben a beiratkozott hallgatók 70%-a teljesített honvédelmi kötelezettséget, a következő évre ez az arány már csak 55,9%-os volt. Míg az első évnél a hallgatók 6,5%-a esett a katonai szolgálatot nem teljesítők sorába, addig a következő évben 14,4%-os volt ez az arány. Az alkalmatlanok számarányában lényeges változás nem történt: 0,1%-ról a következő évre 0,3%-ra emelkedett. A vizsgált két évnél arányait tekintve ugyancsak nagy eltérés van az adatszolgáltatást megtagadóknál. Míg az 1919–1920-as tanévnél ez 22,3%-ot tett ki, addig az 1920–1921-es tanévnél már 29,4% volt.

Évfolyam	Volt katona	Nem volt katona	Alkalmatlan	Azonosíthatatlan
1919–1920.	70%	6,5%	0,1%	23,3%
1920–1921.	55,9%	14,4%	0,3%	29,4%

A NUMERUS CLAUSUS ÉS TRIANON KÖVETKEZMÉNYEI A MŰEGYETEM ÉPÍTÉSZMÉRNÖKI HALLGATÓI ANYAKÖNYVEINEK TÜKRÉBEN (1910–1948)

20. századi történelmünk egyik legnagyobb katasztrófáját, illetve traumáját a trianoni békediktátum jelentette, amely az egyetemek világában is drámai hatást gyakorolt. Tanulmányunk célja, hogy a Műegyetem¹ építészmérnöki hallgatói törzskönyvek alapján áttekintsük Trianon következményeit – különös tekintettel a numerus claususra.

Vizsgálatunkat azzal kell kezdenünk, hogy számba vesszük a rendelkezésre álló adattípusokat. Ezek a Műegyetem esetében a képzés típusától (szakjától) függték. Milyen adatokat rögzítettek az építészmérnöki képzés esetében? A törzskönyvi lapok tartalmazzák annak sorszámát, a hallgató nevét, születési helyét, idejét (utóbbit azonban csak év pontossággal). Emellett megismerhetjük a beiratkozás tanévét annak hónapjával, végül a hallgató beiratkozásának alapját: érettségi esetén pedig az elvégzett középiskola típusát. Mint látjuk, a rögzített adatok száma jócskán elmarad a többi egyetem hasonló adataitól, ráadásul háború okozta tűzvészek miatt a Műegyetem nyilvántartása sem teljes. Esetünkben teljesen hiányzik például az 1924/25. évi tanév anyaga. A vizsgálatot az adatok Excel-táblázatban való rögzítésével majd annak statisztikai vizsgálatával végeztük el.² Az érintett adatok mintegy 3250 anyakönyvi lapon találhatók, amelyeket az 1910 és 1949 közötti időszakban rögzítettek. Egy lapon 7 tétel található, vagyis megközelítően 22 750 adat alapján végeztük el a vizsgálatot.

Számolnunk kell a változó precizitással: sok esetben nem tüntették fel a születés helyénél a vármegyét, illetve az egyetemre való beiratkozás alapjának meghatározása sem egységes (például főgimnáziumi/főreáliskolai érettségi vagy gimnáziumi/reáliskolai érettségi). Emellett figyelembe kell vennünk, hogy hiányzó kötetek is

¹ A vizsgált korszakban az egyetem hivatalos neve 1934-ig: Magyar Királyi József Műegyetem volt, ezt követően pedig az univerzitás a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem néven működött. Az egyszerűség és áttekinthetőség érdekében a Műegyetem elnevezést fogom használni.

² Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára. Az Építészmérnöki Kar törzskönyvei E–U. kötet. A munka során nyújtott segítségéért köszönetem fejezem ki Batalka Krisztina, Kiss Márton és Kulcsár Anna levéltáros kollégáknak, valamint Kovács Árpád Zsolt informatikus kollégámnak.

vannak, így hiányos éppen az 1919/1920. évi tanév adatsora, valamint értékelhetetlenül kevés bejegyzés maradt fenn az 1923–1926 közötti időszakról. Sajnálatos módon a viszonylag kevés adat nem teszi lehetővé a hallgatók részletes szociológiai összetételének meghatározását.³ A kutatás során így két szempont alapján elemeztem a hallgatók összetételét. Először azt vizsgáltam, hogy a beiratkozottak hány százaléka született az 1920. évi oktrojált trianoni békeszerződés által meghúzott határon túl, vagyis mai terminológiával mennyi hallgató tekinthető „külhonnak”⁴ Másodszor pedig azt néztem végig, hogy időszakunkban mekkora volt az izraelita hallgatók aránya az építészmérnök-jelöltek között?

A külhoni hallgatók száma

A táblázat négy adatot tartalmaz: Az érintett tanév számát, a összhallgatói létszámot, a külhoni hallgatók létszámát, valamint százalékos arányát.

Tanév	Összlétszám (fő)	Külhoni hallgatók száma (fő)	Külhoni hallgatók száma (%)
1910/1911.	91	43	47,2%
1911/1912.	87	33	37,9%
1912/1913.	112	46	41%
1913/1914.	106	41	38,6%
1914/1915.	85	22	25,4%
1915/1916.	45	11	24,4%
1916/1917.	32	7	21,8%
1917/1918.	46	18	39,1%
1918/1919.	229	91	39,7%
1919/1920.	95	33	34,7%
1920/1921.	125	50	40%
1921/1922.	139	54	38,8%
1922/1923.	86	29	33,7%
1923/1924.	értékelhetetlen		
1924/1925.	értékelhetetlen		

³ Minderre példaként lásd: HOLLÓSI Gábor: Adatok a debreceni tudományegyetem joghallgatóinak társadalmi állás szerinti megoszlásához (1914–1949). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. II. kötet. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2019.

⁴ Természetesen a terminus használata nem egészen precíz az 1910–1920, valamint az 1938–1945 közötti időszakban, mégis a tendenciák jól alkalmazhatók ezekben az esetekben is.

Tanév	Összlétszám (fő)	Külhoni hallgatók száma (fő)	Külhoni hallgatók száma (%)
1925/1926.	értékelhetetlen		
1926/1927.	69	20	28,9%
1927/1928.	60	15	25%
1928/1929.	64	15	23,4%
1929/1930.	62	9	14,5%
1930/1931.	51	11	21,5%
1931/1932.	38	9	23,6%
1932/1933.	32	2	6,25%
1933/1934.	36	8	22,2%
1934/1935.	30	10	33%
1935/1936.	23	7	30,4%
1936/1937.	32	9	28,1%
1937/1938.	36	6	16,6%
1938/1939.	36	15	41,6%
1939/1940.	39	8	20,5%
1940/1941.	91	40	43,9%
1941/1942.	134	59	44%
1942/1943.	126	40	31,7%
1943/1944.	168	48	28,5%
1944/1945.	164	17	10,3%
1945/1946.	331	37	11,1%
1946/1947.	109	11	10%
1947/1948.	108	8	7,4%
1948/1949.	112	17	15,1%

Az adatokat összegezve megállapíthatjuk, hogy 1910 és 1918 között a hallgatók 35%-a származott „külfonról”. 1919 és 1938 között ez az érték: 27,8%. 1938 és 1948 között: 21%. Figyelembe véve a külföldi migrációs hatást elmondható,⁵ hogy fokozatosan csökkent az elszakított területekről érkező hallgatók száma. Emellett jól megfigyelhető, hogy az első világháború után mekkora hallgatói „boom” történt: ennek hátterében a viláégésben katonai szolgálatot teljesítő több évfolyamnyi hallgató feltorlódása áll. Ez a hatás még inkább érvényesült az építészek esetében, arányszámuk messze ekkor volt a legnagyobb a többi mérnöki képzéssel összevetve.⁶

⁵ A két legfontosabb tényező a lengyelek második világháború alatti megjelenése, illetve egy magyar–bolgár hallgatói-csereprogram keretében bolgár diákok tanultak a Műegyetemen.

⁶ LAKY Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája*. Budapest, M. Kir. Statisztikai Hivatal, 1930. 33. A statisztikus példaként hozza, hogy míg az 1913/1914-es tanévben összesen 321 építész-hallgató volt, addig 1918/1919-ben 585. (A továbbiakban: LAKY, 1930.)

Kutatócsoportunk fő feladata: Trianon és a magyar felsőoktatás relációjában megállapíthatjuk, hogy a késő dualizmus mintegy 40%-nyi – 1920 utáni értelemben vett – külföldi hallgatóhoz képest a vizsgált időszak végéig alapvetően csökkenő tendencia figyelhető meg: egyedül az 1938–1941 közötti országgyarapodások időszakában figyelhető meg az érintett hallgatók számának növekedése mind abszolút értékben, mind százalékos arányban. Mindent egybevetve az asszimiláció és külföldi területekről való elvándorlás jól látszik az építészmérnöki szakosztály hallgatói törzskönyveiben.

Az izraelita hallgatók száma

A táblázatban a tanév mellett az izraeliták százalékos arányát tüntettem fel – a hallgatók összlétszáma megegyezik az előző adatsorban szereplő értékekkel.

Tanév	Izraelita hallgatók aránya (%)
1910/1911.	31,8%
1911/1912.	41,4%
1912/1913.	40%
1913/1914.	37,7%
1914/1915.	38,8%
1915/1916.	46,6%
1916/1917.	46,8%
1917/1918.	60,8%
1918/1919.	31,4%
1919/1920.	2,1%
1920/1921.	3%
1921/1922.	6,4%
1922/1923.	8,1%
1923/1924.	értékelhetetlen
1924/1925.	értékelhetetlen
1925/1926.	értékelhetetlen
1926/1927.	8,6%
1927/1928.	10%
1928/1929.	12,5%
1929/1930.	11,2%
1930/1931.	13,7%
1931/1932.	13,1%
1932/1933.	12,5%

Tanév	Izraelita hallgatók aránya (%)
1933/1934.	16,6%
1934/1935.	16,6%
1935/1936.	4,3%
1936/1937.	6,2%
1937/1938.	2,7%
1938/1939.	2,7%
1939/1940.	0%
1940/1941.	6,5%
1941/1942.	1,4%
1942/1943.	0%
1943/1944.	1,7%
1944/1945.	16,4%
1945/1946.	13,5%
1946/1947.	5,5%
1947/1948.	11,1%
1948/1949.	5,2%

A Műegyetem építészmérnöki szakán a numerus clausus bevezetése előtti tíz tanévben a hallgatók 37,4%-a – 833 hallgatóból 312 fő – volt izraelita felekezetű. Ezzel ezen a szakterületen a zsidó hallgatók részaránya még az országos, mintegy 30%-os arányt is meghaladta – mindeközben az ország lakosságának megközelítően 5%-a volt izraelita. Így tehát a zsidók aránya jócskán felülreprezentálnak tekinthető az építészmérnöki képzés esetében is. Megfigyelhető az is, hogy az első világháború éveiben – különösen pedig 1917-ben – még tovább növekedett az izraelita hallgatók aránya, így az építészmérnöki szak esetében igazolódni látszódik az a toposz, hogy a háború idején a zsidó hallgatók jobban ki tudták vonni magukat a frontszolgálat alól.⁷

A Műegyetem többi karához hasonlóan ezen a szakterületen is kirajzolódik a tendencia: az egyetemen 1919–1920-ban szigorúbb, ezt követően némileg engedékenyebb módon, de betartották az 1920. évi XXV. tv. 6%-os kvótáját. Az izraelita építészhallgatók aránya nagyjából megegyezik az egyetemi statisztikák adataival. (Utóbbiak a II. félévre vonatkoznak):⁸

⁷ A háborút követően a hallgatói létszám felduzzadását az is elősegítette, hogy a harcokban megrokkantakat érettségi nélkül is felvették az egyetemre. BATALKA Krisztina: A felvételi korlátozás kérdései a Műegyetemen, 1918–1920. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás. 1. kötet.* Szerk. UJVÁRY Gábor. VERITAS–Magyar Napló, 2018. 93. (A továbbiakban: BATALKA, 2018.)

⁸ KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Budapest, Napvilág, 2012. 92. HALLER István: *Harc a Numerus Clausus körül.* Budapest, Haller, 1926. Kovács M. Mária Haller adatai felhasználásával készítette el a táblázatot. Idézi: HOLLÓSI Gábor:

Tanév	Összes hallgató száma	Izraelita hallgató (fő)	Izraelita hallgató (%)
1920/1921.	3851	296	7,4
1921/1922.	4203	366	8,7
1922/1923.	4048	348	8,6
1923/1924.	3033	271	8,9

A Műegyetem évkönyvei hasonló – I. féléves – adatokkal szolgálnak az időszakra nézve:⁹

Tanév	Összes hallgató száma	Izraelita hallgató (fő)	Izraelita hallgató (%)
1920/1921.	4151	312	7,5
1921/1922.	4818	419	8,6
1922/1923.	4820	425	8,88
1923/1924.	4063	349	8,5

Az 1929/1930-as tanévről készült országos statisztika szerint az építészeti osztály izraelita hallgatóinak száma pontosan 10% volt (22/222 fő).¹⁰ Ez az érték némileg elmarad az újonnan immatrikulált hallgatói számtól.

Az 1930-as évek közepéig ezután expanzió figyelhető meg az izraelita hallgatók számában, majd visszaesés történt, olyannyira, hogy a második világháború idején a *numerus nullus* érvényesült a szakterületen. Bár a tendenciák vizsgálata során a hallgatók viszonylag alacsony összlétszáma óvatosságra kell hogy intsen bennünket, hiszen néhány fős változás már komolyan befolyásolja a statisztikát, mégis elmondható, hogy a Műegyetem ezen a szakon betartotta a hatályos jogszabályokból következő jogkorlátozást. Ennek hátterében említhetjük, hogy némely anyakönyvi lapon már megjelenik a második zsidótörvény hatása – itt a már a kikeresztelkedett hallgatók esetében is néhány alkalommal jelezték, hogy a kvóta alapján vették fel a felekezetiileg már nem is izraelita – illetőt.

A vészkorszak elmúltával 1945-től kezdve ismét növekedésnek indult az izraelita hallgatók létszáma, azonban ez messze elmaradt az 1910-es évek arányától – itt a kikeresztelkedések mellett a népiertás hatását is figyelembe kell venni.

Zárt szám a mérnökképzésben. A numerus clausus műegyetemi bevezetése. *VERITAS Évkönyv 2014*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2015. 173. (A továbbiakban: HOLLÓSI, 2015.)

⁹ HOLLÓSI, 2015. 173.

¹⁰ LAKY, 1930. II. 4.

Az építészmérnöki hallgatók körében negyven év alatt lezajlott radikális szociológiai változások intenzitását még inkább kiemeli, hogy időközben a képzés tárgyában, struktúrájában kevés módosulás történt. A módosulások nagy részben 1919-ben következtek be, a proletárdiktatúra idején; jelentős részüket a Horthy-korszakban ugyan visszavonták, mégis elmondható, hogy a tananyag döntően ebben az időszakban változott.¹¹ Az adatok is igazolják, hogy a Műegyetemen igen erős volt az antiszemitizmus, különösen 1919–1920 körül. Ennek érzékeltetésére idézhetjük az egyetemi közhangulatot, közvetlenül a proletárdiktatúra bukása után: „A feldühödött néptömeg minden eléje került zsidót félholtra vert és taposott, a Műegyetemen pedig kikergették őket, még a hadviseltek is. [...] Hazafelé a Műegyetem épületének dunai homlokzata előtt mentem el. Bőrrel bevont rövid ölmosbottal felszerelt csoportok álltak mindegyik kapuban.”¹²

1919. augusztus 1-jét követően a kortársak által „zsidóuralomnak” titulált Magyarországi Szocialista Szövetségi Tanácsköztársaság összeomlott. Kilenc hónappal később a Magyar Királyság aláírta a trianoni békediktátumot. 1919/1920 eredménye és következménye az egyetemek világára is komoly hatását gyakorolt, amely jól érzékelhető maradt egészen a következő bolsevik diktatúra időszakáig. A Műegyetem tanácsának 1920. február 6-i határozata célul tűzte ki, hogy az intézmény „a magyar állameszme ápolása és terjedése érdekében [...] a hallgatóság mindenkori létszámában a magyarok túlnyomó többségét biztosítsa”.¹³ Három hónappal később, május 11-én az egyetemi ifjúság fordult a rektorhoz, amelyben kéri a Nemzetgyűlést, „[...] hogy az egyetemi zsidókérdést megoldó törvényjavaslatot rövidesen tűzze ki tárgyalásra, hogy ezzel a magyar ifjúság zavartalan tanulását lehetővé téve, az minden erejét annak szentelhesse, hogy a szent Haza újjáépítéséhez és felvirágoztatásához szívvel-lélekkel odaáldozhassa minden tudását és képzettségét”.¹⁴ A dokumentum elfogadtatásában jelentős szerepe volt az építészmérnöki tanulmányokat folytató ifj. Ybl Miklósnak is.¹⁵ Mi több, a mérsékeltabb szakosztályok – mint pl. a vegyészmérnöki kar – esetében az építészek radikalizmusa jelentős hatást gyakorolt.¹⁶ Az 1920 őszen elfogadott jogkorlátozó intézkedések meghozatalában magának a műegyetemi ifjúságnak is jelentős szerepe volt.

¹¹ E reformok döntően a praktikus építészeti érdekeket szolgálták, így például „az emberhez méltó egészséges és célszerű munka- és lakáshelyiségek” tervezésének tanításával. HÉBERGER Károly: *A Műegyetem története 1782–1967. II–III. köt.* Budapest, 1979. (kézirat) II. 460. (A továbbiakban: HÉBERGER, 1979.)

¹² HÉBERGER, 1979. III. 487.

¹³ Idézi: HOLLÓSI, 2015. 147.

¹⁴ HOLLÓSI, 2015. 160–161.

¹⁵ HOLLÓSI, 2015. 161.

¹⁶ BATALKA, 2018. 97.

Hollósi Gábor néhány évvel ezelőtt áttekintette a proletárdiktatúra tevékenységéhez kapcsolódó, műegyetemi hallgatók ellen indított fegyelmi eljárásokat, amely építésmérnöki hallgatókat is érintett. Az izraelita Dávid Imre II. évfolyamos építésmérnök-hallgatót örökre kizárták az egyetemről, mivel „a nemzeti színű jelvényt »piszok színek« kifejezéssel illette”. Emellett „a Szent Imre kollégistákat »piszok bandának« nevezte, velük állandó ellenségeskedésben volt, plakátjaikat leszerelte”.¹⁷ A római katolikus Zelinger Viktor II. évfolyamos építészhallgatót két félévre zárták ki, miután önként lépett be a Vörös Hadseregbe, ahol kiképző lett.¹⁸

Bízom benne, hogy e talán némileg „száraz” elemzés is hasznos aspektusokkal járulhat hozzá a vonatkozó ismereteink gyarapodásához.

¹⁷ HOLLÓSI, 2015. 162.

¹⁸ HOLLÓSI, 2015. 166.

HOLLÓSI GÁBOR

ADATOK A DEBRECENI TUDOMÁNYEGYETEM JOGHALLGATÓINAK TÁRSADALMI ÁLLÁS SZERINTI MEGOSZLÁSÁHOZ (1914–1949)

Néhány gondolat előljáróban

Munkánk elkészítéséhez az alapötletet a „Trianon és a magyar felsőoktatás” program egyik problémafelvetése adta, nevezetesen, hogy miként lehetne egységesíteni a két háború közötti felsőoktatási intézmények hallgatói anyakönyveiben (törzslapjain) megjelölt „apja (gondnok, gyám) foglalkozása” típusú rovatban alkalmazott kategóriákat. Mindez abból a célból lenne fontos, hogy országos jellegű statisztikai feldolgozás céljára alkalmassá váljanak ezek az adatok. Korabeli kimutatásokat az általunk vizsgált tárgyban természetesen készítettek – épp ilyen összesítéseket összegzünk lejjebb. Látni fogjuk azonban, hogy az egykorú debreceni kategorizálás is mennyire parttalan, és hogy csak mérsékelten alkalmas a társintézményekkel való összehasonlításra.

Jelen munkánk ugyanis 1914 és 1949 között a debreceni tudományegyetem joghallgatóinak társadalmi állás szerinti megoszlását nem a hallgatói anyakönyvek, hanem az egyetem egykorú évkönyvei és almanachjainak kimutatása alapján ismereti. Az említett kötetek beszerzése több esetben is meghaladta a hagyományos könyvtári kereteket, hiszen az 1918/19. és az 1919/20., valamint a 1941/42. tanévit követően öt kiadatlan darab az egyetem kéziratárában; az 1947/48. és az 1948/49. tanévihez összegyűjtött anyag töredéke pedig a rektori hivatal iktatott iratai között, a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban található meg.

A háború alatti tanévek¹

Kategória		1914/15.		1915/16.		1916/17.	
		I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév
Állami	tisztviselő	35	31	24	14	35	21
Törvényhatósági		7	4	12	10	13	12
Községi		4	4	2	3	6	6
Magán, egyleti, iparvállalati		11	15	9	10	8	9
Tanár, tanító, lelkész		47	49	26	12	19	19
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök, áll. okl. bíró		14	6	7	8	8	8
Hadiszolgálatban álló		3	3	–	–	–	–
Más értelmiségi, magánzó		32	19	13	14	17	14
Nagy és középbirtokos		14	12	4	3	9	8
Kisbirtokos, gazda, földműves		13	18	26	17	16	12
Gyáros, nagykereskedő, nagyiparos		4	7	8	4	6	8
Kisiparos s ilyenemű kereskedő		18	17	14	16	16	13
Házmester, szolga		4	4	2	2	1	2
Nagykorú hallgató		9	9	19	20	15	28

Noha a kategóriák több esetben is nehezen értelmezhetőek (pl. „magánzó”) vagy helytelenül összevontak (pl. „nagy és középbirtokos”), rámutatnak arra, hogy a Horthy-korszakra jellemző tendenciák már érvényesültek az I. világháború alatt is. A joghallgatók többsége tisztviselő (37–62 fő), valamint tanár, tanító és lelkész gyermeke (12–49 fő), de jelentőségét tekintve nem hanyagolható el az értelmiségi, a földbirtokos és az iparos családokból származók száma sem. Ez azonban a „más értelmiségi, magánzó” (13–32 fő), a „kisbirtokos, gazda, földműves” (12–26 fő), és a „kisiparos s ilyennemű kereskedő” (13–18 fő) csoportok összevonása miatt pontosan nem állapítható meg. A társadalom két „szélső” rétege a „gyárosok, nagykereskedők, nagyiparosok” (4–8 fő) és a „házmesterek, szolgák” gyermekei révén volt jelen (1–4 fő),² a „nagykorú hallgatók” (9–28 fő) fogalma pedig ebben a kontextusban idegen elem.

¹ *Évkönyv* 1914/1915. 53. – *Almanach* 1915/1916. 55., 1916/1917. 48.

² Érdemes összevetni ezeket az adatokat Orosz László megállapításával, miszerint a M. Kir. Bányászati és Erdészei Főiskolán a többi hazai felsőoktatási intézményhez képest jóval magasabb volt az alacsony társadalmi helyzetből érkezettek aránya. Ott az I. világháború idején a hallgatók kétötöde volt földműves, munkás és kisiparos szülők leszármazottja. Orosz László: A soproni egyetemi ifjúság és a nyugat-magyarországi területi kérdés. Ld. a jelen kötet tanulmányát.

Összehasonlító adatok az 1920/21. tanévről³

A szülők társadalmi állása az 1920/21. tanévben	BTE	KTE	DTE	JA	A szülők társadalmi állása az 1920/21. tanévben	BTE	KTE	DTE	JA
Nagybirtokos, nagybérlő	20	-	2	3	Kereskedelmi, v. közlekedési tisztviselő (aktív, nyugdíjas)	202	57	36	76
Középbirtokos (bérlő)	26	3	10	27	Kereskedelmi, v. közlekedési segédszemély (altiszt, segéd, szolga)	69	17	19	30
Kisbirtokos (bérlő)	81	30	35	93	Kereskedelmi, v. közlekedési napszámos	–	–	–	–
Kisbirtokos (bérlő)-napszámos	2	–	–	–	Köztisztviselő (aktív, nyugdíjas)	336	75	50	134
Egyéb őstermelő (feles, majoros, kertész)	1	–	–	3	Pap, tanár, tanító (aktív, nyugdíjas)	114	49	56	130
Gazdasági tisztviselő (aktív, nyugdíjas)	15	13	5	18	Más értelmiségi (orvos, ügyvéd, közjegyző, gyógyszerész) és ezek segédje	100	28	12	56
Földműves-munkás, napszámos	2	1	–	–	Közhiv., v. értelmiségi altiszt, v. szolga	21	6	3	17
Egyéb gazd. segédszemély (cseléd)	6	–	–	2	Katonatiszt (csendőrtiszt)	14	6	4	13
Nagyiparos, bányavállalkozó	14	7	2	7	Katona (csendőrtiszt)	4	–	2	2

³ *Évkönyv és Almanach 1920/1921.* 228–229. – Az 1920/1921-es évkönyv egy másik helyen 1914/1915. és 1920/1921. között folyamatosan hoz adatokat a magyarországi egyetemi, műegyetemi és jogakadémiai hallgatók társadalmi rétegek szerinti megoszlásáról, de karonkénti lebontás nélkül. Sajnos, a pozsonyi tudományegyetem csak orvos- és bölcsészszakkal szerepel, ezért a táblázatban nem tüntethettük fel. – Ld. még: VARGA Zoltán: *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944*, Debrecen, k. n., [1967]. 66–67.

A szülők társadalmi állása az 1920/21. tanévben	BTE	KTE	DTE	JA	A szülők társadalmi állása az 1920/21. tanévben	BTE	KTE	DTE	JA
Kisiparos, bányakisvállalkozó	110	34	25	76	Különböző ágbeli napszámos	1	–	–	–
Ipari, v. bányászati tisztviselő (aktív, nyugdíjas)	33	7	4	13	Tőkés, járadékos, háztulajdonos	29	1	3	1
Egyéb ipari, v. bányászati segéd-személy (előmunkás, segéd, munkás)	21	13	1	14	Nyugdíjas tisztviselő, v. értelmiségi	3	–	–	–
Ipari, v. bányászati napszámos	–	–	–	–	Nyugdíjas altiszt, v. szolga	–	–	–	3
Nagykereskedő, közlekedési nagyvállalkozó	16	4	4	8	Magánzó, eltartásos	6	8	–	10
Kiskereskedő, közlekedési kisvállalkozó	69	19	6	63	Házi cseléd	–	–	–	3
Házaló-kereskedő, piaci árus	–	–	–	12	Egyéb v. ismeretlen	14	1	–	13
Jelmagyarázat: BTE = Budapesti Tudományegyetem, KTE = Kolozsvári Tudományegyetem, DTE = Debreceni Tudományegyetem, JA = Jogakadémiák									

A '20-as években a szülők foglalkozására vonatkozóan adatokat Debrecenből csak egyetlen évkönyv közöl, az abban szereplő kimutatás viszont – kivételesen – országos összehasonlítást tesz lehetővé.⁴ Jól látható azonban, hogy a debreceni és az országos viszonyok jelentős eltérést nem mutatnak, mivel a jogászképzés arculatát meghatározó társadalmi tényezők a három egyetemen és a jogakadémiákon alapvetően azonosak voltak.

⁴ A joghallgatók tekintetében tehát viszonylag szerencsés a helyzet, mert például a Műegyetem Építésmérnöki Osztályán a vizsgált időszakban a hallgatók társadalmi hátterére vonatkozó adatot még az anyakönyvi lapokon sem tüntettek fel. LIGETI Dávid: A numerus clausus és Trianon következményei a Műegyetem építésmérnöki hallgatói anyakönyveinek tükrében (1910–1950). Ld. a jelen kötet tanulmányát.

A '30-as évek⁵

Kategória	1933/34.		1934/35.		1935/36.		1936/37.		1937/38.		1938/39.			1939/40.	
	I.f.	II.f.	I.f.	II.f.	I.f.	II.f.	I. f.	II.f.	I.f.	II.f.	I.f.	II.f.	pf.	I.f.	II.f.
Nagybirtokos bérlő	–	1	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Középbirtokos bérlő	15	16	14	16	15	18	13	15	14	12	19	17	1	18	8
Kisbirtokos bérlő	25	26	30	22	28	26	33	28	29	13	20	20	3	27	27
Földműves, napszámos	17	11	14	13	12	15	21	14	15	15	20	17	3	18	21
Gazdasági alkalmazott	11	12	6	10	2	3	6	6	9	10	10	3	–	5	8
Gyáros, gyárigazgató, nagyiparos	4	2	3	3	–	2	–	–	1	2	–	–	–	–	–
Kisiparos	37	28	51	44	38	22	26	29	33	26	37	36	4	38	39
Nagykereskedő, nagyvállalkozó	–	1	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
Kiskereskedő, kisvállalkozó	56	54	43	40	28	22	22	22	23	23	16	14	–	19	14
Kereskedelmi alkalmazott	7	14	9	10	2	5	4	1	–	–	–	–	–	4	2
Magánzó	29	16	33	26	21	28	17	18	17	5	8	6	–	16	7
Köztisztviselő, díjnok	155	163	126	121	130	101	112	113	90	91	107	98	5	108	103
Pap, tanár, tanító	117	105	98	77	87	63	75	56	61	72	76	79	6	83	75
Másféle értelmiség (orvos, ügyvéd, gyógyszerész)	40	31	43	27	28	23	28	25	29	24	27	21	–	17	13

⁵ *Évkönyv és Almanach* 1933/1934. 257., 1934/1935. 255., 1935/1936. 336., 1936/1937. 343., 1937/1938. 308., 1938/1939. 283., 1939/1940. 291.

Kategória	1933/34.		1934/35.		1935/36.		1936/37.		1937/38.		1938/39.			1939/40.	
	I.f.	II.f.	I.f.	II.f.	I.f.	II.f.	I. f.	II.f.	I.f.	II.f.	I.f.	II.f.	pf.	I.f.	II.f.
Altiszt	25	10	11	6	5	3	5	5	22	10	9	5	–	4	6
Katonatiszt	10	8	11	8	10	6	13	9	9	9	7	8	1	3	5
Katonaal- tiszt	11	9	12	5	7	12	5	9	10	6	5	6	–	8	6
Tőke- és háztulajdo- nos	1	13	4	5	8	2	2	2	1	2	–	–	–		
Nyugdíjas tisztviselő	24	11	85	89	78	92	112	77	79	66	71	75	13	90	92
Egyéb nyugdíjas	14	8	–	8	1	1	7	–	8	1	4	2	–	3	4
Nyugdíjas altiszt	5	14	–	1	6	–	6	5	10	8	–	4	–		
Magántiszt- viselő	28	20	12	21	31	26	20	15	22	18	24	28	2	17	10
Házi cseléd, munkás	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Jelmagyarázat: f. = félév, pf. = pótfélév															

A hallgatók származás szerinti megoszlását az 1933/34. tanévtől a források már rendszeresen közlik, és az ekkor megállapított kategóriákat a II. világháború végéig többé-kevésbé következetesen végig is viszik. Figyeljük meg, hogy a „köztisztviselő, díjnok” (90–163 fő), a „pap, tanár, tanító” (56–117 fő), a kiskereskedő, kisvállalkozó” (14–56 fő), a „kisiparos” (22–51 fő) és a „másféle értelmiségi” (13–43 fő) családok gyermekeinek száma változatlanul magas, a „nagykereskedő, nagyvállalkozó” (0–1 fő), a „nagybirtokos, bérlő” (0–1 fő) és a „házi cseléd, munkás” (0–2 fő) szülők aránya pedig tartósan alacsony marad. Ennek a helyzetnek a konzerválását a diáktámogatási rendszer még inkább elősegítette, hiszen a köztisztviselői egész és fél tandíjmentességen, a köztisztviselői szigorlati díjkedvezményen, a köztisztviselői ösztöndíjon, majd az ezt pótló segélyen keresztül a jogi felsőoktatásban egy amúgy is stabil bázist szilárdított meg.⁶

⁶ A debreceni tudományegyetemen is jelentkező szociális kérdéssel Király Sándor foglalkozik, számos munkája közül ezen a helyen csak egyet emelünk ki: Szabályzat a diáksegélyezés szervezéséről a debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetemen. *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények*, 2013/1–2. 83–92.

A '40-es évek⁷

Kategória	1940/41.		1941/42.		1942/43.		1943/44.		1944/45.	
	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.
Nagybirtokos, bérlő	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Középbirtokos, bérlő	30	20	–	–	28	30	12	13	6	8
Kisbirtokos, bérlő	27	21	46	44	27	10	52	52	19	14
Földműves, napszámos	32	31	40	38	33	31	38	41	19	17
Gazdasági alkalmazott	–	2	9	4	10	15	5	–	6	2
Gyárigazgató, nagyiparos	2	1	1	1	1	1	5	4	–	–
Kisiparos	53	43	45	47	50	59	69	67	31	30
Nagykereskedő, nagyvállalkozó	–	–	–	–	1	–	2	2	–	–
Kiskereskedő, kisvállalkozó	18	17	31	26	28	20	30	23	22	28
Kereskedelmi alkalmazott	–	–	–	–	–	–	2	1	–	–
Magánzó	7	3	1	3	4	4	5	6	2	–
Köztisztviselő, díjnok	93	86	113	97	129	120	142	135	91	69
Pap, tanár, tanító	91	76	99	88	81	63	97	87	47	28
Másféle értelmiség (orvos, ügyvéd, gyógyszerész, mérnök)	18	19	17	21	31	24	38	34	22	15
Altiszt	9	8	7	6	7	7	14	14	–	–
Katonatiszt	8	8	6	6	23	16	10	6	6	2
Katonaaltiszt	10	7	10	15	9	6	14	15	10	3
Nyugdíjas tisztviselő	87	67	90	85	82	81	84	83	50	34
Egyéb nyugdíjas	5	4	–	2	10	10	15	12	–	–
Magántisztviselő	23	23	27	23	19	13	10	20	9	11
Házi cseléd, munkás	1	–	–	4	–	–	2	1	1	1
Jelmagyarázat: f. = félév										

A háború utáni évekre vonatkozó adatokat külön táblázatban mutatjuk be, mivel az egyetemi társadalom szerkezetében jelentős változások történtek.

⁷ *Évkönyv* 1940/1941. 155., 1941/1942. 352., 1942/1943. 448–449., 1943/1944. 199–200., 1944/1945. 110–111., 1945/1946. 148–149., 1946/1947. 153. – Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (HBML), VIII. 1/b. (Debreceni Tudományegyetem, M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, Kossuth Lajos Tudományegyetem) Rectori Hivatalának iratai, 2425/1948–49. (46/1947–48. e. qu. sz.) 106. doboz. – HBML VIII. 1/b. 514/1948–49. (133/1948–49. e. qu. sz.) 107. doboz (a 206.675/1948. VI. VKM nyomán).

Kategória	1945/46.		Új kategó- riák	1946/47.		1947/48.		Új kategó- riák	1948/49.*
	I. f.	II. f.		I. f.	II. f.	I. f.	II. f.		
Birtokos	35	41	Önálló tör- pebirtokos 10 holdon alul	31	24	46	43	5 holdig	4
			Gazdál- kodó 10 holdon felül	40	40	58	42	10 holdig	2
								10 holdon túl	–
Földműves, napszámos	38	36	Mező- gazdasági alkalma- zott	21	8	17	18	Mező- gazdasági munkás	16
Gazdasági alkalmazott	–	7							
Gyárigazgató, gyáros	–	–	Önálló iparos	48	34	65	59	Nagy- iparos	–
Iparos	63	65						Kisiparos	22
Kereskedő	19	32	Önálló kereskedő	22	27	29	22	Nagy- kereskedő	–
Kereskedelmi alkalmazott	–	–	Kereske- delmi al- kalmazott	–	1	6	4	Kiskeres- kedő	7
Magánzó	–	–	Keres- kedelmi munkás	2	–	–	–		
Köztiszt- viselő	93	113	Állami al- kalmazott	195	162	206	205	Közhiva- tálnok	54
Pap, tanár, tanító	50	58	Egyéb értelmiség	78	73	111	86	Orvos	–
Másféle értelmi- ség (orvos, ügyvéd, gyógyszerész, mérnök)	22	25						Ügyvéd	–
								Mérnök	–
								Más értel- miségi	9
Altiszt	17	13	Egyéb foglalko- zásbeli	15	9	26	4	Magán- hivatalnok	4
Katona	6	16							
Nyugdíjas	50	82							
Magántiszt- viselő	8	7							
Munkás	1	4	Ipari mun- kás	14	11	16	9	Ipari munkás	10

Jelmagyarázat: f. = félév
 * = az 1948/49-es tanév adatai csak az első félévre felvett és beiratkozott első éves joghall-
 gatókra vonatkoznak!

1948 szeptemberében már nem vették fel azt, akinek tíz holdon felüli birtokos, „kulák” volt az apja, és a régi, „reakciós” értelmiség utánpótlását a politikai rendszer szintén megakadályozta. Arra törekedett, hogy a felsőoktatásban az ipari (10 fő) és a mezőgazdasági munkásságnak (16 fő) biztosítson teret, és ezt a célkitűzést a munkástanfolyamok és szemináriumok megszervezésével az idősebb korosztályra is kiterjesztette.⁸ Ennek ellenére – és nemcsak Debrecenben – az összképet még mindig a közhivatalnokok (54 fő) és a kisiparosok (22 fő) gyermekei határozták meg, így a fennálló helyzet megváltoztatását a Politikai Bizottság egyre erőteljesebben követelte.⁹ Ez azonban a debreceni jogi kart már nem érintette, mert a debreceni jogászképzés az 1949/50. tanévtől kezdve „szünetelt”.¹⁰

Következtetések helyett

Írásunk befejezésében – kivételesen – nem vonunk le a fenti adatsorokból átfogó jellegű következtetéseket. Az „adatok” szóval utaltunk rá már munkánk címében is, hogy a táblázatszerű összegzésekkel elsősorban a további kutatásokat kívánjuk elősegíteni. Reméljük, hogy táblázataink segíteni fognak abban, hogy a „Trianon és a magyar felsőoktatás” program keretében egységesíteni lehessen a hallgatók társadalmi hátterét jelölő egykorú kategóriákat.

Ezzel összefüggésben célzatosan hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a kutatások során érdemes lehet kiindulópontnak tekinteni azokat a csoportosításokat, amelyeket a korabeli egyetemi évkönyvek alkalmaztak. Természetesen nem állítjuk, hogy ezek minden tekintetben szabatosak lennének: 1945-ig például nem tudjuk meg, hogy a debreceni évkönyvekben a nagybirtokos, a középbirtokos és a kisbirtokos csoportok között a határt hol húzták meg. Figyelemre méltó azonban az 1920/21. tanév országosnak tekinthető összesítése, továbbá, hogy milyen társadalmi csoportok meg-

⁸ Ld.: HOLLÓSI Gábor: *A Jogi Kar Munkástanfolyamának és Esti Szemináriumának története (1946–1949)*. In: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből II.* Szerk.: HOLLÓSI Gábor. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2005.

⁹ A Politikai Bizottság az 1950/51. tanévre 66% munkás-paraszt arányt írt elő, de csak az első évfolyamokon tudtak az intézmények 60%-ot elérni. Ld. NÉMEDI Lajos: *A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 75 éve*. Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1988. 35.

¹⁰ Ld.: HOLLÓSI Gábor: *A Debreceni Tudományegyetem Jogi Karának szüneteltetése (1949) és kísérlet újraindítására (1958)*. In: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből I.* Szerk.: HOLLÓSI Gábor. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2005.

különböztetését tartották épp akkor lényegesnek (például az értelmiségen belül „pap, tanár, tanító” és „más értelmiségiek”, mint orvosok, ügyvédek, közjegyzők és gyógyszerészek). Úgy véljük, hogy mindezeknek egy modern csoportosítás szempontjából jelentőségük lehet.

NÉVMUTATÓ

- Agárdi Péter 8
 Ágoston Péter 19, 22, 27, 222
 Áldásy Antal 30–31
 Alexander Bernát 27
 Alpár Ignác 60
 Andorka Rudolf 48, 248
 Angress, Werner T. 225
 Angyal Dávid 22, 27, 30–31, 45–47
 Antos Károly 240
 Apponyi Albert 95
 Asbóth Oszkár 27
 Asztalos József 154, 155, 156, 171
 Babits Mihály 21, 31, 42
 Babus Antal 21
 Badics Aurél 133
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 110–112
 Baksay Sándor 240
 Balázs Béla 21, 32
 Balla Tibor 245
 Ballagi Aladár 12, 30–31
 Balogh Sándor 216
 Baltazár Dezső 114–115
 Bánffy Dezső 55
 Bánffy Miklós 86, 88–89
 Bangha Béla 106
 Bánóczi László 32
 Baracsi László 63
 Baranyai Zoltán 83–84, 87, 94–95
 Bárd Endre 131, 134, 135, 137, 140
 Bárdi Nándor 84
 Barta János, ifj. 14
 Barta Róbert 103
 Bartha Albert 17–18
 Bartsch, Sebastian 81
 Batalka Krisztina 5, 119, 204, 257
 Batthyány Tivadar gróf 220
 Beck Ö[dön]. Fülöp 32
 Bédy-Schwimmer Róza 28
 Beke Albert 240
 Beke Manó 27, 33, 36
 Bellér Béla 27, 30, 56, 71,
 Bellot, Hugh H. 94
 Benedek Marcell 32
 Beneš, Edvard 88
 Beöthy Zsolt 27, 30
 Beregi Oszkár 32
 Berény Imre 224–225
 Berinkey Dénes 23, 29
 Bernolák Nándor 11, 34
 Berta Eszter 205
 Berzeviczy Albert 94–95, 114, 115
 Bethlen István 73, 75, 79–81, 88,
 90–91, 93, 95–101, 104, 106, 109,
 115, 119, 137, 219, 225
 Bethlen Pál 220
 Bigart, Jacques 80
 Bihari István 142
 Bihari Péter 221
 Bíró Judit 44
 Bíró Mihály 32
 Bleyer Jakab 30
 Bodonyi Károly 135, 137, 139, 140
 Bolgár Elek 31
 Born Ignác 54
 Boronkai Szabolcs 66, 68, 70
 Boross György 69
 Boross Péter 69
 Botlik József 63

- Bourbon-dinasztia 115
 Braham, L. Randolph 215, 225
 Bresztovszky Ede 39
 Budaváry László 240
 Buday Kálmán 213
 Bugarszky István 30
 Buza Barna 27, 59
 Búza László 81
 Colban, Erik 87, 94–95, 97
 Concha Győző 19
 Czigány Lóránt 46
 Czirbusz Géza 30
 Csáky, Moritz 62
 Császtvay Tünde 47
 Csatáry István 128
 Csathó Kálmán 32
 Csécsy Imre 14
 Csizmadia Andor 211
 Csonka Laura 15, 43
 Csonka Sándor 65
 Csontos Gyula 32
 Csunderlik Péter 8, 10
 Daruváry Géza 91–92, 94
 Dávid Imre 264
 Davy, Robert 63
 Deák István 245
 Debreceni Péter 93
 Delius, Christoph 53
 Demeczky Mihály 30
 Dénes Lajos 27
 Dent, Bob 42
 Deu, ?, népszavazási biztos 69
 Devich Andor 204
 Dezső Krisztina 234
 Dienes Pál 32–34, 37–40, 44
 Dienes-Götz Irén, ld. Götz Irén
 Dobrovits Károly 65
 Dominkovits Péter 15
 Doppler, Christian 53
 Drabancz M. Róbert 76
 Drabek, Anna M. 62
 Draskóczy István 23
 Duszik Lajos 110
 Éber László 32
 Egry Gábor 42
 Eiler Ferenc 84–85
 Engels, Friedrich 39
 Eötvös József 54
 Erdész Ádám 50
 Erzsébet királyné (Sisi) 152, 156, 158,
 162, 164
 Fái István 135
 Faller Gusztáv 55
 Farkas Ádám 233–234, 241
 Farkas Elemér 108
 Farkas Geyza (Géza) 19, 27
 Fedinec Csilla 84
 Fehér Béla 221
 Fejér Lipót 27
 Fekete Gábor 34
 Felszeghy Elemér 240
 Fényes László 27
 Ferdinánd, I., román király 34
 Ferdinándy Gejza 120
 Ferenc József 152, 154, 158–160
 Ferenczi Sándor 32
 Ferenczy Gyula 34
 Ferrario, Carlo Antonio 67–68
 Fináczy Ernő 123
 Fináczy Ernő 27–30, 38
 Fink, Carole 93
 Fizel Natasa 156, 157
 Fiziker Róbert 15, 43
 Flór Endre 129–130
 Fogarasi Béla 21, 35, 39, 51
 Fogarassy László 63–65, 68,

- Földes Ferenc 48
 Francia-Kiss Mihály 63
 Frank Tibor 44
 Freud, Sigmund 32
 Frey Endre 142
 Fröhlich Izidor 27,30
 Fülep Lajos 21, 31
 Gajzágó István 240
 Gál Péter József 69
 Gali Máté 105
 Gali Máté 95
 Galilei, Galileo (Galilei Kör) 8–11, 14, 20, 38, 39, 150
 Garbai Sándor 34
 Gebhardt Pál 65
 Gergely István 240
 Gergely Jenő 73
 Gilman, Sander L. 77
 Godova Károly 12
 Goethe, Johann Wolfgang 54
 Goldziher Ignác 27
 Goodwin, Philipp 13
 Gordosné Szabó Anna 164
 Gorka Sándor 32
 Gosztonyi Kázmér 240
 Gömbös Gyula 104, 112
 Gömbös Gyula 73–75, 101
 Götz Irén 38
 Gratz Gusztáv 8, 30
 Gyarmathy Endre 65
 Győry Tibor 32, 47
 Gyurgyák János 215
 Gyurgyák János 104, 108
 Gyurgyák János 9
 Habsburg József nádor 150, 152, 156, 158–159, 164–165, 167, 178–180
 Hadas Miklós 157
 Haendel Vilmos 34
 Haidecker Antal 65
 Hajdu Tibor 30, 48
 Halász Ferenc 47
 Halász László 136–137, 140
 Haller István 203, 235, 238, 244, 261
 Halmay Tibor 65
 Haraszti Gyula 30
 Hárs József 60
 Hatos Pál 17–18, 221
 Hatvany Lajos 17
 Hauser Arnold 32, 44
 Hazai Samu báró 238
 Hebbel, Friedrich 21
 Héberger Károly 263
 Hegedűs István 27
 Héjjas Iván 65
 Hekler Antal 30
 Heller Farkas 126
 Heller László 131, 133, 135, 137–140
 Hermann Miksa 131, 137
 Hevesi Sándor 32
 Hevesy György 21, 31, 44
 Hidvégi Máté 91
 Hikisch Rezső 32
 Hiller István 56, 59–61, 64–65, 67
 Hoffmann, Katharina 85–87, 94–95, 97–100
 Hollósi Gábor 34, 204, 244, 264, 273
 Holzmann vendéglős 66–67
 Hóman Bálint 23, 48, 131–132
 Homor Péter 57
 Honti József 213
 Hoór Károly 203, 210–212, 238
 Hornyánszky Viktor 155
 Horthy István, ifj. 129
 Horthy Miklós 45, 49, 68, 70, 136, 157, 159–160, 163, 208
 Horváth Gábor 243

- Humboldt, Wilhelm von 44
 Huss Richárd 11
 Huszár Károly 30, 45
 Ignotus Christianus/
 Ismeretlen Keresztény 116
 Illés József 27
 Illés József 141
 Illyefalvi Vitéz Géza 34
 Imre József 209
 Imre Sándor 145
 Jacobs, Joseph 77–78
 Jancsó Miklós 210
 Janik Gyula 154–155, 171
 Jankovich Béla 234
 Jászi Oszkár 10, 13–14, 18–19, 21–22,
 24–27
 Jézus Krisztus 34, 40, 110
 Joó András 73
 József Farkas 23, 31–32
 Juhász Nagy Sándor 11, 18–19
 Kajtár István 15
 Kálmán Sándor 240
 Kapronczai Károly 234
 Karády Viktor
 (Victor Karády) 99, 157
 Károly, IV. 70
 Károly, IV. magyar király 14
 Károlyi Mihály 9, 11, 13, 17, 23, 27, 113
 Karsai László 216
 Kaszala Károly 63
 Katzburg, Nathaniel 215, 245
 Kazatsay (Kazatsai) Emil 144
 Keindl Ferenc 123, 129
 Kelemen Roland 233, 234, 241
 Kellner Sándor 60
 Kerepeszki Róbert 45, 120, 131, 204
 Király János 9, 26
 Király Sándor 16–17, 34, 176, 248, 270
 Kirják Lajos 142–143
 Kirjákné Kovács Emma 143
 Kiss Bence 205
 Kiss Géza 11, 34
 Kiss József Mihály 14
 Kiss László 234
 Kiss Márton 203, 257
 Kiss Róbert Károly 204, 205
 Kissné Bognár Krisztina 203
 Klaudinyi Béla 134, 140
 Klebelsberg Kuno
 Klebelsberg Kuno 49–50, 76, 97–99,
 104, 106, 108, 117, 119, 126–127,
 130, 150, 152, 162
 Klupathy Jenő 30
 Kmety Károly 21, 27, 47
 Kóbor Tamás 223
 Kolozsváry-Borcsa Mihály 222
 Kontra Aladár 112
 Korvin Ottó 110
 Kossuth Lajos 12
 Kovács Ákos 123, 128
 Kovács Alajos 222, 223
 Kovács Árpád Zsolt 257
 Kovács Gábor 19, 27
 Kovács Gyula, K. 20
 Kovács M. Mária 8, 47, 103, 203, 205,
 214–215, 219–220, 223, 240, 261
 Kováts Jenő 234
 Kozma Lajos 32
 Kozma Miklós 89
 Kozma Nándor 221
 Kölcsey László Ferenc 240
 Kövesi Antal 58–59
 Kövesligethy Radó 27
 Kresadlo József 66
 Krug (Missuray-Krug) Lajos 63–65,
 71,

- Kulcsár Anna 257
 Kun Béla 18
 Kunfi Zsigmond 8, 13, 19–22, 24–25, 27, 29, 34, 37–38, 41–42, 45
 Kuntz Ernő 131, 134, 137, 139
 L'Estocq, ?, népszavazási biztos 69
 Lackó Miklós 48
 Laczkó Géza 32
 Ladányi Andor 30–31, 33, 38, 45, 49, 65, 99, 106, 119, 123, 157, 162, 203
 Laehne Hugó 59
 Laky Dezső 147–148, 152–155, 171, 175, 248, 259
 Láng Jenő 123, 126, 128–129
 Langton, Daniel R. 78
 Latabár Kálmán 32
 Lavoisier, Antoine 54
 Leicht Ottó 63, 71
 Lencz Géza 34
 Lengvári István 14
 Levene, Mark 79, 82
 Lichner József 58–59
 Lichner József 15
 Ligeti Dávid 5, 7, 76, 80, 93, 257, 268
 Liptai Ervin 30
 Litván György 19–20, 22, 24, 26, 51
 Lovass József 126
 Lovass Józsefné 126
 Lovászy Márton 17–19
 Löw, Immanuel 91
 Lukács György 21, 34–37, 41
 Machatsek Gyula 64
 Maderspach Viktor 64
 Mágocsy-Dietz Sándor 27, 30
 Magyary Géza 27
 Magyary Zoltán 16, 48–49, 150–154, 171
 Mannheim Károly 32, 44
 Marczali Henrik 27
 Marinovich Endre 69
 Márkus László 32
 Martinovich Ernő 61
 Mártonffy Károly 148,
 Marx, Karl 39
 Máthé László 123, 125–126
 Mátrai Rudolf 114–115
 Méhely Lajos 111–113, 115
 Meller Simon 31
 Mezey Barna 9, 19
 Mike Gyula 224
 Mikovinyi Sámuel 53
 Milei György 30–31, 35, 37–40
 Milotay István 108
 Miltschinsky, Viktor 68
 Misángyi Vilmos 125, 133
 Molnár F. Tamás 234
 Molnár Judit 203, 205, 223
 Molnár László 15, 158–159, 204, 239
 Molnár Olga 150
 Moravcsik Ernő 23, 25
 Mozart, Wolfgang Amadeus 54
 Mudrák József 34
 Muráti Irén 115
 Nádudvary György 240
 Nagy Emil 104–105
 Nagy István 240
 Nagy Lajos 23
 Nagy Péter Tibor 99
 Nagy Vince 27
 Nagy Zsejke 104
 Nagyné Szegvári Katalin, ld. Szegvári Katalin, N.
 Napóleon, Bonaparte 46
 Naszályi Endre 125–126, 128
 Názáreti, ld. Jázus Krisztus
 Négyessy László 30, 124

- Némedi Lajos 273
 Németh Ágnes 12
 Németh Ildikó 15, 56, 63, 70
 Ney György 142
 Obendorf Károly 65
 Ódry Árpád 32
 Olasz Sándor 204, 239
 Olay Ferenc 141
 Ollivier, Georges 88
 Orbán Áron Gáspár 205
 Ormos Mária 64, 89
 Orosz István 14
 Orosz László 5, 15, 53, 62, 266
 Orosz László 15
 Oroszi Sándor 55
 Ostenburg Gyula 62, 65
 Osváth Zsolt 159, 204
 Ottovay László 240
 Pakots József 112, 113, 124
 Paksa Rudolf 104, 111, 219
 Pallos Lajos 12
 Pápai Gábor 69
 Pápay Gyula 65
 Papp István 60–61
 Papp Károly 30
 Pattantyús-Ábrahám Géza 124, 133, 140, 142
 Patyi Gábor 55
 Pauer János 55
 Paukovics Gergő 32
 Pauler Ákos 30
 Pázmány Péter 150, 157
 Péch Kálmán 57
 Perényi Zsigmond 248
 Perlaki Emil 234
 Pethes Imre 32
 Petrák Katalin 30–31, 35, 37–40
 Petrás László 125
 Petz Gedeon 30
 Pikler Gyula 20, 22, 27
 Pilissy Lajos 128
 Plaschka, Richard G. 62
 Platthy Béla 65
 Plósz Sándor 27
 Pogány Béla 133, 136
 Pogány József 60
 Pogány József 18, 35
 Pogány Móric 32
 Pohánka Éva 15
 Poláčiková, Zuzana 86
 Polányi Károly 9, 28
 Pólya György 32, 44
 Pongrátz Albert Béla 140
 Pór Bertalan 32
 Pornói Imre 157
 Presztóczki Zoltán 15
 Pritz Pál 215
 Prónay Pál 62–63, 65
 Pukánszky Béla 62
 Rácz Dezső Károly, dr. 84, 89–93
 Rácz Kálmán 19
 Rákosi Jenő 109, 113
 Rákosi Mátyás 41
 Rákosi Szidi 32
 Rassay Károly 105, 113
 Rátkai Márton 32
 Rauchenstein, Manfred 222
 Ravasz István 240–241, 243
 Reck Endre László 240
 Révai József 50
 Révay József 21
 Révész Géza 27
 Réz Géza 57, 59
 Riedl Frigyes 27

- Rigó Máté 99
 Rohringer Sándor 122, 131, 133, 140
 Romsics Ignác 13, 34, 226, 243
 Rónai Zoltán 18–19, 22, 27, 38
 Rotschild, Jacob 77
 Rudai Dezső 148
 Rupert Rezső 27
 Sági Éva 15, 57
 Salgó Jenő 234
 Sándor Pál 73–74, 76, 112
 Sarastro (Varázsfuvola) 54
 Sarkady Sándor, ifj. 15, 56–58, 60, 63, 68
 Saufnauer Ottó 123, 127
 Schleisz Andor 123, 128
 Schmidt József 27
 Schneller István 208
 Schwarcz Frigyes 55
 Schwarcz Mór (Heller László) 135
 Sebők Géza 65
 Seemann Ferenc 61
 Siegescu József 30
 Sigray Antal 62, 64
 Simai Miklós 37
 Simonyi Zsigmond 27
 Sipos Péter 8
 Smejkal, Thomas 86
 Sobó Jenő 59
 Somló Bódog 18, 22
 Sóska Gyula 65
 Spira, Thomas 86
 Stern Sándor 240
 Stipta István 15
 Strasser Pál 139
 Stromfeld Aurél 61
 Sulyok Izabella 225
 Supka Géza 27
 Szabados Dezső 131, 133–134, 140
 Szabados Sándor 34, 39
 Szabó Attila 50
 Szabó Béla, P. 34
 Szabó Ervin 8
 Szabó Miklós 222
 Szabó Tibor 204, 210
 Szabó Viktor 30, 33
 Szabolcsi Lajos 79–81, 93–94, 97, 99–101
 Szacs vay Imre 32
 Szalayné Sándor Erzsébet 85, 86
 Szamuely Tibor 34, 110, 112
 Szapáry László 89, 92–93
 Szarka László 84
 Szarvasy Imre 119
 Szász Zoltán 27
 Szászi-Schwartz Gusztáv 27
 Szechányi Elemér 64
 Szécsényi András 45
 Szécsi Noémi 221
 Szegedy Rezső 30
 Szeghalmi (Szisz) Ferenc 68
 Szegvári Katalin, N. 105, 203, 211–217, 219
 Székely Elemér 65
 Szekfü Gyula 31, 46–47
 Széll István 240
 Szemerey Tamás 70–71
 Szendi Attila 54
 Szijj Jolán 240–241, 243
 Szilas Katalin, M. 15, 58
 Szily Kálmán 114–115
 Szily Kálmán, ifj. 121, 123–124, 130, 141, 144
 Szinai Miklós 97, 104
 Szinnyei József 30

- Szirmai Vidor 225
 Szladits Károly 20, 27
 Szögi László 9, 23
 Szűcs László 104
 Szűcs László 97
 Takáts Ferenc 61
 Teleki Pál gróf 114–115, 208, 225
 Thegze Gyula 11
 Thoroczkai Wiegand Ede 32
 Thurner Mihály 59, 62, 71
 Tilles János 54
 Tisza István 153–154, 156
 Tóth Imre 15, 61
 Tóth Jenő 136
 Tóth Lajos 11
 Tömöry Márta 8
 Török István 131, 136, 140
 Törzs Jenő 32
 Turbuly Éva 59, 68
 Túri Béla 106
 Turóczi-Trostler József 32
 Tuzson János 30
 Ujváry Gábor 7, 12, 23, 35, 45, 47–49,
 56, 62, 76, 80, 93, 97, 105, 119, 130,
 204, 258, 261–262
 Ungváry Krisztián 215, 226, 239
 Vadas Jenő 55
 Vadas László 131, 136, 140
 Vajda Tamás 16
 Vámbéry Rusztem 19, 21–22, 26–28
 Vámos Henrik 9
 Várdy Béla 12
 Varga F. János 11
 Varga Jenő 18–19, 27–28
 Varga Júlia 23
 Varga Zoltán 267
 Varjas Sándor 33
 Vass József 208
 Vázsonyi Vilmos 81, 104
 Vedres Márk 32
 Venter György 157
 Verebély Tibor 124
 Veress Miklós 240
 Veszprémy Dezső 212, 213
 Veszprémy László Bernát 80
 Viczián János 9, 12, 18, 30, 220
 Vikár János 39
 Viktória királynő 78
 Villani Frigyes 63
 Vincze Gábor 14
 Vlaskovics József 65
 Volta, Alessandro 53
 Völgyessy János 240
 Vörös László 12
 Walko Lajos 96, 98, 100
 Wandruszka, Adam 62
 Watson, Alexander 221, 225
 Watt, James 54
 Weinberger Olga 125
 Welliska 135
 Weltner Jakab 40–41
 Weltner József 43
 Wilson, Woodrow 83
 Winkler Lajos 27
 Wolf Imre 240
 Wolf Johanna 121
 Wolf Sándor 124
 Wolf, Lucien 73–101, 104, 111
 Wolff Károly 111
 Wolkenberg Alajos 114
 Wrisberg, Ernst von 225
 Ybl Miklós, ifj. 263
 Yolland Artúr 30
 Zakar József 215

Zechlin, Egmont 225
Zelena András 204, 239
Zelinger Viktor 264

Zólyomi Imre 56
Zsámboki László 54–55, 157
Zsidi Vilmos 15, 23, 158, 159, 204

FÖLDRAJZI NEVEK MUTATÓJA

- Aachen 135
 Adony 112
 Ágfalva 63–64
 Apátfalva 134
 Ausztria 61, 67–70
 Balkán-félsziget 109
 Barcs 69
 Bécs 36, 49, 55, 62, 66–69, 159
 Belgium 87
 Berlin 49, 76, 79
 Buda 159
 Budaörs 70
 Budapest 9–11, 13–14, 16–22, 24, 28, 30, 32–34, 36–38, 43–45, 47, 49–50, 57, 59, 89, 90, 92, 95–96, 99, 103, 112, 114, 119, 125, 128–130, 135–136, 140, 147–148, 150–152, 154–159, 162, 164, 166–167, 174, 177–181, 183–184, 200, 203, 205, 209–212, 215–217, 219–223, 225–229, 233–234, 240–241, 243, 245, 249–250, 252–253, 257–259, 261–263, 268
 Burgenland 61–63, 66, 68
 Cinkota 43
 Csehország 53
 Csehszlovákia 84, 90
 Cserencsény 134
 Csorna 112
 Csömör 140
 Debrecen 11, 14, 24, 30, 34, 36, 49, 154, 156, 162, 176, 178–180, 216, 265, 267–268, 270–271, 273
 Délvidék 249–250, 252–253
 Devecser 112
 Duna 112
 Dunavecse 125
 Eger 156
 Eperjes 15, 156
 Erdély 14, 50, 143–144, 250, 252–253
 Európa 74, 77–78, 85–86, 91, 106, 113, 148
 Felvidék 61, 249–250, 252–253
 Fertőboz 70
 Fertőféhéregyháza 65
 Fiume 15, 156–157, 183–184
 Fraknó 65
 Galícia 90
 Genf 75, 81, 87–88, 93–100, 106,
 Ghána 136
 Gödöllő 204
 Göttingen 54, 76, 225
 Gyermely 136
 Győr 50, 64
 Hága 75, 81, 90, 92–96, 98
 Hebron 112
 Hercegfalva 108
 Hódmezővásárhely 15, 157
 Jáchymov 53
 Joachimstal 53
 Júdea 112
 Jugoszlávia 249
 Kalocsa 112
 Karcag 144
 Karintia 70
 Kárpát-medence 49
 Kassa 15, 49, 156–157, 159, 162, 166, 180–181

Kecskemét 156
 Keszthely 154, 156, 162
 Kína 87
 Kolozsvár 14–15, 30, 34, 49, 113, 148,
 154, 156–157, 159, 162, 178–180,
 183–184, 200, 203, 209, 211, 217,
 226–229, 268
 Kópháza 70
 Kőszeg 157
 Leoben 54
 Lipcse 203, 225
 London 88–89, 91–93, 95, 100–101
 Magyarország 7, 12–15, 31, 37, 48,
 73–75, 80–84, 86–91, 93, 95–97,
 101, 104–105, 107, 109–110, 112–
 113, 254–255, 263
 Magyaróvár 154, 156, 162
 Máramarossziget 15, 156
 Máriabesnyő 204,
 Mezőkeresztes 101
 Miskolc 15, 54, 110, 157, 161
 Mohács 42, 46
 Morvaország 76
 Moszkva 39, 90
 Nagycenk 70
 Nagykároly 34
 Nagylak 140
 Nagymarton 65
 Nagyvárad 125
 Nagyvárad 15, 49, 60, 156–157, 162
 Nyíregyháza 157
 Nyugat-Európa 8, 44
 Nyugat-Magyarország 64
 Oravica(bánya) 53
 Oroszország 77, 91
 Örvidék 250
 Palesztina 100
 Pápa 128
 Párizs 76, 79, 80–83, 85–86, 89, 93,
 101, 129
 Pécs 14–15, 50, 60, 156, 158, 178–180,
 210–212, 215–216
 Pecsényéd 65
 Pest megye 43
 Petrilla-Petrozsény 134
 Poroszország (Kelet-) 70
 Pozsony 14, 30, 49–50, 128, 152, 156–
 158, 162, 178–180, 209, 210, 211, 217,
 267
 Prága 211
 Příbram 54
 Rákos 46
 Rákoscsaba 43
 Rétfalu 65
 Románia 74, 99, 100–101
 Saint-Germain 61
 San Carlos (California, USA) 136
 Sárospatak 156
 Savanyúkút 65
 Selmezbánya 15, 54–57, 66–68, 156,
 157, 191
 Siklósd 65
 Solt 112
 Sopron 15, 58–61, 64, 67, 68, 69, 70,
 157, 158, 164, 165, 180, 191, 266
 Spanyolország 87
 Svájc 13, 106
 Szeged 14, 50, 156, 158–159, 164, 178–
 180, 203–210, 212–213, 217, 220, 239
 Székesfehérvár 128, 136, 140, 234
 Szentmargitbánya 65
 Szilézia (Felső-) 70
 Szlovákia 249
 Szolnok 112
 Szomolnok 53
 Temesvár 49

Tihó	142	Tura	43
Tisza	112	Újpest	125
Tiszántúl	114	Újvidék	159, 166, 180
Torda	115	Ukrajna	249
Tormafalu	65	Wien, ld. Bécs	
Trencsén	136	Zágráb	49
Trianon	7, 46, 49–51, 103–105, 109, 117, 157, 257–258, 260–261, 263	Zvornik	127

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten